

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀONTONI
'I HE NGAĀHI 'AHO
KIMUI NĪ

Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 182

31 Mā'asi –1 'Epeleli 2012

Pulusi 'e he
Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní
Sōleki Siti, 'Tutā

© 2012 Intellectual Reserve, Inc.
Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē

Fakangofua 'i he lea faka-Pilitāniá: 12/11
Fakangofua ke liliú: 12/11
Liliu 'o e *182nd Annual General Conference*
Tongan
PD50038655 900

Fakahokohoko ‘o e Tohi

FAKATAHA ‘O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

‘I He’etau Toe Fakataha Maí <i>Thomas S. Monson</i>	1
Pea ‘e Tataki ‘a Kinautolu ‘e ha Tamasi‘i Si‘i <i>Boyd K. Packer</i>	4
Ko Hono Ako‘i ke Mahino ki He’etau Fānaú <i>Cheryl A. Esplin</i>	12
Ului ki He’ene Ongongolelé ‘o fakafou ‘i Hono Siasí <i>Donald L. Hallstrom</i>	18
‘Okú Ne ‘Ofa Mo‘oni ‘Iate Kitautolu <i>Paul E. Koelliker</i>	23
Feilaulaú <i>Dallin H. Oaks</i>	29
Ngaahi Faingata‘a ke Ikuna‘í <i>Henry B. Eyring</i>	37

FAKATAHA ‘O E HO‘ATĀ TOKONAKÍ

Ko Hono Hikinima‘i ‘o e Kau ‘Ōfisa ‘o e Siasí <i>Dieter F. Uchtdorf</i>	45
Lipooti ‘a e Potungāue ‘Aotita ‘o e Siasí, 2011 <i>Robert W. Cantwell</i>	49
Lipooti Fakasitetisitika ‘o e 2011 <i>Brook P. Hales</i>	51
Ko e Kau Ngāue ‘i he Ngoue Vainé <i>Jeffrey R. Holland</i>	53
‘Ilo‘i Kitautolu: Ko e Sākalamēnití, Temipalé mo e Feilaulau ‘i he Tokoní <i>Robert D. Hales</i>	59
Tuí, Vilitakí, Fiefiá: Ko ha Pōpoaki ki he Mātu‘a Tāutahá <i>David S. Baxter</i>	65
Nofo ‘i he Tafa‘aki ‘a e ‘Eikí! <i>Ullisses Soares</i>	70
Ke Fenāpasi mo e Tuí <i>Quentin L. Cook</i>	75
Founga Hono Ma‘u ‘o e Fakahā mo e Tataki Fakalaumālie ki Ho‘o Mo‘ui Fakatāutahá <i>Elder Richard G. Scott</i>	83

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA ‘EIKÍ

Ko e Ngaahi Mālohi ‘o e Langí <i>David A. Bednar</i>	90
--	----

Ko e Fakahaofí 'i he Tupulaki Mo'oní <i>Richard C. Edgley</i>	98
Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné: Tu'u Hake 'o Faka'aonga'i e Mālohi 'o e 'Otuá <i>Adrián Ochoa</i>	104
Ko e 'UHINGA 'o e Tokoni 'i he Lakanga Fakataula'eiki <i>Dieter F. Uchtdorf</i>	110
Ngaahi Fāmili Kuo Fakafuakava'í <i>Henry B. Eyring</i>	118
Loto Vēkeveke pea Taau ke Ngāue <i>Thomas S. Monson</i>	126

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá <i>Dieter F. Uchtdorf</i>	134
Fakafeta'i ki he 'Otuá <i>Elder Russell M. Nelson</i>	142
Ngaahi Lēsoni Makehe <i>Ronald A. Rasband</i>	149
Ko e Visona 'a e Kau Palōfitá ki he Fine'ofá: Tuí, Fāmilí, Tokoní <i>Julie B. Beck</i>	155
Ko e Tokāteline 'o Kalaisí <i>D. Todd Christofferson</i>	161
Ko e Pue 'o e Mo'uí <i>Thomas S. Monson</i>	170

FAKATAHA 'O E HO' ATĀ SĀPATÉ

Ko e Mālohi 'o e Fakahaofí <i>Elder L. Tom Perry</i>	178
Ke Ma'u 'a ia Na'e Molé <i>Elder M. Russell Ballard</i>	185
Ma'u 'a e Visona ke Ngāue <i>Elder O. Vincent Haleck</i>	192
“'I he ngaahi Tefito'i Mo'oni Pē 'o e Anga-mā'oni'oni” <i>Larry Y. Wilson</i>	197
Na'e 'Aonga Nai? <i>David F. Evans</i>	202
Ke Tauhi ke Toputapu <i>Paul B. Pieper</i>	209
Ko e Hā e Fakakaukau 'a Kalaisi Kiate Aú? <i>Neil L. Andersen</i>	215
He'etau Faka'osi e Konifelenisí ni <i>Thomas S. Monson</i>	222

FAKATAHA LAHI 'A E KAU FINEMUÍ

Tu'u Hake pea Ulo Atu <i>Ann M. Dibb</i>	225
Fekumi ki he 'Iló: 'Oku 'i ai Ha Ngāue ke ke Fai <i>Mary N. Cook</i>	231
Ko e Taimí 'Eni ke Tu'u Hake pea Ulo! <i>Elaine S. Dalton</i>	237
Tui, Talangofua, Kātaki <i>Thomas S. Monson</i>	244

'I He'etau Toe Fakataha Maí

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

*'Oku tokaima'ananga mai 'etau Tamai Hēvaní kiate
kitautolu fakatāutaha mo 'etau ngaahi fie ma'ú. 'Ofa ke
fakafonu kitautolu 'aki Hono Laumālié 'i he'etau kau
atu ki he konifelenisí ni.*

Si'i kāinga 'ofeina, 'i he'etau toe fakataha mai ki ha konifelenisi lahi 'a e Siasí, 'oku ou talitali fiefia kimoutolu mo fakahaa'i atu hoku 'ofa kiate kimoutolu. 'Oku tau fakataha mai he māhina 'e ono kotoa pē ke fefakamālohia'aki pea fai ha fakalotolahi, 'oatu ha fakafiemālie mo langaki 'etau tuí. 'Oku tau 'i hení ke tau ako. Mahalo 'oku fekumi hamou ni'ihi ki ha tali ki ha ngaahi fehu'i mo ha faingata'a 'oku mou tofanga ai 'i ho'omou mo'uí. 'Oku fefa'uhi ha ni'ihi mo e 'amanaki tōnoá pe ko ha mole. 'E lava ke fakamaama mo langaki hake pea fakafiemālie'i kitautolu 'i he'etau ongo'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí.

Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi lilii 'oku fie ma'u ki ho'o mo'uí, 'e lava ke ke ma'u 'a e 'uhinga mo e lototo'a ke fakahoko iá 'i ho'o fakafanongo ki he ngaahi lea fakalaumālie 'e lea 'aki hení. 'Ofa ke fakafou 'etau tukupā ke mo'ui taau ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o 'etau Tamai Hēvaní. 'Ofa ke hokohoko atu 'etau fakafepaki'i 'a e koví 'i ha feitu'u pē 'oku tau 'i aí.

'Oku tau monū'ia fau ke omi ki he māmaní 'i ha kuonga peheni—ko ha taimi fakafo 'i he hisitōlia lōloa 'o e māmaní. He 'ikai lava ke tau fakataha kotoa mai 'i ha fale pē 'e taha, ka 'oku

tau malava he taimí ni ke tau kau mai ki he konifelenisí 'i he founa fakafo ko e televísoné, letioó, keipoló, satelaité pea mo e 'Initanetí—kae pehē ki ha ngaahi me'angāue 'oku to'oto'o pē. 'Oku tau fakataha mai ko e kakai pē 'e taha, 'oku tau lea 'aki ha ngaahi lea fakafonua kehekehe mo nofo 'i ha ngaahi fonua lahi ka 'oku tau taha kotoa pē 'i he tuí, taha 'i he tokātelinē pea taha 'etau taumu'á.

Talu mei hotau kamata'anga sí'isi'i he ta'u 'e 182 kuohilí, mo hono ongo'i 'e he māmaní hotau ivi tākiekiná. 'Oku kei hokohoko atu pē 'ene laka ki mu'a 'a e ngāue ma'ongo'onga ko 'ení, 'o ne liliu mo faitāpuekina e mo'uí. 'Oku 'ikai ha ngāue, mo ha mālohi 'i he māmaní kotoa te ne lava ke ta'ofi e ngāue 'a e 'Otuá. Neongo pe ko e hā 'e hoko maí, 'e kei laka atu pē ki mu'a e ngāué ni ia. 'Oku mou manatu ki he lea fakakikite 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "He 'ikai ha nima ta'e ma'a te ne lava ke ta'ofi 'a e ngāué mei he'ene laka atú; 'e taulōfu'u mai 'a e fakatangá, kau fakataha 'a e kau angatu'ú, fakatahataha mo e ngaahi kongakaú, fakangalikovi mo e kau manukí, ka ko e mo'oni 'a e 'Otuá 'e kei laka ta'eufi atu pē, 'i he faka'eieiki mo tau'atāina, kae 'oua kuo hū atu ki he konitinēniti kotoa pē, a'u ki he fa'ahinga kotoa pē, 'u'ufi 'a e fonua kotoa, pea mo ongona ['e he] telinga kotoa, kae 'oua kuo fakahoko 'a e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá, pea folofola 'a Sihova Mafimafi kuo lava 'a e ngāué."¹

'E kāinga, 'oku lahi fau ha ngaahi faingata'a mo e poletaki 'i he māmaní he 'ahó ni, ka 'oku kei lahi pē ai mo e ngaahi me'a 'oku lelei mo langaki mo'uí. Hangē ko 'etau Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú, "Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku mā'oni'oni, faka'ofofa pe ongoongo lelei pe fe'unga mo hono vikiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku tau fekumi ki aí." 'Ofa ke tau hokohoko atu ma'u ai pē hono fai iá.

'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo e lí'oa ki he ongoongolelé. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou 'ofá mo e tokanga kuo mou fefakaha'a'i'akí. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou faifatongia 'i homou ngaahi uóti mo e koló pea 'i homou siteikí mo e vahefonuá. Ko e fa'ahinga tokoni ia 'oku malava ai ke fakahoko 'e he 'Eikí ha konga lahi 'Ene ngaahi taumu'a 'i he māmaní.

‘Oku ou fakamālō atu ‘i ho‘omou anga‘ofa kiate au ‘i ha feitu‘u pē ‘oku ou ‘alu ki aí. ‘Oku ou fakamālō atu ‘i ho‘omou lotua aú. Kuó u ongo‘i e ngaahi lotu ko iá pea ‘oku hounga mo‘oni ia kiate au.

‘E kāinga kuo tau omi ke fakahinohino‘i mo tataki fakalaumālie kitautolu. ‘Oku lahi ha ngaahi pōpoaki ‘e fai he ‘aho ‘e ua ka hokó. ‘Oku ou fie fakapapau‘i atu kuo fekumi e kau tangata mo fafine ‘e lea atú, ke nau ma‘u ha tokoni mo ha fakahinohino fakalangi ‘i he‘enau teuteu ‘enau pōpoakí. Kuo ue‘i fakalaumālie kinautolu ki he me‘a ke nau lea mai ‘akí.

‘Oku tokaima‘ananga mai ‘etau Tamai Hēvaní kiate kitautolu fakatāutaha mo ‘etau ngaahi fie ma‘ú. ‘Ofa ke fakafonu kitautolu ‘aki Hono Laumālié ‘i he‘etau kau atu ki he konifelenisí ni. Ko ‘eku lotu fakamātoató ia ‘i he huafa toputapu ‘o hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita (2007), 514–515.*

Pea 'e Tataki 'a Kinautolu 'e ha Tamasi'i Si'i

Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku totonu ke mahino ki he husepānití mo e uaifí ko hona 'uluaki fatongiá—he 'ikai toe to'o meiate kinauá—ko 'ena fetauhi'aki pea ki he'ena fānaú foki.

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, 'i ha pō momoko 'i ha tau'anga lēlué 'i Siapani, ne u fanongo ki hano tātaa'i mai e sio'ata 'o e lēlué. Ne tu'u mai ha tamasi'i mokosia na'e mahaehae hono soté pea ha'i 'aki hono kaungao ne laveá ha konga tupenu likoliko. Ne papala hono 'ulú. Na'á ne pukepuke ha nge'esi kapa mo ha sēpuni 'ume'umea, ko e faka'ilonga 'o ha taha paea mo kolekole. 'I he'eku feinga ke fakaava e matapaá ke 'oange ha sēniti ki aí, ne lele e lēlué ia.

He 'ikai ke teitei ngalo 'iate au e ki'i tamasi'i fiekaia ne tu'u 'i he momokó, 'i he'ene puke hake ha nge'esi kapá. Pea he 'ikai lava ke ngalo 'eku ongo'i ta'e malava ke u fai ha me'á 'i he kamata ke mavahe māmālie mai 'a e lēlué ka ne tu'u pē he tau'anga lēlué.

Ne ma 'i ha houalotu sākalamēniti mo 'Eletā A. Fiatoa Tātola he ngaahi ta'u kuo hilí 'i Kasikou, ko ha kolo he feitu'u mā'olunga 'o e 'Anitesí 'i Pelū, pea ko e loki na'e lōloa mo fāsi'i 'o matapā ki hala. Ne po'uli pea lolotonga e lea 'a 'Eletā Tātola, ne 'asi mai ha ki'i tamasi'i ta'u ono 'i he matapaá. Ne mahaehae hono soté pea na'e lōloā hifo ia 'o a'u ki hono tuí.

Ne tuku e peleti mā ki he sākalamēniti 'i ha ki'i tēpile ki homa tafa'aki to'ohemá. Ne sio e tamasi'i paea fiekaia ko 'ení ki he maá peá ne pikipiki māmālie atu he holisí ke a'u ki ai. Na'á ne mei a'u ki he tēpilé mo hono fakatokanga 'i ia 'e ha fefine. Na'e

kalokalo atu e fefiné mo tuli ia ki tu'a ki he fakapo'ulí. Ne u to'e lotu pē.

Ne toe foki mai e ki'i tamasi'i kimui. Na'á ne pikipiki mai he holisí, mo tauhila pē ki he maá pea kiate au. 'I he'ene ofi ki he feitu'u 'e toe sio mai ai e fefiné ki aí, ne u hapai atu hoku nimá, pea ne lele mai kiate au. Ne u fakatangutu ia 'i hoku fungá.

Pea hangē ha faka'ilongá, ne u fakatangutu ia he sea 'o 'Eletā Tātolá. Hili e lotu tukú, ne lele atu 'a e ki'i tamasi'i fiekaia ia ki he fakapo'ulí.

'I he'eku foki ki 'apí, ne u fakamatala 'i kia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo e me'a ne hokó. Na'e ongo 'aupito ki ai pea ne talamai kiate au, "Na'á ke huki ha pule'anga 'i ho fungá." Na'á ne toutou talamai, "'Oku mahulu ange e 'uhinga 'o e me'a na'á ke 'usía 'i he me'a ko ia te ke 'iló."

Kuo meimei tu'o 100 'eku 'a'ahi ki he ngaahi fonua 'o 'Amelika Latiná, mo 'eku fakasio e fofonga 'o e ki'i tamasi'i 'i he kakaí. 'Oku toki mahino kiate au e me'a ne 'uhinga ki ai 'a Palesiteni Kimipoló.

Ne u fetaulaki mo ha tamasi'i mokosia 'e taha he ngaahi hala 'o Sōleki Sití. Ko ha pō momoko pea kuo fuoloa e po'ulí. Ne ma toki omi mei ha ma'u me'atokoni efiafi faka-Kilisimasi 'i ha hōtele. Ne longoa'a ha tamaiki tangata 'e toko ono pe valu he halá. Ne totonu ke nau nofo kotoa 'i 'api he na'e momoko.

Ne 'i ai ha tamasi'i 'e taha ne 'ikai ke 'i ai hano kote. Na'á ne ngaungaue holo ko e feinga ke māfana. Na'á ne puli atu he ve'ehalá, mahalo ki ha ki'i fale mo ha mohenga ne 'ikai fe'unga e kafú ke ne māfana ai.

'I he'eku fusi hake hoku kafú he po'ulí, 'oku ou lotua 'a kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai si'anau mohenga māfaná.

Ne u 'i 'Osaka 'i Siapani he taimi ne 'osi ai e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní. Ne haveki e koló, pea fonu e halá he pilikí, vevé mo e luoluo mei he pomú. Neongo ne mei 'osi kotoa e 'ulu'akau, ka ne kei tu'u pē hanau ní'ihí kuo motumotu honau ngaahi va'á mo e sinó pea kei 'i ai pē hanau lau.

Ne femo'uekina ha ki'i ta'ahine na'á ne tui ha kimono lanu kehekehe mo mahaehae 'i hono tānaki e ngaahi lau 'i akau lanu engeengá 'o ha 'i fakataha. Ne hangē 'oku 'ikai ke ne fakatokanga 'i 'e ia e 'auha hono 'ātakaí 'i he'ene puna holo he

vevé 'o tānaki e lau 'i 'akau fo'ou. Kuó ne ma'u e me'a faka'ofofa taha ne toe 'i hono māmaní. Mahalo 'oku totonu ke u pehē *ko ia* 'a e konga faka'ofofa 'o hono māmaní. Ne tupulaki 'eku tuí he'eku fakakaukau kiate iá. Ne ma'u 'e he kí'i ta'ahiné ni 'a e 'amanaki lelei.

Ne ako'i mai 'e Molomona "'oku mo'ui 'a e fānau ikí 'ia Kalaisi"¹ pea 'oku 'ikai fie ma'u ke nau fakatomala.

Ne ngāue ha ongo faifekau 'i he kamata'anga 'o e senituli kimu'á, 'i he 'otu mo'unga he fakatonga 'o e 'Tunaiteti Siteití. Na'á na sio hifo 'i ha 'aho 'e taha mei he mo'ungá ki ha kakai 'oku fakatahataha hake ki ha loto 'ata'atā. Ne 'ikai ke fa'a 'i ai ha kakai ke na malanga ki ai, ko ia na'á na hifo leva ki he loto 'ata'ataá.

Ne teu ke fai e me'afaka'eiki 'o ha kí'i tamasi'i ne melema. Ne 'osi kole 'e he ongo mātu'á e faifekau ke "malanga'i" e me'a faka'eiki hona fohá. Ne tu'u pē e ongo faifekau mei mui kae hanga atu e faifekau ki he tamaí mo e fa'eé 'o kamata 'ene malangá. Kapau ne 'amanaki e ongo mātu'á ke ma'u ha fakafiemālie mei he faifekau, ne hala 'ena ma'ú.

Na'á ne tafulu 'i kakaha kinua ko e 'ikai ke papitaiso e kí'i tamasi'i. Ne lahi 'ena femo'uekiná 'o fakatoloi ai e papí, ka kuo fu'u tōmui. Na'á ne tala hangatonu ange kuo 'i heli 'ena kí'i tamasi'i. Ko hona fo'ui pē. 'E tukuaki 'i kinua he mamahi ta'e ngata hona fohá.

Hili e malangá pea tāpuni e fa'itoká, ne a'u atu e ongo 'eletaá ki he ongo mātu'á loto-mamahí. Na'á na talaange ki he fa'eé, "Ko ha ongo tamaio'eiki kimaua 'a e 'Eikí, pea 'okú ma omi mo ha pōpoaki ma'amoua." Ne fanongo e ongo mātu'á loto-mamahí ki hono lau ange 'e he ongo 'eletaá e ngaahi fakahaá mo fai 'ena fakamo'oni ki hono toe fakafoki mai e ngaahi kí ki hono huhu 'i fakatou'osi e kakai mo'uí mo e kau pekiá.

'Oku ou 'ofeina e tangata malanga ko iá. Na'á ne si'i fai pē hono lelei tahá 'o fakatatau ki he maama mo e 'ilo na'á ne ma'ú. Ka ne 'i ai ha me'a lahi ange na'á ne mei foaki. Ko e kakato 'o e ongoongolelei.

Ne omi e ongo 'eletaá ko ha fakafiemālie, faiako, tamaio'eiki 'a e 'Eikí, mo ha ongo faifekau kuo fakamafai 'i 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

‘Oku fakafofonga’i ‘e he fānau ko ‘eni ne u lau ki aí e fānau kotoa ‘etau Tamai Hēvaní. “Ko e fānau ko e tofi’a mei [he ‘Eikí]: ‘oku . . . monū’ia ‘a e tangata ‘oku fonu ‘ene hōfangahau ‘iate kinautolú.”²

Ko e fatongia ma’ongo’onga ‘o e mātu’a malí ko hono fakatupu e mo’uí. Ko e pole e mo’ui fakamatelié ke hoko ko ha mātu’a tokanga mo taau. He ‘ikai lava ke fakafanau toko taha pē ha tangata pe fefine. Ne ‘uhinga e fānau ki ha ongo mātu’a—ko e tamai mo ha fa’ē. He ‘ikai lava ha sīpinga pe toe founa kehe ‘o fetongi ‘eni.

Ne tangi ha fefine ‘o talamai kiate au na’á ne fai ha fehalaaki lahi mo hono kaume’á he’ene kei ako he kolisí. Na’e fokotu’u ange ‘e he tamasi’í ke to’o e pēpēé. Na’e ‘osi ‘ena akó peá na mali ‘o ma’u ha fānau tokolahi. Na’á ne talamai kiate au ‘ene faingata’a’ia he’ene sio ki hono fāmilí, mo ‘ene fānau faka’ofa’ofá, kae sioloto atu pē ki he feitu’u ne mei nofo ai ‘a e ki’i tokotaha ne molé.

Kapau ‘e mahino pea faka’aonga’i ‘e he ongo mātu’a e Fakaleléi, te na ‘ilo ‘e lava ke to’o atu e me’a ne hokó mo e mamahi ‘oku fekau’aki mo iá. ‘Oku ‘ikai ha mamahi ‘e tolonga ‘o ta’e ngata. ‘Oku ‘ikai ke faingofua, ka na’e ‘ikai ‘uhinga e mo’uí ia ke faingofua pe lelei. ‘E mahu’inga ma’u pē e fakatomalá mo e ‘amanaki lelei ‘e ‘omi ‘e he fakamolemolé.

Ne fakamatala loto-mamahi mai ‘e ha ongo mātu’a kei talavou ne talaange ‘e he toketaá he ‘ikai lava ke fanau. Na’á na fu’u loto-mamahi he ongoongo ko iá. Na’á na ‘ohovale he’eku talaange ‘okú na monū’ia. Na’á na fifili pe ko e hā ‘oku ou talaange ai ha me’a peheé. Ne u talaange ‘oku lelei ange hona tu’ungá ‘i ha ongome’a mali ‘okú na lava ke fanau ka ‘okú na siokita ‘o si’aki mo faka’ehi’ehi mei he fatongia ko iá.

Na’á ku talaange kiate kinaua, “Koloa pē ne mo holi ke ma’u ha fānau, pea ‘e kau lelei e holi ko iá kiate kimoua ‘i ho’omo mo’ui fakamatelié pea ope atu ai he te ne ‘oatu ha fakava’e mālohi fakalaumālie mo fakaeloto. Ko e taupotu tahá, te mo ‘i ha tu’unga lelei ange he na’á mo fie ma’u ha fānau ka na’e ‘ikai lava ke ma’u ia, ‘i hono fakafehoanaki atu kiate kinautolu ne lava ke fanau kae ‘ikai ke nau fai iá.”

'Oku 'i ai mo ha ní'ihí kehe 'oku nofo ta'e mali pea 'ikai leva ke ma'u ha fānau. 'Oku 'ohake 'e ha ngaahi fa'ē pe tamai te'eki mali ha fānau tu'unga he ngaahi tūkunga ne 'ikai ke nau pule ki ai. Ko e ngaahi tūkunga fakataimi pē 'eni. 'E fakahoko e ngaahi faka'amu mo e faka'ānaua 'oku mā'oni'oni—'i he fokotu'utu'u ta'engatá—ka 'oku 'ikai hoko ma'u pē ia he matelié.

"Kapau 'oku ngata 'i he mo'uí ni 'etau 'amanaki lelei kia Kalaisí, ko e mala'ia lahi taha pē 'a kitautolu 'i he kakai kotoa pē."³

Ko e ngalu tuku 'o e ngāue kotoa he Siasí ko e fiefia 'a ha husepāniti mo hono uaifí mo 'ena fānau 'i 'api, malu'í 'aki e ngaahi tefito'í mo'oni mo e fono 'o e ongoongolelei, pea sila'í malu 'i he ngaahi fuakava ta'e ngata 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku totonu ke mahino ki he husepāniti mo e uaifí ko hona 'uluaki fatongiá—he 'ikai toe to'o meiate kinauá—ko 'ena fetauhi'aki pea ki he'ena fānau' foki.

Ko e taha e ngaahi 'ilo ma'ongo'onga 'o e tauhi fānau ko 'etau 'ilo mei he'etau fānau e me'a 'oku fu'u mahu'ingá 'o lahi ange ia 'i hono 'ilo ia mei he'etau mātu'á. 'Oku tau fakatokanga'i e fo'í mo'oni ko iá mei he kikite 'a 'Īsaiá "pea 'e tatakí 'a kinautolu 'e ha tamasi'í si'i."⁴

'I Selusalemá, "Pea ui 'e Sīsū ha tamasi'í si'í ke 'alu ange kiate ia, 'o ne tuku ia ki honau ha'oha'ongá,

"O ne pehē, 'Oku ou tala mo'oni atu kiate kimoutolu, Kapau 'e 'ikai liliu 'a kimoutolu, ke tatau mo e tamaiki ikí, 'e 'ikai te mou hū ki he pule'anga 'o e langí.

"Ko ia ia te ne fakavaivai'í ia 'o hangē ko e tamasi'í si'í ni, ko ia pē 'oku lahi 'i he pule'anga 'o e langí."⁵

"Pea na'e pehē 'e Sīsū, 'Oua 'e ta'ofi kae tuku ke ha'u kiate au 'a e tamaiki ikí: he 'oku 'o e kakai peheé 'a e pule'anga 'o e langí.

"Pea hilifaki 'e ia hono nimá kiate kinautolu, ka ka 'alu mei ai."⁶

'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná 'o kau ki he 'a'ahi 'a Sīsū Kalaisi ki he Maama Fo'ou. Na'á Ne fai fakamo'ui mo tāpuaki'í e kakai pea fekau ke 'omi e fānau ikí kiate Ia.

Ne hiki 'e Molomona, "Na'a nau 'omi 'enau fānau ikí 'o tuku 'a kinautolu 'i he funga kelekelé 'o takatakai 'iate ia, pea na'e tu'u

‘a Sīsū ‘i honau lotolotonga; pea na’e tu‘u ‘atā ‘a e kakaí kae ‘oua kuo ‘omi ‘a kinautolu kotoa pē kiate ia.”⁷

Na’á Ne fekau ki he kakaí ke nau tū‘ulutui. Ne tū‘ulutui e Fakamo‘uí ‘o fai ha lotu ki he’etau Tamai ‘i Hēvaní mo ‘ātakai‘i Ia ‘e he fānaú. Hili e lotu ‘a e Fakamo‘uí, na’á Ne tangi, “pea na’á ne fua hake ‘a ‘enua fānau íkí, takitaha, ‘o ne tāpuaki‘i ‘a kinautolu mo hūfaki‘i ‘a kinautolu ki he Tamaí.

“Pea hili ‘ene fai ‘ení na’á ne toe tangi.”⁸

‘Oku mahino pē kiate au e ongo ne ma‘u ‘e he Fakamo‘uí ki he fānaú. ‘Oku lahi e me‘a ke ako mei He‘ene sīpinga ‘o hono fai ha lotú, tāpuaki‘i mo ako‘i “‘a e fānau iiki ko iá.”⁹

Ko e fika 10 au he fānau ‘e toko 11. ‘Oku ou manatu‘i ne ‘ikai ‘i ai ha fatongia fakatakimu‘a ‘eku tangata‘eikí pe fine‘eikí ‘i he Siasí.

Ne ngāue faivelenga ‘emau ongo mātu‘á ‘i hona fatongia mahu‘inga tahá—ko e mātu‘a. Ne tataki ‘emau tangata‘eikí ‘i ‘api ‘i he mā‘oni‘oni, ‘o ‘ikai ha ‘ita pe fakailifia. Na’e tokoni ki he sīpinga faka‘ofa‘ofa ‘emau tangata‘eikí e fale‘i ‘ofa ‘emau fine‘eikí. ‘Oku hoko e ongoongolelei ko ha tākiekina lelei ki he mo‘ui ‘a e taha kotoa pē ‘i he fāmili Pēká pea pehē ki he to‘u tangata kotoa pē ‘e hoko maí.

‘Oku ou faka‘amu e lau ko ha tangata lelei au hangē ko ‘eku tangata‘eikí. Kimu‘a pea u fanongo ki he lea mei he‘eku Tamai Hēvaní, “kuó ke fai lelei,” ‘oku ou faka‘amu ke u ‘uluaki fanongoa ia mei he‘eku tamai fakamatelié.

Ne lahi e taimi ne u fifili pe ko e hā e ‘uhinga ne ui ai au ko ha ‘Aposetoló pea u hoko ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá neongo ‘eku ha‘u mei ha ‘api ‘e lava ke pehē ne māmālohi pē ‘a e tamaí. ‘Oku ‘ikai ko au pē ‘a e mēmipa he Toko Hongofulu Mā Uá ne ‘i ha tūkunga peheé.

Ne faifai pea lava ke u vakai pea mahino ne ui aú koe‘uhí ko e tūkunga ko iá. Pea lava ke mahino kiate au e ‘uhinga ‘o e me‘a kotoa ‘oku tau fai he Siasí, pea ‘i he’etau hoko ko e kau takí, ‘oku fie ma‘u ke ‘oatu ha founga ke feohi ai ‘a e mātu‘á mo e fānaú ko ha fāmili. Kuo pau ke tokanga e kau taki lakanga fakataula‘eikí ke anga fakakaume‘a e ngaahi fāmili ‘i he Siasí.

'Oku lahi ha ngaahi me'a 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí he 'ikai lava 'o fua 'aki ia e me'a 'oku lava 'o laú pe hā he lekooti 'o e ma'u lotú. 'Oku tau femo'uekina he langa falé, patisetí, polokalamá mo e founga ngāué. 'E malava ke li'aki ai e laumālie totonu e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i hono fai iá.

'Oku fa'a ha'u ha taha 'o pehē mai kiate au, "Palesiteni Peeka, 'ikai 'e lelei nai kapau . . . ?"

'Oku ou fa'a ta'ofi kinautolu 'o talaange, 'ikai koe'uhí he 'oku ou ongo'i ko e hoko maí ko ha 'ekitiviti pe polokalama fo'ou 'e hoko ko ha fakakavenga ki he taimi mo e me'a fakapa'anga 'a e fāmilí.

'Oku toputapu e taimi ma'á e fāmilí pea 'oku totonu ke malu'i mo faka'apa'apa'i ia. 'Oku mau kole ki hotau kāingalotú ke nau mateaki'i honau fāmilí.

Ne ma loto he'ema fuofua malí ke tali lelei e fānau 'e fā'ele'i mai kiate kimauá 'aki hono tokanga'i kinautolu 'i honau fā'ele'i maí mo 'enau tupu haké. Kuo 'i ai 'eni honau fāmilí 'onautolu.

Ne tu'o ua 'i he'ema nofomalí hano talamai 'e he toketaá 'i hono fā'ele'i ha toko ua 'o 'ema tamaiki tangatá, "'Oku ou tui he 'ikai mo'ui e toko tahá ni."

Ko 'ema tali he taimi ko iá te ma foaki 'ema mo'uí kae mo'ui e ki'i foha valevale ko 'ení. 'I he'ema fie foaki ko iá, ne mahino kiate kimaua ko e fa'ahinga mateaki tatau pē ia 'oku ma'u 'e he'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolú. Ko ha fakakaukau ia 'oku faka-'Otua.

'Oku toki mahino peá ma fakamo'oni'i mo Sisitā Peeka he'ema motu'á, 'e lava ke ta'engata hotau fāmilí. 'E malu'i mo tāpuekina kitautolu 'i he'etau talangofua ki he ngaahi fekaú pea mo'ui kakato 'aki e ongoongolelei. 'Okú ma lotua 'ema fānau mo e makapuna 'uluakí mo e uá ke nau mateaki'i tatau 'enau fānau mahu'inga ko iá.

Ngaahi tamai mo e fa'ē, ko ho'o toe fuofua pē ha pēpē fo'ou ne toki fā'ele'i mai, te ke lava 'o ma'u ai ha vīsone ki he me'a lilo mo e taumu'a 'o e mo'uí. 'E toe mahino lelei ange kiate koe e tu'unga 'oku 'i ai e Siasí pea hoko ai e fāmilí ko e fokotu'utu'u mahu'inga taha ia ki taimi mo e kotoa 'o 'itānití. 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, pea ko e palani 'o e huhu'í, 'a ia kuo ui ko e palani 'o e fakamo'uí, ko ha

palani ia ma'á e ngaahi fāmilí. 'Oku ou lotua ke faitāpuekina e ngaahi fāmilí 'o e Siasí, 'a e mātu'á mo e fānaú, pea ke laka ki mu'a 'a e ngāué ni 'o hangē ko e finangalo 'o e Tamaí. Ko 'eku fakamo'oní 'eni 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Molonai 8:12.	6. Mātiu 19:14–15.
2. Saame 127:3, 5.	7. 3 Nīfai 17:12.
3. 1 Kolinitō 15:19.	8. 3 Nīfai 17:21–22.
4. 'Isaia 11:6.	9. 3 Nīfai 17:24.
5. Mātiu 18:2–4.	

Ko Hono Ako'i ke Mahino ki He'etau Fānaú

Fai 'e Cheryl A. Esplin

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí

'Oku mahulu atu hono ako'i ke mahino ki he'etau fānaú, 'i hono 'oatu pē 'o ha fakamatalá. Ko hono tokoni'i ia ke tō kakano ki honau lotó 'a e tokāteliné.

'Oku faka'au ke ngalo e fakaikiiki 'o ha ngaahi me'a 'i he'eku mo'uí 'i he faka'au atu 'a e ngaahi ta'ú, ka 'oku ou manatu'i lelei hono fā'ele'i 'o 'ema fānaú takitaha. Hangē ne toe ofi mai 'a langí, pea kapau te u feinga, te u lava pē ke ongo'i 'a e ngaahi ongo tatau 'o e 'apasia mo e ofo ne u a'usia 'i hono 'omi kiate au 'a e valevale mahu'inga takitaha hili honau fā'ele'i.

Ko 'etau "fānaú ko e tofi'a mei [he 'Eikí]" (Saame 127:3). 'Okú Ne 'afio'i pea 'ofa 'aki e 'ofa haohaoa ki he tokotaha kotoa (vakai, Molonai 8:17). Ko ha toki fatongia toputapu ia 'oku tuku mai 'e he Tamai Hēvani kiate kitautolu mātu'á ke hoa ngāue mo Ia 'i hono tokoni'i 'a 'Ene fānau filí ke nau a'usia e me'a 'okú Ne 'afio'i te nau lavá.

Ko e faingamālie fakalangi ko 'eni ke ohi hake 'etau fānaú, ko ha fatongia kāfakafa ia 'o kapau he 'ikai kau mai 'a e 'Eikí. 'Okú Ne 'afio'i 'a e me'a kotoa 'oku fie ma'u ke 'ilo 'e he'etau fānaú, me'a 'oku fie ma'u ke nau faí, mo e me'a 'e fie ma'u ke nau foki ai kiate Iá. 'Okú Ne 'omi ki he mātu'á ha fakahinohino mo ha tataki pau 'o fou 'i he folofolá, 'Ene kau palōfitá pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku fakahinohino mai 'e he 'Eikí 'a e mātu'á 'i ha fakahā fakaeonopooni 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ke nau ako'i ke mahino ki he'enu fānaú 'a e tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisí, papitaiso, pea mo e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Fakatokanga'i ange 'oku 'ikai pehē pē 'e he 'Eikí ke "[ako'i] 'a e tokātelinē"; ko 'Ene fakahinohinó ke ako'i ke "*mahino* 'a e tokātelinē ki he'etau fānaú." (Vakai, T&F 68:25, 28; toki tānaki atu e fakamamafá.)

'Oku tau lau 'i he Sāmé, "Foaki mai kiate au 'a e fa'a 'iló, pea te u fai ki ho'ó fonó; 'io te u tokanga ki ai 'aki hoku lotó kotoa pē" (Saame 119:34).

'Oku mahulu ange 'a hono ako'i ke mahino ki he'etau fānaú 'i hono 'oatu pē 'o ha fakamatalá. Ko hono tokoni'i ia 'o 'etau fānaú ke fakatō ki honau lotó 'a e tokātelinē 'i ha founga te nau mo'ui 'aki pea hā ia 'i he'enua ngaahi fakakaukaú mo e tō'ongá 'i he'enua mo'uí kotoa.

Ne ako'i 'e Nifai ko e fatongia 'o e Laumālie Mā'oni'oní ko hono fakahū 'a e mo'oní "ki he lotó 'o e fānaú 'a e tangatá" (2 Nifai 33:1). Ko hotau fatongia ko e mātu'á ke fai 'a ia te tau ala lavá ke fakatupu ha 'ātakai 'e ongo'i ai 'e he'etau fānaú e tākiekina 'a e Laumālié pea tokoni ke nau 'ilo 'a ia 'oku nau ongo'í.

'Oku ou manatu ai ki ha telefoni ne u ma'u mei he'ema tama fefine ko Mīselá he ngaahi ta'u kuohilí. Na'á ne talamai 'i he lotó 'ofa, "E fa'ē, ne u toki a'usia ha me'a ta'e'amanekina mo 'Esilí." Ko 'Esilí ko 'ene tama fefine ne ta'u nima he taimi ko iá. Ne fakamatala'i 'e Mīsela ko e pongipongi ko ia ne fa'a kē ai 'a 'Esilí mo e tamasi'i ta'u tolu ko 'Aniteluú—ne 'ikai fie vahevahe e tahá pea tuki atu leva e tahá ia. Hili hano fakalelei'i kinaua, ne 'alu 'a Mīsela ke vakai'i e pēpē.

Ne vave e lele atu 'a 'Esilí, ko 'ene 'ita he 'ikai vahevahe 'a 'Aniteluú. Ne fakamanatu ange 'e Mīsela kia 'Esilí 'a e tukupā na'á na fai he efiafi fakafāmilí ke toe feangalelei'aki ange.

Na'á ne 'eke ange kia 'Esilí pe 'oku fie lotu 'o kole e tokoni 'a e Tamai Hēvaní, ka ne kei 'ita 'a 'Esilí, pea ne tali ange, "Ikai." 'I hono 'eke ange pe 'oku tui 'e tali 'e he Tamai Hēvaní 'ene lotú, ne pehē 'e 'Esilí hei'ilo. Ne kole ange 'e he'ene fa'eé ke feinga, pea ne puke hono nimá 'o na tū'ulutui.

Ne fokotu'u ange 'e Mīsela ke kole 'e 'Esilí ki he Tamai Hēvaní ke tokoni kia 'Anitelū ke vahevahe—pea tokoni ange ke ne angalelei. Mahalo ne ki'i tokanga 'a 'Esilí he'ene fakakaukau 'e tokoni e Tamai Hēvaní ki hono ki'i tuonga'ané ke vahevahé, ko ia

ne kamata leva ke lotu, 'o 'uluaki kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni ke vahevahe 'e 'Anitelū 'ene me'á. Ne kamata tangi 'i he'ene kole kiate Ia ke tokoni ange ke angalelei. Ne faka'osi 'e 'Esilí 'ene lotú pea falala atu he uma 'ene fa'eé. Ne puke ia 'e Mísela pea fehu'i ange pe ko e hā 'oku tangi aí. Ne talaange 'e 'Esilí 'oku 'ikai ke ne 'ilo.

Ne pehē ange 'ene fa'eé, "Mahalo 'oku ou 'ilo e 'uhinga 'okú ke tangi aí. 'Okú ke ongo'i sai ange? Ne kamokamo 'a 'Esilí. Ko e Laumālié ia 'oku tokoni ke ke ongo'i peheé. Ko e founa ia 'oku talaatu ai 'e he Tamai Hēvaní 'okú Ne 'ofa 'iate koe pea 'e tokoni atu."

Na'á ne 'eke ange kia 'Esilí pe 'oku tui ki ai, pe 'oku tui 'e lava e Tamai Hēvaní 'o tokoni ange. Ne fakapetepetetangi pē 'a 'Esilí pea ne talaange 'io.

'Okú 'i ai e taimi ko e founa mālohi taha ke ako'i ha tokāteline ke mahino ki he'etau fānaú, ko hono ako'i ko ia 'etau fānaú 'i he tūkunga 'oku nau lolotonga 'i aí. Ko ha ngaahi momeniti 'oku hoko fakafokifā pē pea 'ikai palani pea hoko pē ia 'i he ngaahi 'ekitiviti angamaheni 'a e fāmílí. 'Okú vave 'a 'ene hokó, 'oku fie ma'u ai ke tau tokanga pea 'ilo'i e momeniti ako'i 'i he ha'u 'etau fānaú mo ha ngaahi fehu'i pe me'a 'oku nau hoha'a ki ai, 'a e taimi 'oku 'ikai ke nau feohi lelei ai mo honau ngaahi tokouá, tuofāfiné pe kaungāme'á, 'i he taimi 'oku fie ma'u ke nau mapule'i 'enau 'itá, taimi 'oku nau fehalaaki aí, pe taimi 'oku fie ma'u ke nau fai ai ha filí. (Vakai, 'Okú 'Ikai Ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'i he Faiakó: Ko ha Ma'u'anga Fakahinohino ki hono Ako'i 'o e Ongoongolelei [1999], 171–73; Ngaahi Fetu'utaki 'i he Nofo-Malí mo e Fāmílí Tohi Lēsoni 'a e Faiakó [2000], 74.)

Kapau 'oku tau mateuteu pea tau tuku ke taki e Laumālié he ngaahi tūkunga ko 'ení, 'e ako'i mo mahino lelei ange ia ki he'etau fānaú.

'Okú mahu'inga pehē e momeniti ako'i 'oku ma'u he'etau palani fakalelei ha me'a ke fai ma'u peé, hangē ko e lotu fakafāmílí, ako folofola fakafāmílí, efiafi fakafāmili 'i 'apí, mo ha 'ekitiviti fakafāmili kehe.

'Okú lehilehi'i lelei taha 'a e tūkunga ako'i mo e akó kotoa 'i ha 'ātakai māfana mo e 'ofa 'e lava ke 'i ai e Laumālié.

‘I ha māhina nai ‘e ua kimu‘a pea hoko e ta‘u valu ‘ene fānaú, ne tuku ai ‘e ha tamai ha taimi he uike takitaha ke teuteu‘i kinautolu ki he papitaisó. Ne pehē ‘e hono ‘ofefiné, ‘i he hoko hono taimí, na‘á ne foaki ange ha tohinoa peá na tangutu hifo ‘o alea‘i mo vahevahe ‘a e ongo na‘á na ma‘u ki he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi. Na‘á ne tā ma‘ana ha ngaahi fakatātā lolotonga ‘ena pōtalanoo. Na‘e ‘asi ai e maama fakalaumālié, mo‘ui ko ‘ení, pea mo e me‘a kotoa ne fie ma‘u ke ne fai ke toe foki ai ki he Tamai Hēvaní. Na‘á ne ako‘i pea fakamo‘oni ki he sitepu takitaha.

‘I he manatu ‘a e ‘ōfefiné ni ki he me‘á ni kuó ne fu‘u lahi, na‘á ne pehē: “He ‘ikai teitei ngalo ‘a e ‘ofa na‘á ku ma‘u mei he‘eku tangata‘eikí ‘i he‘ene [tuku] ha taimi ma‘akú. . . . ‘Oku ou tui ko e me‘a ko ‘eni ne u a‘usiá ko ha ‘uhinga mahu‘inga ia na‘á ku ma‘u ai ‘a e fakamo‘oni ki he ongoongoleléi ‘i he taimi na‘á ku papitaiso aí.” (Vakai, ‘Oku ‘Ikai Ha Ui ‘E Mahu‘inga Ange ‘i he *Faiakó*, 156.)

‘Oku fie ma‘u ‘e he faiako ke mahinó ‘a e ngāue vilitakí pea ke fai ma‘u pē. ‘Oku fie ma‘u ki ai e ako‘i ‘i he akonaki mo e tā sīpingá kae tautautefito ‘i hono tokoni‘i ‘etau fānaú ke mo‘ui ‘aki e me‘a ‘oku nau akó.

Ne ako‘i ‘e Palesiteni Hāloti B. Lī, “Kapau ‘oku te‘eki ai ke a‘usia ‘e ha taha hono ngāue‘i ‘o ha tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi, ‘oku . . . faingata‘a ange ia ke ne tui ki he tefito‘i mo‘oni ko iá” (*Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Hāloti B. Lī* [2000], 144).

Na‘á ku fuofua ako ke lotu ‘i he‘eku tū‘ulutui mo hoku fāmili ‘i he lotu fakafāmili. Ne ako‘i au ki he ngaahi lea ke faka‘aonga‘i ‘i he lotú ‘i he‘eku fanongo ki he lotu ‘a ‘eku mātu‘á peá na tokoni‘i ke u fai ‘eku fuofua lotú. Ne u ‘ilo ‘e lava ke u talanoa ki he Tamai Hēvaní ‘o kole ha tataki.

Ne fakatahataha‘i kinautolu ‘e he‘emau mātu‘á he pongipongi kotoa he tēpile kaí kimu‘a he kai pongipongi ‘o mau tū‘ulutui ‘o lotu. Ne mau lotu he houa kai kotoa. Ne mau faka‘osi e ‘ahó ‘aki ‘emau tū‘ulutui fakataha he efiafi kotoa ‘i he loto falé ‘o lotu fakafāmili kimu‘a pea mohé.

Neongo ne lahi e me‘a ne ‘ikai mahino kiate au ‘o kau ki he lotú ‘i he‘eku kei sí‘í, ka ne hoko ia ko ha kongā ne nofo‘ia ‘eku

mo'uí. 'Oku kei hoko atu pē 'eku akó, pea 'oku hoko atu pē e tupulaki 'eku 'ilo ki he mālohi 'o e lotú.

Na'e pehē 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani, "'Oku mahino kiate kitautolu kotoa 'e makatu'unga ha'ane 'aonga e pōpoaki 'o e ongoongolelei 'i he anga hono ako'í mo 'ene mahinó pea mo hono mo'ui 'aki 'i ha founga 'e lava ke hāsino ai hono tala'ofa 'o e fiefiá mo e fakamo'ui"' ("Ako'í mo e Ako'í he Siasí," [fakataha ako fakatakimu'a fakaemāmani lahí, 10 Fēpueli 2007], *Liahona*, Sune 2007, 57).

Ko e ako ko ia ke mahino kakato 'a e tokāteline 'o e ongoongolelei, ko ha ngāue ia 'i he mo'uí kotoa pea 'oku ha'u ia 'i he "'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena"' (2 Nīfai 28:30). 'I he ako pe ngāue 'a e fānaú 'o fakatatau mo e me'a ne nau akó, 'oku fakalahi ai 'enau mahinó, pea iku ki he ako mo ngāue lahi ange pea ki ha mahino 'oku lahi mo tu'uloa angé.

'E lava ke tau 'ilo 'oku kamata mahino ki he'etau fānaú 'a e tokāteline 'i he anga 'enau fakakaukaú mo e tō'ongá 'o ka 'ikai fakamanamana 'i pe fakapale 'i kinautolú. 'I hono ako 'e he'etau fānaú 'o mahino 'a e tokāteline 'o e ongoongolelei, 'oku nau fakafalala ai kiate kinautolu mo fakapotopoto ange. 'Oku nau tokoni ki hono veteki 'o e ngaahi faingata'a fakafāmilí pea tokoni lelei ki he 'ātakai hotau 'apí pea mo e lavame'a hotau fāmilí.

Te tau ako'í ke mahino ki he'etau fānaú 'i hono faka'aonga 'i e faingamālie ako kotoa pē ke ako'í, fakaafe'i e Laumālié, tā e sīpingá, pea tokoni 'i ke nau mo'ui 'aki e me'a 'oku nau akó.

'I he'etau vakai hifo ki ha fofonga 'o ha ki'i valevale, 'oku tau manatu ai ki he hiva:

*Fānau au 'a e 'Otuá,
Lahi 'eku fie ma'ú;
Tokoni ke u 'ilo'í ['Ene folofolá]
[Telía na'a fu'u tōmuí].*

*Taki au, 'eva mo au,
Ke u 'ilo 'a e halá.
Ako'í au [ke u 'ilo e me'a ke faí]
Ke nofo mo Ia ha 'aho.*

“Fānau Au ‘a e ‘Otua,” (*Ngaahi Himí*, fika 193; tānaki atu hono fakamamafa‘í)

Fakatauange ke tau fai ia. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ului ki He'ene Ongoongoleleí 'o Fakafou 'i Hono Siasí

Fai 'e Elder Donald L. Hallstrom

'O e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú

Ko e taumu'a 'o e Siasí ke tokoni'i kitautolu ke tau mo'ui 'aki e ongoongoleleí.

'Oku ou 'ofa he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí mo e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku tau fa'a fakatou faka'aonga'i 'a e ongo fo'i lea ko e ongoongoleleí mo e Siasí 'i he 'uhinga tatau, ka 'oku 'ikai ke na tatau. Ka 'okú na fetaiaki pea 'oku tau fakatou fie ma'u kinaua.

Ko e ongoongoleleí ko e palani nāunau'ia ia 'a e 'Otuá, 'oku 'omi ai kiate kitautolu ko 'Ene fānaú 'a e faingamālie ke ma'u 'a ia kotoa 'oku 'a e Tamaí (vakai, T&F 84:38). Ko e mo'ui ta'engatá 'eni pea 'oku fakamatala'i ia ko e "me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá" (T&F 14:7). Ko e konga mahu'inga 'o e palaní 'a 'etau ngaahi a'usia 'i he māmaní—ko ha taimi ke fakatupulaki e tuí (vakai, Molonai 7:26), ke fakatomala (vakai, Mōsaia 3:12), pea tau fakalelei ai ki he 'Otuá (vakai, Sēkope 4:11).

Koe'uhí ko e faingata'a ange 'a e māmaní pea 'i ai hotau ngaahi vaivai fakamatelié pea 'i ai 'a e "fehangahangai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nīfai 2:11), pea 'ikai ke tau lava 'o fakama'a pē 'etau angahalá ko ia, ne fie ma'u ai ha Fakamo'ui. 'I he taimi ne fakahoko mai ai 'e 'Elohimi, 'a e 'Otuá Ta'engatá pea mo e Tamai hotau laumālié 'a 'Ene palani 'o e fakamo'ui, na'e 'i ai ha taha 'iate kitautolu na'á Ne pehē, "Ko au 'eni, fekau'i au" ('Ēpalahame 3:27). Ko hono huafá ko Sihova.

Na'e 'alo'i Ia ki ha Tamai Hēvani, fakalaumālie mo fakaesino fakatou'osi, na'á Ne ma'u e mālohi ke ikuna'i 'a māmani. Ne 'alo'i Ia 'e ha fa'ē fakamāmani, na'á Ne mo'ulaloa ki he mamahi mo e faingata'a'ia 'o e matelié. Na'e toe ui foki 'a Sihova ko Sīsū pea tānaki atu ai e huafa Kalaisí, ko hono 'uhingá ko e Misaia pe Tokotaha Kuo Pani. Ko 'Ene lavame'a tu'umo'ungá ko e Fakalelé, pea "hā'ele hifo [ai 'a e Kalaisí] ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa pē" (T&F 88:6), ke malava ke Ne totongi huhu'i ma'atautolu.

Na'e fokotu'u 'e Sīsū Kalaisi 'a e Siasí lolotonga 'Ene ngāue he māmani pea langa ia 'i he tu'unga ko e "kau 'apostolo mo e kau palōfita" ('Efesō 2:20). Ne toe fakafoki mai ia 'e he 'Eikí 'i he "kuonga fakakosipeli [ko 'eni] 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá" (T&F 128:18), 'o Ne folofola ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Pea te u fokotu'u ha potu siasi 'i ho nimá" (T&F 31:7). Na'e hoko pea 'oku hoko 'a Sīsū Kalaisi ko e 'ulu ki Hono Siasí, 'o fakafofonga'i 'i he māmani 'e ha kau palōfita 'oku nau ma'u e mafai fakae'apostoló.

Ko e Siasi ma'ongo'onga 'eni. 'A hono fokotu'utu'ú, ola leleí, lelei pea faka'apa'apa'i 'e kinautolu kotoa 'oku fekumi fakamātoato ke 'ilo'i iá. 'Oku 'i ai ha ngaahi polokalama 'a e Siasí ma'á e fānaú, to'u tupú, kakai tangatá, mo e kau fafiné. 'Oku 'i ai hano ngaahi falelotu faka'ofa'ofa 'e 18,000 nai. Ngaahi tempale faka'e'i'eiki—fakakātoa 'e 136 he māmani, pea mo ha 30 'oku lolotonga langa pe fanongonongo. 'Oku 'i ai ha kau faifekau taimi kakato 'e toko 56,000 nai 'o ha ni'ihi kei talavou pea ni'ihi matu'otu'a ange, pea nau ngāue 'i ha ngaahi fonua 'e 150. 'Oku hoko 'e ngāue tokoni 'ofa fakaetangata fakaemāmani lahi 'a e Siasí ko hano faka'ali'ali fakaofa 'o e loto foaki 'a hotau kāingalotú. 'Oku tokanga'i 'e he'etau polokalama uelofeá hotau kāingalotú pea poupu'i e fakafalala pē kiate kitá 'i ha founga ta'e-hano-tatau. 'I he Siasí ni 'oku 'i ai ha kau taki ta'esiokita 'oku nau ngāue tokoni pea mo ha Kāingalotu 'oku loto fiemālie ke fetokoni'aki 'i ha founga fakaofa. 'Oku 'ikai ha toe tatau 'o e Siasí ni 'i he māmani.

'I hono fanau'i aú, ne nofo homau fāmilí 'i ha ki'i fale 'i he taha 'o e ngaahi 'apisiasi lahi mo fakahisiōlia 'o e Siasí, 'a e Tāpanekale Honolulu. 'Oku ou kole fakamolemole ai ki hoku

kaungāme'a 'i he Kau Pīsopeliki Pulé, 'a ia 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi fale 'o e Siasí, ka 'i he'eku kei tamasi'í ne u kaka holo he feitu'u ko iá, mei he vai kaukau 'i laló, ki loto he funga taua mā'olunga tahá. Ne mau tāupe holo ('o hangē ko Tāsení) he ngaahi vālai ne tautau hifo he 'ulu 'ovavá.

Ne mau mo'ui 'aki e Siasí. Ne lahi e ngaahi fakataha ne mau kau ki aí, 'o lahi ange ia he ngaahi fakataha 'o e ngaahi 'aho ní. Ne mau 'alu ki he Palaimelí he ho'atā Tu'apulelulú. Ne fai e Fine'ofá he pongipongi Tūsité. Ko e Mutuale 'a e to'u tupú he pō Pulelulú. Ko e Tokonakí ma'á e 'ekitiviti fakauōtí. 'I he Sāpaté, ne ō e hou'eiki tangatá ki he fakataha lakanga fakataula'eikí he pongipongí. Ne fai ho'atā e Lautohi Faka-Sāpaté. Pea mau foki he efiafi ki he houalotu sākalamēnití. Ne hangē ne mau femo'uekina pē he fefoki'aki holo ki he ngaahi fakatahá, pea mo e ngaahi 'ekitiviti faka-Siasí he uiké kotoa.

Tupu he'eku 'ofa he Siasí, ne hoko he taimi ko ia 'o 'oku tupu haké, 'eku fuofua ongo'i 'oku 'i ai ha me'a 'oku toe lahi ange. 'I hoku ta'u nimá, ne fakahoko ai ha konifelenisi mahu'inga 'i he tāpanekalé. Ne mau lue atu 'i homau halá pea hake 'i ha ki'i halafakakavakava ki he falelotu faka'ofó'ofá 'o tangutu 'i he 'otu fika 10 'i he fu'u falelotu lahí ni. Ne pule'i pea toe me'a he fakatahá 'a Tēvita O. Makei, ko e Palesiteni 'o e Siasí. 'Oku 'ikai ke u manatu'i ha me'a na'á ne me'a 'aki, ka 'oku ou manatu'i lelei 'a e me'a ne u mamata ki ai mo ongo'í. Ne tui 'e Palesiteni Makei ha suti lanu kilimi pea hā faka'ei'eiki foki 'i he fafasi 'a hono 'ulu teá. Hangē ko e anga fakafonua 'o e 'otu motú, na'á ne tui ha kahoa kāneisini kulokula. 'I he'ene me'á, ne u ongo'i ha me'a mālohi mo fakatāutaha. Ne toki mahino kiate au ko 'eku ongo'í ia 'a e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Ne mau hiva'i e hiva tukú.

[Ko hai 'oku kau mo e 'Eikí? Ko hai?

Ko 'eni pē 'a e taimí.

Mau fehu'i ta'e ufi atu:

Ko hai 'oku kau mo e 'Eikí? Ko hai?]

(“Tau Nofo he 'Eikí Hono Tafa'akí?” Ngaahi Himí, fika 163)

‘I hono hiva’i ia ‘e ha kakai ‘e toko 2,000 nai, hangē na’e fakataumu’a mai pē ‘a e fehu’i ia kiate au, he na’á ku fie tu’u hake ‘o pehē ange, “Ko au!”

‘Oku ‘i ai ha ní’ihi ‘oku nau pehē ko e taumu’a taupotu tahá ke mālohi he Siasí. ‘Oku ‘i ai hanofakatu’utāmaki. ‘E lava pē ke tau mālohi ‘i he Siasí kae māmālohi ‘i he ongoongoleleí. Tuku ke u fakamamafa’i atu: ko e me’a lelei ke tau taumu’a ‘aki e mālohi ‘i he Siasí; ka ‘oku ‘ikai fe’unga ia. Ko e mālohi ‘i he Siasí ko hono fakahaa’i ia ki tu’a ‘o ‘etau holi fakalaumālié. Kapau te tau ‘alu ki he ‘etau ngaahi fakatahá, ma’u pea fua e ngaahi fatongia faka-Siasí, mo tokoni ki he ní’ihi kehé, ko e me’a pē ia ‘oku mamata ki ai e kakai.

Ko hona faikehekehé, ‘oku ‘ikai fa’a hā ki tu’a pea faingata’a ke fakafuofua’i ‘a e ngaahi me’a ia ‘o e ongoongoleleí, ka ‘oku ma’ongo’onga ange honau mahu’inga ta’engatá. Hangē ko ‘ení, ko e hā hono lahi mo’oni ‘etau tui? Ko e hā hono lahi ‘etau fakatomalá? ‘Oku ‘uhingamālie nai ‘a e ngaahi ouaú ‘i he ‘etau mo’uí? ‘Oku fēfē ‘etau tokanga ki he ‘etau ngaahi fuakavá?

Kau toe fakaongo atu: ‘oku tau fie ma’u ‘a e ongoongoleleí *mo* e Siasí. Ko e mo’oni, ko e taumu’a ‘o e Siasí ke tokoni’i kitautolu ke tau mo’ui ‘aki e ongoongoleleí. ‘Oku tau fa’a fifili: ‘Oku lava fēfē ke mālohi ha taha ‘i he Siasí he’ene tupu haké kae māmālohi ia he’ene matu’otu’a angé? ‘Oku lava fēfē ‘e ha taha lahi na’e ma’ulotu mo ngāue mālohi ‘o ‘ikai toe ha’u [ki he lotú]? ‘E lava fēfē ‘e ha taha ne loto mamahi ‘i ha taki pe ha mēmipa ke fakangata ai ‘ene kau mai ki he Siasí? Mahalo ko e ‘uhingá he ne ‘ikai ke fe’unga ‘enau ului ki he ongoongoleleí—‘a e ngaahi me’a ‘o e ta’engatá.

‘Oku ou fokotu’u atu ha tefito’i founga ‘e tolu ke hoko ai e ongoongoleleí ko hotau fakava’é:

1. *Fakalahi ‘etau mahino ki he ‘Otuá.* ‘Oku mahu’inga tu’uloa ke tau pukepuke ha ‘ilo mo ‘ofa ki he Tolu’i ‘Otuá. Lotu ‘i he loto ‘aki ki he Tamaí, ‘i he huafa ‘o e ‘Aló, pea fekumi ki he tataki ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. Lotu ko ha ongome’a mali ke hokohoko atu hono langa e tui ta’eue’ia kia Sīsū Kalaisí ‘i he fa’a ako mo fakalaulauloto ‘i he loto fakatōkilalo. “He ‘oku ‘ilo fēfē ‘e ha tangata ‘a e ‘eikí . . . ko ha muli ia kiate iá, pea

'oku mama'ó ia mei he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a hono lotó?" (Mōsaia 5:13).

2. *Tokanga taha ki he ngaahi ouaú mo e fuakavá.* Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi ouau mahu'inga 'oku te'eki fakahoko 'i ho'ó mo'uí, teuteu fakamātoato ke ma'u kinautolu. 'E fie ma'u leva ke tau mapule'i kitautolu ke tauhi faivelenga ki he'etau fuakavá, 'o faka'aonga'i kakato 'a e me'a'ofa fakauike 'o e sākalamēnití. 'Oku tokolahi hotau ni'ihī 'oku 'ikai liliu 'e hono mālohi fai fakama'á koe'uhī ko e 'ikai ke tau 'a'apa ki he ouau toputapu ko 'ení.
3. *Fakataha'i 'a e ongoongoleléi mo e Siasí.* 'I he'etau tokanga ki he ongoongoleléi, 'e hoko leva 'a e Siasí ko ha tāpuaki lahi ange 'i he'etau mo'uí. 'I he'etau omi mateuteu ki he ngaahi fakatahá ke "fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he ako pea 'i he tui foki" (T&F 88:118), 'e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko 'etau faiakó. Kapau ko 'etau omí ke fakafiefia'i kitautolu, mahalo te tau loto mamahi. Na'e fehu'i ange kia Sipenisā W. Kimipolo, "Ko e hā 'a e me'a 'okú ke fai 'o ka ke ka ta'eoli'ia he houalotu sākalamēnití?" Ko 'ene talí: "He'i'ilo. Kuo te'eki ai ke u 'i ha fakataha pehē" (Iea 'aki 'e Gene R. Cook, 'i he Gerry Avant, "Learning Gospel Is Lifetime Pursuit," *Church News*, Mar. 24, 1990, 10).

'Oku totonu ke tau holi ke a'usia 'e he'etau mo'uí 'a e me'a ne hoko hili e 'a'ahi 'a e 'Eikí ki he kakai 'o e Maama Fo'ou mo fokotu'u Hono Siasí. 'Oku pehē 'e he folofolá: "Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'enau [uhinga ki He'ene kau ākongá] 'alu atu 'i he kakai kotoa pē 'o Nīfaí, 'o malanga 'aki 'a e ongoongoleléi 'a Kalaisí ki he kakai fulipē 'i he funga 'o e fonuá; pea na'e fakaului 'a kinautolu ki he 'Eikí, pea nau ului ki he siasí 'o Kalaisí, pea ko ia na'e pehē hono tāpuaki'i 'o e kakai 'o e to'u tangata ko iá" (3 Nīfaí 28:23).

'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e kāingalotu 'o Hono Siasí ke nau ului kakato ki He'ene ongoongoleléi. Ko e founga pau pē 'eni ke ma'u ai e malu fakalaumālié he taimí ni pea mo e fiefiá 'o ta'engata. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni.

‘Okú Ne ‘Ofa Mo’oni ‘Iate Kitautolu

Fai ‘e ‘Eletā Paul E. Koelliker

‘O e Kau Fitungofulú

Koe’uhí ko e sīpinga fakalangi ‘o e fāmīlī, ‘oku mahino lelei ange ai kiate kitautolu e ‘ofa tatau mo kakato ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate kitautolú.

‘Oku ou sai’ia he feohi mo e kau faifekau taimi kakató. ‘Oku lahi ‘enau tuí, ‘amanaki lelei, mo e ‘ofa mo’oni. ‘Oku tatau e me’a ‘oku nau a’usia he ngāue fakafaifekau mo e me’a ‘oku hoko kotoa he mo’uí ka ‘oku hoko pē ia he māhina ‘e 18 ki he 24. ‘Oku nau hangē ha fanga ki’i laumālie valevalé ‘i he’enau hū mai ki he mala’e ngāue fakafaifekau mo ha holi mo’oni ke ako pea nau foki atú ko ha kakai lalahi, kuo nau matu’otu’a mo mateuteu nai ke ikuna’i ha fa’ahinga faingata’a pē te nau fehanga hangai mo ia. ‘Oku ou ‘ofa foki he kau faifekau mateaki matu’otu’á, ‘oku lahi ‘enau kātakí, potó, mo e loto falalá. ‘Oku nau omi mo ha me’afokaki ‘o e mapule’i mo e ‘ofá ki he ivi longomo’ui kei talavou ‘okú ne ‘ākilotoa kinautolú. ‘Oku hoko ‘a e kau faifekau kei talavou mo e kau faifekau mali matu’otu’á ko ha fu’u mālohi lahi ki he lelei, ‘o nau fakahoko fakataha ha liliu lahi ‘i he’enau mo’uí mo kinautolu ‘oku nau tokoni’i.

Ne u toki fanongo ki hano fakamatala’i ‘e ha ongo faifekau kei talavou ‘ena a’usiá mo e ngāué. Na’á na manatu mo fakakaukauloto ki he ni’ihi fakafo’ituitui na’á na fetu’utaki ki ai he ‘aho ko iá, pea tali lelei ‘e ha ni’ihi kae ‘ikai tali ‘e ha ni’ihi. ‘I he’ena fakakaukau ki he ngaahi tūkungá, na’á na fehu’i, “‘E anga fēfē ha’ata tokoni’i e fakafo’ituituí ke ne ma’u ha holi ke fie ‘ilo lahi ange ki he Tamai Hēvaní? Te ta tokoni’i fēfē ke nau ongo’i

Hono Laumālié? 'E anga fēfē ha'ata tokoni'i ke nau 'ilo 'oku tau 'ofa 'iate kinautolu?"

'Oku ou fakakaukau atu ki he ongo talavou ni 'i he hili ha ta'u 'e tolu pe fā mei he'ena ngāue fakafaifekau. 'Oku ou fakakaukau loto atu ki he'ena ma'u hona hoa ta'engatā pea ngāue he kōlomu 'o e kaumātu'ā pe ako'i ha kau talavou. 'Oku 'ikai ke na toe fakakaukau 'eni ki he'ena kau fiefanongó, ka 'okú na fai e fehu'i tatau 'o kau ki he kau mēmipa he'ena kōlomú pe kau talavou ne ui ke na tokoni'i ke nau tupulakí. 'Oku ou sio ki he founga 'e faka'aonga'i ai e me'a na'á na a'usia he ngāue fakafaifekau ko ha sīpinga ki hono ohi hake e ni'ihī kehé he toenga 'o 'ena mo'uí. 'I he foki 'a e kau ākonga angatonú ni mei he'enua ngāue fakafaifekau ki he ngaahi fonua lahi he māmaní, 'oku nau hoko ai ko ha kakai tokoni mahu'inga 'i hono fokotu'u e ngāue 'a e Siasí.

Mahalo ne fakakaukau e palōfita ko Līhai he Tohi 'a Molomoná ki he ngaahi fehu'i tatau 'o hangē ko e kau faifekau ni 'i he'ene fanongo ki he tali 'a hono ngaahi fohá ki he fakahinohino mo e vīsone ne fai ange kiate iá: "Pea na'e pehē 'a e lāunga 'a Leimana mo Lēmiuela, 'a ia na'á na lalahí, 'o kau ki he'ena tamaí. Pea na'á na lāunga koe'uhi ko e 'ikai te na 'ilo'i 'a e ngaahi fengāue'aki 'a e tangatá mo e 'Otuá ko ia na'á ne fakatupu 'a kinauá" (1 Nīfai 2:12).

Mahalo kuo tau ongo'i e ta'efiemālie ne a'usia 'e Līhai 'i hono ongo foha lalahí. 'Oku ongo mo'oni ki hotau lotó 'o hangē ko Līhai 'a e vakai ki ha taha e fānaú 'oku kamata ke mavahe atu mei he mo'oní, ha fiefanongo 'oku te'eki ke ne tukupā ke tali e ongoongoleléi, pe teuteu kaumātu'a 'oku 'ikai talangofua pea tau fehu'i, "'e anga fēfē ha'aku tokoni ke nau ongo'i pea fakaongoongo ki he Laumālié ke 'oua te nau kau he ngaahi me'a fakahē 'o e māmaní"? 'Oku 'i ai ha ongo potufofolofola 'oku ou manatu'i lelei 'e lava 'o tokoni ke tau 'ilo e hala ke hao ai mei he ngaahi me'a fakahē ko 'ení pea ongo'i 'a e mālohi 'o e 'ofa 'a e 'Otuá.

'Oku 'omi 'e Nīfai e kī ki he matapā 'o e akó 'o fou 'i he me'a na'á ne a'usia tonú: "Ko au, Nīfai, . . . na'á ku ma'u foki ha holi lahi ke u 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, ko ia, na'á ku tangi ai ki he 'Eikí; pea vakai, na'á ne 'a'ahi mai kiate au, 'o ne

fakamolū hoku lotó peá u tui ai ki he ngaahi lea kotoa pē kuo lea ‘aki ‘e he‘eku tamaí; ko ia na‘e ‘ikai te u angatu‘u kiate ia ‘o hangē ko hoku ongo tokouá” (1 Nīfai 2:16)

‘Oku hanga ‘e he‘etau fakatupulaki e holi ke ako ha me‘á ‘o ‘ai ke tau malava fakalaumālie ai ‘o fanongo ki he le‘o ‘o e langí. Ko e faka‘amu mo e fatongia ia ‘o kitautolu kotoa—‘a e faifekau, mātu‘a, faiako, kau taki mo e kāingalotú, ke kumi ha founga ke fakatupulaki mo tanumaki ai e fa‘ahinga holi ko iá. ‘I he‘etau ongo‘i e tupulaki ‘a e faka‘amu ko iá ‘i hotau lotó, ‘oku tau mateuteu leva ai ke ako ha me‘a lelei mei he potufolofola hono ua ‘oku ou fie lave ki aí.

‘I hono fakahoko atu e uí ‘i Sune ‘o e 1831, ki he kau taki he kamakamata mai ‘a e Siasí, ne fakahā ai kia Siosefa Sāmita “‘Oku ‘alu holo ‘a Sētane ‘i he fonuá, pea ‘okú ne ‘alu atu ‘o kākaa‘i ‘a e ngaahi pule‘angá.” Ke fakafepaki‘i e tākiekina fakahala ko ‘ení, ne folofola e ‘Eikí te Ne ‘omi kiate kitautolu “ha sīpinga ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē, koe‘uhí ke ‘oua na‘a kākaa‘i ‘a [kitautolu]” (T&F 52:14).

Ko e sīpingá ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga ia ki hano fai pe lava‘i ‘o ha me‘a, fakahinohino, ngaahi sitepu ke toutou fakahoko, pe hala ke muimui ai he ‘oku fakatatau ia mo e taumu‘a ‘a e ‘Otuá. Kapau te tau muimui ki aí, te nau ‘ai ma‘u pē ke tau loto-fakatōkilalo, tokanga, pea lava ke tau ‘ilo‘i e faikehekehe ‘o e le‘o ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní mei he ngaahi le‘o te ne fakahee‘i kitautolú. Ne fakahinohino‘i kitautolu ‘e he ‘Eikí, “Ko ia ia ‘oku tetetete ‘i hoku mālohí ‘e ngaohi ia ke mālohi, pea te ne fakahā ‘a e ngaahi fua ‘o e fakafeta‘í mo e potó, ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi mo‘oní kuó u foaki atu kiate kimoutolú” (T&F 52:17).

Ko e tāpuaki ‘o e lotu ‘i he loto fakatōkilaló, ‘i hono fai he loto fakamātoató, ko e malava ko ia ke ue‘i hotau lotó ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní mo tokoní‘i kitautolu ke tau manatu‘i e me‘a ne tau ‘ilo‘i kimu‘a pea toki fanau‘i mai kitautolu ki he mo‘ui fakamatelié. ‘I he mahino lelei kiate kitautolu e palaní ‘a e Tamai Hēvaní, ‘oku kamata leva ke tau ‘ilo‘i hotau fatongiá mo tokoní‘i e ní‘ihi kehé ke nau ako pea mahino ‘Ene palaní. ‘Oku fekau‘aki vāofi hono tokoní‘i e ní‘ihi kehé ke nau manatu‘í, mo e founga ko ia ‘oku tau mo‘ui fakatāutaha ‘aki ai e ongoongoleléi mo

faka'aonga'i ia 'i he'etau mo'uí. 'I he'etau mo'ui mo'oni 'aki e ongoongoleléi 'i he sīpinga ne ako'i mai 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'oku tupulaki leva 'etau malava 'o tokoni'i e ni'ihi kehé. Ko e me'a ko 'eni ne hokó ko ha sīpinga ia 'o e founga 'e lava ke ngāue ai e tefito'i mo'oni ko 'ení.

Ne tukituki atu ha ongo faifekau kei talavou 'i ha 'api, mo e 'amanaki ke ma'u ha taha ke fanongo ki he'ena pōpoakí. Ne ava mai e matapaá, pea tu'u mai ha tangata sino lahi 'o fakalea mai 'i ha le'o 'afungi. "Pehē 'e au ne u 'osi talaatu ke 'oua na'á mo toe ha'u ki 'apí ni. Ne u 'osi fakatokanga atu kapau te mo toe foki mai, te mo sio ki ho'omo totongi. Mo mavahe leva." Na'á ne tāpuni'i fakavave e matapaá.

'I he mavahe atu 'a e ongo 'eletaá, ne puke mai 'e he faifekau matu'otu'a mo taukei angé hono hoa faifekau kei sí'í 'o fakafiemālie'i mo fakalotolahi'i ia. Ne 'ikai ke na 'ilo ne fakasio atu e tangatá he matapā sio'atá ke ne 'ilo'i pe 'oku mahino lelei koā kiate kinua e me'a na'á ne talá. Na'á ne 'amanakí te na kakata mo fakakata'aki 'ene anga ta'e faka'apa'apa ki he'ena 'a'ahí. Ka 'i he'ene vakai atu ki he fe'ofa'ofani 'a e ongo faifekau, ne molū ai hono lotó. Na'á ne toe fakaava atu e matapaá peá ne ui e ongo faifekau'i ke na foki ange 'o vahevahe 'ena pōpoakí.

'I he taimi 'oku tau fakavaivai ai ki he finangalo 'o e 'Otuá pea mo'ui 'aki 'Ene sīpingá, te tau ongo'i ai Hono Laumālié. Ne akonaki e Fakamo'uí 'o pehē, "'I he me'á ni 'e 'ilo ai 'e he kakai kotoa pē ko 'eku kau ākonga 'a kimoutolu, 'o kapau te mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu'" (Sione 13:35). Ko e tefito'i mo'oni ko 'eni 'o e fe'ofa'aki mo hono fakatupulaki 'etau malava ke fakatefito 'etau fakakaukau, leá, mo e tō'ongá 'ia Kalaisí, 'oku mahu'inga fau ia ki he'etau hoko ko ha kau ākonga 'a Kalaisí mo ha kau faiako 'i He'ene ongoongoleléi.

'Oku hanga 'e hono fakatupulaki e holi ko 'ení 'o teuteu'i ai kitautolu ke tau vakai ki he ngaahi sīpinga ne tala'ofa maí. 'E hanga 'e he'etau fekumi ki he ngaahi sīpingá 'o tataki kitautolu ki he tokāteline 'o Kalaisi ne ako'i mai 'e he Fakamo'uí mo 'Ene kau palōfita ne takí. Ko e sīpinga 'e taha 'o e tokāteline ko 'ení ko e kātaki ki he ngata'angá: "Pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'e feinga ke 'omi 'a hoku Saioné 'i he 'aho ko iá, he te nau ma'u 'a e foaki mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní; pea kapau te nau kātaki ki

he ngata'angá 'e hiki hake 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osí, pea 'e fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga ta'engata 'o e Lamí" (1 Nīfai 13:37).

Ko e hā e founa taupotu taha te tau lava ke fiefia ai he me'afuaki mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni? Ko e mālohi ko ia 'oku ma'u 'i he hoko ko e ākongā faivelenga 'o Sīsū Kalaisí. Ko 'etau 'ofa kiate Ia mo hotau kāingá. Ne fakamatala'i 'e he Fakamo'uí e sīpinga 'o e 'ofá 'i He'ene ako'i kitautolú, "'Oku ou tuku 'a e fekau fo'ou kiate kimoutolu, Koe'uhí ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu; pea hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú, ke mou fe'ofa'aki foki kiate kimoutolu" (Sione 13:34).

Na'e fakapapau'i mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he'ene pehē: "Ko e 'ofa ki he 'Eikí 'oku 'ikai ko ha fale'i 'ata'atā pē; 'oku 'ikai ko ha talamonū. Ko ha fekau ia. . . . Ko e 'ofa ki he 'Otuá ko e tupu'anga ia 'o e angalelei kotoa pē, mo e lelei kotoa pē, mo e mālohi 'o e 'ulungaanga kotoa pē, mo e holi kotoa pē ke fai 'a ia 'oku totonú" (Ngaahi Lea 'a e Palōfita Mo'uí," *Liahona*, Tisema 1996, 8)

Ne fakahaa'i mai 'e he palani 'a e Tamai e sīpinga ki he fāmilí ke tokoni'i ai kitautolu ke tau ako, faka'aonga'i, mo mahino e mālohi 'o e 'ofá. 'I he 'aho ne fa'u ai hoku fāmilí, ne u 'alu mo hoku 'ofa'anga ko 'Ané ki he temipalé 'o fai e fuakava 'o e malí. Ne u fakakaukau ne u 'ofa lahi 'iate ia he 'aho ko iá, ka ko e toki kamata pē ia ke u sio ki he vīsone 'o e 'ofá. 'I he hoko mai 'ema fānaú mo e makapuná ki he'ema mo'uí, ne toe fakalahi atu ai 'ema 'ofá ke tatau mo kakato pē kiate kinautolu. Hangē 'oku 'ikai hano ngata'anga e tupulaki 'a e malava ke tau 'ofá.

'Oku hangē 'etau ongo'i 'a e 'ofa 'etau Tamai Hēvaní ko e fusi 'a e kalāvitē mei he langí. 'I he'etau to'o atu e ngaahi me'a fakahē 'okú ne fusi kitautolu ki he māmaní pea faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí ke fekumi kiate Iá, 'oku fakaava ai hotau lotó ki ha mālohi fakasilesitale 'okú ne fusi kitautolu kiate Ia. Ne fakamatala'i 'e Nīfai 'oku a'u hono olá "ki he'ene makupusi kotoa [hono] sinó" (22 Nīfai 4:212). Ko e mālohi tatau pē 'eni 'o e 'ofá na'á ne 'ai 'a 'Alamā ke ne hiva'i ha "hiva 'o e 'alo'ofa huhu'í" ('Alamā 5:26; toe vakai, veesi 9). Ne ongo mo'oni ia kia Molomona 'i ha founa na'á ne fale'i ai kitautolu "ke lotu . . . 'aki

'a e ivi kotoa 'o hotau lotó," kae lava 'o fakafonu'aki kitautolu 'Ene 'ofá (Molonai 7:48).

'Oku fonu e folofola he kuonga mu'á mo onopooni 'i ha ngaahi fakamanatu 'o e 'ofa ta'engata 'a e Tamai Hēvaní ki He'ene fānaú. 'Oku ou 'ilo'i fakapapau 'oku toutou mafao mai e to'ukupu 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'o mateuteu ke fā'ofua kiate kitautolu kotoa pea folofola mai ki he taha kotoa 'i he le'o si'i, mo mahuhuhuhu 'o pehē, "'Oku ou 'ofa 'iate koe."

'Oku mahino lelei ange e 'ofa tatau mo kakato 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolú, tu'unga 'i he sīpinga fakalangi 'o e fāmilí. 'Oku ou fakamo'oni'i 'oku mo'oni 'eni. 'Oku 'afio'i mo 'ofa e 'Otuá 'iate kitautolu. Kuó Ne 'omi ha vīsone ki Hono 'afio'anga toputapú peá Ne ui ha kau palōfita mo ha kau 'aposefola ke nau ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni mo e sīpinga te tau toe foki hake ai kiate Iá. 'I he 'etau feinga ke fakaake 'a e holi ke 'ilo'i pē 'iate kitautolu pea 'i he ni'ihī kehé pea 'i he 'etau mo'ui 'aki e sīpinga 'oku tau 'iló, te tau toe ofi ange ai kiate Ia. 'Oku ou fakamo'oni ko Sīsūú ko e 'Alo mo'oni Ia 'o e 'Otuá, ko hotau Fa'ifa'itaki'anga, mo hotau Huhu'i 'ofeiná Ia, pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Feilaulaú

Fai ‘e ‘Eletā Dallin H. Oaks

‘O e Kolomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Ua

Ko ‘etau mo‘ui fietokoni mo feilaulaú, ko hono fakahaa‘i totonu ia ‘o ‘etau tukupā ke tokoni ki he ‘Eikí mo hotau kāingá.

Kuo ui ‘a e feilaulau fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí ko e “tu‘umo‘unga” ia ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē kuo hoko talu mei he kamata‘anga ‘o e fakatupú ‘o laui kuonga pea ta‘engata.¹ ‘Oku hoko ‘a e pōpoaki ko iá ko e tefito ‘o e pōpoaki ‘a e kau palōfita kotoa. Na‘e fakamelomelo mai ia ‘i he fono ‘a Mōsesé ‘i hono feilaulau ‘i ‘o e fanga monumanú. Na‘e pehē ‘e ha palōfita ‘e taha, ‘oku “tuhu” hono ‘uhingá kotoa pē “ki he fu‘u feilaulau lahi mo faka‘osi ko ia [‘a e] ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘io [‘a ia], ‘oku ta‘e-fakangatangata mo ta‘engata” (‘Alamā 34:14). Na‘e kātekina ‘e Sīsū Kalaisi e mamahi ta‘efa‘alauá, koe‘uhí ke Ne hoko ai ko ha feilaulau ma‘á e ngaahi angahala ‘a e kakai kotoa pē. Na‘e ‘oatu ‘e he feilaulau tu‘umo‘unga lelei ko iá—‘a e Lami haohaoa ta‘e-hano melé—ke fetongi ‘aki e kovi fulikivanu tahá—‘a ia ko e ngaahi angahala ‘a e māmaní kotoa. Pea hangē ko e ngaahi lea fakangalongata ‘a ‘a ‘Ilisa R. Sinouí:

*[Hono ta‘ata‘a mahu‘inga na‘á ne lilingi ta‘e-totongi;
Ne foaki ta‘e totongi ‘Ene mo‘uí,
Ko ha feilaulau haohaoa ma‘á e angahalá,
Ki ha māmani ne mate ke fakahaofi.]²*

Ko e feilaulau ko iá—‘a e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí—ko e uho ia ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí.

Na‘e fakangata ‘e he mamahi ta‘efa‘alaua ‘a Sīsū Kalaisí ‘a e feilaulau ‘o e lilingi totó, ka na‘e ‘ikái te ne ta‘ofi hono mahu‘inga ‘o e feilaulaú ‘i he palani ‘o e ongoongolelei. ‘Oku kei fie ma‘u pē

'e hotau Fakamo'uí ke tau hokohoko atu hono fai 'o ha ngaahi feilaulau, ka ko e feilaulau 'okú ne fie ma'u meiate kitautolu 'i he taimi ní, ke tau "'oatu kiate [Ia] 'a e feilaulau ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala" (3 Nifai 9:20). 'Okú Ne toe fekau foki ke tau 'ofa mo fetauhi'aki 'iate kitautolu—ko hono 'uhingá ke 'oatu ha ki'i kongá si'i 'o 'Ene feilaulau 'i he'etau fai ha ngaahi feilaulau 'i hotau taimí mo e ngaahi taumu'a siokitá. 'Oku tau hiva 'i ha himi fakalaumālie 'o pehē, "'Oku 'omi 'e he feilaulau 'a e ngaahi tāpuaki 'o e langí"³

Te u lea 'o kau ki he ngaahi feilaulau fakamatelie ko ia 'oku kole mai 'e hotau Fakamo'uí ke tau faí. 'Oku 'ikai kau heri 'a e ngaahi feilaulau ko ia kuo pau ke tau faí, pe ngaahi ngāue 'oku fa'a ue'i hake 'e he kumi faingamālie fakafo'ituituí, ka ko e ngāue-'ofá pe feilaulau (vakai, 2 Nifai 26:29).

I.

'Oku 'i ai ha hisitōlia 'o e feilaulau 'a e tui faka-Kalisitiané, 'a ia 'oku kau ai 'a e feilaulau taupotu tahá. Na'e tāmāte'i 'e Loma ha laui afe he ngaahi ta'u 'o e kamata 'a e kuonga fakaKalisitiané, koe'uhi ko 'enau tui kia Sisū Kalaisí. Ka 'i he ngaahi senituli kimuí, na'e fakamovetevete'i 'e he ngaahi feke'ike'i fakatokāteliné 'a e kau Kalisitiané, pea fakatanga'i mo tāmāte'i 'e he ngaahi kulupu 'e ni'ihi 'a e kau mēmipa 'o ha ngaahi kulupu kehe. Na'e hoko 'a e kau Kalisitiane ne tāmāte'i 'e ha kau Kalisitiane kehé, ko e ni'ihi ia 'o e mate fakamā'ata fakamamahi taha 'o e tui faka-Kalisitiané.

'Oku fai loto-fiemālie 'e ha kau Kalisitiane tokolahi ha ngaahi feilaulau, ko e tupu 'i he tui kia Kalaisí pea mo e holi ke ngāue Ma'ana. Kuo fili ha ni'ihi ke lī'oa 'a e toenga 'o 'enau mo'uí ki he ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku kau 'i he kulupu faka'eieiki ko 'ení 'a kinautolu 'oku nau kau ki he ngaahi kautaha fakalotu'a e Siasi Katoliká mo kinautolu kuo nau ngāue 'i ha ngaahi ta'u lahi, 'o hoko ko ha kau faifekau faka-Kalisitiane 'o e ngaahi siasi faka-Palotisaní. 'Oku 'ikai faingofua 'enau ngaahi sīpingá mo e ngāue ka 'oku hoko ko ha ue'i fakalaumālie, ka 'oku 'ikai fai ha 'amanaki 'e lava 'o mateaki'i pe foaki kotoa e mo'ui 'a kinautolu 'oku tui kia Kalaisí ki he ngāue fakalotú.

II.

‘Oku kau ‘i he feilaulau ‘a e tokolahi ‘o e kau muimui kia Kalaisi ‘a e me‘a ‘oku tau fai faka‘ahó, ‘i he‘etau tō‘onga mo‘ui angamaheni fakatāutahá. ‘Oku ‘ikai te u ‘ilo ha kulupu ‘i he fa‘ahinga ko iá ‘oku fai ‘e honau kau mēmipá ha ngaahi feilaulau lahi ange, ‘i he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘E hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine—ko ‘enau ngaahi feilaulaú—‘a ho‘omou ngaahi feilaulaú—‘oku fehangaahangai ia mo e ngaahi me‘a angamaheni ‘oku tulifua ki ai ‘a e māmani, ki he lavame‘a fakatāutahá.

Ko ‘eku ‘uluaki ngaahi fakatātā ki aí, ko ‘etau kau paionia Māmongá. ‘Oku hoko ‘enau feilaulau tu‘ukimu‘a ‘o ‘enau mo‘uí, ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí, ‘apí, mo ‘enau ngaahi fiemālié ‘oku makatu‘unga ia ‘i he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Na‘e lea ‘a Sela Lisi ‘o kau ki he me‘a na‘á ne ue‘i hake ‘a e kau paionia ko iá ‘i he‘ene fakamatala‘i hono husepāniti ko Sālesí, ‘i hono ui ia ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekaú: “Ko e taimi faingata‘a mo‘oni ‘eni kiate au mo hoku husepāniti foki; ka na‘e fie ma‘u kimaua ‘e he fatongiá ke ma mavahevahe ‘i ha ki‘i taimi si‘i, ‘i he ‘ilo‘i ‘okú ma talangofua ai ki he finangalo ‘o e ‘Eikí, na‘á ma ongo‘i ai ke feilaulau‘i homa lotó koe‘uhí ke ma tokoni ai ki hono fokotu‘u ma‘u ‘o e ngāue . . . ‘a ia ko e tokoni ki hono langa hake ‘o e Pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i māmani.”⁴

Ko e me‘a ‘oku mahino taha ‘i he ‘aho ní, ko e ngāue-‘ofa mo e feilaulau ta‘esiokita ‘o e kau mēmipá, ‘a ia ko e ivi ia ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Kimu‘a pea fakatapui ha taha ‘o hotau ngaahi temipalé, na‘e fehu‘i ‘e ha faifekau faka-Kalisitiane kia Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí pe ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke tau ngāue ‘aki ai ‘a e faka‘ilonga ‘o e kolosí, ‘a ia ko e faka‘ilonga maheni ia ‘o e tui faka-Kalisitiané. Na‘e tali ki ai ‘e Palesiteni Hingikelí ‘o pehē, ko e ngaahi faka‘ilonga ‘o ‘emau tui faka-Kalisitiané “ko e mo‘ui ‘a homau kakaí.”⁵ Ko e mo‘oni ko ‘etau mo‘ui ngāue tokení, ko e ngaahi faka‘ilonga fe‘unga taha ia ‘o ‘etau tukupā ke tau tauhi ki he ‘Eikí mo hotau kāingá.

III.

'Oku 'ikai ke 'i ai ha'atau kau ngāue totongi ne ako'i fakapalofesinale 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku tu'unga ai 'a e pau ke fua mo fakahoko 'e he kāingalotu 'oku ui ki he lakanga fakatakimu'á, pe ki he ngāué 'a e me'a kotoa pē 'i he'etau ngaahi houalotú, polokalamá mo e ngaahi 'ekitiviti faka-Siasi. 'Oku tau fakahoko 'eni 'i ha potu siasi 'e 14,000 tupu 'i he 'Tunaiteti Siteiti mo Kānata. 'Io, 'oku 'ikai te tau kehe 'i he hoko hatau kau mēmipa ko e kau faiako mo e kau taki. Ka 'oku lahi 'aupito 'a e taimi 'oku foaki 'e hotau kau mēmipá, ke ako'i mo fetokoni'aki aí. Ko e ngaahi sīpinga ki he me'á ni 'a 'etau ngāue ke 'a'ahi ki he fāmili kotoa pē 'i hotau kāingalotú ha ongo faiako faka'api 'i he māhina takitaha, pea 'a'ahi ki he kakai fefine lalahi kotoa pē ha ongo faiako 'a'ahi 'a e Fine'ofá 'i he māhina takitaha. 'Oku 'ikai ke mau 'ilo ki ha ngāue tatau mo ia 'i he māmaní.

Ko e fakatātā lelei taha 'o e ngāue tokoni mo e feilaulau 'a e Siasi, ko e ngāue ko ia 'a 'etau kau faifekau. Ko honau tokolahí he taimí ni ko e kau talavou mo e kau finemui 'e toko 50,000 tupu mo e kakai tangata mo e kakai fefine lalahi 'e toko 5,000 tupu. 'Oku nau foaki ha māhina 'e ono ki he ta'u 'e ua 'o 'enau mo'uí, ke ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi, mo fai 'a e ngaahi tokoni 'ofa 'i ha ngaahi fonua 'e 160 tupu nai 'i he māmaní. 'Oku hoko ma'u pē 'a e feilaulau ko ha kongá 'o 'enau ngāué, 'a ia 'oku kau ai 'a e ngaahi ta'u 'oku nau foaki ki he ngāue 'a e 'Eikí, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi feilaulau 'oku nau fai 'i he tokonaki ha pa'anga ki honau tauhí.

'Oku feilaulau foki 'a kinautolu 'oku nofo 'i 'apí—'a e ngaahi mātū'á mo e kau mēmipa kehe 'o e fāmili—'i he 'ikai te nau feohi mo ma'u 'a e tokoni 'a e kau faifekau 'oku nau tuku atú. Hangē ko 'ení, na'e ma'u 'e ha talavou Palāsila hono ui ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau, lolotonga ia 'okú ne ngāue ke tauhi hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, hili e mālōlō 'a 'ene tamaí mo 'ene fa'eé. Na'e fakamatala ha Taki Mā'olunga ki ha fakataha alēlea 'a e fānau ko 'ení, pea nau manatu ki hono ako'i kinautolu 'e he'enau ongomātu'a kuo pekiá, ke nau teuteu ma'u pē ke ngāue ma'á e 'Eikí. Na'e tali 'e he talavou 'a hono ui ke ngāue fakafaifekau, pea hoko atu 'e hono tehina ta'u 16, 'a e fatongia ke ngāue 'o tauhi 'a

e familí.⁶ ‘Oku ‘i ai hotau tokolahi ‘oku nau ‘ilo ki ha ngaahi sīpinga kehe ‘o e feilaulau ke ngāue fakafaifekau, pe tokoni ki ha faifekau. ‘Oku ‘ikai te tau ‘ilo ha ngāue-‘ofa pe feilaulau peheni ‘i ha toe kautaha ‘i he māmaní.

‘Oku fa‘a fehu‘i mai kiate kinautolu, “‘Oku founga fēfē ho‘omou fakaloto‘i homou kau mēmipa kei talavou mo e mātu‘á, ke tuku ‘enau akó pe ko ‘enau mālōlō mei he ngāué, ka nau fai ha feilaulau peheni?” Kuó u fanongo ki hano fai ‘e ha tokolahi ‘a e fakamatala ko ‘ení: “‘I he‘eku ‘ilo‘i ‘a e me‘a kuo fai ‘e hoku Fakamo‘uí ma‘akú—‘a ‘Ene ‘alo‘ofá ‘i He‘ene mamahi koe‘uhí ko ‘eku ngaahi angahalá mo ‘Ene ikuna‘i ‘a e maté koe‘uhí ke u toe mo‘uí—‘oku ou lau ko hoku faingamālie ke u fai ‘a e ki‘i feilaulau ‘oku kole mai ke u fai ‘i He‘ene ngāué. ‘Oku ou fie vahevahe atu ‘a e ilo kuó Ne foaki mai kiate aú.” ‘E anga fēfē ha‘atau fakaloto‘i ha kau muimui pehē ‘o Kalaisi ke ngāué? Na‘e pehē ‘e ha palōfita ‘e taha, “Ko ‘etau ‘eke pē kiate kinautolu.”⁷

Ko e ngaahi feilaulau kehe ‘oku tupu mei he ngāue fakafaifekau, ko e feilaulau ‘a kinautolu ‘oku nau tali ‘a e ngaahi akonaki ‘a e kau faifekau pea nau hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí. ‘Oku mahu‘inga ‘aupito ‘a e ngaahi feilaulau ko ‘ení ki he kau ului tokolahi, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e mole ‘o e kaungāme‘á mo e feohi fakafāmilí.

‘I he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí, ne fanongo ai ‘a e fakataha‘angá ni ki ha talavou na‘á ne tali ‘a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, lolotonga ha‘ane ako ‘i he ‘Tunaiteti Siteití. Na‘e fehu‘i ange ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí ki he tangatá ni ‘i he ‘amanaki ke foki atu ki hono fonua tupu‘angá, pe ko e hā ha me‘a ‘e hoko kiate ia ‘i he‘ene foki atu ki hono ‘apí ko ha Kalisitiane iá. Na‘e pehē ange ‘e he talavou, “‘E loto-mamahi hoku fāmilí. Mahalo te nau tuli au pea nau lau kuó u mate. Pea kuo tāpuni kiate au hoku kaha‘ú, ‘a ‘eku ngāue ma‘u‘anga mo‘uí mo e faingamālie kotoa pē.”

Na‘e toe fehu‘i ange ‘e Palesiteni Hingikelí, “‘Okú ke loto pē ke ke tali ha fu‘u totongi mamafa pehē koe‘uhí ko e ongoongolelei?”

Na‘e tangi ‘a e talavou pea ne pehē ange, “Ka ‘oku mo‘oni ia, ‘ikai ko ia?” Na‘e hili hono fakamo‘oni‘i ange ‘oku mo‘oni, na‘á ne pehē ange leva, “Ko e hā leva ha me‘a ‘e toe mahu‘inga ange

ai?"⁸ Ko e laumālie ia 'o e feilaulaú 'oku ma'u 'e ha tokolahi 'o hotau kau mēmipa fo'ou.

"Oku hā 'a e ngaahi sīpinga 'e ni'ihi 'o e ngāue tokoní mo e feilaulaú mei he mo'ui 'a e kāingalotu faivelenga 'oku ngāue 'i hotau ngaahi tempalé. Neongo ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pē 'oku nau fai 'a e ngāue fakatempalé, ka 'oku totonu ke mahino hono mahu'inga 'o e feilaulau ko iá ki he Kalisitiane kotoa pē. 'Oku 'ikai ha tukufakaholo 'o e ngāue 'i ha monasitēliō (monastery) 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ka 'e kei mahino pē kiate kitautolu pea tau faka'apa'apa'i 'a e feilaulau 'a kinautolu 'oku hanga 'e he'enau tui faka-Kalisitiané, 'o ue'i hake kinautolu ke lī'oa 'enau mo'uí ki he ngāue fakalotu ko iá.

'I ha konifelenisi peheni he ta'u 'e taha kuohilí, na'e fakamatala ai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki ha sīpinga 'o e feilaulau 'i he ngāue tokoni he tempalé. Na'e fai 'e ha tamai ko ha mēmipa faivelenga 'o e Siasí, ha ngāue lahi 'i ha ki'i motu mama'o he Pasifikí, 'o fe'unga mo ha ta'u 'e ono ke ma'u ha pa'anga ke ne 'ave hono uaií mo e fānau 'e toko 10 ke na mali mo sila ki he ta'engatá 'i he Tempale Nu'u Silá. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Ko kinautolu 'oku mahino ki ai e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku ma'u mei he tempalé, 'oku nau 'ilo'i 'oku 'ikai ha feilaulau ia 'e hulu pe totongi 'e fu'u mamafa pe 'ahi'ahi 'e fu'u faingata'a, kehe pē ke ma'u e ngaahi tāpuaki ko iá."⁹

'Oku ou fakamālō koe'uhí ko e ngaahi sīpinga fakafofo 'o e 'ofa, ngāue tokoni, mo e feilaulau faka-Kalisitiane kuó u mamata ai 'i he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou vakai ki ho'omou fua homou ngaahi fatongia 'i he Siasí, pea mou fakahoko ia 'i ha'amou feilaulau'i lahi homou taimí mo ho'omou koloá. 'Oku ou vakai ki ho'omou ngāue fakafaifekaú pea mou fua pē ho'omou fakamolé. 'Oku ou vakai ki ho'omou foaki 'ofa ho'omou taukei fakangāué 'i hono tokoní'i homou kāingá. 'Oku ou vakai ki ho'omou tokoni ki he masivá 'i ho'omou ngaahi feinga fakatāutahá pe fakafou 'i hono tokoní'i e uelofea 'a e Siasí, pe ngaahi tokoni 'ofa fakatengatá.¹⁰ 'Oku fakamo'oni'i kotoa 'eni 'i ha savea fakafonua 'a ia ne pehē ai ko e kāingalotu mālohi 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní "'oku nau ngāue tokoni pea foaki lahi ange 'o fakatatau ki

hono faka'avalisi 'o e kau 'Ameliká pea 'oku nau foaki lahi ange honau taimí mo 'enau pa'angá 'o laka hake 'i he [peseti 'e 20] 'o e kakai 'oku tui fakalotú."¹¹

'Oku hanga 'e he fa'ahinga tā sīpinga' o e foaki ki he ni'ihī kehé 'o fakamālohia kotoa kitautolu. 'Oku nau fakamanatu mai e akonaki 'a e Fakamo'uí:

"Kapau 'e muimui ha taha 'iate au, tuku ke ne li'aki 'e ia ia. . . .

"He ko ia ia 'e kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia, pea ko ia ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhí ko aú, te ne ma'u ia" (Mātiu 16:24–25).

IV.

Mahalo ko e ngaahi sīpinga maheni mo mahu'inga taha 'o e ngāue tokoní mo e feilaulau ta'esiokitá, 'oku fakahoko ia 'i hotau ngaahi familí. 'Oku lí'oa 'e he ngaahi fa'éé 'a 'enau mo'uí ki hono fā'ele'i mai mo hono lehilehi'i 'o 'enau fānaú. 'Oku lí'oa 'a e ngaahi husepānití ki hono tauhi 'o honau uaifí mo e fānaú. 'Oku fu'u lahi 'aupito ke fakalau 'a e ngaahi feilaulau 'oku kau ki he ngāue 'oku ta'engata hono mahu'ingá, ki hotau ngaahi familí, pea 'oku tau maheni kotoa mo ia ke toe fakalau atu.

'Oku ou toe vakai foki ki he Kāingalotu ta'esiokita 'oku nau ohi ha fānaú, kau ai 'a kinautolu 'oku ai ha'anau ngaahi fie ma'u makehé, pea nau feinga ke foaki ki he fānau ohí, 'a e 'amanaki mo e ngaahi faingamālie na'e ta'ofi meiate kinautolú, 'i ha ngaahi tu'unga ne hoko kimu'a. 'Oku ou vakai foki ki ho'omou tokanga'i ha kau mēmipa 'o e familí mo e kaungā'api 'oku nau faingata'a'ia 'i ha ngaahi palopalema 'i hono fā'ele'i mai kinautolú, ngaahi faingata'a'ia faka'e'atamai pe fakaesino, pe ha ngaahi palōpalema 'i he'enau faka'au 'o motu'á. 'Oku 'afio mai foki mo e 'Eikí kiate kimoutolu pea kuó Ne fekau ki He'ene kau palōfitá ke nau fakahā ko e taimi 'oku mou "fefeilaulau'aki ai koe'uhí ko kimoutolú mo ho'omou fānaú, 'e tāpuaki'i kimoutolu 'e he 'Eikí."¹²

'Oku ou tui ko e Kāingalotu ko ia 'oku nau fai ta'esiokita 'a e ngāue tokoní mo e feilaulau 'i he hū ki he Fakamo'uí mo molomolomuiva'e kiate Iá, 'oku nau tauhi pau ki he ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'oku ta'engatá 'o lahi ange 'i ha toe kakai kehe. 'Oku vakai 'e he Kāingalotú ki he'enau feilaulau'i honau taimí mo 'enau koloá ko e kongā pē ia 'o honau ako'í mo hono

fakafe'unga'i kinautolu ki he ta'engata. Ko ha fo'i mo'oni 'eni ne fakahā mai 'i he *Lectures on Faith*, (Ngaahi Malanga 'o e Tuí) 'a ia 'oku ako'i ai, "ko e tui fakalotu ko ia 'oku 'ikai te ne 'ekea hono feilaulau'i 'o e me'a kotoa pe'e, he 'ikai te ne ma'u ha mālohi fe'unga ke fakatupu 'a e tui ki he mo'uí mo e fakamo'uí . . . 'Oku makatu'unga 'i he feilaulau ko 'ení pē, hono tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke ma'u ai 'e he tangatá 'a e mo'uí ta'engata."¹³

Hangē ko e hoko 'a e feilaulau fakalei'i 'a Sīsū Kalaisí ko e uho ia 'o e palani 'o e fakamo'uí, 'oku pehē pē mo e pau ke hanga 'e kitautolu ko e kau muimui 'o Kalaisí, 'o fai 'etau ngaahi feilaulau pē 'atautolu ke tau teuteu ai ki he iku'anga kuo foaki mai 'e he palani ko iá kiate kitautolú.

'Oku ou 'ilo'i ko Sīsū Kalaisí, ko e 'Alo Tofu Pē Taha 'o e 'Otuá ko e Tamai Ta'engata. 'Oku ou 'ilo'i ne tu'unga 'i He'ene feilaulau fakalei'i, 'a 'etau ma'u ai 'a e fakapapau te tau ma'u 'a e mo'uí ta'e-fa'a-maté mo e faingamālie ke ma'u 'a e mo'uí ta'engata. Ko hotau 'Eiki, mo hotau Fakamo'ui, mo hotau Huhu'í Ia, pea 'oku ou fakamo'oni kiate Ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga Fakamatalá

1. Bruce R. McConkie, *The Promised Messiah: The First Coming of Christ* (1981), 218.
2. "Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofa," *Ngaahi Himí*, fika 105.
3. "'Oku Mau Fakamālō," *Ngaahi Himí*, fika 16.
4. Sarah Rich, in Guinevere Thomas Woolstenhulme, "I Have Seen Many Miracles," in Richard E. Turley Jr. and Brittany A. Chapman, eds., *Women of Faith in the Latter Days: Volume 1, 1775–1820* (2011), 283.
5. Gordon B. Hinckley, "Ko e Faka'ilonga 'o 'Etau Tuí," *Liahona*, 'Epeleli 2005, 3.
6. Vakai, Harold G. Hillam, "Sacrifice in the Service," *Ensign*, Nov. 1995, 42.
7. Gordon B. Hinckley, "Ko e Mana 'o e Tuí," *Liahona*, Siulai 2001, 84.
8. Gordon B. Hinckley, "'Ika'i 'Oku Mo'oni Ia? Tūhulu," Okatopa 1993, 3–4; vakai foki, Neil L. Andersen, "'Ika'i 'Oku Mo'oni Ia? Ko e Hā Ha Me'a 'e Toe Mahu'inga Ange?" *Liahona*, Mē 2007, 74.
9. Thomas S. Monson, "Ko e Temipale Mā'oni'oni—Ko ha Maama ki he Māmani," *Liahona*, Mē 2011, 91–92.
10. Ki ha sīpingá, vakai ki he Naomi Schaefer Riley, "What the Mormons Know about Welfare," *Wall Street Journal*, Feb. 18, 2012, A11.
11. Ram Cnaan mo ha ni'ihī kehe, "Called to Serve: The Prosocial Behavior of Active Latter-day Saints" (draft), 16.
12. Ezra Taft Benson, "To the Single Adult Brethren of the Church," *Ensign*, May 1988, 53.
13. *Lectures on Faith* (1985), 69.

Ngaahi Faingata'a ke Ikuna'i

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

'E lava ke hoko ko ha tāpuaki 'a e taimi faingata'a mo faingofua taha 'i he mo'uí, kapau 'oku tau tui kia Sīsū Kalaisi.

Ne u fanongo ki ha me'a 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'i ha fakataha'anga 'o e konifelenisí 'e 'oange 'e he 'Otuá ha ngaahi faingata'a ke ne ikuna'i. Na'á ne pehē: "'Oku 'i ai ha ngaahi faingata'a lahi 'i he kaha'ú, mo ha ngaahi faingamālie ma'ongo'onga te tau a'usia. 'Oku ou talitali lelei e me'a fakafiefia ko iá pea te u fie lea 'i he fakatōkilalo ki he 'Eiki 'o pehē, 'Tuku mai kiate au e mo'unga ko 'ení,' tuku mai kiate au e ngaahi faingata'a ni."¹

Ne ue'i hoku lotó, 'i he'eku 'ilo'i e ngaahi faingata'a mo e mamahi ne foua 'e Palesiteni Kimipoló. Ne u faka'amu ke hangē ko iá, ko ha tamaio'eiki lototoa 'a e 'Otuá. Ko ia, ne u lotu 'i ha pō 'e taha ke 'omi ha me'a ke sivi'i ai 'eku lototo'á. 'Oku ou manatu'í lelei ia. 'I he efiáfí, ne u tū'ulutui he loki mohé 'i he loto tui lahi mo'oni.

Na'e tali mai 'eku lotú hili ha 'aho 'e taha pe ua. Ne u ofo mo loto fakatōkilalo he sivi faingata'a taha 'o 'eku mo'uí. Ne u ma'u ai ha lēsoni ne kongā 'e ua. 'Uluakí, ne u ma'u ha fakamo'oni mahino 'oku fanongo pea tali mai 'e he 'Otuá 'eku lotu 'i he tuí. Ko hono uá, ne u ako ha lēsoni 'oku ou kei ako pē, ki hono 'uhinga ne u falala mo'oni ai he pō ko iá 'e hoko mai ha tāpuaki ma'ongo'onga mei he faingata'a ko iá 'o lahi ange 'i ha fa'ahinga totongi huhu'i.

Kuo hangē ha me'a si'isi'í 'a e faingata'a ko ia ne u a'usia fuoloá 'i hono fakafehoanaki atu ki he me'a kuo hoko talu mei aí—kiate au mo kinautolu 'oku ou 'ofa aí. 'Oku tokolahí hamou ní'íhi 'oku fou atu he ngaahi faingata'a fakaesino, fakae'atamai mo fakaeloto 'e lava ke fakatupu ha'o tangi 'o hangē ko ha tamaio'eiki lelei mo faivelenga 'a e 'Otuá ne u maheni lelei mo ia. Ne fanongo atu 'ene nēsi ki he'ene lea mei hono mohenga 'o e mamahí 'o pehē, "Ko e hā 'oku hoko mai ai 'eni kiate aú, hili 'eku feinga ke failelei he kotoa 'eku mo'uí?"

'Okú ke 'ilo'í pē e anga hono tali 'e he 'Eikí 'a e fehu'í ko ia 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he fale fakapōpulá:

"Pea kapau 'e lī koe ki he luó, pe ki he nima 'o e kau fakapō, pea fakamaaumatea koe; kapau 'e lī koe ki he loto moaná; kapau 'e feinga 'a e hou 'o e peaú ke faka'auha koe; kapau 'e hoko 'a e ngaahi matangi fakailifiá ko ho fili; kapau 'e fakatahataha 'e he langí 'a e ngaahi 'ao 'ulí'ulí, pea fakatahataha 'a e ngaahi 'elemēniti kotoa pē ke faka'efi'efi 'a e halá; pea ko e me'a tēpuú, kapau 'e fakamanga mai 'a e ngutu 'o helí kiate koe, ke ke 'ilo'í, 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'a e potó kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe.

"Na'e 'alu hifo 'a e Foha 'o e Tangatá 'o ma'ulalo ange 'iate kinautolu kotoa pē. 'Okú ke lahi ange koe 'iate ia?

"Ko ia, nofo ma'u 'i ho halá, pea 'e nofo 'iate koe 'a e lakanga fakataula'eikí, he kuo fokotu'u ma'u honau ngaahi ngata'angá, 'oku 'ikai te nau lava ke lakasi ia. 'Oku 'ilo'í 'a ho ngaahi 'ahó, pea 'e 'ikai ke lau 'o si'í hifo 'a ho ngaahi ta'ú; ko ia, 'oua te ke manavahē ki he me'a 'e lava 'e he tangatá 'o faí, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata."²

'Oku 'ikai ha tali 'e toe lelei ange ki he 'uhinga mo e me'a ke tau fai 'i he taimi faingata'á ka ko ia kuo folofola mai 'aki 'e he 'Eikí, 'a ia na'á Ne kātekina e ngaahi faingata'á ma'atautolu 'o lahi ange 'i he me'a 'oku tau fakakaukau atu ki aí.

'Okú ke manatu 'i 'Ene ngaahi folofolá he taimi na'á Ne akonaki ai 'oku totonu ke tau fakatomala koe'uhi ko 'etau tui kiate Iá:

"Ko ia 'oku ou fekau kiate koe ke ke fakatomala—fakatomala, telia na'á ku taa'í koe 'aki e tokotoko 'o hoku ngutú, pea 'i he'eku lilí, pea mo 'eku 'itá, pea 'e lahi 'aupito 'a ho'o ngaahi

mamahí—'oku 'ikai te ke 'ilo'í 'a hono fu'u fakamamahi faú, 'oku 'ikai te ke 'ilo'í 'a hono fu'u lahi fakamanavaheé, 'io, 'oku 'ikai te ke 'ilo'í 'a hono faingata'a ke kātaki'í.

"He vakai, ko au, ko e 'Otuá, kuó u kātaki'í 'a e ngaahi me'á ni ma'á e kakai kotoa pē, koe'uhi ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala;

"Ka 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi 'o hangē pē ko aú;

""A ia ko e mamahi na'e langaki ai 'a 'eku tetetete 'a'aku, 'a ia ko e 'Otuá, ko e tokotaha 'oku mālohi tahá, koe'uhi ko e mamahí, pea mo e tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o hoku kilí, mo e mamahí'ia 'i he sinó mo e laumālie fakatou'osi—peá u loto ke 'oua na'á ku inu 'i he ipu mahí, peá u holomui ai—

"Ka neongo iá, kae tuku 'a e lāngilangi ki he Tamaí, pea na'á ku inu ai 'o faka'osi 'a 'eku ngaahi teuteu ki he fānau 'a e tangatá."³

'Oku tau tui ko e founga pē ke mahiki hake ai mei he ngaahi faingata'á ko e tui 'oku 'i ai ha "lolo faito'ó 'i Kiliati"⁴ pea na'e tala'ofa mai e 'Eikí, "'E 'ikai te u . . . si'aki koe."⁵ Ko e me'a ia na'e ako'i mai kiate kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tokoni'i kitautolu mo e ni'ihí 'oku tau tokanga'í lolotonga e ngaahi faingata'a lalahi mo taulōfu'ú.⁶

Ka na'e ako'i mai 'e Palesiteni Monisoni 'i ha founga fakapotopoto 'oku fie ma'u ha taimi ke langa hake ai e fakava'e 'o e tuí ki hono mo'oni e ngaahi tala'ofa ko iá. Mahalo kuo mou hangē pē ko aú, 'o mamata ki he fie ma'u 'o e fakava'e ko iá, 'i ha ve'e mohenga 'o ha taha ne mei loto-fo'i ke ne kei kātaki ki he ngata'angá. Kapau he 'ikai hoko e fakava'e 'o e tuí ko ha kongá 'o hotau lotó, he 'ikai ha mālohi ia ke matu'uaki.

Ko 'eku taumu'a he 'aho ní ke fakamatala'í e me'a 'oku ou 'ilo ko ha founga ia te tau lava ai 'o fakatupu ha fakava'e 'oku tu'uma'ú. 'Oku ou fai ia 'i he loto fakatōkilalo mo'oni 'i he 'uhinga 'e ua. 'Uluakí, mahalo 'e loto si'í ha ni'ihí 'oku lolotonga fefa'uhi mo ha faingata'a lahi 'i he me'a 'oku ou lea 'akí 'o nau ongo'í 'oku holo 'enau fakava'e 'o e tuí. Ko hono uá, 'oku ou 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi 'ahi'ahi lahi ange 'i he kaha'ú kimu'a pea ngata e mo'uí. Ko ia ai, ko e founga 'oku ou 'oatú 'e toki fakamo'oni'í ia 'i he'eku mo'uí 'i ha'aku kātaki ki he ngata'angá.

'I he'eku kei talavou' ne u ngāue ki ha taha ngāue totongi ki hono ngaohi e 'ū fakava'e 'o e ngaahi fale fo'ou. Ko ha ngāue faingata'a ia 'i he fa'ahita'u māfaná ke teuteu'i e kelekelé ke hua'i ai e sima ki he fakava'é. Ne 'ikai ha mīsinī. Ne mau faka'aonga'i pē 'a e me'angāue ki hono fahí mo e sāvóló. Ko ha ngāue faingata'a he ngaahi 'aho ko iá hono fakatoka 'o ha fakava'e 'e tolongá.

Na'e toe fie ma'u mo ha kātaki lahi. Hili hono hua'i e simá ki he fakava'é te mau tatali ke mōmoa. Neongo 'emau loto ke hoko atu e ngāué, ka na'a mau tali foki ke mōmoa e fakava'é pea toki to'o e 'ū poupou.

Ne toe fakafo ki ha tokotaha langa fo'ou ke sio ki he taimi mo e ngāue lahi 'o hono fakatoka e ngaahi kongokonga ukameá 'i he papá ke fakamālohia 'aki e fakava'é.

Kuo pau ke teuteu'i lelei 'i he founga tatau 'a e kelekele ki hono fakava'e 'etau tuí ke ne matu'uaki e afā 'e hoko mai he mo'uí. Ko e angatonu fakatāutahá 'a e tefito fefeka ki hono fakava'e 'o e tuí.

Te tau fakatupu ha kelekele fefeka ki he'etau tuí 'i he'etau fili ke ma'u ai pē 'a e me'a 'oku totonú. 'E lava ke kamata kei si'i ia koe'uhí he 'oku fā'ele'i mai e taha kotoa pē mo e me'a'ofa ta'e totongi ko e Laumālie 'o Kalaisí. Te tau lava ke 'ilo mei he Laumālie ko iá e taimi ne tau fai ai e me'a 'oku totonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo e taimi 'oku tau fai hala ai 'i Hono 'aó.

'Oku hanga 'e he ngaahi fili nai 'e laungeau 'oku tau fai he 'aho kotoa pē 'o teuteu e kelekele fefeka 'oku langa ai hotau fale 'o e tuí. Ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí mo e kotoa hono ngaahi fuakavá, ouaú mo e tefito'i mo'oní, 'a e ukamea 'okú ne 'ākilotoa 'etau tuí.

Ko e taha e ngaahi kī ki ha tui 'e tu'uloá ko hono fakafuofua'i ke tonu e taimi te tau tuku ki ai ke mo'uí. Ko e 'uhinga ia ne ta'e fakapotopoto ai 'eku lotu kei si'i ke u foua ha ngaahi faingata'a mo ha 'ahí'ahi lahi angé.

'Oku fie ma'u ha taimi lahi ia ke te matu'otu'a ai, he 'oku 'ikai ke hoko mai ia he taimi pē ko iá. 'Oku 'ikai ma'u ia 'i he'ete ta'u motu'á pē. Ka ko e tauhi ma'u pē ki he 'Otuá mo e ni'ihi kehé 'aki hotau lotó mo e 'atamaí kotoa pea 'e liliu ai e fakamo'oni 'o e

mo'óni ke hoko ko ha mālohi fakalaumālie he 'ikai lava ke toe veuki.

'Oku ou loto ke fakalotolahi'i 'a kinautolu 'oku lolotonga tofanga ha faingata'á, pea ongo'i 'oku hōloa 'enau tuí ko e taulōfu'u mai 'a e ngaahi faingata'á. 'E lava ke hoko e faingata'á ko e founga ia ke fakamālohia pea ma'u ai ha tui 'e tu'uma'ú. Ne fakahā mai 'e Molonai, ko e foha 'o Molomona 'i he Tohi 'a Molomoná, 'e lava ke ma'u ai ha tāpuaki. Na'á ne ako'i mai e fo'i mo'oni faingofua mo fakafiefia ko iá, 'e tokoni e 'Otuá ke fakatupulaki e tui 'a ha taha 'okú ne ngāue'i ha kihi'i faka'ilonga 'o e tuí:

"Pea ko 'eni, ko au, Molonai, 'oku ou fie lea si'i ki he ngaahi me'á ni: 'oku ou fie fakahā ki he māmaní ko e tuí ko e ngaahi me'a ia 'oku 'amanaki ki ai kae 'ikai mamata ki ai; ko ia, 'oua te mou fakakikihi'i ha me'a koe'uhi ko e 'ikai te mou mamata ki aí, he 'oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi'ahi'i 'o ho'omou tuí.

"He ko e me'a 'i he tuí na'e fakahā ai 'e Kalaisi ia ki he 'etau ngaahi tamaí, 'i he hili 'a 'ene toe tu'u mei he maté; pea na'e 'ikai te ne fakahā ia kiate kinautolu kae 'oua kuo nau ma'u 'a e tui kiate iá; ko ia, kuo pau ke 'i ai 'a e ni'ihi na'e tui kiate iá, he na'e 'ikai te ne fakahā ia ki he māmaní.

"Ka ko e me'a 'i he tui 'a e tangatá ko ia kuó ne fakahā ai ia ki he māmaní, 'o fakaongoongolelei'i 'a e huafa 'o e Tamaí, mo teuteu 'a e hala 'a ia 'e lava ai ha ni'ihi kehe 'o ma'u 'a e me'afaoaki fakalangí, koe'uhi ke nau 'amanaki ki he ngaahi me'a 'oku te'eki ai te nau mamata ki aí.

"Ko ia, te mou lava foki 'o ma'u 'a e 'amanakí, pea ma'u 'a e me'afaoakí, 'o kapau te mou ma'u pē 'a e tuí."⁷

Ko e konga 'o e tuí 'oku mahu'inga tahá pea 'oku totonu ke ke malu'i peá ke faka'aonga'i 'i ha fa'ahinga founga pē te ke lavá, 'a e tui ko ia ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Ko e founga 'eni ne ako'i 'aki 'e Molonai e mālohi 'o e tuí: "Pea kuo te'eki ai foki ke 'i ai ha taimi kuo fai ai 'e [ha] taha ha mana ka 'i he hili pē 'enau tuí; ko ia, na'a nau tomu'a tui ki he 'Alo 'o e 'Otuá."⁸

Ne u 'a'ahi ki ha fefine na'á ne ma'u e mana ko e mālohi fe'unga ke matu'uaki ha me'a fakamamahi lahi 'aki 'ene malava ke toutou lea 'aki, "'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui hoku Huhu'í."⁹ Na'á

ne kei ma'ú pē 'a e tuí mo e fakalea 'o e fakamo'oní neongo ne faka'au ke ngalo e me'a ne hoko 'i he'ene kei si'í ka na'e te'eki ai ke ngalo kotoa.

Ne u 'ohovale 'i hono 'ilo ne fakamolemole'i 'e ha fefine 'e taha ha tokotaha na'á ne ngaohikovia ia he ngaahi ta'u lahi. Ne u 'ohovale 'o 'eke ki ai e 'uhinga na'á ne fakamolemole'i mo fakangalo'i ai e ngaahi ta'u lahi fau ne ngaohikovia ai iá.

Na'á ne lea vaivai mai, "Ko e me'a faingata'a taha ia kuó u faí, ka na'á ku 'ilo'i 'oku fie ma'ú pē ke u fai ia. Peá u fai leva ia." Ne teuteu'i ia he'ene tui 'e fakamolemole'i ia 'e he Fakamo'uí kapau te ne fakamolemole'i e ni'ihi kehé ke ne ma'ú ai ha ongo 'o e nonga mo e 'amanaki lelei 'i he'ene fefa'uhi mo e maté hili pē ha ngaahi māhina si'i mei he'ene fakamolemole'i hono filí.

Na'á ne fehu'i mai, "'E fēfē nai 'a hēvani 'i he'eku a'u ki aí?"

Na'á ku talaange, "'Oku ou 'ilo'i mei he me'a kuó u mātā tonú 'i ho'o malava ke ngāue 'aki ho'o tuí pea ke hanga 'o fakamolemole'í, 'e hoko ia ko ha foki ki 'api 'e fakafiefia kiate koe."

'Oku ou toe fakalotolahi'i atu 'a kinautolu 'oku fifili he taimí ni pe 'oku mālohi fe'unga 'enau tui kia Sīsū Kalaisí ke nau kātaki ki he ngata'angá. 'Oku ou monū'ia ke maheni mo ha ni'ihi 'o kimoutolu 'i ho'omou kei talavou, longomo'uí, mo talēniti'ia ange 'i ha ni'ihi kehé ka 'oku mou fanongo mai he taimi ní, ne mou fili ke fai e me'a ne mei fai 'e he Fakamo'uí. Ne mou faka'aonga'i e tāpuaki lahi ne mou ma'ú ke tokoni'i mo tokanga'i kinautolu ne mou mei tukunoa'i pe ta'etoka'i koe'uhí ko e tu'unga mā'olunga ne mou 'i aí.

'I he taimi 'oku hoko mai ai 'a e ngaahi 'ahi'ahi faingata'á, te mou ma'ú 'a e tuí ke matu'uaki kinautolu, mahalo ne 'ikai ke ke fakatokanga'i ia he taimi ko iá ka na'á ke ngāue 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, 'o tokoni'i mo fakamolemole'i e ni'ihi kehé 'o hangē pē ko ia ne mei fai 'e he Fakamo'uí. Te ke langa ha fakava'e 'o e tuí mei ho'o 'ofa 'o hangē ko e 'ofa 'a e Fakamo'uí mo ho'o tauhi kiate Iá. 'Oku tākiekina 'e ho'o tui kiate Iá 'a e 'ofa haohaoa te ne 'omi kiate koe 'a e 'amanaki lelei.

'Oku 'ikai ke tōmui ke fakamālohia ha fakava'e 'o e tuí. 'Oku 'i ai ma'ú pē e taimi ki ai. Te ke lava ke fakatomala pea kole ke ma'ú ha fakamolemole 'i he tui ki he Fakamo'uí. 'Oku 'i ai ha

taha te ke lava 'o fakamolemole'i. 'Oku 'i ai ha taha ke ke fakamālō ki ai. 'Oku 'i ai ha taha ke ke tokoni'i mo hiki hake. Te ke lava ke fai ia 'i ha fa'ahinga feitu'u pē 'okú ke 'i ai 'o tatau ai pē pe 'okú ke ongo'i tukuhāusia pe li'ekina.

He 'ikai ke u lava 'o fakapapau'i atu e taimi 'e ngata ai ho'o faingata'a'ia he mo'ui ní. He 'ikai lava ke u fakapapau'i atu pe 'e taimi nounou pē ho'o faingata'a'ia. Ko e taha e natula 'o e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí ko e hangē 'okú ne fakatuai'i 'a e uasí pea a'u pē 'o hangē ka tu'ú.

'Oku 'i ai pē hono 'uhinga. 'Oku 'ikai hoko hono 'ilo 'o e ngaahi 'uhinga ko iá ko ha fakafiemālie, ka te ne 'oatu 'a e fa'a kātaki. 'Oku ma'u kotoa e ngaahi 'uhinga ko iá mei he fo'i mo'oni ko 'eni: 'oku finangalo e Tamai Hēvaní pea mo e Fakamo'uí 'i He'ena 'ofa 'iate koé, ke ke fe'unga ke nofo mo Kinaua 'i homou ngaahi fāmili 'o ta'engata. He ko kinautolu pē kuo fufulu 'o ma'a haohaoa 'i he Fakalelei 'a Kalaisí 'e lava ke 'i ai.

Ne fefa'uhi 'eku fine'eikí mo e kanisaá he meimei ta'u 'e 10. Ne kau 'i hono ngaahi faingata'a'ia 'a e faito'ó mo e tafá pea iku 'o tokoto pē 'i mohenga.

'Oku ou manatu'i e pehē he'eku tangata'eikí 'i he'ene mamata ki he'ene tau'aki faka'osí, "Kuo foki atu ha ki'i ta'ahine ki 'api ke mālōlō ai."

Ko e taha e kau lea 'i hono me'afaka'eikí ko Palesitēni Sīpenisā W. Kimipolo. 'Oku ou manatu'i na'e kau 'eni he ngaahi fakalāngilangi na'á ne fai: "Mahalo ne 'i ai ha ní'ihi 'o kimoutolu ne fakakaukau ne fu'u fuoloa mo lahi e faingata'a'ia 'a Militetí koe'uhí ko ha me'a hala na'á ne fai 'o fie ma'u ai ke ne faingata'a'ia." Na'á ne toe pehē leva, "'Ikai, na'e finangalo e 'Otuá ke fakalelei'i ia ke ne toe lelei ange." 'Oku ou manatu'i 'eku fakakaukau he taimi ko iá, "Kapau ne fie ma'u ke toe lelei ange ha fefine pehē, ko e hā 'oku tokateu mai ma'aku he kaha'ú?"

'E lava ke hoko ko ha tāpuaki 'a e taimi faingata'a mo faingofua taha 'i he mo'uí, kapau 'oku tau tui kia Sīsū Kalaisi. Te tau lava ke fili 'a e me'a 'oku totonú 'i ha fa'ahinga tūkunga pē, 'i he tatakí 'a e Laumālié. 'Oku tau ma'u e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ke ne fakafōtunga mo tatakí 'etau mo'uí kapau te tau fili ia. Te tau lava ke mo'uí 'i he 'amanaki lelei haohaoa mo ongo'i nonga he kuo fakahā mai 'e he kau palōfitá hotau tu'unga 'i he

palani 'o e fakamo'uí. 'Oku 'ikai totonu ke tau teitei ongo'i tuenoa pe 'ikai 'ofeina kinautolu 'i he ngāue 'a e 'Eikí, he 'oku 'ikai ke mo'oni ia. 'E lava ke tau ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá. Kuo tala'ofa e Fakamo'uí 'e 'i hotau to'ohemá mo e to'omata'ú 'a e kau 'āngeló, ke pou pou 'i hake kitautolu.¹⁰ Pea 'okú Ne fai pau ma'u pē ki He'ene folofolá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui e 'Otua ko e Tamaí pea ko Hono 'Alo 'Ofa'angá 'a hotau Huhu'í. Kuo fakamo'oni 'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e mo'oni kuo ako 'i 'i he konifelenisí ni pea te ne fai pehē 'i ho'o fekumi mo fanongo ki ai mo ako 'amui e ngaahi pōpoaki 'a e kau tamaio'eiki ko 'eni 'a e 'Eiki kuo fakamafai'í. Ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e palōfita 'a e 'Eikí ki he māmaní kotoa. 'Oku tokangaekina kimoutolu 'e he 'Eikí. 'Oku mo'ui 'a e 'Otua ko e Tamaí. Ko Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí 'a hotau Huhu'í. 'Oku tolonga 'o tu'uloa 'a 'Ene 'ofá. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Spencer W. Kimball, "Give Me This Mountain," <i>Ensign</i>, Nov. 1979, 79. 2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7–9. 3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:15–19. 4. Selemaia 8:22. 5. Siosiua 1:5.	6. Vakai, Thomas S. Monson, "Hanga ki he 'Otuá Pea Mo'ui," <i>Liahona</i>, Siulai 1998, 62–70. 7. 'Eta 12:6–9. 8. 'Eta 12:18. 9. "'Oku Mo'ui Hoku Huhu'í," <i>Ngaahi Himi</i>, fika 68. 10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluakí 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai 'i he founa tatau.

Kuo tukuange 'a 'Eletā Steven E. Snow mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'i he Kōlomu 'o e Kau Fitungofulu.

Ko kinautolu 'oku loto ke tau kau fakataha 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'iá, kātaki 'o fakahā mai ia.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a 'Eletā Elder Richard J. Maynes ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'i he Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Kapau 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'i he loto hounga'ia 'a 'Eletā Gérald Jean Caussé mo Gary E. Stevenson ko ha ongo mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a Písope H. David Burton, Richard C. Edgley, pea mo Keith B. McMullin mei he'enau hoko ko e Kau Písopeliki Pulé pea fakanofu kinautolu ko ha Kau Taki Mā'olunga mālōlō hili ha'anau ngāue faivelenga mo ola lelei 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Ko kinautolu 'oku fie kau mai 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a e Kau Fitungofulu Faka'ēlia ko éní 'o kamata 'i he 'aho 1 'o Mē 2012:

Richard K. Ahadjie, Climato C. A. Almeida, Fernando J. D. Araújo, Marvin T. Brinkerhoff, Mario L. Carlos, Rafael E. Castro, David L. Cook, César A. Dávila, Mosiah S. Delgado, Luis G. Duarte, Juan A. Etchegaray, Stephen L. Fluckiger, J. Roger Fluhman, Robert C. Gay, Miguel Hidalgo, Garith C. Hill, David J. Hoare, David H. Ingram, Tetsuji Ishii, Kapumba T. Kola, Glendon Lyons, R. Bruce Merrell, Enrique J. Montoya, Daniel A. Moreno, Adesina J. Olukanni, Gamaliel Osorno, Patrick H. Price, Marcos A. Prieto, Paulo R. Puerta, Carlos F. Rivas, A. Ricardo Sant'Ana, Fabian L. Sinamban, Natā C. Tobias, Stanley Wan, Perry M. Webb, Richard W. Wheeler, pea mo Scott D. Whiting.

Ko kimoutolu 'oku fie kau fakataha mo kinautolu 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia 'i he'enau ngāue lelei, fakahā mai ia.

'Oku fokotu'u atu ke tukuange 'a Sisitā Julie B. Beck, Silvia H. Allred, pea mo Barbara Thompson 'i he loto hounga'ia mo'oni mei he'enau hoko ko e kau palesitenisī lahi 'o e Fine'ofá.

'Oku pehē pē foki 'a 'etau tukuange mo e kau mēmipa 'o e poate lahi 'a e Fine'ofá.

Ko kimoutolu kotoa 'oku fie kau fakataha mo kimautolu 'i hono fakahaa'i ha lotu hounga'ia ki he kau fafiné ni ko 'enau ngāue fakaofu mo mateakí, kātaki 'o fakahā mai ia.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ni'ihi ko 'ení ko e kau mēmipa fo'ou 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú 'a Craig A. Cardon, Stanley G. Ellis, Larry Echo Hawk, Robert C. Gay, pea mo Scott D. Whiting.

Ko kinautolu 'oku lotu ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e lotu, fakahā mai ia 'i he founga tatau.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Gary E. Stevenson ko e Písope Pule 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea Tokoni 'Uluaki 'a Gérald Jean Caussé pea Tokoni Ua 'a Dean Myron Davies.

Ko kinautolu 'oku lotu ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e lotu, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a e ni'ihi ko 'ení ko e kau Fitungofulu Faka'ēlia fo'ou:

Pedro U. Adduru, Detlef H. Adler, Angel H. Alarcon, Aley K. Auna Jr., W. Mark Bassett, Robert M. Call, Hernando Camargo, Gene R. Chidester, Joaquin E. Costa, Ralph L. Dewsnup, Ángel A. Duarte, Edward Dube, Moroni Gaona, Taylor G. Godoy, Francisco D. N. Granja, Yuriy A. Gushchin, Richard K. Hansen, Todd B. Hansen, Clifford T. Herbertson, Aniefiok Udo Inyon, Luiz M. Leal, Alejandro Lopez, L. Jean Claude Mabaya, Alvin F. Meredith III, Adonay S. Obando, Jared R. Ocampo, Adeyinka A. Ojediran, Andrew M. O'Riordan, Jesus A. Ortiz, Fred A. Parker, Siu Hong Pon, Abraham E. Quero, Robert Clare Rhien, Jorge Luis Romeu, Jorge Saldívar, Gordon H. Smith, Alin Spannaus, Moroni B. Torgan, Steven L. Toronto, pea mo Daniel Yirenya-Tawiah.

Ko kinautolu kotoa 'oku lotu ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku 'i ai ha ta'e lotu, fakahā mai

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Linda Kjar Burton ko e palesitani lahi 'o e Fine'ofá, pea tokoni 'uluaki 'a Carole Manzel Stephens pea tokoni ua 'a Linda Sheffield.

Ko kinautolu kotoa 'oku lotu ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e lotu, fakahā mai.

'Oku fokotu'ú atu ke tau poupou'í mo e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēlia, mo e kau palesitenisī lahi 'o e ngaahi houalotú 'o hangē ko 'enau tu'ú 'i he lolotonga ní.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'E Palesiteni Monisoni, fakatatau mo e me'a 'oku ou lava 'o vakai ki aí, kuo loto taha e Senitā Konifelenisī ki he ngaahi fokotu'ú.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu koe'uhí ko ho'omou poupou, tuí, mateakí mo ho'omou ngaahi lotú.

'Oku mau fakaafe'í atu e Kau Taki Mā'olunga mo e kau palesitenisī lahi 'o e kau Fine'ofá ne toki uiui'í ke nau me'a mai ki mu'á ni ki honau nofo'angá.

Lipooti ‘a e Potungāue ‘Aotita ‘o e Siasí, 2011

Fai ‘e Robert W. Cantwell

Talēkita Pule, Potungāue ‘Aotita ‘o e Siasí

*Ki he Kau Palesitenisí ‘Uluaki ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi
‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní*

Si‘i Kau Taki: Hangē ko ia ‘oku fakamatala‘i ‘i he fakahā he Vahe 120 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘oku fakamamafa‘i ‘e he Fakataha Alēlea ki Hono Faka‘aonga‘i ‘o e Vahehongofulú, ‘a e fakamole kotoa pē ‘oku fai mei he pa‘anga ‘a e Siasí. ‘Oku kau ki he fakataha alēlea ko ‘ení ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí, Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e kau Pīsopeliki Pulé.

‘Oku fakangofua ‘e he fakataha alēleá ni ‘a e ngaahi patiseti ma‘á e ngaahi potungāue ‘a e Siasí, ngaahi ngāue, pea mo e pa‘anga ‘oku vahe‘i ki he ngaahi ‘iuniti faka-Siasí. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e he ngaahi potungāue ‘a e Siasí ‘a e pa‘angá ‘o fakatatau mo e ngaahi patiseti kuo fakangofuá pea fakatatau mo e ngaahi tu‘utu‘uni mo e ngaahi founa ngāue ‘a e Siasí.

Kuo faka‘atā ki he Potungāue ‘Aotita ‘o e Siasí e ngaahi lekooti mo e ngaahi polokalama kotoa pē ‘oku fie ma‘u ke vakai‘i ‘aki ‘a e totonu ‘o hono pule‘i ‘o e pa‘anga hū maí, ngaahi fakamolé pea pehē ki hono malu‘i ‘o e koloa ‘a e Siasí. ‘Oku tu‘u tau‘atāina ‘a e Potungāue ‘Aotita ‘o e Siasí mei he ngaahi potungāue mo e ngaahi ngāue kehe kotoa ‘a e Siasí, pea ko e kau ngāue faka‘aotita ‘a e Siasí ko ha kau tauhi-tohi kuo fakamo‘oni‘i ‘enau fe‘unga ke fai ‘a e ngāue fakatauhi-tohí, kau ‘aotita fakaloto‘i potungāue kuo ‘osi fakamo‘oni‘i, kau ‘aotita ki he fakamatala fakakomipiutá, pea mo ha kau mataotao kehe kuo fakamo‘oni‘i.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku malava ai e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí ke nau pehē ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni 'oku ma'u maí, ngaahi fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa kotoa pē 'a e Siasí ki he ta'u 2011, kuo lekooti pea faka'aonga'i ia 'o fakatatau mo e ngaahi founga fakatauhi-tohi totonú, patiseti kuo fakangofuá, pea pehē ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founga ngāue 'a e Siasí.

Fakahū atu 'i he loto faka'apa'apa mo'oni,

Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Robert W. Cantwell

Talēkita Pulé

Lipooti Fakasitetisitika 'o e 2011

Fai 'e Brook P. Hales

Sekelitali ki he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ke mea 'i 'e he kāingalotu 'o e Siasí, kuo tuku mai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'a e lipooti fakasitetisitika ko 'ení fekau 'aki mo e tupulaki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai e Siasí 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2011.

Ngaahi 'Iuniti 'o e Siasí

Ngaahi Siteikí	2,946
Ngaahi Misioná	340
Ngaahi Vahefonuá	608
Ngaahi Uōtí mo e Koló	28,784

Memipasipi fakakātoa 'o e Siasí

Memipasipi Fakakātoa	14,441,346
Fānau fo'ou 'o e lekōtí lolotonga e 2011	119,917
Kau Papi Ului ne Papitaiso Lolotonga e 2011	281,312

Kau Faifekau

Kau Faifekau Taimi Kakató	55,410
Kau Faifekau Ngāue Tokoni 'a e Siasí	22,299

Ngaahi Temipalé

Ngaahi Temipale ne Fakatapui lolotonga e 2011 (Temipale San Salvador El Salvador)	2
---	---

pea mo e Temipale Quetzaltenango
Guatemala)

Ngaahi Temipale ne Toe Fakatapui he 2011 (Temipale 'Atilanitā Siosia)	1
Ngaahi temipale 'oku ngāue 'akí	136

**Kau 'Ōfisa Mā'olunga Mālōlō 'o e Siasí mo e Ni'ihī Kuo
Pekia talu mei he Konifelenisi Lahi 'o 'Epeleli Ta'u Kuo
'Osí**

'Eletā Marion D. Hanks, Jack H Goaslind Jr., Monte J. Brough, Ronald E. Poelman, Keith W. Wilcox, pea mo Harold G. Hillam, na'a nau hoko ko ha kau mēmipa ki mu'a 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú; Sisitā Joy F. Evans mo Chieko N. Okazaki, ko e ongo tokoni kimu'a 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Fine'ofá; Sisitā Norma Voloy Sonntag, uaifi 'o 'Eletā Philip T. Sonntag, ko ha mēmipa kimu'a 'o e Kau Fitungofulú; Sisitā Leola George, uitou 'o 'Eletā Lloyd P. George, ko ha mēmipa kimu'a 'o e Kau Fitungofulú; Sisitā Argelia Villanueva de Alvarez, uaifi 'o 'Eletā Lino Alvarez, ko ha mēmipa foki ia kimu'a 'o e Kau Fitungofulú; pea mo Misa Wendell M. Smoot Jr., ko ha palesiteni kimu'a 'o e Kuaea Tāpanekalé.

Ko e Kau Ngāue ‘i he Ngoue Vainé

Fai ‘e ‘Eletā Jeffrey R. Holland

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā

*Kātaki ‘o fakafanongo ki he ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie
Mā‘oni‘oní ‘okú ne fakahā atu he taimí ni, he momeniti
ko ‘ení, ‘oku totonu ke ke tali ‘a e me‘a‘ofa ko e feilaulau
fakalelei ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.*

‘I he ngaahi uiui‘i mo e tukuange ne toki fakahā ‘e he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, tuku mu‘a ke u fakafofonga‘i kitautolu kotoa ‘i hono talaaatu te tau manatua mo ‘ofeina ma‘u pē ‘a kinautolu kuo ngāue faivelengá, ‘o hangē ko ‘etau ‘ofa mo talitali lelei ‘a kinautolu kuo ui mai ki he lakangá. ‘Oku mau fakamālō loto hounga‘ia atu kiate kimoutolu kotoa.

‘Oku ou fie lea ‘o kau ki he talanoa fakatātā ‘a e Fakamo‘uí ‘a ia ne ‘alu atu ai ha ‘eiki ‘o e ngoué he “hengihengí pē, ke unga ‘a e kau ngāue.” Hili ‘ene fakangāue‘i e kulupu ‘uluakí ‘i he taimi 6:00 pongipongí, na‘á ne toe foki ‘i he 9:00 pongipongí, mo e 12:00 ho‘ataá, pea mo e 3:00 efiafí ke toe ‘omi ha kau ngāue he na‘e fie ma‘u fakavavevave ki he ututa‘ú. ‘Oku pehē ‘e he folofolá, na‘e toe foki faka‘osi, fakafuofua ki hono “hongofulu mā taha ‘o e feitu‘u-la‘aá (fakafuofua ki he 5:00 efiafí nai), ‘o ne fakangāue‘i ai e kulupu faka‘osí. Hili mei ai ha houa ‘e taha, na‘e fakataha kotoa mai e kau ngāue ke ma‘u ‘enau vahe ki he ‘aho ko iá. Ne faka‘ohovale hono ma‘u ‘e he tokotaha kotoa pē ‘a e vahe *tatau* neongo e ngaahi houa kehekehe ne nau ngāue‘í. Na‘e ‘ita leva e ni‘ihi ne ‘uluaki fakangāue‘í ‘o pehē, “Ko e [houa] pē taha kuo ngāue ai e kau muimui maí ni, pea kuó ke fakatahau ‘a kinautolu kiate kimautolu kuo [mau] kātekina ‘a e ngāue ‘o e ‘ahó mo hono pupuhá.”¹ ‘I ho‘o lau e talanoa fakatātaá ni, mahalo na‘á ke

ongó'i tatau pē mo e kau ngāué ni 'o hangē na'e fai ha filifilimānako hení. Tuku mu'a ke u lave nounou atu ki ai.

'Uluakí, 'oku mahu'inga ke fakatokanga'i na'e 'ikai ha taha ia heni ne fai ki ai ha anga ta'etotonu. Na'e loto fiemālie 'a e fuofua kau ngāué ki he vahe kakato 'o e 'ahó pea na'a nau ma'u ia. 'ikai ngata aí, 'oku ou fakakaukau atu mahalo ne nau hounga'ia foki ke ma'u ha'anau ngāue. 'I he kuonga 'o e Fakamo'uí, na'e 'ikai ha toe me'a ke fai 'e he tangata angamahení ke tauhi 'aki hono fāmilí ka ko e me'a pē ko ia na'á ne ngāue'i he 'aho ko iá. Kapau na'e 'ikai ke ke ngāue, ngoue, toutai pe fakamāketi, mahalo he 'ikai ke ke kai. Koe'uhí ne tokolahi ange e kau ngāué ia 'i he ngāue ne 'ataá, ko ia na'e monū'ia e kau tangata ko 'eni ne mu'aki filí 'o laka ange 'i he toenga 'o e kau ngāue he pongipongi ko iá.

Ko e mo'oni kapau 'oku fai ha faka'ofa'ia, 'oku totonu ke tō ia ki he kakai na'e 'ikai fili kinautolú he na'e 'i ai foki si'onau fāmilí ke fafanga mo fakavala. Ka na'e 'ikai pē teitei lau 'e ha ní'ihí ia ne nau monū'ia. Ko e 'a'ahi kotoa pē ne fai 'e he tauhi ngoué he 'aho ko iá, ne nau mamata ma'u pē ki hono fili mai 'o ha ní'ihí kehe.

Ka 'i he 'osi 'a e 'ahó, ne toe 'alu e 'eiki ia 'o e falé ko hono tu'o nimá, 'o 'omai ha ní'ihí he feitu'ula'ā hono hongofulu mā tahá! Ne hanga 'e he kau ngāue fakamuimui mo lotosi'i taha ko 'ení, 'o tali e ngāué ta'e te nau 'ilo pe ko e hā 'a e vahé, ka ko e me'a pē ne nau ongoná 'e totongi totonu kinautolu he na'a nau 'ilo 'e lelei ange ha *fa'ahinga* totongi ia 'i he hala'ataá, he ko e tu'unga pē ia ne nau lolotonga 'i aí. Ko ia 'i he'enu fakataha mai ke ma'u 'enu totongí, na'a nau 'ohovale 'i he'enu vahe tatau pē mo e ní'ihí kehé! Huanoa foki ha'anau ofo mo loto hounga'ia mo'oni ē! Mahalo ko e talu 'enu ngāue ko 'enu toki mamata ē ha fa'ahinga manava'ofa pehē.

Ko e mahino ia kuo pau ke tau vakai'i 'aki e hanu 'a e fuofua kau ngāué. Hangē ko hono fakahā ange 'e he 'eiki 'o e falé 'i he talanoa fakatātaá (te u ki'i fakalea'i atu pē): "'E hoku kaungāme'a, 'oku 'ikai ke u anga ta'etotonu kiate kimoutolu. Na'a mou loto fiemālie ki he vahe 'o e 'ahó, ko ha vahe lelei. Na'a mou fiefia ke ma'u ha'amou ngāue pea 'oku ou fiefia 'aupito he anga ho'omou ngāué. Kuo kakato pē ho'omou vahé. To'o ho'omou vahé pea mou fiefia he tāpuakí. Ko e me'a ki he ní'ihí kehé, ko e me'a tau'atāina pē ia 'a'aku he ko 'eku pa'anga." Pea hoko

mai leva e fehu'i ongo ko 'ení ki ha taha pē ne fie ma'u ke fanongo ki ai he taimi ko iá pe ko e taimí ni: "Ko e hā 'okú ke lotokovi ai koe'uhí ko 'eku fili ke u anga'ofá?"

'E kāinga, 'e 'i ai ha ngaahi taimi he'etau mo'uí 'e ma'u ai 'e ha taha ha tāpuaki ta'e amanekina pe fakalāngilangi makehe. Tuku mu'a ke u kole atu ke 'oua na'a tau loto mamahi—pea 'oua mu'a na'a tau loto meheka—he taimi 'oku hoko mai ai ha me'a lelei ki ha taha. 'Oku 'ikai holo hotau mahu'ingá he taimi 'oku tāpuekina lahi ange ai ha tahá. 'Oku 'ikai ke tau fe'auhi mo e ni'ihi kehé pe ko hai 'e tu'umālie tahá pe talēniti'ia tahá pe monū'ia tahá. Ko e lova 'oku tau lolotonga kau mo'oni ki aí, 'a e lova ko ia mo e angahalá, pea ko e mo'oni 'oku kau e meheká he me'a 'oku lahi taha 'ene hoko he māmaní.

'Ikai ngata aí, ko e meheká ko ha fehalaaki 'oku toutou fai ma'u pē. 'Oku mahino 'oku tau ki'i mamahi he taimi 'oku hoko mai ai ha faingata'a kiate kitautolú, ka 'oku fie ma'u foki 'e he meheká ia ke tau mamahi 'i he hoko ha me'a lelei ki he tokotaha kotoa pē 'oku tau 'ilo'í! 'Oku 'ikai ko ha kaha'u lelei ia—ke tau loto mamahi he taimi kotoa pē 'oku fiefia ai ha taha 'oku tau feohí! 'E toe ngalivale ange ha'ane a'u mai ki he iku'angá kuo tau toki 'ilo ai na'e fakatou angatonu mo 'alo'ofa pē 'a e 'Otuá ia 'o Ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'e kau mo Iá "'ene me'a kotoa pē,"² 'o hangē ko e lau 'a e folofolá. Ko ia ko e lēsoni 'uluaki ke tau ako mei he ngoue vaine 'a e 'Eikí: 'oku 'ikai hiki'i hake ho tu'ungá 'o'ou 'e he mānumanú, fakamāhu'í pe hanga 'e ho'o feinga ke mamahi pe tukupifo e ni'ihi kehé, 'o fakalelei'i ange ai ho ongoongó. Ko ia, anga'ofa pea fakafeta'i 'oku anga'ofa 'a e 'Otuá. Ko ha tō'onga mo'uí fakafiefia ia.

Ko e fakakaukau hono ua 'oku ou fie to'o mei he talanoa fakatātā ko 'ení, ko e fehalaaki fakamamahi ko ia 'e ala fai 'e ha ni'ihi ke 'oua te nau ma'u ai 'enau vahé 'i he faka'osinga 'o e 'ahó, koe'uhí pē he ne nau femo'uekina kinautolu he kamata'angá 'i ha me'a ne nau taku ko ha palopalema. 'Oku 'ikai talamai ia heni pe na'e tolongi 'e ha taha 'ene vahé 'aki e 'eiki 'o e falé kae 'alu ta'e vahe ia, ka 'oku ou tui pē mahalo na'e pehē.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku 'ikai mahu'inga e me'a ia na'e hoko he talanoá ni 'i he taimi 9:00 pongipongí pe ho'ataá pe ko e 3:00 efiafi, 'i hono fakahoa atu ki he totongi lahi 'oku ma'u he

faka'osinga 'o e 'ahó. Ko e sīpinga leva ki hono fakatupulaki 'o e tuí ko e 'oua 'e fo'i, ngāue mālohi pea 'ai ke lava lelei e ngāue pea 'oua 'e tuku ke hanga 'e he loto hoha'á—pe 'oku mo'oni pe 'ikai—'o to'o atu e mahu'inga 'o e pale aofangatukú. 'Oua te ke mo'unofoa 'i he ngaahi palopalema pe loto mamahi 'o e kuohilí—'oku fekau'aki mo koé pe ko ho kaungā'apí pe ko e Siasi mo'oni mo mo'ui ko 'ení. Ko e faka'eí'eiki ko ia 'o ho'o mo'uí, mo e mo'ui 'a ho kaungā'apí pea mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'e fakahaa'i ia 'i he 'aho faka'osí, 'o tatau ai pē kapau na'e 'ikai tomu'a fakatokanga'i ia 'e he tokotaha kotoa he kamata'angá. Ko ia, 'oua te ke hoha'a koe'uhí ko ha me'a na'e hoko 'i he 9:00 pongipongí, he taimi 'oku feinga ai e 'alo'ofa 'a e 'Otuá ke totongi koe 'i he 6:00 efiāfi—neongo pe ko e hā pē ho'omo alea ngāue na'e fai lolotonga e 'ahó.

'Oku tau fakamoleki ha ivi mahu'inga fakaeloto mo fakalaumālie he vilita'e'unua 'i ha me'a ne 'ikai ke tau fiemālie ai 'i ha taimi kimu'a pe ko ha me'a na'e lea 'aki pe fakahoko hotau hoá he ta'u 'e 20 kuohilí ka 'oku tau fakapapau'i te tau toutou ta'aki hake pe fakamāu'i 'aki ia he ta'u 'e 20 ka hokó, pe ko ha me'a na'e hoko he hisitōlia 'o e Siasí ne fakamo'oni'i ai 'e kei fefa'uhi pē 'a e kakaí ke fakahoko e me'a 'oku 'amanaki mai e 'Otuá meiate kinautolú. Neongo na'e 'ikai ke ke kamata'i ha taha 'o e loto mamahí pe ta'efiemālié, ka te ke lava 'o fakangata ia. Pea 'oku 'i ai ha pale ma'ongo'onga 'i ho'o tokoni ko iá he taimi 'e 'afio fakamama'u ai e 'Eiki 'o e ngoue vainé ki ho fofongá pea totongi kakato atu e me'a kotoa pē he faka'osinga 'etau mo'ui he māmaní.

Pea 'oku ou a'u mai ai ki he fakakaukau fika tolu mo faka'osí. Ko e talanoa fakatātā ko 'ení—hangē ko e tala fakatātā kotoa pē—'oku 'ikai fekau'aki mo'oni ia mo e kau ngāue pe ko e vahé, 'o tatau pē mo e tala fakatātā fekau'aki mo e fanga sipí mo e kosí. Ko ha talanoa 'eni 'oku fekau'aki mo e angalelei 'a e 'Otuá, 'Ene kātakí mo 'Ene fakamolemolé pea mo e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Ko ha talanoa ia fekau'aki mo e foaki 'ofá pea mo e manava'ofá. Ko ha talanoa ia fekau'aki mo e 'alo'ofá. 'Okú ne fakamamafa'i 'e ia 'a e fakakaukau ne u fanongo ai he ta'u lahi kuohilí 'o pehē ko e me'a 'oku hōifua taha ai e 'Otuá He'ene hoko ko e 'Otuá, ko e fiefia ko ia 'oku ma'u He'ene mohu 'alo'ofá,

tautautefito kiate kinautolu ne 'ikai ke nau 'amanaki ki aí mo nau fa'a ongo'i na'e 'ikai totonu ke nau ma'u iá.

'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko hai he ha'ofanga tokolahi ko 'ení 'e fie ma'u ke fanongo ki he pōpoaki 'o e fa'a fakamolemolé 'oku 'i he talanoa fakatātā ko 'ení, ka neongo pe ko e hā 'ene ngali tōmui kiate koé, neongo pe ko e hā e ngaahi faingamālie kuo ngali mole meiate koé pe ko e lahi e ngaahi fehalaaki kuó ke fai pe talēniti 'okú ke pehē 'oku 'ikai ke ke ma'ú pe ko ho'o pehē neongo 'ene mama'o ho'o fonongá mei 'api mo e fāmilí mo e 'Otuá, ka 'oku ou fakamo'oni atu, kuo *te'eki* ai ke ke a'u koe ki ha tu'unga he 'ikai ta'e lava ke a'u atu ki ai e 'ofa 'a e 'Otuá. He 'ikai malava ke ta'e a'u atu kiate koe e maama ta'e ngata ia 'o e Fakalelei 'a Kalaisí.

Tatau ai pē pe 'oku tau tui tatau pe 'ikai pe na'a tau kau fakataha peá ke mavahe atu, kuo *te'eki* ai ha me'a ia kuó ke fai he 'ikai lava ke fakalelei'i. 'Oku 'ikai ha palopalema ia te ke ta'e lava 'o ikuna'i. 'Oku 'ikai ha faka'ānau ia 'e ta'e lava ke fakahoko he fakalau atu e taimí. Neongo kapau 'okú ke ongo'i ko e tokotaha ngāue na'e hē pe faka'osi koe 'o e feitu'ula'ā hono hongofulu mā tahá, 'oku kei ta'alo mai pē 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé. "Ha'u mālohi ki he 'afio'anga 'o e 'alo'ofá,"³ 'o fakatōmape'e 'i he va'e 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí. Ha'u 'o keinanga "ta'e ha pa'anga pea ta'e ha totongi"⁴ 'i he tēpile mahu 'a e 'Eikí.

'Oku tautefito 'eku fakatangí ki he ngaahi husepānití mo e ngaahi tamaí, 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí pe teu ma'u lakanga fakataula'eikí, hangē ko e lea 'a Līhai, "'Ā hake! pea tutu'u hake mei he efú . . . pea 'ai ke ngali tangata."⁵ 'Oku 'ikai hoko ma'u pē, ka 'oku 'i ai ha kakai tangata 'oku nau fa'a fili ke 'oua te nau tali e ui ko ia ke nau omi 'o "kau he ngāué."⁶ Hangē 'oku fa'a lotu vēkeveke ange pē 'a e hou'eiki fafiné ia mo e fānaú. Kau tangata, kuo taimi ke mou tu'u hake. Fai ia koe'uhí ko koe. Fai ia koe'uhí ko e ni'ihi 'oku nau 'ofeina mo lotua koé. Fai ia koe'uhí ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, he na'á Ne fai ha feilaulau kāfakafa ma'á e kaha'u 'okú Ne finangalo ke ke ma'ú.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'a kimoutolu ko ia kuo ta'u lahi hono faitāpuekina 'e he ongoongolelei koe'uhí na'a mou monū'ia ke tali kei pongipongia iá, 'a kimoutolu ko ia ne toki omi ki he ongoongolelei 'i ha taimi kimui ange pea kiate kimoutolu ko ia—siasi mo e te'eki ke siasi—'oku kei fakatoupīkoí, ki he

tokotaha kotoa pē, 'oku ou fakamo'oni atu ki he mālohi fakafo'ou 'o e 'ofa 'a e 'Otuá pea mo e mana 'o 'Ene 'alo'ofá. *Ko e me'a pē 'okú Ne tokanga ki aí, ko e tui ko ia 'okú ke ma'ú, kae 'ikai ko e taimi na'á ke ma'ú aí.*

Ko ia kapau kuó ke fai ha ngaahi fuakava, tauhi ia. Kapau kuo te'eki ai, fai leva ia. Kapau kuó ke fai ia ka kuó ke maumau'i ia, fakatomala pea fakalelei'i leva ia. 'Oku 'ikai 'aupito tōmui ia he taimi 'oku kei pehē ai 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé 'oku kei taimi peé. Kātaki 'o fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'okú ne fakahā atu he taimí ni, he momeniti ko 'ení, 'oku totonu ke ke tali 'a e me'a'ofa ko e feilaulau fakalelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, pea fiefia he ngāue Ma'aná. 'Oua 'e fakatoloi. 'Oku mei 'osi e 'ahó. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Vakai, Mātiu 20:1–15.	6. "We Are All Enlisted," <i>Hymns</i> , no. 250.
2. Luke 12:44.	
3. Hepelū 4:16.	
4. 'Isaia 55:1.	
5. 2 Nīfai 1:14, 21.	

'Ilo'i Kitautolu: Ko e Sākalamēnití, Temipalé, mo e Feilaulau 'i he Tokoní

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

*'Oku tau toki ului mo fakafalala fakalaumālie pē kiate
kitautolu 'i he'etau mo'ui 'aki 'etau ngaahi fuakavá 'i he
fa'a lotu.*

Na'e folofola e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá 'o kau ki ha foha na'e mavahe mei he'ene tamai koloa'ia ki ha fonua mama'o 'o fakamoleki 'ene koloa tukufakaholó. 'I he tō mai 'a e hongé, na'e fai 'e he talavou ni 'a e ngāue mā'ulalo ko e fafanga e puaká. Na'á ne fu'u fiekaia ko ia na'á ne kai e me'akai 'a e fanga monumanú.

Ne mama'o e talavou ni mei 'api, mei he feitu'u na'á ne faka'amua ke 'i aí, pea 'i he'ene tukuhausiá, na'e hoko ai ha me'a he mo'ui 'a e talavou ni na'e ta'engata hono mahu'ingá. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "pea kuo poto ia."¹ Na'á ne manatu 'i ko hai ia pea ne fakatokanga 'i hake me'a kuo mole mei he'ene mo'ui pea kamata leva ke ne faka'amua e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u ta'etotongi he fale 'o 'ene tamaí.

'I he'etau mo'ui, 'o tatau pē pe ko e taimi 'o e fakapo'ulí, faingata'á, mamahí pe faiangahalá, te tau ongo'i hono fakamanatu mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kitautolu ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine mo'oni kitautolu 'o ha Tamai Hēvani tokanga, 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea 'oku tau faka'amua e ngaahi tāpuaki toputapu ko Ia tokotaha pē te Ne lava 'o foaki maí. 'Oku totonu ke tau feinga he ngaahi taimi

peheé ke *tau poto* pea tau foki mai ki he maama 'o e 'ofa hotau Fakamo'uí.

Ko e ngaahi tāpuaki 'eni ia 'oku totonu ke ma'u 'e he fānau kotoa pē 'a e Tamai Hēvaní. Ko e faka'amu ko ia ke ma'u e ngaahi tāpuaki ko 'ení, 'o kau ai 'a e mo'ui fiefia mo nēkeneká, ko ha konga mahu'inga ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní ma'atautolu takitaha. Na'e akonaki mai e palōfita ko 'Alamaá 'o pehē, "Kapau foki 'oku 'ikai te mou lava 'o fai ha me'a lahi ange 'i he holi pē ke tuí, tuku 'a e holí ni ke ngāue 'iate kimoutolu."²

'I he tupulaki 'etau ngaahi holi fakalaumālié, 'oku tau fakafalala fakalaumālie ai pē kiate kitautolu. Ko e hā leva 'a e founa te tau tokoni'i ai e ni'ihī kehé, kitautolu mo hotau fāmilí ke fakatupulaki e holi ke muimui ki he Fakamo'uí mo mo'ui 'aki 'Ene ongoongoleléi? 'Oku tau fakamālohia fēfē e holi ke fakatomalá, mo'ui tāú pea mo kātaki ki he ngata'angá? Te tau tokoni'i fēfē hotau to'u tupú mo e kakai lalahi kei talavou ke nau fakatupulaki e holi ko 'ení kae 'oua kuo nau ului pea hoko ko ha [kau] tangata mā'oni'oni [mo'oni] 'i he fakalelei 'a Kalaisí'?'³

'Oku tau ului mo mo'ui fakapotopoto fakalaumālie 'i he taimi 'oku tau mo'ui 'aki ai 'etau ngaahi fuakavá 'i he fa'a lotú—'o fakafou 'i hono ma'u mo'ui taau 'o e sākalamēnití, taau ke ma'u ha lekomeni tempale pea mo e feilaulau ke tokoni'i e ni'ihī kehé.

Ke ma'u mo'ui taau 'a e sākalamēnití, tau manatu 'i mu'a ko 'etau fakafo'ou ia 'a e fuakava ne tau fai 'i he papitaisó. Ke hoko 'a e sakalamēnití ko ha a'usia 'okú ne fakama'a fakalaumālie kitautolu he uike takitahá, 'oku fie ma'u ke tau teuteu 'i kitautolu *kimu'a* pea tau toki omi ki he houalotu sākalamēnití. 'Oku tau fai 'eni 'aki 'etau tuku 'etau ngāue faka'ahó mo e fakafiefiá pea mo hono tukuange atu 'o e ngaahi fakakaukau mo e hoha'a fakaemāmaní. 'I he 'etau fai iá, 'oku tau faka'atā ai ha potu 'i hotau 'atamaí mo e lotó ma'á e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku tau mateuteu leva ai ke fakalaulauloto ki he Fakaleléi. 'Oku 'ikai ko ha'atau fakakaukau pē ki he ngaahi mo'oni'i me'a ne hoko he mamahi mo e pekia 'a e Fakamo'uí, ka 'oku tokoni 'etau fakalaulaulotó ke tau 'ilo'i 'oku fakafou 'i he feilaulau ne fai 'e he Fakamo'uí, 'a 'etau ma'u 'a e 'amanaki leléi, faingamālié, mo e ivi ke fakahoko ai ha ngaahi liliu mo'oni mo fakamātoato 'i he 'etau mo'uí.

‘I he’etau hiva’i e himi sākalamēnití, kau atu ki he ongo lotu sākalamēnití mo ma’u e fakafofonga ‘o Hono sinó mo e ta’ata’á, ‘oku tau fekumi ai ‘i he fa’a lotu ke ma’u ha fakamolemole ‘o ‘etau ngaahi angahalá mo e tōnounou. ‘Oku tau fakakaukau ki he ngaahi tala’ofa ne tau fai mo tauhi he uike kimu’á pea tau fai ha ngaahi tukupā fakafo’ituitui makehe ke muimui ki he Fakamo’uí ‘i he uike hono hokó.

‘E ngaahi mātu’a mo e kau taki, ‘e lava ke mou tokoni ke a’usia ‘e he to’u tupú ‘a e ngaahi tāpuaki ta’e-hano-tatau ‘o e sākalamēnití ‘aki hono ‘oange ha ngaahi faingamālie makehe mo’onautolu ke nau ako, talanoa’i mo ‘ilo’i ai ‘a e mahu’inga ‘o e Fakaleléi ‘i he’enu mo’uí. ‘Ai ke nau fekumi ‘i he folofolá mo feako’i’aki ‘iate kinautolu pē mei he ngaahi me’a kuo nau a’usiá.

‘Oku ma’u ‘e he ngaahi tamaí, kau taki lakanga fakataula’eiki mo e kau palesitenisí ‘o e ngaahi kōlomú, ha fatongia makehe ke tokoni’i e kau Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ke nau teuteu fakamātoato ke fakahoko honau ngaahi fatongia toputapu ‘i he sākalamēnití. ‘Oku fakahoko e teuteu ko ‘ení ‘i he uiké kakato ‘i he’enu mo’ui ‘aki e ngaahi tu’unga mo’ui ‘o e ongoongoleléi. ‘I he taimi ‘oku teuteu’i, tāpuaki’i mo tufaki ai ‘e he kau talavou’ a e sākalamēnití ‘i he mo’ui taau mo e ‘apasiá, ‘oku nau muimui tonu ai ki he sīpinga ‘a e Fakamo’uí ‘i he ‘Ohomohe Faka’osí⁴ pea nau hoko ai ‘o hangē ko Iá.

‘Oku ou fakamo’oni ‘oku ‘omi ‘e he sākalamēnití kiate kinautolu ha faingamālie ke tau *poto* ‘o ‘ilo’i kinautolu pea tau a’usia ha “fu’u liliu lahi” ‘o e lotó⁵—ke manatu’i ko hai ‘a kinautolu pea mo e me’a ‘oku tau faka’amua lahi tahá. ‘I he’etau fakafo’ou ‘etau fuakava ke tauhi ‘a e ngaahi fekaú, ‘oku tau ma’u ai e takaua ‘o e Laumālie Mā’oni’oní ke taki kinautolu ke tau toe foki ki he ‘ao ‘o ‘etau Tamai Hēvaní. Tā ne’ine’i ke fekau’i mai kinautolu ke tau “fa’a fakataha ke ma’u ‘a e maá mo e [vaí]”⁶ pea ma’u ‘a e sākalamēnití ki hotau laumālié.⁷

‘Oku fakautuutu ange ‘etau fie foki ki he Tamai Hēvaní ‘i he’etau mo’ui taau ko ia ke ma’u ha lekomeni temipalé, ‘o tñaki atu ia ki hono ma’u e sākalamēnití. ‘Oku tau hoko ‘o taau ‘i he’etau talangofua ma’u ai pē ki he ngaahi fekaú. ‘Oku kamata ‘a e talangofuá ni ‘i he kei tupu haké pea toe fakamālohia ange ia ‘i he ngaahi me’a te tau foua ‘i he Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné

mo e Kau Finemuí lolotonga e ngaahi ta'u 'o e teuteú. Hili iá, 'ofa pē 'e fokotu'u 'e he kau taula'eikí mo e kau Loumailé ha ngaahi taumu'a ke teuteu'i ai kinautolu ke ma'u honau 'enitaumení mo sila 'i he tempalé.

Ko e hā e tu'unga mo'ui 'oku fie ma'u ki he kau ma'u lekomení? Na'e fakamanatu mai 'e he Tangata Sāmé:

"Ko hai 'e 'alu hake ki he mo'unga 'o [e 'Eikí]? Pe ko hai 'e tu'u 'i hono potu mā'oni'oni'?

"Ko ia 'oku nima ma'a, mo loto mā'oni'oni'."⁸

'Oku hanga 'e he mo'ui taau ke ma'u ha lekomeni tempalé 'o 'omi kiate kitautolu ha ivi ke tauhi 'aki 'etau ngaahi fuakava fakatempalé. 'Oku tau ma'u fēfē leva 'a e ivi ko iá? 'Oku tau feinga ke ma'u ha fakamo'oni ki he Tamai Hēvaní, Sisū Kalaisi mo e Laumālie Mā'oni'oni', ki hono mo'oni 'o e Fakalelei mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei. 'Oku tau poupou'i hotau kau takí, anga'ofa ki hotau fāmílí, tau tu'u ko ha fakamo'oni 'o e Siasi mo'oni 'o e 'Eikí, ma'u e ngaahi fakataha 'a e Siasí, faka'apa'apa'i 'etau ngaahi fuakavá, fakahoko hotau ngaahi fatongia fakaemātu'á pea mo'ui angama'a. Mahalo te ke pehē 'oku tatau pē ia mo e hoko ko ha mēmipa mo'ui faivelenga 'o e Siasí! 'Okú ke mo'oni ai. 'Oku 'ikai fu'u mā'olunga e tu'unga mo'ui ki he kau ma'u lekomeni tempalé ke pehē 'oku tau ta'e lava 'o fakahoko ia. Ko hono 'ai faingofua tahá, ke tau mo'ui faivelenga 'aki 'a e ongoongolelei pea muimui ki he kau palōfitá.

Pea 'i he'etau hoko ko ia ko ha kau ma'u lekomeni tempale 'osi ma'u 'enitaumení, 'oku tau tā ai ha sīpinga 'o e mo'ui faka-Kalaisí. 'Oku kau heni 'a e talangofuá, feilaulau ke tauhi 'a e ngaahi fekaú, fe'ofa'akí, fakakaukau ma'a mo angama'á pea mo hono foaki 'etau koloá ke langa 'aki e pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí pea mo e muimui ki he ngaahi tefito'i sīpinga ko 'eni 'o e mo'ui faivelengá, 'a 'etau ma'u 'a e "mālohi mei 'olungá"⁹ ke talia 'aki e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. 'Oku tau fie ma'u e mālohi fakalangí ni he 'ahó ni 'o laka ange ia 'i ha toe taimi. Ko e mālohi ia 'oku tau toki ma'u pē 'o fakafou he ngaahi ouau fakatempalé. 'Oku ou fakamo'oni ko e ngaahi feilaulau 'oku tau fai ke ma'u 'aki e ngaahi ouau fakatempalé, 'oku tuha pē ia mo e ngāue kotoa 'oku tau faí.

‘I he tupulaki ko ia ‘etau holi ke ako mo mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongolelei, ‘oku fakanatula ai pē ‘etau fekumi ke fetokoni‘aki. Na‘e folofola ‘a e Fakamo‘uí kia Pita, “Pea ‘o ka ke ka liliu, ke ke [tokoni‘i ho] kāingá.”¹⁰ ‘Oku ou fiefia ‘i hono ma‘u ‘e he to‘u tupu ‘o e ‘aho ní ‘a e holi ke nau tokoni‘i mo faitāpuekina e ni‘ihi kehé—ke fakahoko ha ngaahi liliu ‘i he māmaní. ‘Oku nau faka‘amua foki ai e fiefia ‘oku ‘omi ‘e he ngāue tokoní.

Ka ‘oku faingata‘a ke mahino ki he to‘u tupú ‘a e founga ‘e hanga ai ‘e he‘enau tō‘onga he taimi ní, ‘o teuteu‘i pe fakata‘e‘aonga‘i kinautolu mei he ngaahi faingamālie ke nau fai ai ha tokoni he kaha‘ú. ‘Oku tau ma‘u kotoa pē ha “fatongia mahu‘inga”¹¹ ke tokoni‘i hotau to‘u tupú ‘i he‘enau teuteu atu ki ha mo‘ui ngāue tokoni ‘aki ‘etau tokoni‘i kinautolu ke nau mo‘ui fakapotopoto. Makehe mei he mo‘ui fakapotopoto fakalaumālie kuo tau fakamatala ki aí, ‘oku ‘i ai foki ha mo‘ui fakapotopoto fakatu‘asino, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a hono ma‘u ‘o ha tu‘unga fakaako mā‘olunga angé pe ko ha ako fakangāue, feinga ke potō he ngāue pea mo‘ui pē ‘o fakatatau mo e me‘a ‘oku tau ma‘ú. ‘I he‘etau faka‘ehi‘ehi ko ia mei he fakamo‘uá kae fakahū ha pa‘anga he taimi ní, ‘oku tau teuteu atu ai ke tokoni taimi kakato ‘i he Siasí ‘i he kaha‘ú. Ko e taumu‘a ‘o e mo‘ui fakapotopoto fakatu‘asino mo fakalaumālie, ke tau tu‘u ai ‘i ha tu‘unga mā‘olunga ange ka tau lava ke tokoni ki he ni‘ihi kehé.

Tatau ai pē pe ‘oku tau kei talavou pe motu‘a, ko e me‘a ko ia ‘oku tau fai he ‘aho ní, ‘e makatu‘unga mei ai ‘a e tokoni te tau lava ‘o fai mo fiefia ai ‘apongipongí. Hangē ko ia ‘oku fakamanatu mai ‘e he punaké, “‘I he kotoa e ngaahi lea faka‘ofa kuo lea ‘aki pe tohí, ko e faka‘ofa tahá ‘eni: ‘Kapau pē ā mu‘a!”¹² ‘Oua mu‘a na‘a tau toki faka‘ise‘isa koe‘uhí ko ha me‘a ne tau fai pe ‘ikai ke tau fai!

Si‘i kāinga ‘ofeina, *na‘e foki ki ‘api* ‘a e talavou ko ia ne folofola ki ai e Fakamo‘uí, ‘a ē ‘oku tau ui ko e foha maumaukoloá. Na‘e ‘ikai ke ne ngalo he‘ene tamaí; na‘e kei tatali pē ki ai ‘ene tamaí. Pea “ka ‘i he‘ene kei mama‘o ‘aupito [‘a e fohá], na‘e mamata ‘a ‘ene tamaí kiate ia, pea manava‘ofa, mo lele, pea . . . ‘uma kiate ia.”¹³ Ke fakalāngilangi‘i e toe foki mai ‘a hono fohá, na‘á ne ui ke ‘omi ha pulupulu, mo ha mama pea katoanga‘i ‘aki ‘a e ‘uhiki‘i pulu sinó¹⁴ —ko e fakamanatu mai ia ‘oku ‘ikai ha tāpuaki ‘e

ta'ofi meiate kitautolu 'o kapau te tau kātaki faivelenga atu he hala 'oku tau foki ai ki he'etau Tamai Hēvaní.

'I he'eku tukuloto'i ko ia 'Ene 'ofá mo e 'ofa 'a Hono 'Aló, 'oku ou fakatukupaa'i ai kitautolu ke tau muimui ki he'etau ngaahi holi fakalaumālié pea tau *poto 'o 'ilo'i kitautolu*. Tau talanoa pē kiate kitautolu 'i he sio'atá pea tau fehu'i, "Ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai 'etau mo'ui 'aki 'a e ngaahi fuakavá?" 'Oku tau 'i he hala totonú 'o kapau te tau pehē, "'Oku ou ma'u mo'ui taau e sākalamēnití he uike kotoa pē, 'oku ou taau ke ma'u ha lekomeni tempale ke u 'alu ki he tempalé pea 'oku ou feilaulau ke tokoní'i mo faitāpuekina ai 'a e ni'ihī kehé."

'Oku 'oatu 'eku fakamo'oni makehe 'oku 'ofeina fakatāutaha kitautolu 'e he 'Otua ko ia na'á Ne "foaki mai ai hono 'Alo tofu pē taha na'e fakatupú"¹⁵ ke Ne fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá. 'Okú Ne 'afio'i kitautolu pea 'okú Ne tatali mai, neongo 'etau kei mama'o mei 'apí. 'I he'etau ngāue'i ko ia e me'a 'oku tau faka'amuá pea tau *poto 'o 'ilo'i kitautolú*, te Ne "takatakai'i ai [kitautolu] 'o ta'engata 'i he to'ukupu 'o 'ene 'ofá"¹⁶ mo Ne talitali fiefia kitautolu ki 'api. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa mā'oni'oni 'o hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Luke 15:17.	9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 95:8.
2. 'Alamā 32:27.	10. Luke 22:32.
3. Mōsaia 3:19.	11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:11.
4. Vakai, Mātiu 26:17–28; Luke 22:1–20.	12. John Greenleaf Whittier, "Maud Muller," <i>The Complete Poetical Works of Whittier</i> (1894), 48.
5. 'Alamā 5:12; vakai foki, Mōsaia 5:2; 'Alamā 5:13–14.	13. Luke 15:20.
6. Molonai 6:6.	14. Vakai, Luke 15:22–24.
7. Vakai, Molonai 4:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.	15. Sione 3:16.
8. Saame 24:3–4.	16. 2 Nifai 1:15.

Tuí, Vilitakí, Fiefiá: Ko ha Pōpoaki ki he Mātu‘a Tāutahá

Fai ‘e ‘Eletā David S. Baxter

‘O e Kau Fitungofulú

‘Okú ke feinga ke ‘ohake ho‘o fānaú ‘i he angatonu mo e mo‘oni, neongo ‘okú ke ‘ilo‘i lelei he ‘ikai ke ke lava ‘o liliu ‘a e kuohilí, ka te ke lava ke fakatoka ‘a e kaha‘ú.

Ko ‘eku pōpoakí ma‘á e ngaahi mātu‘a tāutaha ‘i he Siasí, ‘a ia ko e tokolahi ‘o kinautolú ko e ngaahi fa‘ē tāutaha—‘a kimoutolu ko e hou‘eiki fafine faivelenga, ‘oku mou ‘ohake ho‘omou fānaú pea tokanga‘i homou ‘apí ‘i he ngaahi tūkunga kehekehe ‘o e mo‘uí. Mahalo ko ha uitou koe pe ‘osi mali ka kuo vete. Mahalo ‘okú ke fefa‘uhi mo e faingata‘a ‘o e hoko toko taha ko ha mātu‘a tauhi fānaú, tupu mei ha talangata‘a ki he fono ‘o e angama‘á ka ‘okú ke mo‘ui he taimí ni ‘o fakatatau mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi pea liliu ho‘o mo‘uí ‘o toe lelei angé. ‘E tāpuekina koe ‘i ho‘o faka‘ehi‘ehi mei he fa‘ahinga feohi te ne to‘o atu ai ho‘o angama‘á mo ho‘o hoko ko ha ākonga anga mā‘oni‘oní. Ko ha fehalaaki ia ‘e fiu feinga‘i ke fakaleléi‘i.

Mahalo ne ‘i ai ha ngaahi taimi na‘á ke fehu‘i ai pe ko e hā ‘oku hoko ai ‘eni kiate aú? ka ‘oku tau tupulaki ‘o a‘usia ha tu‘unga faka-‘Otuá ko e tupu mei he ngaahi faingata‘a ‘o e mo‘uí pea ‘oku fa‘u hotau ‘ulungāangá ‘i he mamahi ‘oku taulōfu‘ú, lolotonga ‘etau fononga, he mo‘uí ‘oku faka‘apa‘apa‘i ai ‘e he ‘Otuá ‘etau tau‘atāina ke filí. Pea hangē ko e fakamatala ‘a ‘Eletā Niila A. Mekisuelé, ‘oku ‘ikai ke mahino kakato kiate kitautolu ‘a e ‘uhinga mo e tūkunga ‘o e me‘a ‘oku hokó “he ‘oku ‘ikai ke tau ma‘u kotoa e ngaahi mo‘oní.”¹

'Okú ke hoko pē koe ko ha tokotaha lelei neongo pe ko e hā ho tūkungá pea mo e 'uhinga 'o e ngaahi me'á 'oku hoko kiate koé. 'Okú ke fehanganhangai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí he 'aho kotoa pē, 'i ho'ó fakahoko toko taha e ngāue na'e fakataumu'a mai ke fai 'e ha mātu'a 'e toko uá. 'Okú ke hoko ko ha tamai pea mo ha fa'ē. 'Okú ke tokanga'i homou 'apí, ho fāmílí, pea 'i he taimi 'e ni'íhi 'oku 'ikai ma'u ha pa'anga fe'unga ke feau e ngaahi fie ma'ú, pea 'oku fakafo ho'ó kei ma'u ha founga ke tokoni ai 'i he Siasí 'i ha ngaahi founga mahu'inga. 'Okú ke lehilehi'i hake ho'ó fānaú. 'Okú ke tangi pea mou lotu fakataha mo ke lotua kinautolu. 'Okú ke faka'amu ke nau ma'u 'a e lelei tahá ka 'okú ke hoha'a he pō kotoa pē telia na'a 'oku 'ikai fe'unga ho lelei tahá.

Neongo 'eku fakapāpākū ke 'oua 'e fu'u ongo fakatāutahá, ka ne u tupu hake 'i ha 'apí ko ha mātu'a tauhi fānau pē 'e toko taha. Ko e kongá lahi taha 'eku kei sí'í mo e ngaahi ta'u 'eku tupu haké, na'e 'ohake pē kimautolu 'e he'eku fine'eikí 'i ha ngaahi tūkunga masivesiva. Na'e tuhani fakapotopoto e pa'angá. Na'á ne fehanganhangai mo ha ongo'i tuenoa mo'oni, pea fu'u fie ma'u he taimi 'e ni'íhi ha pou pou mo hano takaua. Neongo kotoa e ngaahi me'á ni, ka na'e kei pukepuke pē he'eku fa'eé hono ngeiá pea ne ma'u ha vilitaki mo loto lahi 'o hangē ko 'ene ngaahi kui mei Sikotilaní.

'Okú 'i ai e hounga'ia, he na'e tāpuekina lahi e kongá kimui 'o 'ene mo'uí 'o laka ange ia he ngaahi ta'u na'á ne hoko ai ko ha fa'ē tāutahá. Na'á ne mali mo ha toko taha papi ului fo'ou, ko ha tangata uitou; na'á na sila 'i he Temipale Lonitoni 'Ingilaní pea na ngāue ouau ai. Na'á na nofo fakataha 'i ha meimei ta'u 'e uofulu mā nima—'o fiefia, nonga, mo fiemālie 'o a'u ki he taimi ne na mālōlō aí.

'Okú tokolahi ha kakai fefine lelei 'o kimoutolu 'i he Siasí 'i māmāni 'oku fehanganhangai mo e tūkunga tatau ka 'oku mou lava ke matu'uaki 'a e me'á ni mei he ta'u ki he ta'u.

'I ho'ó kamata mai he ngaahi ta'u kuohilí, na'e 'ikai ko e me'á 'eni ia na'á ke 'amanaki pe palani, lotua pe fakakaukau ki aí. 'Okú hoko ha ngaahi faingata'a mo ha ngaahi liliu ta'e'amanekina 'i ho'ó fononga he mo'uí he ko e 'ātunga ia e

mo'uí 'i ha māmani hinga neongo na'e fakataumu'a ke hoko ko ha feitu'u 'o e sivi'i'anga mo e 'ahi'ahi'anga.

Ka 'i he taimi tatau, 'okú ke feinga ke 'ohake ho'o fānaú 'i he angatonu mo e mo'oni, neongo 'okú ke 'ilo'i lelei he 'ikai ke ke lava 'o liliu 'a e kuohilí, ka te ke lava ke fakatoka 'a e kaha'ú. Te ke ma'u ha ngaahi tāpuaki 'i ho'o fonongá ko ha totongi huhu'i, neongo 'oku 'ikai ke fa'a hā mahino he taimi ko iá.

'Oku 'ikai totonu ke fai ha tu'atamaki ki he kaha'ú, tu'unga 'i he tokoni 'a e 'Otuá. 'E tupu hake ho'o fānaú 'o ui koe ko e monū'ia, pea ko 'enau ngaahi lavame'a kotoa pē ko ha fakalāngilangi'i ia 'o'ou.

Fakatauange pē he 'ikai te ke teitei ongo'i 'oku ma'ulalo ho tu'unga 'i he Siasí mei he kāingalotu kehé, pea si'i ange ho'omou totonu ke ma'u e ngaahi tāpuaki mei he 'Eikí, 'i he ni'ihi kehé. 'Oku 'ikai ha tangata'i pe fefine'i fonua ma'ulalo ange 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

'Oku mau fakatauange ko e taimi te ke ma'u ai e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí peá ke mamata ki ha ngaahi fāmili 'oku ngali fiefia mo kakató, pe te ke fanongo ki ha lea 'a ha taha 'o kau ki he fāmili fiefia mo lelei, te ke kei ongo'i fiefia pē 'i ho'o kau ki ha Siasi 'oku fakamamafa'i ai e fāmilí mo ako'i ai hono fatongia tefito 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní ki he fiefia 'a 'Ene fānaú; pea 'i he lotolotonga 'o ha māmani faingata'a 'oku fakautuutu ai e anga'ulí, 'oku tau ma'u e tokāteliné, mafaí, ngaahi ouaú, mo e fuakava 'okú ne 'omi e 'amanaki lelei taha ki he māmaní, kau ai e fiefia ho'o fānaú 'i he kaha'ú pea mo e ngaahi fāmili te nau ma'ú.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'i ha fakataha lahi 'a e Fine'ofá 'i Sepitema 2006 ha me'a na'e vahevahe ange 'e ha fa'e tāutaha ne 'osi vete mo hono malí, ka ne 'i ai ha'ane fānau ne kamata he ta'u 7 ki he 16. Na'á ne kolosi atu he halá ke 'ave ha me'a ki hono kaungā'apí. Na'á ne pehē:

"I he'eku tafoki ke lue ki 'apí, ne u vakai atu ki he ulo mai homau falé. Na'e lava ke u ongona e vanavanaiki e le'o 'o e fānaú 'i he'eku mavahe mei aí. Na'a nau pehē mai: "E fine'eiki, ko e hā 'etau kai efiafi?' 'Te ke lava 'o 'ave au ki he laipeli?' 'Kuo pau ke 'omai ha'aku saati he pooni.' Ne u ongo'i hela'ia mo ongosia 'i he 'eku sio atu ki he falé 'oku ulo mai e maama he loki taki taha. Ne u fakakaukau atu ki he fānau kotoa 'oku tatali mai ai ke u foki

ange ke fakatōli'a 'enau ngaahi fie ma'ú. Na'e toe mafasia 'eku kavengá he me'a ne u lava ke fuesiá.

“Oku ou manatu'i 'eku tangi pē mo hanga hake ki he langí 'o pehē ange, “E Tamai, he 'ikai ke u lava ia he pooni. 'Oku ou fu'u ongosia. He 'ikai ke u lava 'o matatali ia. He 'ikai lava ke u 'alu ki 'api 'o tokanga'i toko taha pē 'a e fānau kotoa aí. 'E lava nai ke u 'alu atu ki he 'Afioná 'o ki'i nofo pē mo Koe 'i ha pō pē 'e taha? . . .”

“Na'e 'ikai ke u ongo'i lelei 'a e tali ne fai maí, ka ne u ongo'i ia 'i hoku 'atamaí. Na'e pehē mai e talí: “'Ikai, 'e hoku 'ofefine, he 'ikai te ke ha'u kiate au he taimí ni. . . . Ka te u lava 'o 'alu atu kiate koe.””²

'E tuofāfine, 'oku ou fakamālō atu 'i he me'a kotoa pē 'oku mou fai ke 'ohake ai homou fāmílí mo paotoloaki ha 'api 'oku ma'ú ai e anga'ofá, melinó mo e faingamālié.

Neongo 'okú ke fa'a ongo'i lí'ekina, ka ko hono mo'óní 'oku 'ikai pē ke ke *teitei* tuenoa. 'I ho'o laka atu ki mu'a 'i he fa'a kātakí pea mo e tuí, 'e 'aofia koe 'e he 'Eikí; pea 'e 'omi 'e he langí 'a e ngaahi tāpuaki 'okú ke fie ma'ú.

'E liliu ho'o fakakaukaú mo e anga ho'o vakai ki he mo'uí, 'o 'ikai te ke kei lotomamahi, ka te ke hanga hake ki he 'Otuá mo e 'amanaki lelei.

Kuo tokolahi hamou ni'ihi kuo mou 'ilo'i 'a e fo'i mo'oni ma'ongo'onga mo fakafo ko ia, 'e ma'ama'a ange ho'o kavengá 'i he taimi 'okú ke hiki hake ai e kavenga 'a e ni'ihi kehé. Neongo he 'ikai ke liliu e ngaahi tūkungá, ka kuo liliu ho'o tō'onga mo'uí. 'Okú ke lava ke fehangahangai mo tali lelei ange ho ngaahi faingata'a'ia, ma'u ha loto mahino ange, pea hounga'ia ange 'i he me'a 'okú ke ma'ú, kae 'ikai holi pē ki he me'a 'oku te'eki ke ke ma'ú.

Kuó ke fakatokanga'i ko e taimi ko ia 'oku tau feinga ai ke 'oange ha 'amanaki lelei kiate kinautolu 'oku ngali 'amanaki tōnoá, 'oku tau ma'ú leva ha fiemālie; pea “fonu mahuohua” mo'oni 'etau ipú (Sāme 23:5).

Te ke lava mo ho'o fānaú 'o fiefia 'i ha 'aho he ngaahi tāpuaki ko e m'au ha fāmili 'oku kakato mo ta'engatá, 'o kapau te ke mo'ui angatonu.

Ki he kāingalotú mo e kau takí, 'oku 'i ai nai ha me'a lahi ange te mou lava ke fai ke pou pou 'i ai e ngaahi fāmili 'o e mātu'a tāutahá, ta'e te mou fakamaau 'i pe fakama'ito'a kiate kinautolu? Te mou lava nai ke ako 'i e to'u tupu 'i he ngaahi fāmili ni, tautefito ki ha'amou hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki he kau talavou, 'i he me'a 'oku fai mo mo'ui 'aki 'e he kau tangata lelei? 'Oku mou hoko nai ko ha sipinga mahu'inga ke nau fa'ifa'itaki ki ai, 'i he taimi 'oku 'ikai ai ha tamaí 'i honau 'apí?

'Oku 'i ai ha ngaahi fāmili 'e ni'ihi, ko e tamaí pē 'okú ne tauhí. Ngaahi tokoua, 'oku mau lotua mo fakamālō atu kiate kimoutolu. Ko e pōpoaki foki 'eni ma'amoutolu.

Ngaahi mātu'a tāutaha, 'oku ou fakamo'oni atu 'e tāpuekina kimoutolu mei langi, 'i ho'omou fai homou lelei tahá lolotonga e faingata'a lahi taha 'oku fehangahangai mo e fa'ahinga 'o e tangatá. Ko e mo'oni 'oku 'ikai ke ke tuēnoa. Tuku ke hanga 'e he mālohi anga'ofa 'a Sīsū Kalaisí 'o faitāpuekina ho'o mo'uí he taimí ni pea fakafonu 'aki koe 'a e 'amanaki lelei 'o e tala'ofa ta'engatá. Ke ke lototo'a. Tui mo 'amanaki lelei. Fakakaukau loto vilitaki atu ki he lolotongá pea hanga atu ki he kaha'ú 'i he loto falala kakato. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Neal A. Maxwell, *Notwithstanding My Weakness* (1981), 68.

2. The Gordon B. Hinckley, "The To'ukupu 'o 'Ene 'Ofá," *Liahona*, Nōvema 2006, 117.

Nofo 'i he Tafa'aki 'a e 'Eikí!

Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares

'O e Kau Fitungofulú

Ko 'etau fehu'i faka'ahó 'eni, "'Oku hanga nai 'e he'eku ngāu'é 'o fokotu'u au 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí pe ko e tafa'aki 'a e filí?'"

Ne pehē 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni: "'Oku ou fie fokotu'u atu ha ki'i fakapulipuli te mou lava 'o fua 'aki 'a e ngaahi fili 'oku teu ke mou faí. 'Oku faingofua pē ke mou manatu'i: 'He 'ikai tonu ha me'a hala 'oku mou fai pea he 'ikai lava ke hala ha me'a totonu 'oku mou fai'" ("Ko e Ngaahi Hala ki he Haohaoá," *Liahona*, Siulai 2002, 112). 'Oku faingofua pea 'ikai toe afe e ki'i founga fakapulipuli 'a Palesitēni Monisoní. 'Oku faka'aonga'i ia he founga tatau pē mo ia ne 'oange kia Lihái. Kapau te tau tui pea faivelenga 'i he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, 'e faingofua pē hono ma'u 'a e fakahinohino totonu ke tau muimui ki aí, tautautefito ki he taimi 'oku tau fehengahangai ai mo e ngaahi fili 'oku tau fai faka'ahó.

'Oku fale'i mai e 'Aposetolo ko Paulá 'o kau ki hono mahu'inga 'o e tūtuu'i 'i he Laumālié pea mo e tokanga ke 'oua na'a tau tūtuu'i 'i he kakanó. Na'a ne pehē:

"'Oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu; 'oku 'ikai fa'a kākaa'i 'a e 'Otuá: he ko ia 'oku tūtuu'i 'e he tangatá, ko ia te ne utú foki.

"He ko ia 'oku tūtuu'i ki hono kakanó, te ne utu 'i he kakanó 'a e 'auhá; ka ko ia 'oku tūtuu'i 'i he Laumālié, te ne utu 'i he Laumālié 'a e mo'ui ta'engatá.

"Pea ke 'oua na'a tau fiu 'i he faileleí: he te tau utu 'i hono fa'ahita'u totonú, 'o kapau 'e 'ikai te tau vaivai" (Kalētia 6:7–9).

‘Oku ‘uhinga e tūtuu‘i ‘i he Laumālié kuo pau ke hanga ‘e he ‘etau ngaahi fakakaukau, leá mo e ngāue kotoa pē ‘o ‘ohake kitautolu ki he tu‘unga faka-‘Otua ‘o ‘etau ongomātu‘a fakalangí. Ka ‘oku fakamatala ‘a e folofolá ko e kakanó ko e natula fakaesino pe fakaekakano ia ‘o e tangatá, ‘okú ne faka‘atā e kakaí ke tākiekina kinautolu ‘e he ‘enau fie ma‘u fakakakanó, holí, u‘á, pea mo e mālohi ‘o e kakanó kae ‘ikai ke nau fekumi ki he ue‘i fakalaumālie mei he Laumālie Mā‘oni‘oni. Kapau he ‘ikai ke tau tokanga, ‘e lava ke hanga ‘e he ivi tākiekina ko iá fakataha mo e mālohi ‘o e kovi ‘i he māmaní, ‘o tataki kitautolu ke tau ohi mai ha ngaahi ‘ulungaanga kovi mo ta‘etokanga ‘e lava ke hoko ko ha konga ‘o ‘etau tō‘onga mo‘uí. Ke faka‘ehi‘ehi mei he ngaahi ivi tākiekina kovi ko iá, kuo pau ke tau muimui ki he fakahinohino ne fai ‘e he ‘Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘o kau ki he tūtuu‘i ‘i he Laumālié: “Ko ia, ‘oua na‘a mou fiu ‘i he faileleí, he ‘okú mo ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o ha ngāue lahi. Pea ‘oku tupu mei he ngaahi me‘a ikí ‘a e ngaahi fu‘u me‘a lalahí” (T&F 64:33).

Ke fakatupulaki hotau laumālié, ‘oku fie ma‘u ia ke tau “tuku ke mama‘o ‘iate [kitautolu] ‘a e loto kovi kotoa pē, mo e ‘itá, mo e lili, mo e [fekaikaila‘akí], mo e lea fakakovi, mo e fakafasifasi kotoa pē” (‘Efesō 4:31) pea “fakapotopoto ‘i he ngaahi ‘aho ‘o [hotau] ‘ahi‘ahí pea to‘o meiate [kitautolu] ‘a e ngaahi me‘a ta‘ema‘a kotoa pē” (Molomona 9:28).

‘I he ‘etau ako ‘a e folofolá, ‘oku tau ‘ilo ai ‘oku tu‘unga e ngaahi tala‘ofa kuo fai ‘e he ‘Eikí ‘i he ‘etau talangofua mo pou pou‘i e mo‘ui angatonú. Kuo pau ke fafanga ‘e he ngaahi tala‘ofa ko iá ‘a hotau laumālié, pea ‘omi e ‘amanaki leleí ‘aki hono pou pou‘i kitautolu ke ‘oua na‘a tau fo‘i ‘o a‘u ki he taimi te tau fehanga hangai ai mo e ngaahi faingata‘a faka‘ahó ‘i he ‘etau mo‘ui ‘i ha māmaní ‘oku faka‘au ke mole atu ai e ngaahi ‘ulungaanga mo e tu‘unga mo‘ui tāú, kae faka‘ai‘ai e kakaí ke lahi ange ‘enau tūtuu‘i ‘i he kakanó. Ka te tau lava fēfē ke fakapapau‘i ‘oku tokoni‘i kitautolu ‘e he ‘etau ngaahi filí ke tau tūtuu‘i ‘i he Laumālié kae ‘ikai ko e kakanó?

Na‘e toe fai ‘e Palesiteni Siaosi ‘Alipate Sāmita ‘a e fale‘i mei he ‘ene kuitangatá: “‘Oku ‘i ai ha laine fakangatangata kuo ‘osi fakamahino‘i lelei mai ‘i he vaha‘a ‘o e tafa‘aki ‘a e ‘Eikí mo e tafa‘aki ‘a e tēvoló. Kapau te mou nofo he tafa‘aki laine ‘a e ‘Eikí,

te Ne tākiekina kimoutolu pea he 'ikai ha'amou holi ke fai kovi; ka 'o kapau te mou fakalaka ki he tafa'aki laine 'a e tēvoló 'aki ha 'inisi 'e taha, 'e ma'u kimoutolu 'e he mālohi 'o e tokotaha fakatauelé, pea kapau te ne lava'i kimoutolu, he 'ikai te mou lava 'o fakakaukau lelei pe fai ha faka'uhinga lelei he kuo mole meiate kimoutolu e Laumālie 'o e 'Eikí" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siaosi 'Alipate Sāmita* [2011], 205).

Ko ia ai, ko 'etau fehu'i faka'ahó 'eni, "'Oku hanga nai 'e he'eku ngāué 'o fokotu'u au 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí pe 'i he tafa'aki 'a e filí?"

Ne fakatokanga mai 'a e palōfita ko Molomoná ki hono kakaí 'o kau ki hono mahu'inga 'o e malava ko ia ke fakafaikehekehe'i 'a e lelei mei he kovi:

"Ko ia, ko e ngaahi me'a kotoa pē 'oku lelei 'oku tupu ia mei he 'Otuá; pea ko e me'a 'oku kovi 'oku tupu ia mei he tēvoló; he ko e tēvoló ko ha fili ia ki he 'Otuá, pea 'okú ne fakafili kiate ia ma'u ai pē, pea 'okú ne fakaafe'i mo fakatauele'i ke faiangahala, pea ke fai 'a e me'a ko ia 'oku kovi ma'u pē.

"Kae vakai, ko e me'a ko ia 'oku tupu mei he 'Otuá 'okú ne fakaafe'i mo poupou'i ke fai lelei ma'u ai pē" (Molonai 7:12–13).

Kuo pau ke tokoni'i kitautolu 'e he Maama 'a Kalaisí mo e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní ke tau 'ilo'i pe ko 'etau tō'onga mo'uí 'oku 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí pe 'ikai. Kapau 'oku lelei 'etau tō'onga fakakaukau, ko e ue'i fakalaumālie ia mei he 'Otuá, he ko e me'a lelei kotoa pē 'oku mei he 'Otuá. Ka 'o kapau 'oku kovi 'etau tō'onga fakakaukau, 'oku tākiekina kitautolu 'e he filí he 'okú ne faka'ai'ai e tangatá ke fai kovi.

Kuo ongo ki hoku lotó e kakai 'Afiliká ko 'enau vilitaki mo faivelenga ke nofo he tafa'aki 'a e 'Eikí. Neongo e ngaahi tūkunga faingata'a 'o e mo'uí, ka 'oku hoko e ni'ihi 'oku nau tali e fakaafe ke omi kia Kalaisí, ko ha maama ki māmani. 'I he ngaahi uike kuohilí, na'á ku 'a'ahi ai ki ha uooti 'i Saute 'Afilika, pea ne u ma'u ha faingamālie ke 'a'ahi mo ha ongo taula'eiki kei talavou, 'ena pīsopé pea mo e palesiteni fakasiteikí ki he kau talavou māmālohi 'o 'enau kōlomú. Ne u tangane'ia 'i he lototo'a mo e loto fakatōkilalo ne hā mei he ongo taula'eiki ko iá 'i he'ena fakaafe'i 'a e kau talavou māmālohí ke nau foki mai ki he Siasí. Lolotonga 'ena talanoa mo e kau talavou māmālohi ko iá, ne u

fakatokanga'i ne hā mei hona fofongá 'a e maama 'o e Fakamo'uí, pea 'i he taimi tatau, ne fakafonu maama 'a kinautolu kotoa ne 'i aí. Na'á na fakahoko hona fatongia ki he 'Otuá ke "tokoni'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí" (T&F 81:5). Na'e hanga 'e he tō'onga fakakaukau 'a e ongo taula'eikí ni 'o fokotu'u kinaua 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí, peá na hoko ko ha me'angāue 'i Hono to'ukupú 'i he'ena fakaafe'i 'a e ní'ihí kehé ke nau fai e me'a tatau pē.

'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:37, 'oku ako'i mai ai 'e he 'Eikí 'a e 'uhinga ke tūtuu'i 'i he Laumālié mo e me'a 'okú ne tuku kitautolu 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí, 'o hangē ko 'ení: fakavaivai'i kitautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, tau omi mo ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala, 'o fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Siasí 'oku tau fakatomala mo'oni mei he'etau ngaahi angahalá, to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí, vilitaki ke tauhi kiate la ki he iku'angá, fakahaa'i 'i he'etau ngāué kuo tau ma'u 'a e Laumālie 'o Kalaisí, mo tali kitautolu 'i he papitaiso ki Hono Siasí. 'Oku teuteu'i kitautolu 'i he'etau vilitaki ko ia ke fakahoko e ngaahi fuakavá ni ke tau nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá ko ha ní'ihí kuo hakeaki'i. Kuo pau ke hanga 'e hono manatu'i 'o e ngaahi fuakavá ni 'o tataki 'a hotau 'ulungāngá 'i he'ene fekau'aki mo hotau fāmilí, fengāue'aki mo e ní'ihí kehé, kae tautautefito ki hotau vā fetu'utaki mo e Fakamo'uí.

Na'e fokotu'u 'e Sīsū Kalaisi 'a e sīpinga 'o e 'ulungaanga haohaoa 'e lava ke tau langa ai 'a 'etau tō'onga fakakaukau ke tau lava 'o fakahoko e ngaahi fuakava toputapú ni. Ne sí'aki 'e he Fakamo'uí mei He'ene mo'uí ha fa'ahinga ivi tākiekina pē te ne lava ke tohoaki'i 'Ene tokangá mei Hono misiona fakalangí, tautautefito ki he taimi ne 'ahi'ahi'i ai ia 'e he filí pe ko Hono kau muimuí lolotonga 'Ene ngāue he māmaní. Neongo ne 'ikai ke Ne faiangahala, ka na'á Ne ma'u ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala, pea fonu 'i he 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní pea ki he kakai kotoa pē. Na'á Ne loto fakatōkilalo 'i he 'ao 'o e Tamai Hēvaní, fakafisinga'i 'a Hono finangaló ke fakahoko e finangalo 'o e Tamai 'i he me'a kotoa pē 'o a'u ki he ngata'angá. Ne a'u pē ki he momeniti ko ia 'o e mamahi fakaesino mo fakalaumālié, 'i He'ene fataki e hia 'a e fa'ahinga 'o e tangatá pea tafe 'a e ta'ata'á

mei he ava kotoa 'o Hono kilí, na'á Ne kei folofola pē ki he Tamaí, "Kae 'oua na'á ku fa'iteliha au, ka ko koe pē" (Ma'ake 14:36).

'E kāinga, ko 'eku lotú ia, 'i he'etau fakakaukau atu ko ia ki he'etau ngaahi fuakavá, ke tau mālohi 'i hono fakafepaki'i e "ngaahi ngahau vela 'a e filí" (1 Nīfai 15:24), 'o muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí kae lava ke tau tūtuu'i 'i he Laumālié pea nofo 'i he tafa'aki 'a e 'Eikí. Tau manatu'i mu'a 'a e founga 'a Palesiteni Monisoní: 'He 'ikai tonu ha me'a hala 'oku mou fai pea he 'ikai lava ke hala ha me'a totonu 'oku mou fai.'" 'Oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ke Fenāpasi mo e Tuí

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú kotoa. 'Okú Ne finangalo ke nau toe foki ange kiate Ia. 'Okú Ne finangalo ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e tuí.

'I he fe'iloaki 'a e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí mo e kāingalotu 'i he māmaní, 'oku mau vakai tonu ai ki he hoko 'a e Kāingalotú ko ha mālohi ki he lelei. 'Oku mau fakamālō atu 'i he me'a kotoa 'oku mou fai ke faitāpuekina ai e kakaí.

'Oku 'ilo'i lelei 'e kitautolu 'oku ngāue 'i he tafa'aki fetu'utaki mo e kakaí, 'oku toe fakautuutu ange hono alea'i 'a e Siasí mo hono kāingalotú, 'e he kau taki mohu fakakaukau mo e kau faiongoongo 'i he 'Iunaiteti Siteiti, pea 'i he māmaní. Kuo hoko ai hano fakatahataha'i makehe 'o ha ngaahi me'a ke toe 'ilo'i ange ai 'a e Siasí.¹

Kuo feinga mo'oni ha ni'ihī tokolahi kuo nau tohi ha fakamatala fekau'aki mo e Siasí ke nau ma'u ha mahino ki hotau kakaí mo 'etau tokāteliné. Kuo nau angalelei pea feinga ke potupotutatau ia, pea 'oku mau fakamālō ai.

'Oku mau 'ilo'i foki 'oku 'i ai ha tokolahi 'oku 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a toputapú. 'I ha lea 'a e Lāpai Pule ko 'Eiki Siaki 'o Ingilaní ki he kau taki 'o e Siasi Katolika Lomá 'i Tisema 'i he 'Univēsiti Pontifical Gregorian, na'á ne lea ai 'o kau ki he fu'u fakakakano ko ia ha ngaahi feitu'u 'o e māmaní. Na'á ne pehē 'oku kau he me'a 'okú ne fakatupunga iá, 'a e mālohi ko ia e ta'e tuí 'o 'ikai ke nau mahu'inga'ia 'i he tuí."²

Ko e talateu ma'ongo'onga ko ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e misi fakaepalōfita ko ia 'a Līhai ki he 'akau 'o e mo'uí.³ 'Oku fakamatala'i mahino 'e he vīsone ko 'ení 'a e ngaahi fakafepaki ko ia ki he tuí 'i hotau kuongá pea mo e faikehekehe lahi 'iate

kinautolu 'oku 'ofa, hū, pea ongo'i ke taliui ki he 'Otuá meiate kinautolu ko ia 'oku 'ikai peheé. Na'e fakamatala 'a Lihai ki he ngaahi tō'onga 'okú ne faka'auha 'a e tuí. 'Oku hīkisia, ta'e'aonga, mo mo'ui fakavalevale ha ní'ihi. 'Oku nau tokanga pē kinautolu ki he me'a 'oku pehē ko e poto fakamāmani.⁴ 'Oku 'i ai ha ní'ihi 'oku 'i ai pē 'enau tokanga ki he 'Otuá ka 'oku nau hē atu 'i he 'ao fakapo'ulí mo e angahalá.⁵ 'Oku 'i ai ha ní'ihi kuo nau a'usia e 'ofa 'a e 'Otuá ka 'oku nau ongo'i mā ko hono manuki'i kinautolú pe nau tō atu ki he "ngaahi hala tapú."⁶

Faka'osí, 'oku 'i ai ha ní'ihi 'oku nau mo'ui 'o fakatatau mo e tuí. 'Okú ke 'ilo'i pē koe. 'Okú ke 'ofa 'i he 'Eikí mo 'Ene ongoongoleléi pea feinga ma'u pē ke mo'ui 'aki mo vahevahe 'Ene ongoongoleléi, kae tautautefito ki homou fāmili.⁷ 'Oku mou ngāue 'o fakatatau mo e ngaahi ue'i 'a e Laumālié, kuo mou 'ilo'i e mālohi 'o e folofola 'a e 'Otuá, anga fakalotu 'i homou 'apí pea feinga faivelenga ke mo'ui anga faka-Kalaisi 'o hangē ko 'Ene kau ākongá.

'Oku mau 'ilo'i pē 'oku mou femo'uekina. 'I he 'ikai ko ia ke 'i ai ha'atau kau faifekau totongí, 'oku fakafalala ai e fatongia ki hono tokanga 'i 'o e Siasí kiate kimoutolu kāingalotu mo'ui fakatapuí. 'Oku mau 'ilo 'oku angamaheni 'aki e ngāue mateaki 'a e kau pīsopekikí mo e kau palesitenisí fakasiteikí mo ha ní'ihi tokolahi kehe 'i ha ngaahi houa lahi. 'Oku hoko e kau palesitenisí 'o e ngaahi houalotú mo e ngaahi kōlomú ko ha sīpinga lelei mo'oni 'i he'enau feilaulau ta'esiokitá. 'Oku a'u atu 'enau tokoní mo e feilaulau ki he kāingalotú kotoa, kiate kinautolu 'oku tauhi e ngaahi lekōtí, kau faiako faka'api mo e faiako 'a'ahi faivelengá pea mo kinautolu kau faiakó. 'Oku mau fakamālō foki kiate kinautolu 'oku ngāue lototo'a ko ha kau taki Sikauti pe nesilí. 'Oku mau 'ofa atu mo hounga'ia 'i he me'a 'oku mou faí mo ia 'oku mou a'usiá!

'Oku mau 'ilo'i 'oku 'i ai ha kāingalotu 'oku 'ikai ke nau fu'u tokanga pea 'ikai ke nau tauhi faivelenga e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. Ko 'emau faka'amu ki he kāingalotu ko 'ení, ke nau 'ā hake pea ma'u 'a e tuí pea fakalahi 'a 'enau ngāue mālohí mo e tukupaá. 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú kotoa. 'Okú Ne finangalo ke nau foki kotoa ange kiate Ia. 'Okú Ne faka'amu ke

mo'ui 'a e tokotaha kotoa 'o fakatatau mo e tuí. Ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ko ha me'a'ofa ia ma'á e tokotaha kotoa.

'Oku fie ma'u ke ako'i pea mahino 'oku tau 'ofa mo faka'apa'apa'i 'a e kakai kotoa pē na'e fakamatala'i 'e Līhai.⁸ Manatu 'oku 'ikai 'atautolu ke fakamaau. Ko e fakamāu ko e me'a ia 'a e 'Eiki.⁹ Ne kole fakahangatonu mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tau ma'u e "lototo'a ke faka'ehi'ehi mei hono fakamāu'i 'o e ni'ihī kehē."¹⁰ Kuó ne toe kole mai foki ki he kau mēmipa faivelengá ke *fakahaofi* 'a kinautolu kuo nau 'ahi'ahi'i e fua 'o e ongoongolelei pea nau hē atú, kae pehē kiante kinautolu kuo te'eki ke nau 'ilo 'a e hala fāsi'i mo lausi'í. 'Oku mau lotua ke mou piki ki he va'a ukameá pea ma'u 'a e 'ofa 'a e 'Otuá, 'a ia te ne fakafonu honau "[ngaahi] laumālié 'aki ha fu'u fiefia lahi."¹¹

Neongo 'oku fakakau 'i he vīsone 'a Līhai 'a e kakai kotoa, ka ko e fakakaukau fakatokāteline taupotu tahá, ko e mahu'inga ko ia 'o e fāmilī ta'engatá. "Ko e fāmilī na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá. Ko e 'iuniti mahu'inga taha ia 'i he mo'uí ni pea 'i 'itānití."¹² 'I hono ma'u 'e Līhai e fua 'o e 'akau 'o e mo'uí, ('a e 'ofa 'a e 'Otuá), na'á ne faka'amu ke "kai ai foki mo hoku fāmilī."¹³

Ko 'etau faka'amu taupotu tahá ke 'ohake 'etau fānaú 'i he mo'oní mo e angatonú. Ko e taha 'o e tefito'i mo'oni 'e lava ke tokoni ke tau a'usia ai 'enī ko e faka'ehi'ehi mei he loto fakamaau ki ha tō'onga 'oku ngalivale mo ta'efakapotopoto ka 'oku 'ikai ko ha angahalá. 'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, 'i he kei 'i 'api 'a 'ema fānaú, ne ako'i mai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'oku mahu'inga ke fakafaikehekehe'i e ngaahi fehalaaki 'o e to'u tupú, 'a ia 'oku totonu ke fakatonutonú pea mo e ngaahi angahala 'oku fie ma'u ke valoki'i pea fakatomala'í.¹⁴ 'Oku fie ma'u 'e he'etau fānaú ke fakahinohino'i kinautolu 'i he taimi 'oku masiva poto aí. 'I he taimi 'oku hoko ai e faiangahalá, 'oku fie ma'u ia ke fakatomala.¹⁵ Kuo mau 'ilo na'e tokoni 'eni 'i homa fāmilí tonu.

'Oku faitāpuekina hotau fāmilí 'i he mo'ui 'o fakatatau mo e tui fakalotú. 'Oku matu'aki mahu'inga e tā sīpingá. 'Oku tākiekina 'etau fānaú 'e *he'etau* tō'ongá 'o laka ange ia 'i he'etau leá. 'I hoku ta'u nimá nai, ne ma'u 'e he'eku fa'eé ha tala kuo mālōlō hono tuonga'ane si'isi'í 'i hono laku pomu'i e vaka tau ne faifatongia ai 'i he matāfanga 'o Siapaní, 'i he faka'osinga 'o e Tau Lahi 'a Māmani Hono II.¹⁶ Na'e lōmekina ia 'e he ongoongó ni.

Na'á ne fu'u loto mamahi peá ne 'alu ki hono lokí. Hili ha ki'i taimi si'i, ne u fakasiosio atu ki hono lokí ke vakai pe 'okú ne sai pē. Na'á ne tū'ulutui 'i he ve'e mohengá 'o lotu. Ne u ongo'i nonga he na'á ne ako'i au ke u lotu mo 'ofa ki he Fakamo'uí. Ko e sīpinga angamaheni ia na'á ne fa'a tā ma'akú. Mahalo 'e mahu'inga ange e lotu fakataha 'a e fa'eé mo e tamaí mo e fānaú, 'i ha toe fa'ahinga sīpinga kehe.

Ko e pōpoakí, ngāué, pea mo e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'uí, 'a e ngaahi konga mahu'inga 'o e me'a 'oku totonu ke ako'i 'i hotau fāmili. 'Oku 'ikai ha potufolofola te ne toe fakamatala'i lelei ange 'etau tuí ka ko e 2 Nifai 25:26: "Pea 'oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikitē, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'angá 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá."

Ko e taha 'o e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e mata-me'a-hā-mai 'a Līhai ko e pau ko ia ke pikitai 'a e kāingalotu faivelengá ki he va'a ukameá ke nau nofo ma'u 'i he hala lausi'i mo fāsi'i 'oku fakatau ki he 'akau 'o e mo'uí. 'Oku mahu'inga ke lau, fakakaukau loto, mo ako 'e he kāingalotú 'a e folofolá.¹⁷

'Oku matu'aki mahu'inga 'a e Tohi 'a Molomoná.¹⁸ Ko e mo'oni 'e 'i ai ma'u pē ha ni'ihī he 'ikai ke nau mahu'inga'ia pea a'u pē 'o nau fakaanga'i 'a e tohi toputapú ni. Kuo tukuhua 'aki ia 'e ha ni'ihī. Kimu'a peá u 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ne lea 'aki 'e ha palōfesa 'univēsiti 'a e lea 'a Ma'ake Tuaine na'e pehē, kapau te ke to'o 'a e "Pea na'e hoko 'o pehē" mei he Tohi 'a Molomoná, ne mei hoko ia "ko ha tohi tufa pē."¹⁹

Hili ha ngaahi māhina, lolotonga 'eku ngāue fakafaifekau 'i Lonitoni, 'Ingilaní, ne lau e Tohi 'a Molomoná 'e ha tangata faiako 'i he 'Univēsiti 'o Lonitoni na'e ako 'i 'Ōkesifooti, pea ko ha mataotao 'Isipite 'i he ngaahi lea faka-'Alepeá (Semitic languages), pea na'á ne fetohi'aki mo Palesiteni Tēvita O. Makei, pea fe'iloaki mo e kau faifekau. Na'á ne talaange kiate kinaua kuó ne 'ilo ko e Tohi 'a Molomoná ko ha liliu mo'oni ia 'o e ako 'a e kau Siú pea mo e lea faka-'Isipité 'i he vaha'ataimi 'oku fakamatala'i 'i he Tohi 'a Molomoná.²⁰ Ko e taha 'o e ngaahi sīpinga mei he ngaahi me'a lahi na'á ne ngāue 'akí ko e kupu'i lea

fakafehokotaki ko ia ko e “Pea na’e hoko ‘o pehē,” ‘a ia ‘oku faitatau mo e founa na’á ne mei liliu ‘aki e kupu’i lea ne faka’aonga’i ‘i he ngaahi tohi lea faka-‘Alepeá.²¹ Na’e talaange ki he palōfesá neongo ne tokoni ‘ene fakakaukau fakapotó ‘i hono fatongia fakangāué, ka ‘oku kei mahu’inga pē ke ma’u ha fakamo’oni fakalaumālie. Na’á ne ma’u ha fakamo’oni fakalaumālie ‘i he akó mo e lotú peá ne papitaiso. Ko ia, ko e me’a ko ia ne fakakata ‘aki ‘e ha tokotaha fakakata ‘iloá, ne ‘ilo ia ‘e ha tokotaha poto ko ha fakamo’oni mahino ki hono mo’oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ne fakamo’oni’i kiate ia ‘e he Laumālié.

‘Oku fie ma’u ‘e he tokāteline tefito ‘o e tau’atāina ke filí ke fakatefito ‘i he tuí ‘etau fakamo’oni ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí kae ‘ikai ko e ngaahi fakamo’oni mei tu’á pe fakasaienisí. He ‘ikai ‘aonga pe hoko ha tupulaki fakalaumālie ‘i ha’atau tokanga ki he ngaahi me’a ko ia kuo te’eki fakahā kakato maí, hangē ko e ‘alo’i ne fai ‘e he taupo’ou, mo e Toetu’u ‘a e Fakamo’uí pe ko e founa totonu ne liliu ‘aki ‘e Siosefa Sāmita ‘etau folofolá. Ko e ngaahi me’a ‘eni ia ‘oku fekau’aki mo e tuí. Ko hono aofangatukú, ‘oku ma’u e talí ‘i he fale’i ‘a Molonaí ke tau lau, fakalaulauloto pea kole ki he ‘Otuá ‘i he loto fakamātoato, mo e loto mo’oni, ke fakahā mai ‘a hono mo’oní ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oní.²² Tānaki atu ki aí, ko e taimi ‘oku tau fakatō ai ki he’etau mo’uí ‘a e ngaahi me’a fakafolofola mahu’ingá pea tau mo’ui ‘aki e ongoongolelei, ‘oku tāpuaki’i kitautolu ‘e he Laumālié pea tau a’usia ‘a ‘Ene lelei mo e ongo’i nēkeneká, fiefiá kae tautautefito ki he nongá.²³

‘Oku mahino ko e faikehekehe ko ia ‘o kinautolu ‘oku mo’ui ‘o fakatatau mo e tuí pea mo kinautolu ‘oku ‘ikai, ko hono ako fakamātoato ko ia ‘o e folofolá. Na’e ongo kiate au he ngaahi ta’u kuo hilí hono hanga ‘e he palōfita ‘ofeina ko Sipenisā W. Kimipoló ‘o fakamamafa’i ‘a e fie ma’u ko ia ke tau lau mo ako e folofolá. Na’á ne pehē: “Kuó u fakatokanga’i ko e taimi ‘oku ‘ikai fai fakamātoato’i ai ‘eku fetu’utaki mo e ‘Otuá pea hangē ‘oku ‘ikai fanongo pe ongo mai ha le’o mei he langí, ‘oku ou fu’u mama’o fau meiate Ia. Ka ‘o kapau te u faka’utumauku ‘i he folofolá, ‘okú ma vāofi ange ai pea foki mai mo hoku tu’unga fakalaumālié.”²⁴

Fakatauange 'oku tau lau ma'u pē mo 'etau fānaú 'a e Tohi 'a Molomoná. Kuó u 'osi talanoa mo 'eku fānaú ki he me'á ni. Te u vahevahe mo kimoutolu ha ongo me'a kuo nau fakatokanga'i. 'Uluakí, ko e kī ki aí ke lau fakafāmilī e folofolá he 'aho kotoa pē. Ne fakamatala 'i 'e hoku 'ōfēfiné 'i ha founga ngali fakakata 'a 'enua feinga pongipongia mo 'ene fānaú to'u tupú ke lau ma'u pē 'a e folofolá. Na'á ne 'ā pongipongia mo hono husepānití 'o feinga atu he hahau ke piki ki he 'ā ukamea honau sitepú ke na a'u ki he feitu'u 'oku fakataha ki ai hona fāmilí ke nau lau e folofola 'a e 'Otuá. Ko e lotu vilitakí 'a e tali ki aí, pea 'oku tokoni ke te poto he tukuhú. 'Oku fie ma'u ha tokoni lahi mei he mēmipa kotoa 'o e fāmilí, 'i he 'aho kotoa, ka 'oku mahu'inga fau hono olá. 'Oku ikuna 'i 'e he vilitakí 'a e fanga kī 'i tūkia'anga fakataimí.

Ko hono uá, ko e founga lau folofola 'oku faka'aonga 'i 'e homa foha si'isi' i tahá mo hono uafí mo hona fāmilī kei ikí. 'Oku te'eki ai lava ke laukonga ha toko ua 'o 'ena fānaú 'e toko faá. 'Okú na faka'ilonga 'aki hona 'ulu'ulutuhú ki he kī 'i tamasi' i ta'u nimá ka ne lava 'o fai ha tali mo kau kakato mai ki he lau folofola 'a e fāmilí. Ko e faka'ilonga 'o e fo'i tuhu 'e tahá ke ne angimui ki hono lau 'o e, "Pea na'e hoko 'o pehē," 'i he taimi kotoa 'oku 'asi ai 'i he Tohi 'a Molomoná. Kuó u pehē 'oku ou sai'ia 'i he 'asi tu'o lahi 'a e kupu' i lea ko iá. Ke 'ilo 'e he ngaahi fāmilī kei ta'u si'í, ko e faka'ilonga 'o e fo'i tuhu 'e uá, ko e "Pea ko ia 'oku hā mai;" ko e fo'i tuhu 'e 3, 4, mo e 5 ne fili ia 'e he ongomātu'á tu'unga 'i he ngaahi lea 'oku 'i he vahe ko ia 'oku nau laú.

'Oku tau 'ilo 'oku 'ikai haohaoa ma'u pē e ako folofola fakafāmilí mo e efiafi fakafāmilī 'i 'apí. 'Oua mu'a na'á ke lotu si'í neongo e ngaahi faingata'a 'okú ke fehangahangai mo iá.

Kātaki 'o ma'u e mahino ko hono ma'u ko ia 'a e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi mo hono tauhi 'Ene ngaahi fekau 'oku hoko pea 'e hoko ma'u pē kinautolu ko e sivi mahu'inga taha 'o e mo'ui fakamatelié. Kae mahulu hake aí, kuo pau ke tau takitaha 'ilo ko e taimi 'oku 'ikai ke tau ma'u ai e tuí, he 'ikai leva ke tau ma'u e Laumālié. Hangē ko ia ne ako 'i mai 'e he palōfita ko Nīfaí, "Pea na'e lea ia kiate kimoua . . . ; pea kuó ne lea atu kiate kimoua 'i he kīhi 'i le'o-si'í, ka na'e 'ikai te mo lava 'o ongo'i, 'o 'ikai ai ke mo ongo'i 'a 'ene ngaahi leá." ²⁵

‘Oku mahino ‘a ‘etau tokāteline; ke tau ma‘u ha loto hangamālie mo fiefia. ‘Oku tau fakamamafa‘i ‘a ‘etau tuí, kae ‘ikai ko e ngaahi me‘a ‘oku tau manavahē ki aí. ‘Oku tau fiefia ‘i he fakapapau mai ko ia ‘a e ‘Eikí te Ne ‘i hotau tafa‘akí pea tatakí mo fakahinohino‘i kitautolú.²⁶ ‘Oku fakamo‘oni‘i ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ki hotau lotó ‘oku ‘i ai ha‘atau Tamai Hēvani ‘ofa, pea ‘e fakahoko ‘a ‘Ene palani anga‘ofa ki hotau huhu‘í ‘i he tapa kotoa pē tu‘unga ‘i he feilaulau fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí.

Hangē ko e fa‘u ‘a Naomi W. Lanitolo, ko e punake ‘o e “Fānau Au ‘a e ‘Otuá,” na‘á ne tohi ‘o pehē, “Hono Laumālié ke tatakí; [fakapapau‘i mai He‘ene ‘ofá ‘oku mavahe atu e ilifiá ‘i he tui mateakí].”²⁷

Ko ia ai, ko e fē pē ‘a e hala fakaākongā ‘oku tau ‘i ai he mata-me‘a-hā-mai ‘a Lihai, tuku mu‘a ke tau tukupā ke fakaake ‘iate kitautolu mo hotau fāmili ha holi lahi ange ke ma‘u e me‘a‘ofa laulōtaha ‘a e Fakamo‘uí ko e mo‘ui ta‘engata. ‘Oku ou lotua ‘e lava ke tau mo‘ui ‘o fakatatau mo e tuí. ‘Oku ou fakamo‘oni ki he fakalangi ‘o Sīsū Kalaisí pea mo e mo‘oni ‘o ‘Ene Fakalelei, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:30.
2. Jonathan Sacks, “Has Europe Lost Its Soul?” (lea na‘e fai ‘i he ‘aho 12 ‘o Tisema 2011, ‘i he Pontifical Gregorian University), chiefrabbi.org/ReadArticle.aspx?id=1843.
3. Vakai, 1 Nīfai 8.
4. Vakai, 1 Nīfai 8:27; 11:35.
5. Vakai, 1 Nīfai 8:23; 12:17.
6. 1 Nīfai 8:28.
7. Vakai, 1 Nīfai 8:12.
8. Ko e fakahinohino ‘a e Fakamo‘uí ke kumi ‘a e sipi heé; vakai, Mātiu 18:12–14.
9. Vakai, Sione 5:22; vakai foki, Mātiu 7:1–2.
10. Thomas S. Monson, “Ke ke Ma‘u ha Lototo‘a,” *Liahona*, Mē 2009, 124.
11. 1 Nīfai 8:12.
12. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* (2010), 1.1.1.
13. 1 Nīfai 8:12.
14. Vakai, Dallin H. Oaks, “Sins and Mistakes,” *Ensign*, Oct. 1996, 62. Na‘e ako‘i mai ‘e ‘Eletā ‘Oakesi ‘a e fakakaukau ni ‘i he taimi ne hoko ai ko e palesitini ‘o e ‘Univēsití Pilikihami ‘Iongí ‘i he ta‘u 1980 nai.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:25–27.
16. Vakai, Marva Jeanne Kimball Pedersen, *Vaughn Roberts Kimball, A Memorial* 1995). Ne va‘inga ‘akapulu ‘a Vooni ma‘á e ‘Univēsití Pilikihami ‘Iongí ko ha kuatapeeki (quarterback) ‘i he fa‘ahita‘u fakatōlau ‘o e ta‘u 1941. Hili e ‘aho ne ‘ohofi ai e Taulanga Mata‘itofé ‘i he ‘aho 8 ‘o Tisema 1941, na‘á ne kau atu ki he Tautahi ‘a e ‘Unaiteti Siteití. Na‘á ne mālōlō ‘i he ‘aho 11 ‘o Mē 1945, ‘i hono laku pomu‘i ‘o e USS *Bunker Hill* pea na‘e si‘i tanu ai pē ‘i tahi.

17. Vakai, Sione 5:39.
18. Vakai, Ezra Taft Benson, "Ko e Tohi 'a Molomoná—Ko e Makatu'uloto 'o 'Etau Tui Fakalotú," *Ensign*, Nov. 1986, 4; pe *Liahona*, 'Okatopa 2011, 5.2.
19. Mark Twain, *Roughing It* (1891), 127–28. 'Oku 'oange ki he to'u tangata fo'ou kotoa pē 'a e ngaahi lea 'a Twain 'o hangē ha 'ilo mahu'inga fo'ou. 'Oku 'ikai lahi ha fakamatala ki he 'ikai tali 'e Mark Twain 'a e tui faka-Kalisitiané mo e lotú fakalūkufua.
20. Vakai, 1 Nīfai 1:2.
21. Ne u fe'iloaki mo Dr. Ebeid Sarofim 'i Lonitoni 'i hono ako'i ia 'e he ongo 'eletaá. Vakai foki N. Eldon Tanner, 'i he Conference Report, Apr. 1962, 53. Kuo fakatokanga'i 'e he kau ako tokolahi 'i he ngaahi tohi fakakuonga mu'a 'i he lea faka-'Alepea mo e faka-'Isipité 'a hono toutou faka'aonga'i e kupu'i lea fakafehokotaki ko ia ko e "Pea na'e hoko 'o pehē" 'i he kamata'anga 'o e ngaahi sētesí; vakai, Hugh Nibley, *Since Cumorah*, 2nd ed. (1988), 150.
22. Vakai, Molonai 10:3–4; 'oku si'i ha kau fakaanga kuo nau 'ahi'ahi'i 'eni 'i he lotu fakamātoato.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
24. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sipeñisā W. Kimipolo* (2006), 82.
25. 1 Nīfai 17:45; vakai foki, Ezra Taft Benson, "Seek the Spirit of the Lord," *Tambuli*, Sept. 1988, 45: "Ko e taimi lahi 'oku tau fa'a fanongo ki he folofola 'a e 'Eikí 'o hangē ha ongó. Kapau te tau lotu fakatōkilalo pea ongo'ingofua, 'e ue'i kitautolu 'e he 'Eikí 'o fakafou 'i he ngaahi me'a 'oku tau ongo'i."
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6.
27. "Ko e Tui Mateakí," *Ngaahi Himí*, fika 62.

Founga Hono Ma'u 'o e Fakahā mo e Tataki Fakalaumālie ki Ho'o Mo'ui Fakatāutahá

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

*Ko e hā 'oku finangalo ai e 'Eikí ke tau lotu mo kole
ange kiate Iá? Koe'uhí he ko e founga ia 'oku ma'u ai e
fakahaá.*

'Oku hanga 'e he tokotaha kotoa pē 'oku tu'u atu mei he tu'unga malangá ni ke 'oatu ha pōpoakí, 'o ongo'i e ivi mo e pou pou 'a e kāingalotu 'i he māmaní. 'Oku ou fakamālō ko e lava ke u ma'u 'a e pou pou tatau ko iá mei ha hoa 'ofeina 'oku 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. Mālō Sini.

'Oku fakahoko mai 'e he Laumālie Mā'oni'oní ha fakamatala mahu'inga 'oku fie ma'u ki hono tataki 'etau fononga fakamatelié. 'I hono fakapapau'i mo mahino pea mahu'inga e fakamatalá, 'oku taau ke ui ia ko e fakahā. Kapau ko ha ngaahi ue'i 'oku hokohoko pea fa'a tataki kitautolu mei he sitepu ki ha sitepu pea ki ha taumu'a mahu'inga, pea hangē ko e taumu'a 'eku leá, ko e ue'i fakalaumālié ia.

Ko ha sīpinga 'o e fakahaá 'a e fakahinohino ne ma'u 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo hili ha'ane toutou lotu 'i ha taimi lahi ki he 'Eikí 'o kau ki hono foaki 'o e lakanga fakataula'eikí ki he hou'eiki tangata mo'ui taau kotoa pē 'o e Siasí 'i he taimi, ko ha kakai tangata pē 'e ni'ihí ne nau ma'u iá.

Ko ha toe sīpinga 'o e fakahaá 'a e fakahinohino ko ia na'e fai kia Palesiteni Siosefa F. Sāmitá: "'Oku ou tui 'oku tau ngāue pea

nofo 'i he 'ao 'o e kau talafekau fakalangi mo e ngaahi sino fakalangi. 'Oku 'ikai ke tau mavahe meiate kinautolu. . . . 'Oku tau vāofi mo hotau kāingá, 'etau ngaahi kui, . . . kuo mu'omu'a atu ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. He 'ikai lava ke fakangaloki kinautolu; 'oku 'ikai tuku 'etau 'ofa kiate kinautolú; he 'oku tau tukuloto'i 'etau 'ofá mo e manatu kiate kinautolú, ko ia 'oku ha'u fakataha'i kitautolu mo kinautolu 'aki ha ha'i he 'ikai lava ke toe veteki. . . . Kapau ko e anga 'eni hotau tu'unga fakataimí, 'o 'ātakai'i 'aki hotau ngaahi vaivai fakamatelié, . . . 'ikai 'oku toe fakapapau'i ange . . . 'a e tui ko kinautolu ne faivelenga ka kuo pekiá . . . 'oku lava ke nau vakai lelei mai kiate kitautolu 'o lelei ange ia he'etau vakai kiate kinautolú; 'oku nau 'ilo'i lelei ange kitautolu 'i he'etau 'ilo'i. . . . 'Oku tau nofo 'i honau lotolotongá, 'oku nau mamata mai kiate kitautolu, 'oku nau hoha'a mai ki he'etau lelei, pea 'oku nau 'ofa lahi ange 'iate kitautolu 'i ha toe taimi kimu'a. 'Oku nau mamata mai he taimí ni ki he ngaahi faingata'a te tau fepaki mo iá; . . . 'oku lahi ange ia he me'a 'oku tau ongo'i 'o kau kiate kitautolú."¹

'Oku lava ke fakamālohia 'etau fetu'utaki mo e kakai ne tau maheni mo 'ofa ai ka kuo nau pekiá. 'Oku fai ia 'i he'etau vilitaki ke hokohoko atu hono fai e me'a 'oku totonú. 'E lava ke tau fakamālohia 'etau fetu'utaki mo e ni'ihí 'oku tau 'ofa ai ka kuo pekiá 'aki 'etau 'ilo'i 'oku fakataimi pē 'a e māvaé ka 'oku ta'engata e ngaahi fuakava ne fai 'i he tempalé. 'Oku fakapapau'i 'e he talangofua ma'u pē ki he ngaahi fuakavá 'a e ta'engata 'o hono ngaahi tala'ofá.

Ne u ma'u ha fakahā mahino 'aupito 'i he'eku mo'uí he taimi ne ue'i mālohi ai au 'e he Laumālié ke u kole kia Sini Uatekini ke ma sila 'i he tempalé.

Ko e taha e ngaahi lēsoni mahu'inga 'oku fie ma'u ke tau akó, ko hono ako ko ia ke fehu'í. Ko e hā 'oku finangalo ai e 'Eikí ke tau lotu mo kole ange kiate Iá? Koe'uhí he ko e founga ia 'oku ma'u ai e fakahaá.

'I he taimi 'oku ou fehangahangai ai mo ha me'a 'oku fu'u faingata'a, ko e founga 'eni 'oku ou fai ke lava 'o 'ilo ai e me'a ke faí. 'Oku ou 'aukai. 'Oku ou lotu ke 'ilo mo mahino e folofola 'e lava ke tokoní. 'Oku ou toutou fakahoko pē e founga ko iá. 'Oku ou kamata lau ha potu folofola; pea fakalaulauloto ki he 'uhinga

‘o e vēsī pea lotua ha tataki fakalaumālie. ‘Oku ou fakalaululoto mo lotua ke ‘ilo’i pe na’e mahino kotoa e me’a ne finangalo ‘a e ‘Eikí ke u faí. ‘Oku fa’a lahi e ngaahi ue’i ‘oku ou ma’ú pea toe mahino ange e tokāteliné. Kuó u ‘ilo ko ha founga lelei ia ki hono ako e folofolá.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi tefito’i mo’oni fakapotopoto ‘okú ne tokoni ki hono ma’u e fakahaá. ‘Uluakí, ‘e hanga ‘e he’etau tukulolo ko ia ki he ngaahi ongo fakaeloto hangē ko e ‘itá, lotomamahí pe tuli tonuhiá ‘o tuli e Laumālie Mā’oni’oni. Kuo pau ke ta’ofi e fa’ahinga ongo peheé, he ‘e faingata’a ke tau ma’u ai e fakahaá.

Ko e tefito’i mo’oni ‘e tahá, ke tokanga’i e tukuhuá pe fakakatá. ‘Oku hanga ‘e he kata le’olahí ‘o faka’ita’i e Laumālié. ‘Oku tokoni ‘a e poto he tukuhua lelei ki hono ma’u ‘o e fakahaá; kae ‘ikai ko e kata le’olahí. ‘Oku hanga ‘e he poto he tukuhuá ‘o to’o atu e ngaahi mafasia ‘o e mo’uí.

Ko e fili ‘e taha ‘o e ma’u fakahaá ko e talanoa le’olahí pe fakalahí. ‘Oku tokoni e lea le’o si’i mo lelei ki he ma’u fakahaá.

Ko e me’a ‘e taha ‘okú ne tākiekina e fetu’utaki fakalaumālié ko e mo’ui lelei. ‘Oku tupulaki ‘etau malava ke ma’u pea mahino e fakahaá mei he’etau fakamālohisinó, ma’u ha mohe fe’unga pea mo e founga kai ‘oku lelei. Te tau lava ‘o mo’ui ‘o a’u ki he taimi kuo tuku maí; neongo iá, ‘e lava ‘o fakalelei’i e tu’unga ‘o ‘etau faifatongiá mo ‘etau mo’ui lelei ‘i he’etau fai ha ngaahi fili fakapotopoto mo lelei.

‘Oku mahu’inga ke ‘oua na’a hanga ‘e he’etau ngaahi ngāué ‘o tohoaki’i ‘etau tokangá mei he fakafanongo ki he Laumālié.

‘E lava foki ke hoko mai ‘a e fakahaá ‘i ha misi, ‘i he taimi ‘oku ‘ikai fa’a fakatokanga’i ai ia ‘i ho’o ‘ā haké. Kapau te ke feinga he taimi pē ko iá ke hiki kotoa ia, te ke lava ke hiki ha me’a lahi, he ka ‘ikai ‘e mole vave pē ia. ‘Oku fa’a kau e fetu’utaki fakalaumālie ‘i he po’ulí hono ongo’i toputapu ki he me’a ne hokó. ‘Oku faka’aonga’i ‘e he ‘Eikí ha ni’ihi ‘oku tau faka’apa’apa’i lahi ke nau ako’i mai e mo’oni ‘i ha misi koe’uhí ‘oku tau falala kiate kinautolu mo fanongo ki he’enua fale’í. Ko e ‘Eikí Ia ‘okú ne fai mai e akó ‘o fakafou ‘i he Laumālie Mā’oni’oni. Neongo iá, te Ne ‘ai ke faingofua ha misi ke lava ‘o mahino pea

ongo ki hotau lotó 'aki hono akonaki'i kitautolu 'o fou 'i ha taha 'oku tau 'ofa ai mo faka'apa'apa'i.

'E lava 'e he 'Eikí ke fakamanatu mai ha me'a pē ne hoko kiate kitautolu, kapau 'oku fakataumu'a ia ki He'ene ngāué. 'Oku 'ikai totonu ke ta'ofi 'e he fakakaukaú ni 'etau vilitaki ke hiki e ngaahi ue'i 'a e Laumālié. 'Oku toe lelei ange founga ki hono fakamanatu'i e tatakí fakalaumālié, 'i he'etau hiki fakalelei kinautolú. 'Oku mahino ki he 'Otuá 'oku toputapu kiate kitautolu 'Ene ngaahi fetu'utakí 'i he'etau hiki fakalelei e ngaahi ue'i fakalaumālié. 'Oku totonu ke malu'i ke 'oua 'e mole pe uesia 'e ha ni'ihi kehe e me'a ne hiki 'o kau ki he fakahinohino 'a e Laumālié.

'Oku 'omi 'e he folofolá ha fakapapau faka'ofa'ofa ki he founga 'oku hanga ai 'e hono mo'ui'aki ma'u pē 'o e mo'oní 'o fakaava mai e matapā ki he ue'i fakalaumālié mo hono 'ilo'i e me'a ke faí pea mo e faitu'u 'oku fie ma'u ke ma'u ai ha ivi fakatāutaha 'oku fakaupulaki 'e ha mālohi fakalangí. 'Oku tala mai 'e he folofolá e founga 'e lava 'o ikuna'i ai e faingata'á, veiveiuá, mo e ngaahi faingata'a kuo ngali taulōfu'ú pea fakamālohia kitautolu 'e he 'Eikí 'i he taimi 'o e faingata'á. 'E hoko mai ha fakamo'oni nonga mei he Laumālie Mā'oni'oní 'oku mo'oni 'enau ngaahi a'usiá, 'i ho'o fakalaulauloto atu ki he ngaahi sīpinga ko 'ená. Te ke 'ilo 'e lava ke ke ma'u e tokoni tatau pē.

Kuó u mātā ha ni'ihi fakafō'ituitui 'oku nau fehāngahangai mo ha ngaahi faingata'a 'oku mahulu ange he me'a kuo nau a'usiá, ka 'oku nau 'ilo e me'a ke faí koe'uhi ko 'enau falala ki he 'Eikí mo 'ilo'i te Ne tatakí kinautolu ke ma'u ha tali ne fu'u vivili hono fie ma'ú.

Kuo folofola 'a e 'Eikí: "Pea 'e 'ako'i 'a kimoutolu mei 'olunga. Fakamā'oni'oní'i 'a kimoutolu, pea 'e fakakoloa'ia'i 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi, koe'uhi ke mou foaki atu 'o hangē ko ia kuó u lea'akí."² 'E ngali fakapuputu'u e 'asi 'a e lea ko e *fakamā'oni'oní'i 'a kimoutolú*. Ne fakamatala'i 'e Palesiteni Hāloti B. Lī 'o pehē, "Te ke lava ke fetongi e ngaahi fo'i lea ko iá 'aki e kupu'i lea ko e, 'Tauhi 'eku ngaahi fekaú.'" Mahalo 'e mahino lelei ange 'a e fale'í 'i hono lau peheé.³

Kuo pau ke ma'a fakae'atamai mo fakaesino ha taha kae lava ke ue'i fakalaumālie ia 'e he 'Eikí. 'Oku 'uhinga ia kuo pau ke ma'a e taumu'a 'a e tokotaha ko iá. 'Oku falala 'a e 'Eikí ki ha taha 'oku talangofua ki He'ene ngaahi fekaú; pea ma'u 'Ene ue'i fakalaumālié 'o 'ilo e me'a ke faí pea mo e mālohi fakalangí 'o ka fie ma'u mo malava 'o fai ia.

Ke tupulaki 'o mālohi mo lahi ange hono ma'u e laumālié, kuo pau ke tō ia 'i ha 'ātakai 'oku mā'oni'oni. 'Oku hangē e laukaú, hikisiá mo e kākāá ko ha potu makamaka he 'ikai ke teitei ma'u ai ha fua fakalaumālie.

Ko e loto fakatōkilaló ko ha kelekele lelei ia 'e fua mai 'aki e ue'i fakalaumālié ke 'ilo'i e me'a ke faí. 'Okú ne 'oange ha faingamālie ki he ivi fakalangí ke fai e me'a kuo pau ke faí. He 'ikai fe'unga ke ako'i ha taha 'e he Laumālié kapau 'oku makatu'unga 'ene fai ha me'á 'i ha holi ki he lāngilangí pe ongoongoá. He 'ikai ke ue'i fakalāumālie pe tataki mālohi 'e he Laumālié ia ha taha hīkisia, pe tuku 'ene ke hanga 'e hono lotó 'o tataki 'ene filí, pe faka'atā ha tākiekina pe vilitaki 'a ha taha kehe ke ne pule'i e me'a te ne faí.

'I he'etau hoko ko ia ko ha me'angāue ma'á e ní'ihī kehé, 'oku faingofua ange leva 'etau ma'u e tataki fakalaumālié, 'o laka ange ia 'i he taimi 'oku tau nofo pē 'o fakakaukau'i kitautolú. 'E lava ke fakalahi mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino 'e kau lelei kiate kitautolu, lolotonga 'etau tokoni'i e ní'ihī kehé.

Ne 'ikai tuku mai kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní ki he māmaní ke tau ta'e lava'i ha me'a, ka ke tau ikuna kāfakafa. 'Oku ngali faingata'a 'eni, ka ko e 'uhinga ia 'oku fa'a faingata'a ai he taimi 'e ní'ihī ke fakatokanga'i e tali ki ha lotú. 'Oku 'i ai ha ní'ihī 'oku nau feinga ta'efakapotopoto ke nau mo'ui 'o fakatatau mo 'enau taukeí pe a'usiá pe me'a te nau lavá. 'Oku fakapotopoto ange ke tau fekumi 'i he fa'a lotu mo e tataki fakalangí, ke tau 'ilo'i e me'a ke faí. 'Oku fakapapau'i mai 'e he'etau talangofuá he taimi ko ia 'e fie ma'u aí, te tau lava 'o taau ke ma'u e mālohi fakalangí ke fakahoko 'aki ha taumu'a kuo fokotu'u 'i ha tataki fakalaumālie.

Hangē ko ha tokolahi 'o kitautolu, na'e 'ikai ke fakatokanga'i 'e 'Ōliva Kautele e fakamo'oni kuo 'osi tali mai 'e he 'Eikí e

ngaahi lotú. Ne 'omi 'e Siosefa Sāmita e fakahā ko 'enī ke faka'ā ai e mata 'o 'Ōlivá pea mo kitautolu:

“Okú ke monū'ia koe koe'uhí ko e me'a kuó ke faí; he kuó ke fehu'i kiate au, pea vakai, ko e taimi kotoa pē na'á ke fehu'i aí na'á ke ma'u 'a e fakahinohino mei hoku Laumālié. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai te ke a'u mai ki he feitu'u 'okú ke 'i ai he taimi ní.

“Vakai, 'okú ke 'ilo na'á ke fehu'i kiate au pea na'á ku fakamaama ho 'atamai; pea ko 'eni 'oku ou tala 'a e ngaahi me'á ni koe'uhí ke ke 'ilo'i kuo fakamaama koe 'e he Laumālie 'o e mo'oni.”⁴

Kapau 'okú ke ongo'i kuo te'eki ke tali atu 'e he 'Otuá ho'o lotú, fakalaulauloto ki he ngaahi potu folofolá ni—peá ke fekumi fakalelei ki ha fakamo'oni 'i ho'o mo'uí mahalo kuó Ne 'osi 'oatu e talí.

'Oku hanga 'e ha me'a 'e ua 'o tala pe ko e ongo mo e ue'i ia mei he 'Otuá pe 'ikai, 'a ia ko hono ma'u ha ongo'i nonga 'i ho lotó pea mo ha ongo'i fakavaivai mo māfana. 'I ho'o muimui ki he ngaahi tefito'i mo'oni kuó u fakamatala ki aí, te ke mateuteu ai ke 'ilo'i e fakahaá 'i he ngaahi taimi mahu'inga 'o ho'o mo'uí.

Ko e ofi ange ko ia ho'o muimui'i e tatakí fakalangí, ko e lahi ange ia ho'o fiefia 'i he mo'uí ni mo 'itānití, pea fakalahi atu ki aí 'e toe lahi ange ho'o fakalakalaká mo e faingamālie ke tokoní. 'Oku 'ikai ke mahino kakato kiate au hono founḡá, ka 'oku 'ikai ke to'o 'e he founḡa ko iá ho'o tau'atāina ke filí. Te ke lava 'o fai e ngaahi fili 'okú ke fakapapau'i ke faí. Ka ke manatu'i 'oku hanga 'e he fili ke fai 'a e me'a 'oku totonú, 'o 'omi ha 'atamai nonga mo ha fiefia.

Kapau 'e fehalaaki ho'o filí, 'oku 'i ai ha founḡa ke fakalelei'i ai 'a ia ko e fakatomalá. 'I he taimi 'oku fakakakato ai 'ene ngaahi fie ma'ú, 'oku hanga leva 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi ko hotau Fakamo'uí, 'o fakatau'atāina'i kitautolu mei he tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú ki he fehalaaki na'e faí. 'Oku fakafo'ene faingofuá pea ta'e hano tatau hono faka'ofó'ofá. 'E ue'i ma'u pē koe ke ke 'ilo'i e me'a ke faí, 'i he hokohoko atu ho'o mo'uí mā'oni'oni. 'Oku 'i ai e taimi 'e ní'ihī 'e fie ma'u ha ngāue mo ha falala lahi meiate koe, ka ke 'ilo e me'a ke faí. Neongo iá 'e ue'i koe ke 'ilo'i e me'a ke faí 'i ho'o fakakakato e ngaahi fie ma'u kae toki ma'u ha tatakí fakalangi pehē 'i ho'o mo'uí, hangē ko e

talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, falala ki He'ene palani fakalangí 'o e fiefiá, pea faka'ehi'ehi mei hano fai ha fa'ahinga me'a 'e fepaki mo 'Ene palani fakalangí.

'Oku 'ikai ko ha me'a laulaunoa pē 'a e fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní. Ko ha faingamālie toputapu ia. 'Oku fakatefito ia 'i he ngaahi tefito'i mo'oni ta'engata mo ta'e feliliuaki. 'Oku tau ma'u tokoni mei he'etau Tamai Hēvaní ko e tali mai ia 'o 'etau tuí, talangofuá, mo hono faka'aonga'i totonu 'etau tau'atāina ke filí.

Fakatauange 'e tatakí koe 'e he 'Eikí ke mahino peá ke faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'e tākiekina ai koe ke ma'u ha fakahā fakatāutaha mo ha ue'i fakalaumālié, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Joseph F. Smith, 'i he Conference Report, Apr. 1916, 2–3; vakai foki, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 430–31.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 43:16.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Lī* (2000), 40.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:14–15.

Ko e Ngaahi Mālohi 'o e Langí

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

'Oku fakatou fie ma'u 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki talavou mo matu'otu'á 'a e mafai mo e mālohí—'a ia ko e ngofua pea mo e ivi fakalaumālie ia 'oku fie ma'u ke fakafofonga'i ai e 'Otuá 'i he ngāue 'o e fakamo'uí.

Si'oku ngaahi tokoua, 'oku hounga kiate au 'a e malava ke tau fakataha mai ko ha kulupu tokolahi 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou 'ofa mo tangane'ia 'i ho'omou mo'ui tāu mo e tākiekina lelei 'oku mou fai 'i he māmaní.

'Oku ou fakaafe'i atu e taha kotoa 'o kimoutolu ke mou fakakaukau pe te mou tali fēfē 'a e fehu'i ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Tēvita O. Makei ki he kāingalotu 'o e Siasí he ngaahi ta'u lahi kuo hilí: "Kapau 'e fehu'i atu he taimí ni kiate koe ke ke fakamatala'i 'i ha fo'i sētesi 'e taha pe kupu'i lea 'a e me'a mahu'inga taha 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko e hā ho'o talí?" ("The Mission of the Church and Its Members," *Improvement Era*, Nov. 1956, 781).

Ko e tali na'e fai 'e Palesiteni Makei ki he'ene fehu'í ko e "mafai fakalangi" 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku makehe e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mei he ngaahi siasi kehe 'oku nau tala ko honau mafai ko e tuku'au mai hono foakí mei ha taha ki ha taha 'i he hisitōliá, pe ko e folofolá, pe ako fakalotú. 'Oku tau fakahā mahino na'e foaki

mai e lakanga fakataula'eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'i he hilifaki fakahangatonu 'o e nimá 'e ha kau talafekau fakalangi.

'Oku fakatefito 'eku pōpoakí ki he lakanga fakataula'eiki fakalangi ko 'ení pea mo e ngaahi mālohi 'o e langí. 'Oku ou lotua fakamātoato e tokoni 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ke tau ako fakataha e ngaahi mo'oni mahu'ingá ni.

Mafai mo e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mafai ia 'o e 'Otuá na'e tuku mai ki he tangatá he māmaní ke ngāue 'i he me'a kotoa pē ki hono fakamo'ui e fa'ahinga 'o e tangatá, (vakai, Spencer W. Kimball, "The Example of Abraham," *Ensign*, June 1975, 3). Ko e lakanga fakataula'eikí 'a e founa 'oku ngāue mai ai e 'Eikí ke fakahaofi e ngaahi laumālié. Ko e me'a mahu'inga 'e taha 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisí, tatau pē he kuonga mu'á mo e 'ahó ni, ko Hono mafai. He 'ikai lava ke 'i ai ha Siasi mo'oni ta'e ma'u e mafai fakalangi.

'Oku foaki e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tangata hangē pē ko kitauá. 'Oku 'ikai ko e me'a ne a'usiá, taukeí, pe akó—'a e ngaahi me'a ke fakanofa ai ha taha ki he lakanga fakataula'eikí—ka ko e mo'ui tāu mo e lotu fiemālie ke ngāue.

'Oku hanga 'e he tefito 'o e tui hono nimá 'o fakamatala'i e sīpinga ki hono ma'u e lakanga fakataula'eikí: "'Oku mau tui kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá, 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai, ke malanga 'aki 'a e Ongoongolelei mo fakahoko hono ngaahi ouaú.'" Ko ia ai, 'oku ma'u 'e ha tamasi'i pe tangata 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí pea fakanofa ia ki ha lakanga pau, 'e ha taha kuó ne ma'u e lakanga fakataula'eikí pea 'osi fakamafai'i 'e ha takimu'a 'okú ne ma'u e ngaahi kī totonu 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku 'i ai e 'amanaki 'e hanga 'e ha taha 'okú ne ma'u e lakanga fakataula'eikí 'o faka'aonga'i e mafai toputapú ni 'o fakatau mo e fakakaukau, finangalo mo e ngaahi taumu'a mā'oni'oni 'a e 'Otuá. 'Oku 'ikai ke siokita e lakanga fakataula'eikí. 'Oku faka'aonga'i ma'u pē 'a e lakanga fakataula'eikí ke tokoni, tāpuekina, mo fakamālohia e kakai kehé.

'Oku ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé 'i ha fuakava molumalu 'o kau ai e tufakanga ke ngāue 'aki e mafai

(vakai, T&F 68:8) pea mo e lakanga (vakai, T&F 107:99) kuo foaki atú. 'I he 'etau ma'u e mafai toputapu 'o e 'Otuá, 'oku tau hoko ai ko ha kau fakafofonga ke ngāue 'o 'ikai tali pē ke toki fakakouna'i ke ngāue (vakai, 2 Nifai 2:26). 'Oku longomo'ui e lakanga fakataula'eikí kae 'ikai fakafiefiemālie pē.

Na'e akonaki 'a Palesiteni 'Eselā Tafi Penisoni 'o pehē:

“'Oku 'ikai ke fe'unga pē hono ma'u e lakanga fakataula'eikí pea nofonoa 'o tali ai ke toki ue'i kitautolu 'e ha taha ke tau ngāue. 'Oku fie ma'u ke tau longomo'ui mo femo'uekina ma'u pē 'i hono fai e ngāue 'o e mā'oni'oní 'i he māmaní, 'i he taimi 'oku tau ma'u ai e lakanga fakataula'eikí, he 'oku folofola 'a e 'Eikí:

“'... Ka ko ia ia 'oku 'ikai te ne fai ha me'a kae 'oua ke toki fekau'í, peá ne tali 'a e fekau'í he loto veiveiua peá ne tauhi ki ai 'i he fakapikopikó, 'oku mala'ia ia' [T&F 58:29]” (*So Shall Ye Reap* [1960], 21).

Na'e toe fakamamafa'i mai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'a e natula longomo'ui 'o e lakanga fakataula'eikí: “'Oku maumau'í 'e ha taha e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he taimi 'okú ne maumau'í ai e ngaahi fekau—pea mo hono ta'e fakahoko hono ngaahi fatongia. Pea 'oku pehē pē, *mo maumau'í 'e ha taha 'a e fuakavá ko 'ene ta'e fai ha me'á*” (*Ko e Mana 'o e Fakamolemolé* [1969], 96).

'E tãpuekina kitautolu 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i he taimi 'oku fakahoko 'aki ai hotau lelei tahá e ngaahi fatongia he lakanga fakataula'eikí. Ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, ko e mālohi ia 'o e 'Otuá 'oku ngāue 'i he kakai tangata mo e fānau tangata hangē ko kitautolú pea 'oku fie ma'u ki ai 'a e angatonu fakatāutahá, faivelengá, talangofuá, mo e mateakí. 'E lava ke ma'u 'e ha tamasi'í pe tangata e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he hilifaki 'o e nimá ka he 'ikai ke ne ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí kapau 'okú ne talangata'a, ta'e taau, pe ta'e fie ngāue.

“Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, pea . . . 'oku 'ikai lava ke mapule'í pe ngāue 'aki e *ngaahi mālohi* 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founa 'o e mā'oni'oní.

“'Oku mo'oni pē 'oku lava ke foaki ia kiate kitautolu; ka 'o ka tau ka feinga ke 'ufi'ufi 'etau ngaahi angahalá pe fakafiemālie'i

‘etau loto-hikisiá pe ko ‘etau kakapa ta’e’aongá pe ngāue ‘aki ha fakakouna pe pule’i pe fakamālohi’i, ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá ‘i ha ki’i momo’i founa ta’e-mā’oni’oni, vakai, ‘oku mahu’i atu leva ‘a e ngaahi langí; ‘oku mamahi mo e Laumālie ‘o e ‘Eikí; pea ‘o ka to’o atu ia, ko e ‘Ēmeni ia ki he lakanga fakataula’eiki pe ko e mafai ‘o e tangata ko iá” (T&F 121:36–37; na’e toki tānaki ‘a e fakamamafá).

Ngaahi tokoua, ‘oku ‘ikai fakahōifua ki he ‘Eikí, ha tamasi’i pe tangata ‘okú ne ma’u e lakanga fakataula’eikí kae ta’e tokanga ki he me’a ‘oku fie ma’u ke ne fe’unga ai ke ma’u e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí. ‘Oku fakatou fie ma’u ‘e he kau ma’u lakanga fakataula’eiki talavou mo matu’otu’á ‘a e mafai mo e mālohí—‘a ia ko e ngofua pea mo e ivi fakalaumālie ia ‘oku fie ma’u ke fakafongá ‘i ai e ‘Otuá ‘i he ngāue ‘o e fakamo’uí.

Ko ha Lēsoni mei He’eku Tangata’eikí

Na’e ‘ohake au ‘i ha ‘api ne ‘i ai ha fa’ē faivelenga mo ha tamai lelei. Ko ‘eku fine’eikí ko ha hako ia ‘o e kau paioniá na’a nau feilaulau’i e me’a kotoa pē ma’á e Siasí mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá. Na’e ‘ikai ke mēmipa ‘eku tangata’eikí ‘i he Siasí, he na’á ne faka’amu ‘i he’ene kei talavou ke hoko ko ha pātele Katolika. Ka na’e ‘ikai ke ne ‘alu ki he ‘apiako fakalotú kae ako ngāue fakatufunga ia mo hu’i vali.

Ne fa’a ma’u lotu ‘eku tangata’eikí mo homau fāmílí ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, he kongá lahi ‘o ‘ene mo’uí. Ne ‘ikai ‘ilo ‘e he tokolahi ‘i homau uōtí ‘oku ‘ikai ke mēmipa ‘eku tangata’eikí ‘i he Siasí. Na’á ne va’inga mo faiako he timi kilikiti homau uōtí, tokoni he ngaahi ‘ekitiviti ‘a e Sikautí, mo pou pou’i ‘eku fine’eikí ‘i hono ngaahi uiui’i mo e fatongia kehekehe. ‘Oku ou fie fakamatala atu e taha ‘o e ngaahi lēsoni mahu’inga ne u ako mei he’eku tangata’eikí ‘o kau ki he mafai mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí.

Ne tu’o lahi ‘eku ‘eke ‘i he uike takitaha ki he’eku tangata’eikí he’eku kei tamasi’i pe ‘e papitaiso fakakū. Na’á ne tali lelei mo fakapapau’i mai he taimi kotoa pē ne u fakahoha’asi ai iá ‘o pehē: “Tēvita, he ‘ikai ke u kau ki he Siasí koe’uhí ko ho’o fine’eikí, pe ko koe, pe ko ha toe taha kehe. Te u kau ki he Siasí he taimi te u ‘ilo’i ko e me’a totonu ia ke faí.”

'Oku ou tui ko hoku ta'u hongofulu tupu si'í ia ne toe fai ai e fepōtalanoa'aki ko 'eni mo 'eku tangata'eikí. Ne ma foki mai ki 'api he tuku 'a e lotú he Sāpaté, pea ne u 'eke ki he'eku tangata'eikí pe te ne papitaiso fakakū. Na'á ne malimali mo pehē mai, "Ko koe pē 'oku toutou 'eke mai 'o kau ki he papitaisó. Te u fai atu ha'aku fehu'i he 'ahó ni." Ne vave mo fakafiefia 'eku fakakaukau 'okú ma a'u eni ki ha tu'unga makehe!

Na'e hoko atu 'eku tangata'eikí, "Tēvita, 'oku ako'i homou siasí na'e 'ave 'a e lakanga fakataula'eikí mei māmani he kuonga mu'á pea toe fakafoki mai ia 'e ha kau talafekau fakalangi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'ikai ko ia?" Ne u talaange 'oku tonu 'ene fakamatalá. Peá ne pehē mai, "Ko 'eku fehu'í 'eni. 'Oku ou fanongo he uike taki taha 'i he fakataha lakanga fakataula'eikí ki hono fakamanatu, kole, mo tautapa 'a e pīsopé mo e kau taki lakanga fakataula'eiki kehé ki he kakai tangatá ke fai 'enau faiako faka'apí pea fakahoko honau ngaahi fatongia he lakanga fakataula'eikí. Ko e hā 'oku tokolahi ai e kakai tangata 'i homou siasí 'oku tatau pē 'enau fakahoko honau fatongia fakalotú mo e kakai tangata ko ia 'i homau siasí, kapau 'oku ma'u mo'oni 'i homou siasí 'a e lakanga fakataula'eiki ne toe fakafoki mai 'o e 'Otuá?" Ne 'ikai ke 'ilo 'e hoku 'atamai kei si'í ha tali. Ne 'ikai lava ke u tali e fehu'í 'eku tangata'eikí.

'Oku ou tui na'e hala hono fakamāu'i 'e he'eku tangata'eikí 'a e mo'oni 'o e mafai fakalangi 'oku ma'u 'i hotau Siasí 'aki hono fakahoa ia ki he ngaahi tō nounou 'a e kakai tangata na'á ne feohi mo ia 'i homau uōtí. Ka kiate aú na'e tonu e fakakaukau 'i he'ene fehu'í 'o kau ki he kakai tangata 'oku nau ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá, he 'oku totonu ke nau makehe mei he kakai tangata kehé. 'Oku 'ikai pehē ia 'oku lelei ange e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'i he kakai tangata kehé, ka 'oku totonu ke makehe ange 'enau tō'ongá. 'Oku 'ikai totonu ke ngata pē 'i hono ma'u 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ka 'oku totonu ke nau mo'ui taau pea hoko ko ha me'angāue faivelenga 'i he mālohi 'o e 'Otuá. "Ke ma'a 'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a e 'Eikí" (T&F 38:42).

He 'ikai pē ke toe ngalo 'iate au e lēsoni ne u ako mei he'eku tangata'eikí 'o kau ki he mafai mo e mālohi 'o e lakanga

fakataula'eikí, ko ha tangata lelei na'e 'ikai kau ki hotau siasí, ka na'á ne fakatetu'a mai ki ha me'a lahi ange mei he kau tangata ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Ne hanga 'e he pōtalanōa mo 'eku tangata'eikí he ho'atā Sāpate ko iá he ngaahi ta'u lahi kuohilí, 'o 'omi ha holi kiate au ke u hoko ko ha "tamasi'i lelei." Ne 'ikai ke u loto ke u hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga kovi mo ha maka tūkia'anga ki he fakalakalaka 'eku tangata'eikí 'i he'ene ako kau ki he ongoongolelei ne toe fakafoki maí. Ne u loto pē ke hoko ko ha tamasi'i lelei. Ko e finangalo ia 'o e 'Eikí kiate kitautolu kotoa 'oku tau ma'u Hono mafaí ke tau angatonu, anga mā'oni'oni, pea hoko ko ha tamaiki tangata lelei 'i he taimi kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē.

Mahalo 'e lelei ke mou 'ilo'i ne papitaiso 'eku tangata'eikí, hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai. Ne u ma'u e faingamālie he taimi ko iá ke foaki ki ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e faka-Melekisētekí. Ko e taha e ngaahi a'usia faka'ofa'ofa taha he'eku mo'uí, 'a 'eku mamata ko ia ki hono ma'u he'eku tangata'eikí 'a e mafaí, pea toki hoko atu ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku ou vahevahe mo kimoutolu 'a e lēsoni mahu'inga ne u ako mei he'eku tangata'eikí ke fakamamafa'i ha mo'oni mahu'inga. Ko ha kamata'anga mahu'inga hono ma'u e mafaí 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he hilifaki 'o e nimá, ka 'oku 'ikai fe'unga ia. 'Oku foaki mai 'a e mafaí 'i he fakanofa, ka 'oku fie ma'u 'a e angatonú kae toki lava ke ngāue 'aki e mālohí ke tau fakamo'ui e ngaahi laumālié, ako'i mo fakamo'oni, tāpuaki'i mo enginaki, pea mo paotoloaki e ngāue faifakamo'uí.

'I he taimi mahu'inga ko 'eni he hisitōlia 'o e māmaní, 'oku fie ma'u ke hoko 'a kitautolu kau ma'u lakanga fakataula'eikí ko ha kakai tangata angatonu mo ha me'angāue lelei 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá. 'Oku fie ma'u ke tau tu'u hake ko e kau tangata 'a e 'Otuá. 'E lelei ke tau ako mo talangofua 'o hangē ko e sīpinga 'a Nīfai, ko e mokopuna tangata 'o Hilamaní pea ko e fuofua ākonga ia 'i he toko hongofulu mā ua ne ui 'e he Fakamo'uí he kamata 'Ene ngāue ki he kau Nīfai. "Pea na'e ako'i [e Nīfai] e ngaahi me'a lahi kiate kinautolu. . . . Pea na'e malanga 'a Nīfai 'i he mālohi mo e fu'u mafaí lahi" (3 Nīfai 7:17).

“Kātaki ‘o Tokoni ke Mahino ki Hoku Husepānití”

‘Oku ou fa’a ‘eke ki he hou’eiki fafine kuo malí pe ko e hā ha founga te u lava ‘o tokoni lelei ai kiate kinautolu mo honau fāmílí, ‘i he faka’osinga ‘o e ‘initaviu lekomeni tempale ne u fai he’eku hoko ko e pīsope mo e palesiteni fakasiteikí. Ne u ako mo hoha’a ki he tali ne ma’u mei he kau fafine faivelenga ko ‘ení. Ne si’isi’i ha lāunga pe fakaanga ‘a e kau fefiné, ka na’e lahi ‘enau pehē mai, “Kātaki mu’a ‘o tokoni’i hoku husepānití ke mahino ki ai hono fatongia ko e taki lakanga fakataula’eiki ‘i homau ‘apí. ‘Oku ou fiefia ke tataki e ako folofolá, lotu fakafāmílí, mo e efiafi fakafāmili ‘i ‘apí, pea te u kei hokohoko atu hono fai iá. Ka ‘oku ou faka’amú ‘e hoko hoku husepānití ko ha hoa ngāue tu’unga tatau pea ngāue’i hono tu’unga fakatakimu’a he lakanga fakataula’eikí, ‘a ia ko ia pē te ne lava ke faí. Kātaki mu’a ‘o tokoni’i hoku husepānití ke ne ako ke hoko ko ha pēteliake mo ha taki lakanga fakataula’eiki ‘oku tataki pea tokanga’i mo malu’i homau ‘apí.”

‘Oku ou fa’a fakakaukau ki he kole fakamātoato ‘a e kau fafiné. ‘Oku onгона ‘e he kau taki lakanga fakataula’eikí ‘a e hoha’a tatau he ‘ahó ni. ‘Oku tokolahi ha ngaahi uaifi ‘oku nau kolea ke ‘oua na’a ngata pē hono ma’u ‘e he ngaahi husepānití e mafai ‘o e lakanga fakataula’eikí ka ke nau ma’u foki mo e mālohí. ‘Oku nau faka’amú ke ngāue kāfataha mo ha husepāniti angatonu pea mo ha hoa ma’u lakanga fakataula’eiki, ‘i hono fai e ngāue ko hono fa’u ‘o ha ‘api ‘oku fakatefito ‘ia Kalaisi mo e ongoongolelé.

‘Oku ou palōmesi atu ngaahi tokoua, kapau te tau lotua mo fakalaululoto ki he kole ‘a e kau fafiné ni, ‘e tokoni’i kitautolu ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ke tau ‘ilo ko hai mo’oni kitautolu (vakai, T&F 93:24) mo tokoni ke tau ‘ilo e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke tau liliu mo fakalakalaka aí. Pea ko e taimi pē ‘eni ke tau ngāue aí!

Hoko ko ha Ngaahi Sīpinga ‘o e Anga Mā’oni’oni

‘Oku ou toe fakamanatu atu he pooni e ngaahi akonaki ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, ‘a ia kuó ne fakaafe’i kitautolu kau ma’u lakanga fakataula’eikí ke tau hoko ko ha “ngaahi sīpinga ‘o e anga mā’oni’oni.” Kuó ne toutou fakamanatu mai kiate

kitautolu kapau 'oku tau fai e ngāue 'a e 'Eikí, 'oku tau ma'u ai e totonu ki He'ene tokoní 'o makatu'unga 'i he'etau mo'ui tāú (vakai, "Ngaahi Sīpinga 'o e Anga Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2008, 65–68). 'Oku tau ma'u e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí kuo 'osi fakafoki mai ki he māmaní he kuonga ko 'ení 'e ha kau talafekau fakalangi, 'a ia ko Sione Papitaiso mo Pita, Sēmisi mo Sione. Ko ia 'e lava ai 'e he tangata kotoa pē kuó ne ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētékí 'o 'ilo'i ko e hohoko 'o hono mafai na'e ha'u hangatonu pē ia mei he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou 'amanaki pē 'oku tau hounga'ia he tāpuaki ma'ongo'onga ko 'ení. 'Oku ou lotua ke tau ma'a mo taau ke fakafofonga'i e 'Eikí 'i he'etau faka'aonga'i Hono mafai topupapú. Fakatauange te tau fe'unga kotoa ke ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku ou fakamo'oni kuo toe fakafoki mo'oni mai ki he māmaní he ngaahi 'aho kimui ní 'a e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni pea 'oku ma'u ia 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou toe fakamo'oni foki ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní 'a e taula'eiki lahi pule ki he lakanga fakataula'eiki mā'olunga 'o e Siasí (vakai, T&F 107:9, 22, 65–66, 91–92) pea ko ia toko taha pē 'i he māmaní 'okú ne ma'u pea fakamafai'i ke ne ngāue 'aki kotoa e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou fakamo'oni molumalu ki he ngaahi mo'oni ko 'ení 'i he huafa topupapu 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ko e Fakahaofí 'i he Tupulaki Mo'oní

Fai 'e Pīsope Richard C. Edgley

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pīsopeleiki Pulé Na'e Toki Tukuangé

Ko e ngāue na'e ui kotoa kitautolu 'e he Fakamo'uí ke tau fai, ko hono fakahaofi e ngaahi laumālié.

Kuo tu' o lahi hono fakamamafa' i 'e he kau taki 'o e Siasí he ngaahi māhina kimuí ni maí 'a e fie ma'u ke fakahoko e "tupulaki mo'oní" 'i he Siasí, pea 'omi ki ai e kakai kotoa 'oku nau loto ke ma'u mo tauhi e ngaahi fuakavá mo e ngaahi ouau fakahaofí pea ke nau mo'uí 'aki ha fu'u liliu lahi 'o e lotó 'o hangē ko hono fakamatala' i 'e 'Alamaá (vakai, 'Alamā 5:14). Ko e taha e founga lelei mo mahu'inga taha ki hono fakahoko e "tupulaki mo'oní" 'i he Siasí ko e ala atu 'o tokoni pea fakafoki mai 'a kinautolu kuo 'osi papitaiso ka 'oku nau kei 'auhē 'i ha tu'unga māmālohi peé, 'o 'ikai ke nau ma'u e ngaahi tāpuakí mo e ouau fakahaofí. 'Oku tatau ai pē ko e hā hotau fatongia—faiako faka'api pe faiako 'a'ahi, faiako Lautohi Faka-Sāpate, pīsope, tamai, fa'ē, pe Taki Mā'olunga—te tau lava kotoa 'o kau 'i he ngāue fakahaofí ni 'i ha founga 'oku 'aongá. He ko e fatongia fakalangi ia 'oku tau tofuhia kotoa ai, ko hono 'omi kotoa e kakaí—kau ai hotau fāmílí, kakai ta'e siasí, kau māmālohí, kau angahalá—kia Kalaisi ke nau ma'u e ngaahi ouau fakahaofí.

Ne telefoni mai 'i ha pongipongi Sāpate he ta'u 'e 30 kuohilí ha taha 'o 'emau kau pīsope faivelengá, lolotonga 'eku ngāue 'i he kau palesitenisí fakasiteikí. Na'á ne fakamatala' i mai kuo fu'u vave e tupu tokolahi hono uōtí pea kuo 'ikai ke ne toe ma'u ha fatongia lelei ma'á e kāingalotu taau kotoa pē. Na'á ne kole mai ke mau vaeua e uōtí. Ne mau fakakaukau 'i he' emau hoko ko e kau palesitenisí fakasiteikí, ke mau 'a'ahi ki he uōtí pea ui e

kāinga mo'ui taau kotoa ko 'ení ke nau hoko ko ha kau faifekau fakasiteiki, lolotonga 'emau tatali ke fakangofua mai ha fa'ahinga kole peheé.

Ko e toko taha fika tolu ne u talanoa mo iá ko ha finemui ne ako 'i he 'univēsiti he feitu'ú. Hili ha'ama talanoa taimi nounou, ne u ui ia ke hoko ko ha faifekau. Na'á ne ki'i fakalongolongo. Peá ne pehē mai, "Palesitēni, 'okú ke 'ilo'i koā 'oku 'ikai ke u mālohi 'i he Siasí?"

Hili ha'aku ki'i fakalongolongo, ne u pehē ange, "'Ikai, ne 'ikai ke u 'ilo'i 'oku 'ikai ke ke mālohi."

Na'á ne tali mai, "Kuo ta'u lahi e 'ikai ke u mālohi he Siasí." Peá ne pehē mai, "'Ilo'i koā 'oku 'ikai faingofua ke foki mai hili ha'o māmālohi peé?"

Ne u tali ange, "'Ikai. 'Oku kamata e lotu homou uōtí he 9:00 a.m. 'Okú ke kau fakataha mo kimautolu 'i ho'o ha'u ki he lotú."

Na'á ne pehē mai, "'Ikai, 'oku 'ikai faingofua pehē ia. 'Oku lahi e ngaahi me'a 'okú ke hoha'a ki aí. 'Okú ke hoha'a pe 'e fakafe'iloaki mai koā ha taha kiate koe, pe te ke tangutu toko taha pē 'o 'ikai fakatokanga'i koe 'i he lotú. Pea 'okú ke hoha'a pe 'e tali lelei koe pea ko hai 'e hoko ko ho kaungāme'a fo'ou."

Ne tafenoa pē hono lo'imatá mo ne hoko atu 'o pehē, "'Oku ou 'ilo na'e ta'u lahi hono lotua 'e he'eku ongo mātu'á ke u foki mai ki he Siasí." Na'á ne toe pehē mai hili ha'ane ki'i fakalongolongo, "Ne u lotua he māhina 'e tolu kuo hilí ke u ma'au 'a e lototo'a mo ha mālohi pea mo ha founa ke u toe foki ai 'o mālohi he Siasí." Peá ne 'eke mai, "Palesitēni, 'okú ke pehē nai ko e fatongiá ni e tali ki he lotu ko iá?"

Ne u fakapetetangi pē mo pehē atu, "'Oku ou tui kuo tali 'e he 'Eikí ho'o ngaahi lotú."

Na'e 'ikai ngata pē he'ene tali e fatongiá; ka na'á ne hoko ko ha faifekau lelei. 'Oku ou 'ilo'i fakapapau na'e 'ikai ngata pē he'ene fiefia he uiui'í, ka na'e kau ai 'ene ongomātu'á mo e kau mēmipa kehe 'o hono fāmilí.

Ne lahi ha ngaahi me'a ne u ako pe fakamanatu mai heni mo ha ngaahi 'initaviu hangē ko iá:

- Ne u ako ai 'oku tokolahi ha kāingalotu māmālohi 'oku tū'ulutui he 'aho kotoa pē 'a e ni'íhi 'oku 'ofa 'iate kinautolú,

‘o kole tokoni ki he ‘Eikí ke fakahaofi e toko taha māmālohi ‘oku nau ‘ofa aí.

- Ne u ako ai ‘oku ‘ikai ke faingofua pe fakafiemālie ki ha mēmipa māmālohi ke foki mai ki he Siasí. ‘Oku nau fie ma‘u ha tokoni. ‘Oku nau fie ma‘u ha poupou. ‘Oku nau fie ma‘u ha fakafeohi.
- Ne u ako ai ‘oku ‘i ai hatau kāingalotu māmālohi ‘oku nau feinga mo loto ke ‘ilo e hala ke nau toe foki mai aí.
- Ne u ako ai ‘oku lahi e kāingalotu māmālohi te nau fie fua ha fatongia kapau ‘e kole ange ke nau fai ia.
- Ne u ako ai ‘oku ‘i ai e totonu ‘a e mēmipa māmālohí ke ‘oua ‘e fakamavahevahe‘i ia pea lau ia ko ha foha pe ‘ofefine ‘o ha ‘Otua ‘ofa.

Hili ha ngaahi ta‘u ne u fifili pe na‘e mei anga fēfē ‘a e ‘initaviú kapau ne u ‘ai ke ne ongo‘i ko ha mēmipa māmālohi ia ‘i he Siasí. Te u tuku pē ke mou faka‘osi.

Na‘e hoko ma‘u pē hono fakamālohia e kau māmālohí ko ha konga mahu‘inga ‘o e ngāue ‘a e ‘Eikí. Neongo ko e fatongia ‘o e mēmipa kotoa pē ke fakamālohia mai e kāingalotu māmālohí, ka ko e fatongia ia ‘o e kau ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné mo e Faka-Melekisētekí ke tataki e ni‘ihi kehé ‘i he ngāué ni. He ko e taumu‘a ia ‘o e ngāue he lakanga fakataula‘eikí—ko hono ‘omi e kakai kotoa pē ki he ngaahi fuakava ‘o e hākeaki‘í; pea paotoloaki ai e melinó, fiefiá, mo e mahu‘inga fakatāutahá.

Te mou manatu‘i he Tohi ‘a Molomoná, ko e taimi ko ia na‘e ‘ilo‘i ai ‘e ‘Alamā ko e Si‘í kuo hē atu e kau Sōlamí mei he Siasí, na‘á ne fokotu‘u leva ha falukunga kakai ke nau fakahaofi mai e kakai ni. Na‘e tautapa ‘a ‘Alamā ki he ‘Eikí lolotonga ‘enau fakakaukau‘i ‘enau ngāué, ‘o ne pehē:

“‘E ‘Eiki, ‘ofa mu‘a ‘o tuku mai kiate kimautolu ke mau lava ‘o toe fakatafoki mai ‘a kinautolu kiate koe ‘ia Kalaisi.

“‘Vakai, ‘e ‘Eiki, ‘oku mahu‘inga honau laumālié, pea ko honau tokolahi ko homau kāinga; ko ia, ‘ofa mu‘a, ‘e ‘Eiki, ‘o tuku mai kiate kimautolu ‘a e mālohi mo e poto ke mau lava ‘o toe fakatafoki ‘a

e fa'ahingá ni, ko homau kāingá, kiate koe" ('Alamā 31:34–35; toki tānaki atu 'a e fakamamafá).

'I he ngaahi māhina kuohilí hili ha fakataha mo e kau papi ului fo'ou mo e kau māmālohí, ne ha'u kiate au ha tangata ne toki mālohi mai ka 'okú ma to'u pē, 'o ne pehē mai, "Ne u māmālohi he kongā lahi 'eku mo'uí. Ne u mavahe kei si'i pē mei he Siasí. Ka kuó u foki mai pea 'oku ou ngāue mo hoku uaiifí he temipalé."

Ne u faka'amu ke u fakahaa'i ange na'e lelei e me'a kotoa pē, ko ia na'e peheni 'eku tali kiate iá: "'Oku lelei e me'a kotoa pē 'oku iku lelei."

Na'á ne tali mai, "'Ikai, 'oku 'ikai ke lelei 'a e me'a kotoa. 'Oku ou foki mai ki he Siasí, ka kuo mole kotoa 'eku fānau mo e makapuná. Pea 'oku ou mātā tonu he taimí ni 'e mole atu hoku makapuna uá—kuo nau mavahe kotoa mei he Siasí. 'Oku 'ikai ke lelei 'a e me'a kotoa pē."

Ne 'i ai ha taha 'emau ngaahi kuí ne kau ki he Siasí 'i 'Tulope he kamakamata mai 'a e Siasí. Ne māmālohi hano foha. Ne ma feinga mo Sisitā 'Esilí ke kumi e hako māmālohi 'o e kui ko 'ení.

Na'e faingofua pē ke u pehē mo hoku uaiifí ko e fakafuofua totonu ki he to'u tangata ko 'ení 'e onó, kuo a'u ki he meimei toko 3,000 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí kuo molé. Tau fakakaukau atu angé ki ha toe to'u tangata 'e ua mei ai. Mahalo 'e a'u e mole 'i he fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní ['o] toko 20,000 ki he 30,000.

'Oku fakatefito e fekau ke fakahaofi 'i he taha e ngaahi tokāteline tefito 'a e Siasí.

"Manatu 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié 'i he 'ao 'o e 'Otuá;

"He vakai, na'e kātaki'i 'e he 'Eikí ko homo Huhu'í 'a e mate 'i he kakanó; ko ia, na'á ne kātaki'i ai 'a e mamahi 'a e *kakai kotoa pē* koe'uhí *ke lava 'a e kakai kotoa pē 'o fakatomala pea ha'u kiate ia. . . .*

"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi 'a e fo'i laumālié 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamai!" (T&F 18:10–11, 15; toki tānaki 'a e fakamamafá).

Ne u ma'u ha faingamālie ke fakahaofi ha kāingalotu māmālohi 'i he'eku mo'uí. Ko e taimi ko ia 'oku ou tokoni ai ke fakafoki mai ha toko taha 'o mālohi 'i he Siasí, 'oku 'ikai ke u sio

ki ha fo'i laumālie pē 'e taha—ka 'oku ou sio atu ki ha to'u tangata 'e ono, fitu pe lahi ange—ko ha ngaahi laumālie 'e lauiafe. Pea 'oku ou fakakaukau leva ki he potu folofolá ni, "Pea 'omi 'a e fo'i laumālie 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefiá" (T&F 18:15).

Na'e folofola e 'Eikí ki He'ene kau 'Aposetoló 'o pehē, "Ko e mo'oni 'oku lahi 'a e ta'ú, ka 'oku toko si'i 'a e kau ngāue" (Mātiu 9:37). 'Oku 'ikai fie ma'u ke toko si'i e kau ngāue. 'Oku laukilu 'etau kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku mo'ui taau mo malavá, kae pehē ki ha kāingalotu mo'ui mateaki 'e laumiliona 'o e Siasí he feitu'u kotoa 'i he māmaní. 'Oku 'i ai ha'atau ngaahi fakataha alēlea fakauooti, ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, Fine'ofá, mo ha ngaahi houalotu kehe kuo fakatukupaa'i ke nau fakamālohia e kāingalotu māmālohí. Ko e fakamo'ui 'o e ngaahi laumālié, ko e ngāue ia kuo ui kotoa kitautolu 'e he Fakamo'uí ke tau fakahokó.

Ne u fakamatala'i atu kimu'a e lotu na'e fai 'e 'Alamā mo hono kaungā faifekau 'i he'enua ō atu ke fakahaofi e kau Sōlamí. Lolotonga e Tau Lahi 'a Māmani Hono II, ne puke ai ha kau sōtia 'Amelika mo ha kakai fakalotofonua ne tokoni kiate kinautolú, 'e toko 500 nai 'o tauhi 'i ha 'apitanga pōpula. Ne fili'i leva ha kau sōtia 'Amelika 'e toko 100 ke fakahaofi mai e kau pōpulá ni, tupu mei he hoha'a ki he'enua malú mo e faingata'a te nau fouá. Hili e fakataha mai 'a e kau ngāue fakahaofi mo'ui ko 'ení, ne talaange 'e he 'ōfisa pulé 'a e me'a ko 'ení, "Kau tangata mou fakataha mo homou kau taki fakalotú he efiáfí ni, pea mou tū'ulutui 'o palōmesi ki he 'Otuá he 'ikai te mou tuku ke faingata'a'ia e kau tangatá ni 'o toe fuoloa atu, lolotonga ho'omou kei mo'uí." (Vakai, Hampton Sides, *Ghost Soldiers: The Forgotten Epic Story of World War II's Most Dramatic Mission* [2001], 28–29.) Na'e ola lelei e fakahaofi ko 'ení, ka ko ha fakahaofi pē ia mei he mamahi'ia fakaesino mo fakaemāmaní. Te tau holoki nai 'etau ngāue mateakí ke fakahaofi 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia fakalaumālié kae pehē ki he ngaahi nunu'a ta'engatá? 'E toe si'i ange nai 'etau tukupā ki he 'Eikí?

Ko hono faka'osí, ko 'etau tukupā 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasi mo'oni 'o Kalaisí, 'oku makatu'unga ia he fo'i mo'oni ko ia na'e mamahi'ia 'a e 'Eikí ma'atautolu kotoa—a

e tokotaha ta'e siasí, mēmipa māmālohí, pea na'a mo e angahalá mo e kau mēmipa kotoa pē 'o hotau fāmīlī. 'Oku ou tui te tau lava 'o 'omi ha laukilu pea a'u pē 'o laui miliona 'i honau ngaahi to'u tangata kimuí ki he fiefia, nonga pea mo e lelei lahi 'o e ongoongoleleí. 'Oku ou tui te tau ikuna 'i 'eni he ko e Siasi 'eni 'o e 'Eikí, kuo ui kitautolu ke tau ikuna, 'i he mafai 'o hotau lakanga fakataula'eikí mo 'etau kau ki he Siasí. Ko 'eku fakamo'oní ia kiate kimoutolu 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Lakanga Taula'eiki Faka- 'Ēloné: Tu'u Hake 'o Faka'aonga'i e Mālohi 'o e 'Otuá

Fai 'e Adrián Ochoa

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Talavou

'Oku fie ma'u ke ngāue 'aki e lakanga fakataula'eiki kae lava ke fakahoko ha lelei. 'Oku ui kimoutolu ke mou "tu'u hake pea ulo atu," kae 'ikai fufuu'i ho'omou māmá 'i he fakapo'ulí.

Ne u 'i Saute 'Afilika kimuí ni mai pea mo Tapusio ko e tokoni 'uluaki 'i he kōlomu 'a e taula'eiki 'i he Uooti Kakisoó, 'o ma 'a'ahi ki ha 'api. Ne lotua 'e Tapusio mo 'ene pīsopé, 'a ia 'okú ne tokanga'i pea ma'u e ngaahi kī 'o e kōlomú 'a e kau māmālohi 'o e kōlomú, pea ke ma'u ha ue'i fakalaumālie ki he ni'ihi ke 'a'ahi ki aí mo e founga ke tokoni'i ai kinautolú. Na'e ue'i kinaua ke 'a'ahi ki he 'api 'o Peteloó, pea na'á na fakaafe'i au ke mau ō.

'I he'emaui fakalaka atu he kulí le'o fekaí, ne mau hū atu 'o tangutu mo Petelō 'i he loto falé, ko ha talavou loto hangamālie ne 'ikai toe ma'ulotu ko 'ene femo'uekina he ngaahi ngāue kehe he Sāpaté. Na'á ne kī'i hoha'a kae fiefia ke tali lelei kimautolu pea ne toe fakaafe'i hono fāmílí ke kau fakataha mai mo ia. Ne fakahaa'i 'e he pīsopé 'a 'ene 'ofa ki he fāmílí mo 'ene faka'amu ke tokoni'i kinautolu ke hoko ko ha fāmili ta'engata 'aki hono sila'i kinautolu 'i he temipalé. Ne ongo ki honau lotó, pea mau ongo'i kotoa e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he'ene tataki e lea mo e ongo kotoa pē.

Ka ko e ngaahi lea 'a Tapusio na'e hoko ai e liliu 'i he 'a'ahí. Ne hangē kiate au ne lea 'a e taula'eiki kei talavou ni 'i he lea 'a e kau 'āngeló—'a e ngaahi lea 'ofa 'e lava ke mahino kakato kiate kitaloutolu ka na'e ongo mo'oni ia ki hono kaungāme'á. Na'á ne pehē, "Na'á ku fiefia 'aupito ke talanoa he taimi kotoa mo koe 'i he lotú. 'Okú ke lea 'ofa ma'u pē kiate au. Peá ke 'ilo ha me'a, kuo 'ikai sai e timi soká ko e 'ikai ke ke ka'ú. 'Oku fu'u sai 'aupito ho'o va'ingá."

Ne tali ange 'e Petelō, "'Oku ou kole fakamolemole atu. Te u foki mo kimoutolu."

Na'e pehē 'e Tapusio, "Ko e me'a lelei mo'oni ia. Pea 'okú ke manatu'i 'eta fa'a teuteu ke ngāue fakafaipekaú? 'E lava ke ta toe kamata fai ia?"

Ne toe pehē atu 'a Petelō, "'Io. 'Oku ou fie foki atu."

Mahalo ko e fiefia lahi taha kuó u 'a'usia 'i he'eku hoko ko ha tokoni 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Kau Talavou, ko e mamata ko ia ki hono ngāue 'aki 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné he māmaní 'a e mālohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. Ka 'oku ou fa'a loto mamahi foki he mamata ki ha kau talavou tokolahi 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e fa'ahinga lelei 'e lava ke nau fai 'aki e mālohi 'oku nau ma'ú.

Ko e lakanga fakataula'eiki ko e mālohi mo e mafai tonu ia 'o e 'Otuá ke ngāue 'o tokoni ki He'ene fānaú. Pehēange mai na'e lava ke mahino kakato ki he talavou kotoa, 'a e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné, 'oku ma'u 'e honau lakanga fakataula'eiki 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló. Pehēange mai ne mahino kiate kinautolu 'e foaki 'e he Tamai Hēvaní kiate kinautolu 'a e mālohi ke fakamatala'i 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki ma'i 'i ha founa mahino mo fakamātoato 'e lava ke ongo'i ai 'e he ni'ihi kehé 'a e mo'oni ta'eveiveiua ko ia 'o e folofola 'a Kalaisí.

Si'i kau talavou 'o e Siasí, tuku ke u fai atu ha fehu'i 'oku ou 'amanaki te ke mata'ikoloa'aki 'i he toenga ho'o mo'uí. Ko e hā ha toe mālohi ma'ongo'onga ange 'i he lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá 'e lava ke mou ma'u 'i he māmaní? Ko e hā ha mālohi 'e lahi ange 'i he ivi ko ia ke tokoni'i 'a e fānau 'etau Tamai Hēvaní 'i hono liliu e mo'ui homou kāingá, ke tokoni'i kinautolu 'i he

hala 'o e fiefia ta'engatá 'aki hono fakama'a kinautolu mei he angahalá mo e faihalá?

Hangē ko ha toe mālohi pē, 'oku fie ma'u ke ngāue 'aki e lakanga fakataula'eikí kae lava ke hoko ha lelei. 'Oku ui kimoutolu ke mou "tu'u hake pea ulo atu" (T&F 115:5, kae 'ikai fufuu'i ho'omou māmá 'i he fakapo'ulí. Ko kinautolu pē 'oku lototo'á 'e lau 'i he ní'ihí kuo filí. 'I ho'o ngāue 'aki e mālohi homou lakanga fakataula'eiki topupapú, 'e tupulaki ho'omou lototo'á mo e loto falalá. Kau talavou, 'oku mou 'ilo'i 'oku mou fai homou lelei tahá 'i ho'omou 'i he ngāue 'a e 'Otuá. 'Oku mou fiefia taha pē 'i he taimi 'oku mou kau atu ai ki ha ngāue lelei. Fakamā'oni'oni'i 'a e mālohi 'o homou lakanga fakataula'eikí 'aki ho'omou mo'ui ma'a mo tāú.

'Oku ou toe fie tñnaki atu hoku le'ó ki he ui ne fai atu 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani mei he tu'unga malangá ni kiate kimoutolu he māhina 'e ono kuo 'osí. Na'á ne pehē, "'Oku ou kumi ha kau talavou mo ha kau tangata, kei talavou mo matu'otu'a, 'oku nau tokanga mo'oni ki he fepaki ko 'eni 'a e leleí mo e koví, ke nau kau mai mo lea hake. 'Oku tau lolotonga kau ki ha feinga tau." Na'á ne hoko atu 'o pehē, ['Oku ou kolea] ha le'ó 'oku mālohí mo mateaki ange, ha le'ó 'oku 'ikai ngata 'i he'ene fakafepaki'i e koví . . . , ka ko ha le'ó ma'á e leleí, ha le'ó ma'á e ongoongoleleí, ha le'ó ma'á e 'Otuá"' ("Oku Tau Kau Kotoa he Tokoní," *Liahona*, Nōvema 2011, 44, 47).

'Io, 'e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone, 'oku tau kau atu ki ha feingatau. Pea 'i he feingatau ko 'ení, ko e founa lelei taha pē ke malu'i ai kitautolu mei he koví ko hono poupou'i mālohi 'a e mo'ui angatonú. He 'ikai lava ke ke fanongo ki ha ngaahi lea kovi ka ke fakangalingali pē 'o hangē 'oku 'ikai te ke fanongo ki aí. He 'ikai lava ke ke sio, toko taha pe fakataha mo ha ní'ihí kehe 'i he ngaahi 'ata fakalieliá ka ke fakangalingali pē 'o hangē 'oku 'ikai ke ke sio aí. He 'ikai lava ke ke ala ki ha me'a ta'e ma'a peá ke pehē 'oku 'ikai ko ha fu'u loko me'a ia. He 'ikai lava ke ke mūnoa he 'oku feinga 'a Sētane ke faka'auha 'a ia 'oku lelei mo haohaoá. Ka ke tu'u hake 'i he lototo'a 'o taukave'i 'a e me'a 'okú ke 'ilo 'oku mo'oni! 'I he taimi 'okú ke fanongo pe sio ai ki ha me'a 'okú ne maumau'i e tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí, manatu'i ko hai koe—ko ha sōtia koe 'i he kau tau 'a e 'Otuá, kuo fakaivia koe

‘aki Hono lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni. ‘Oku’ikai ha toe me’atau lelei ange ke fakafepaki’i ‘aki ‘a e filí, ‘a e tamai e ngaahi loí, ka ko e mo’oni ko ia ‘e ha’u mei ho ngutú ‘i ho’o ngāue ‘aki e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí. ‘E faka’apa’apa’i koe ‘e he tokolahi ho to’u me’á ko ho’o lototo’á mo ho’o angatonú. ‘E fai pehē ha ni’ihi. Ka ‘oku’ikai mahu’inga ia. Te ke ma’u ‘a e faka’apa’apa mo e falala ‘a e Tamai Hēvaní he kuó ke ngāue ‘aki Hono mālohí ke lava’i ‘Ene ngaahi taumu’á.

‘Oku ou kole ki he kau palesitenisí ‘o e kōlomu kotoa ‘i he Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ke toe hiki hake e fuka ‘o e tau’atāiná pea fokotu’utu’u mo taki ho’o kau taú. Ngāue ‘aki ho mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘aki ho’o fakaafe’i ‘a kinautolu ‘oku mou feohí ke nau ha’u kia Kalaisi ‘o fou ‘i he fakatomalá mo e papitaisó. Kuo mou ma’u ‘a e fekau’ pea mo e mālohi ‘o e Tamai Hēvaní ke fai ia.

‘I he ta’u ‘e ua kuo hilí, ne u ‘a’ahi ai ki Silei peá u mālie’ia ‘ia Taniela ‘Oilate, ko ha talavou ne fa’a ‘alu holo mo e kau faifekau. Ne u kole ange ke faitohi mai, pea kuó ne fakangofua mai ke u lau atu ha kongá ‘o ‘ene ‘ī-meili fakamuimuitahá: “Ne toki hoko hoku ta’u 16, pea na’e fakanofu au ko ha taula’eiki he Sāpaté. Na’á ku papitaiso ‘i he ‘aho tatau pē haku kaungāme’a; ko hono hingoá ko Kalolaine. Na’á ku ako’i kiate ia e ongoongolelé, pea na’á ne ma’ulotu ‘o a’u ki he’ene ma’u hono pale ‘i he Fakalakalaka Fakatāutahá, ka na’e ‘ikai fakangofua ia ‘e he’ene ongomātu’á ke papitaiso kae ‘oua kuo mau maheni peá na falala mai kiate au. Na’á ne loto ke u papitaiso ia, ne pau ai ke ma tali ‘i ha māhina ‘e taha ki he Sāpaté, ke hoko ai hoku ta’u 16. ‘Oku ou ongo’i fiefia ‘i he lava ke u tokoni’i ha tokotaha lelei pehē ke papitaisó, peá u fiefia ‘i he lava ke u papitaiso iá.”

Ko Tanielá ko e taha pē ia ‘o e kau talavou tokolahi ‘i he māmaní ‘oku nau mo’ui ‘o fakatatau mo e mālohi kuo fakafalala ange ‘e he ‘Otuá kiate kinautolú. Ko Luisi Fenanitoó, ko ha tokotaha mo ia mei Honitula, na’á ne fakatokanga’i ‘oku fononga atu hono kaungāme’á ‘i ha hala fakatu’utāmaki peá ne vahevahe ange leva ‘ene fakamo’oni, pea ko e mo’oni ne fakahaofi ai ‘e ‘ene mo’uí (vakai, “A Change of Heart,” lds.org/youth/video). Ko ‘Oilavoó mei Palāsila, ko ha toe sīpinga mo ia ‘e taha. Ko ha faifekau lelei mo’oni ‘a ‘Oilavo ‘i hono ‘apí (vakai, T&F 84:111),

pea na'á ne fakalotoa 'ene fine'eikí ke toe mālohi 'i he Siasí (vakai, "Reunited by Faith," [lds.org/youth/video](https://www.lds.org/youth/video)). 'E lava ke ke ma'u e ngaahi talanoá ni mo ha ngaahi talanoa lahi 'o hangē ko kinautolú 'i he uepisaiti 'a e to'u tupu 'a e Siasí, [youth.lds.org](https://www.youth.lds.org). Ko e 'Initanetí, ngaahi mītia fakasōsialé, mo e ngaahi tekinolosia kehé ko ha ngaahi me'angāue ia kuo tuku 'e he 'Eikí ki ho nimá ke tokoni atu ke ke fakahoko ai ho ngaahi fatongia fakataula'eikí pea mo fakatupulaki ai e ivi tākiekina 'o e mo'oní mo e angama'á.

Sí'i kau talavou, 'i he taimi 'oku mou ngāue 'aki ai e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'i he founga kuó u fakamatala'í, 'oku mou teuteu'i ai kimoutolu ki he ngaahi fatongia 'i homou kaha'ú. Ka 'oku mou fai ha me'a lahi ange ai. Hangē ko e tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone fa'ifa'itaki'anga lelei ko Sione Papitaisó, 'oku mou teuteu foki 'a e hala 'o e 'Eikí mo fakatonutonu Hono ngaahi 'alungá. 'I ho'ó fakahaa'i lototo'a 'a e ongoongolelei 'o e fakatomalá mo e papitaisó, 'o hangē ko ia ne fai 'e Sioné, 'oku mou teuteu'i ai e kakaí ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí (vakai, Mātiu 3:3; T&F 65:1–3; 84:26–28). 'Oku fa'a fakamatala'í atu 'a e me'a ma'ongo'onga te mou malavá. Sai, ko e taimi 'eni ke fakahoko ai e me'a te mou malavá, ke faka'aonga'i e ngaahi me'a kuo 'oatu 'e he 'Otuá ke faitāpuekina 'aki e ni'ihī kehé, pea 'omi kinautolu mei he kakapú ki he māmá pea mo teuteu'i e hala 'o e 'Eikí.

Kuo 'oatu 'e he Siasí kiate kimoutolu 'a e ki'i tohi Fatongia ki he 'Otuá ko ha ma'u'anga tokoni ke tokoni 'i hono ako mo fakahoko homou ngaahi fatongiá. Ako ma'u pē ia. Tū'ulutui, mama'o mei he ngaahi me'a fakatekinolosiá, pea feinga ke ma'u e tataki 'a e 'Eikí. Pea tu'u hake 'o ngāue 'aki e mālohi 'o e 'Otuá. 'Oku ou palōmesi atu te ke ma'u mei he Tamai Hēvaní e ngaahi tali ki he founga ke ke mo'ui aí pea mo e founga ke tokoni'i 'aki e ni'ihī kehé.

Te u lau atu e lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní: "'Oua te mou ta'etoka'i e me'a 'e malava 'e ho'omou fakamo'oní. . . . 'Oku mou lava ke fakatokanga'i 'a kinautolu 'oku li'ekiná. 'I he taimi 'oku mou ma'u ai 'a e mata ke mamatá, telinga ke fakafanongó, mo e loto 'oku ongo'i mo'oní, 'e lava ke mou ala atu ai pea fakahaofi ha ni'ihī kehe 'i homou to'ú"' ("Ke Mou Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga," *Liahona*, Mē 2005, 112).

‘Oku ou fakamo’oni atu ‘oku mo’oni ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí. Na’á ku ma’u ‘eku fakamo’oní ‘i he’eku ngāue ‘aki e lakanga fakataula’eikí. Kuó u mamata ki he toutou fakahoko ha ngaahi mana ‘e ha kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēlone. Kuó u mamata ki he mālohi ‘o e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló ‘i hono lea ‘aki ‘e he kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēlone faivelengá e ngaahi lea ‘o e Laumālié ‘oku fonu ‘i he ‘amanaki leleí, pea fakaava ai e loto ‘o ha taha ‘okú ne fie ma’u ‘a e māmá mo e ‘ofá. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ko hotau ‘Eiki, mo hotau takimu’a pea mo hotau Fakamo’uí, ‘ēmeni.

Ko Hono 'Uhinga 'o e Tokoni 'i he Lakanga Fakataula'eikí

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

'Oku hanga 'e hono 'ilo'i e 'uhinga 'o e ongoongolelei pea mo e 'uhinga 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o tokoni'i kitautolu ke tau mamata ki he taumu'a fakalangi e me'a kotoa ko 'eni.

'Oku hounga kiate au 'a e faingamālie faka'ofa'ofa ni ke fe'iloaki mo kimoutolu ko e ngaahi tokoua 'i he lakanga fakataula'eikí pea fiefia 'i he faka'ofa'ofa 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou tuí, ngaahi ngāue lelei mo ho'omou angatonu tu'uloá.

'Oku tau 'inasi 'i he me'a tatau he na'e fakanofa kotoa kitautolu ki he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá 'e kinautolu ne foaki ki ai e mafai mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni. Ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'eni. Ko ha fatongia toputapu ia.

Ko e Mālohi 'o Hono 'Uhingá

Ne u toki fakakaukau kimuí ni mai ki ha ongo uiui'i mahu'inga 'i he taimi ne u hoko ai ko ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he Siasí.

Ko e taha 'o e ngaahi fuofua uiui'i ko iá ko 'eku hoko ko ha tikoní. Ne u ma'ulotu mo hoku fāmílí 'i he kolo 'o e Siasí 'i Felengifeeti 'i Siamane. Ne tāpuekina homau ki'i koló 'aki ha kakai lelei, pea ko e taha 'o kinautolu ko 'emau palesiteni fakakoló. Ne u fu'u laukau 'aki ia, neongo 'ene fu'u fakamātoató,

‘ikai ke fakakata, pea mo e lahi ange taimi ia ‘oku suti ‘uli‘uli aí. ‘Oku ou manatu‘i he‘eku kei talavou‘u ‘emau tukuhua mo hoku kaungāme‘á na‘e hā fakakuongamu‘a ‘emau palesiteni fakakoló.

‘Oku ou kata ke fakakaukau atu ki he me‘á ni he taimí ni he ‘oku meimei tatau pē ia mo e anga e vakai mai ‘a e to‘u tupu ‘o e Siasí kiате au he ‘aho ní.

Na‘e kole mai ‘e Palesiteni Lenisalesi ‘i ha Sāpate ‘e taha ke ma talanoa. Ko e me‘a pē ne u ‘uluaki fakakaukau ki aí, “Ko e hā ha fehālaaki kuó u fai?” Ne vave ‘eku fakakaukau ki ha ngaahi me‘a lahi ne u fai ke ‘uhinga ai hano ue‘i e palesiteni fakakoló ke talanoa mo ha tikoní.

Na‘e fakaafe‘i au ‘e Palesiteni Lenisalesi ki ha ki‘i lokiako—na‘e ‘ikai foki ke ‘i ai ha ‘ōfisi ‘o e palesiteni fakakoló ‘i homau falelotú—pea na‘á ne ui au ke u hoko ko e palesiteni ‘o e kōlomu ‘a e kau tikoní.

Na‘á ne talamai, “Ko ha lakanga mahu‘inga ‘eni,” pea na‘á ne fakamatala‘i lelei mai ‘a hono ‘uhingá. Na‘á ne fakamatala‘i ‘a e me‘a ‘okú ne ‘amanaki mai mo e ‘Eikí ke u fai pea mo e founga te u lava ma‘u ai ha tokoní.

‘Oku si‘i ha ‘aku manatu ki he me‘a na‘á ne lea ‘akí, ka ‘oku ou manatu‘i lelei e me‘a ne u ongo‘í. Ne u ongo‘i ha Laumālie toputapu mo fakalangi lolotonga ‘ene fakamatalá. Na‘á ku ongo‘i ko e Siasí ‘eni ‘o e Fakamo‘uí. Ne u ongo‘i foki na‘e ue‘i ia ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ki he fatongia na‘á ne ui au ki aí. Ne u manatu ki he‘eku mavahe mei he ki‘i lokiako ko iá kuó u ongo‘i fiefia lahi ange ‘i he tu‘unga ne u ‘i ai ki mu‘á.

Ko e meimei ta‘u ‘eni ‘e 60 mei he ‘aho ko iá, ka ‘oku ou kei tukuloto‘i pē ngaahi ongo ko ia ‘o e falalá mo e ‘ofá.

‘I he‘eku fakaukau ki he me‘á ni, ‘oku ou feinga ke manatu‘i pe na‘e toko fiha e kau tikoní ‘i homau koló he taimi ko iá. Ka ‘oku ou manatu‘i lelei na‘e toko ua pē. Neongo iá, telia na‘a fu‘u ngali sanitungua.

Ka ‘oku ‘ikai ko e me‘a ia ‘oku mahu‘ingá ‘o tatau ai pē pe na‘e tikoní ‘e toko taha pe toko hongofulu mā ua, ka ne u ongo‘i lāngilangi‘ia, peá u lotu ke u ngāue ‘i he lelei taha te u malavá ke ‘oua na‘á ku fakamamahi‘i ‘eku palesiteni fakakoló pe ko e ‘Eikí.

‘Oku ou ‘ilo‘i he taimí ni na‘e mei ui noa‘ia pē au ‘e he palesiteni fakakoló kae ‘ikai toe nofo ia ‘o fakakaukau ki he

fatongia ne ui au ki aí. Na'á ne mei lava pē 'o fakahā mai 'i he holó pe 'i he'emaui fakataha lakanga fakataula'eikí ko e palesiteni fo'ou au 'o e kōlomu 'a e kau tikoní.

Ka na'á ne tuku ha taimi ke ne tokoni'i au ke 'oua 'e ngata pē 'i he mahino 'a e *anga* 'eku ngāue mo e fatongia fo'ou kae toe mahu'inga ange 'aupito 'a e *uhingá*.

He'ikai teitei ngalo ia 'iate au.

'Oku 'ikai 'uhinga e talanoá ni ke fakamatala'i pē e founga hono fakahoko ha uiui'i 'i he Siasí (neongo ko ha founga faka'ofó'ofa 'eni kiate au hono fakahoko totonu iá). Ka ko ha lēsoni 'eni ia ki he ivi faka'ai'ai 'o e tu'unga fakatakimu'a 'o e lakanga fakataula'eikí ke fakaake fakalaumālie ha taha pea ue'i fakalangi ia ke ngāue.

'Oku fie ma'u ke tau manatu'i ma'u pē 'a e ngaahi 'uhinga ta'engata 'o e ngaahi me'a 'oku fekau'i mai ke tau faí. 'Oku totonu ke hoko e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ko ha kongia ia 'o 'etau mo'uí, neongo kapau 'e hoko ia ko ha me'a 'e toutou ako'i. 'Oku 'ikai 'uhinga ia 'oku totonu ke ta'eoli e foungá. Ka 'i he'etau ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni tefito' i hotau 'apí pe 'i he siasí, 'oku totonu ke 'omi 'e he loto vēkeveke mo e fakamo'oni mālohi ki he ongoongolelei ha 'ilo, nonga mo e fiefia ki he ni'ihī 'oku tau ako'í.

'Oku ma'u kotoa 'e he tikoní fo'ou taha na'e toki fakanofó 'o a'u ki he taula'eiki lahi fuoloa tahá, ha lisi 'o e *me'a* te tau lava pea 'oku totonu ke tau faí 'i hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí. 'Oku mahu'inga 'a e *me'a* ke faí, pea 'oku totonu ke tau tokanga ki ai. Ka 'oku tau toki vēkeveke, fiefia, mo ma'u ha mālohi ki he me'a 'oku tau faí 'i he'etau 'ilo'i hono *uhinga* 'oku tau tokoni ai he lakanga fakataula'eikí.

'Oku ako'i kitautolu 'e he *founga* 'o e ngāue 'i he lakanga fakataula'eikí ki he me'a ke tau faí. 'Oku ue'i hake hotau laumālié 'e he *uhingá*.

'Oku fakamaama 'e hono *angá*, ka 'oku fakahoko e liliú 'e hono *uhingá*.

'Oku Lahi ha Ngaahi "Me'a Lelei" ke Fai

Ne u fakakaukau ki ha uiui'i 'e taha 'i he lakanga fakataula'eikí 'a ia ne u toki ma'u ia 'i ha ngaahi ta'u kimui he taimi ne fa'u ai hoku fāmílí. Ne mau foki ki Felengifeeti 'i

Siamane, pea ne u toki ma'u ha tu'unga mā'olunga he ngāue ne fie ma'u ki ai hoku taimi mo ha tokanga lahi. Lolotonga e taimi femo'uekina ko 'eni 'o 'eku mo'uí, na'e ui au 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini ke u hoko ko ha palesiteni fakasiteiki.

Ne lahi ha ngaahi me'a ne u fakakaukau ki ai lolotonga 'ema 'initaviú, kau ai 'eku fu'u hoha'a 'i he 'ikai ke u ma'u ha taimi fe'unga ki he fatongia ko 'ení. Neongo 'eku ongo'i lāngilangi'ia mo loto fakatōkilalo he fatongia, ka na'a ku fakakaukau pe te u lava nai ke tali ia. Ka na'e taimi si'i kuo mole atu e fakakaukau ko ia 'i he'eku 'ilo na'e ui 'a 'Eletā Uefilini 'e he 'Otuá pea 'okú ne fai e ngāue 'a e 'Eiki. Ko e hā mo ha toe me'a te u fai ka ko hono tali e fatongia?

'Oku 'i ai ha ngaahi taimi te tau ngāue 'aki pē 'a e tuí neongo he 'ikai ke tau 'ilo'i pe te tau iku ai ki fē, ka 'oku 'i ai e falala mo'oni 'e hanga 'e he 'Otuá 'o 'omi e talí mo e fakahinohino 'oku tau fie ma'ú 'i he'etau ngāue 'aki e tuí. Pea ne u tali fiefia ia, 'o 'ilo'i 'e tokoni 'a e 'Otuá.

Na'a mau ma'u ha faingamālie 'i he siteiki 'i he ngaahi 'aho ne kamata ai e ngāue ni, ke ako'i kimautolu 'e he ni'ihi 'o e kau faiako mo e kau taki tu'ukimu'a taha 'o e Siasí—ko ha kau tangata hangē ko 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni mo Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ne nau omi ki homau feitu'ú. Ne hangē 'enu akó ko ha hahau kuo tō mei he langi pea ko ha tataki fakalaumālie ia ma'amautolu. 'Oku ou kei tauhi pē 'a e ngaahi me'a ne u hiki mei he ngaahi fakataha ako ko ia. Na'e hanga 'e he kau Taki ko 'ení 'o *faka'ilo* mai kiate kimautolu e 'uhinga hono fokotu'u e pule'anga 'o e 'Otuá 'o fakafou 'i hono langaki e fakamo'oni fakatāutahá mo fakamālohia e fāmilí. Na'a nau tokoni ke mau 'ilo e founa ke faka'aonga'i ai e mo'oni mo e tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'i homau ngaahi tūkunga fakatāutahá pea 'i homau kuongá. Ko hono fakalea 'e tahá, na'e tokoni e kau taki fakalaumālie ko 'ení ke mau 'ilo'i e 'uhinga 'o e ongoongolelei pea na'e pau ke mau ala leva 'o ngāue.

Ne vave 'emau fakatokanga'i 'oku lahi ha ngaahi me'a 'e lava ke fai 'e he kau palesitenisī fakasiteiki—lahi fau, pea kapau he 'ikai ke fokotu'utu'u totonu e ngaahi me'a mahu'inga ke faí, te tau ala lí'aki e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá. Na'e kamata fe'au'auhi mai e ngaahi me'a lelei ke faí, 'o to'o ai 'emau tokangá

mei he vīsonē ne vahevahe mai 'e he Kau Takí. Na'e lahi 'a e "me'a lelei" ke faí, ka na'e 'ikai ke nau mahu'inga kotoa.

Na'a mau ako ha lēsoni mahu'inga: ko e fo'i mo'oni ko iá, 'oku 'ikai ko ha 'uhinga lelei ke fakamoleki hotau taimí mo e ma'u'anga tokoní 'i ha me'a pē 'oku lelei. 'Oku totonu ke tataki pea fakatefito 'etau ngaahi 'ekitivitií, taumu'á, mo e palaní 'i he ngaahi tefito 'i 'uhinga 'o 'etau ngāue 'i he lakanga fakataula'eikí kae 'ikai ko e me'a 'oku manakoa he momeniti ko iá. Ka 'ikai, te nau lava ke to'o 'etau tokangá mei he'etau ngāue, holoki hotau iví, pea tōtu'a 'etau tokanga pē ki he me'a fakalaumālie mo fakatu'asino 'oku tau sai'ia aí, he 'oku 'ikai ko e uho ia 'o e mo'ui fakaākongá.

Ngaahi tokoua, 'oku tau 'ilo kotoa 'oku fie ma'u e mapule'i kitá kae tuku ma'u e tokangá 'i he ngaahi me'a mahu'inga 'oku ivi mālohi tahá, ke fakatupulaki ai 'etau 'ofa ki hotau 'Otuá mo hotau kāingá—'a ia ko hono fakatupulaki e nofo malí, fakamālohia e fāmilí mo langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Pea hangē pē ko ha fu'u 'akau fua 'oku va'ava'a mo failaú, 'oku fie ma'u ke toutou 'auhani 'etau mo'uí ke fakapapau'i 'oku tau faka'aonga'i hotau iví mo e taimí ke fakahoko 'aki e taumu'a totonú—ke "ma'u ha fua 'oku lelei"!'

'Oku 'Ikaí ke ke Tuenoa

'E anga fēfē ha'atau 'ilo e me'a ke filí? Ko hotau fatongiá ia ke fakapapau'i 'eni ma'atautolu. Neongo ia, 'oku fekau'i ke tau ako fakamātoato 'a e folofolá, tokanga ki he lea 'a e kau palōfitá, pea 'ai ia ke hoko ko ha lotu 'oku fonu he tuí, fakamātoató, mo e fai mateakí.

Ngaahi tokoua, 'oku angatonu 'a e 'Otuá. Te Ne folofola ki hotau lotó mo e 'atamá 'i he Laumālie Mā'oni'oní 'o fekau'aki mo e hala 'oku totonu ke tau fou ai 'i he'etau mo'uí.

Kapau 'oku ma'a hotau lotó—kapau 'oku 'ikai ke tau kumi hotau lāngilangi ka ko e lāngilangi 'o e 'Otua Māfimafí, pea tau fekumi ke fai Hono finangaló, kapau 'oku tau loto ke tāpuekina hotau fāmilí mo hotau kāingá—he 'ikai ke Ne tuku ke tau tuenoa. Pea hangē ko e me'a ne fa'a fakamanatu mai 'e Palesiteni Monisoni kiate kitautolú, "Ko e taimi 'oku tau fai ai e ngāue 'a e 'Eikí, 'oku 'i ai leva 'etau totonu ki he tokoni 'a e 'Eikí."²

‘E “mu’omu’a ‘i homou ‘aó” ‘a ho’omou Tamai Hēvaní. Te [Ne] ‘i homou nima to’omata’ú pea ‘i homou to’ohemá, pea ‘e ‘i homou lotó ‘a [Hono] Laumālié, pea ‘e takatakai ‘a kimoutolu ‘e [He’ene] kau ‘āngeló, ke poupou’i hake ‘a kimoutolu.”³

Ko e Mālohi ‘i Hono Fai e Ngāue

Si’i ngaahi tokoua, ‘oku ma’u e ngaahi tāpuaki ‘o e tokoni he lakanga fakataula’eikí ni mei he’etau ngāue faivelengá, mei he’etau loto fiemālie ke fai ha feilaulaú mo ‘etau holi ke fai ‘a ia ‘oku totonú. Tau tu’u mu’a ‘o ngāue kae ‘ikai tali ke toki fakakouna’i pē kitautolu. ‘Oku lelei ‘a e malangá, ka ko e ngaahi malanga ko ia ‘oku ‘ikai iku ki he ngāue ‘oku tatau ia mo e afi ‘oku ‘ikai ke vela pe ha vai ‘oku inu kae kei fieinua pē.

‘I he taimi ‘oku tau faka’aonga’i ai e tokāteline, ‘oku lahi ange leva hono fakahaohaoa’i kitautolu ‘e he ivi haohaoa ‘o e ongoongoleléi pea hanga ‘e he mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘o fakalotoa hotau laumālié.

Na’e pehē ‘e Tōmasi ‘Etisoni, ko e tangata na’á ne fuofua fa’u e ‘uhilá, “‘oku toki mahu’inga pē ha fakakaukau ‘i hano faka’aonga’i.”⁴ ‘Oku tatau pē ia mo e tokāteline ‘o e ongoongoleléi, ‘oku toki mahu’inga pē ia ‘i he taimi ‘oku ngāue’i aí.

Kuo pau ke ‘oua na’a tau tukuloto’i pē e ngaahi tokāteline ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘o ‘ikai ke faka’aonga’i ‘i he’etau mo’uí. Kapau ‘oku ‘i ai ha nofo mali pe fāmili ‘oku fie ma’u ke fakahaofi—na’a mo ha’atautolú—‘oua mu’a na’a tau tatali pē ke toki vakai. Ka tau fakafeta’i ki he ‘Otuá koe’uhí ko e palani ‘o e fiefiá ‘oku kau ai ‘a e tuí, fakatomalá, fa’a fakamolemolé pea mo e kamata fo’ou. ‘E hanga ‘e he’etau faka’aonga’i e tokāteline ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘o fakafe’unga’i kitautolu ke tau hoko ko ha husepāniti, tamai mo e foha ‘oku mahino ki ai e ‘uhinga ‘o e lakanga fakataula’eikí mo hono mālohi ke ma’u mo paotoloaki e faka’ofu’ofa mo e toputapu ‘o e fāmili ta’engatá.

Ko ha taimi lelei ma’u pē ‘a e konifelenisi lahí ke tau fakatou fanongo mo ngāue ai. Ko ia, tau hoko mu’a “ke . . . fai ‘e kimoutolu ki he folofolá, pea ‘oua na’a ngata ‘i he fanongó.”⁵ Ngaahi tokoua, ‘oku ou fakaafe’i atu kimoutolu ke mou fakakaukau ki he ngaahi lea ‘a e kau tamaio’eiki ‘a e ‘Otuá he faka’osinga ‘o e uike ní. Tū’ulutui leva. Kole ki he ‘Otuá ko ‘etau

Tamai Hēvaní ke Ne fakamaama ho 'atamaí mo fakafiemālie'i koe. Tautapa ki he 'Otuá ke Ne tataki ho 'o mo'ui faka'ahó 'i ho ngaahi fatongia faka-Siasí pea 'i ho ngaahi faingata'a'ia he taimi ní. Muimui ki he ue'i 'a e Laumālie—'oua na'a toe toloi. 'Oku ou palōmesi atu kapau te ke fai kotoa 'eni, he 'ikai tuku 'e he 'Eikí ke ke tuenoa.

Hokohoko atu 'i he Fa'a Kātaki

Neongo 'a e lelei taha 'o 'etau taumu'á ka 'oku tau 'ilo'i, 'oku 'ikai ke fa'a hoko ma'u pē 'a e me'a na'e fai ki ai e palaní. 'Oku tau fai ha fehālaaki 'i he'etau mo'uí mo 'etau ngāue he lakanga fakataula'eikí. 'Oku tau fa'a humu pea 'ikai a'usia e taumu'á.

'I he taimi na'e fale'i ai kitautolu 'e he 'Eikí ke "fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua ke fakahaohaoa'i 'a [kitautolú]."⁶ 'Okú Ne fakahaa'i mai 'oku fie ma'u e taimí mo e fa'a kātakí. 'E hanga 'e he'etau 'ilo'i e 'uhinga 'o e ongoongolelei mo e 'uhinga 'o e lakanga fakataula'eikí 'o tokoni'i kitautolu ke tau mamata ki hono taumu'a fakalangi 'o e me'a kotoa ko 'ení. Te ne fakalotoa kitautolu mo 'omi ha ivi ke tau fai 'aki e me'a totonú, neongo 'ene faingata'á. 'E hanga 'e hono fakatefito 'etau mo'uí 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o faitāpuekina kitautolu 'aki 'a e mahinó, potó mo ha fakahinohino.

"He 'ikai koā ke tau fai atu 'i ha ngāue mahu'inga pehē?"⁷ 'Io, kāinga te tau fai ia!

Te tau ako mei he'etau ngaahi fehālaakí, 'aki hono fakahinohino'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. Tuku ke kei hokohoko atu pē 'etau fakalakalaká neongo kapau te tau fai ha fehālaaki. Te tau hoko atu pē e fonongá neongo kapau te tau humu. He 'ikai ke tau teitei fakatoupikoi; he 'ikai ke tau teitei fo'i.

Te tau tu'u fakataha, 'o umouma taha, 'i he'etau hoko ko e ngaahi tokoua mālohi 'i he lakanga fakataula'eiki ta'e ngata 'o e 'Otuá, 'o tu'uma'u he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí pea tau tauhi loto hounga'ia ki hotau 'Otuá mo hotau kāingá 'i he 'ofa mo e mo'ui mateaki.

'Oku mo'ui e 'Otuá!

Sí'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu he 'ahó ni 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'Okú Na mo'ui! 'Okú Na 'i ai!

‘Oku ‘ikai ke ke tuēnoa. ‘Oku tokanga‘i koe ‘e ho‘o Tamai ‘i Hēvaní mo finangalo ke tāpuekina mo pukepuke hake koe ‘i he mā‘oni‘oní.

‘Oku folofola mo‘oni mai e ‘Otuá ki he fa‘ahinga ‘o e tangatá ‘i hotau kuongá ni. Te Ne folofola atu kiate koe!

Na‘e mamata ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he me‘a na‘á ne pehē na‘á ne mamata ki aí. Kuo toe fakafoki mai ki he māmaní e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘aki e mālohi mo e mafai ‘o e ‘Otuā Māfimaí.

Ko ‘eku lotú ia ‘i he‘etau hoko ko e ni‘ihi kuo ma‘u Hono lakanga fakataula‘eikí, ke tau ngāue lelei ‘aki ma‘u pē ‘a e ‘uhinga ‘o e lakanga fakatauala‘eikí pea tau faka‘aonga‘i e tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí ke liliu ai ‘etau mo‘uí mo e mo‘uí ‘a kinautolu ‘oku tau tauhí.

‘I he‘etau fai iá, ‘e hanga ‘e he mālohi ta‘e fakangatangata ‘o e Fakaleléi ‘o fakahaohaoa‘i, fakama‘a, mo fakaleléi‘i hotau laumālié mo e ‘ulungāangá kae ‘oua ke tau hoko ko e kakai tangata na‘e fie ma‘u kitautolu ki aí. ‘Oku ou fakamo‘oni ki he me‘á ni ‘i he huafa toputapu ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. Mātiu 7:18.	<i>Homes of Good Men and Great Book 2</i>
2. Thomas S. Monson, “Ke Ako, ke Fakahoko, ke A‘usia,” <i>Liahona</i> , Nōv. 2008, 62.	(1910), 155.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.	5. Sēmisi 1:22.
4. Thomas Edison, ‘i he Elbert Hubbard, <i>Little Journeys to the</i>	6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:13.
	7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:22.

Ngaahi Fāmilī Kuo Fakafuakava'í

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

'Oku 'ikai pea he 'ikai ha me'a 'e toe mahu'inga ange 'e lava ke hoko mai ki ho fāmilí ka ko e ngaahi tāpuakí 'o e faisilá.

'Oku ou fiefia ke fakataha mo kimoutolu heni, kuo fakaafe'í ki ai e kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'a e 'Otuá 'i he māmaní. 'Oku tau monū'ia ke tokanga'í kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'I he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí, ko ia pē 'a e tangata mo'ui 'okú ne fatongia 'aki 'a e ngaahi kī 'okú ne sila'í e fāmilí pea mo e ngaahi ouau kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fie ma'u ki he mo'ui ta'engata, 'a e me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'i he ngaahi me'a'ofa 'a e 'Otuá.

'Oku 'i ai ha tamai 'oku fanongo mai he pooni kuó ne toe foki mai mei he māmālohí ko 'ene fie ma'u 'aki hono lotó kotoa e fakapapau 'o e me'a'ofa ko iá. 'Okú ne 'ofa mo hono hoá 'i he'ena ongo kī'i fānau íkí, ko ha kī'i tamasi'í mo ha kī'i ta'ahine. Hangē ko e ngaahi mātu'a kehé, 'okú ne lava 'o tomu'a vakai ki ha fiefia fakalangí 'i he'ene lau 'a e ngaahi lea ko 'ení: "Pea ko e feohi fakakāinga 'a ia 'oku 'iate kitautolu 'i hení, 'e 'iate kitautolu ia 'i ai, ka 'e ō fakataha ia mo e nāunau ta'engata, 'a ia ko e nāunau 'oku 'ikai ke tau fiefia ai 'i he taimí ni."¹

'Oku 'ilo'í 'e he tamai ko ia 'oku kau he fanongo maí 'a e hala ki he iku'anga nāunau'ia ko iá. 'Oku 'ikai ke faingofua. 'Okú ne 'osi 'ilo'í pē ia. Na'e fie ma'u ki ai e tui kia Sīsū Kalaisí, fakatomala mo'oní, pea mo ha liliu 'i hono lotó, fakataha mo ha pīsope angalelei na'á ne tokoni'í ia ke ne ongo'í 'a e fakamolemole anga'ofa 'a e 'Eikí.

Ne hokohoko atu e ngaahi liliu faka'ofu'ofá 'i he'ene hū 'i he tempale toputapú ke ma'u e fakakoloa ne folofola 'aki 'e he 'Eikí kiate kinautolu na'á Ne fakamafai 'i he fuofua tempale 'i he kuonga fakakosipelí ni. Na'e hoko ia 'i Ketilani, 'Ohaiō. Na'e folofola 'a e 'Eikí 'o kau ki he me'a ko iá 'o pehē:

"Ko ia, ko hono 'uhinga 'eni na'á ku fai ai 'a e fekau kiate kimoutolu ke mou 'alu ki 'Ohaiō; pea te u 'oatu ai kiate kimoutolu 'a 'eku fonó; pea 'e fakakoloa 'i kimoutolu ai 'aki 'a e mālohi mei 'olunga;

"Pea 'e 'alu atu mei ai, . . . he 'oku 'i ai ha ngāue lahi 'a'aku kuo teuteu, koe'uhí he 'e fakamo'ui 'a 'Isileli, pea te u tataki 'a kinautolu ki he feitu'u kotoa pē te u loto ki aí, pea 'e 'ikai ta'ofi 'e ha mālohi 'a hoku nimá."²

'Oku 'i ai ha ngāue lahi 'oku hanganaki mai ma'a hoku kaungāme'a ne toki fakamālohiá pea ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē, ke nau taki 'i hono fakahaofi 'a e kongá 'o 'Isileli 'oku taú pe te tau fatongia 'akí, 'a ia ko hotau fāmilí. Na'e 'ilo'í 'e hoku kaungāme'á mo hono uaifí 'oku fie ma'u ki ai 'a e mālohi faisila 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'i ha tempale mā'oni'oni 'o e 'Otuá.

Na'á ne kole mai ke u fakahoko e silá. Na'á ne fie ma'u mo hono uaifí ke fakahoko ia 'i he vave tahá. Ka 'i he ofi ko ia 'a e taimi femo'uekina 'o e konifelenisi lahí, ne u tuku ki he ongome'a malí ni pea mo 'ena pīsopé ke ngāue mo 'eku sekelitalí ke ma'u e 'aho lelei tahá.

Mou fakakaukau ki he'eku 'ohovale mo fiefia 'i he taimi ne talamai ai 'e he tamái 'i he lotú, kuo fakapapau 'i ke fakahoko e silá 'i he 'aho 3 'o 'Epelelí. Ko e 'aho ia 'i he ta'u 1836 ne fekau 'i mai ai 'a 'Ilaisiā, ko e palōfita kuo sino liliú, ki he Tempale Ketilani ke foaki 'a e mālohi 'o e faisilá kia Siosefa Sāmita pea mo 'Ōliva Kautele. 'Oku 'i he Siasí 'a e ngaahi kī ko iá he 'ahó ni pea 'e hokohoko atu ai pē ki he ta'engatá.³

Ko e fakamafai fakalangi tatau pē ia ne foaki 'e he 'Eikí kia Pita 'i He'ene tala'ofa 'o pehē: "Pea te u 'atu kiate koe 'a e kī 'o e pule'anga 'o e langí; pea ko ia kotoa pē te ke nono'o 'i māmaní, 'e nono'o ia 'i he langí; pea ko ia te ke veteki 'i māmaní, 'e veteki ia 'i he langí."⁴

Ne faitāpuekina e tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'e he toe foki mai 'a 'Ilaisiaá. Ne fakamahino'i ia 'e 'Eletā Hāloti B. Lī 'i he'ene lea 'i ha konifelenisi lahi, 'o ne fai e lea ne lea 'aki 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita. Fanongo lelei mai: "'Oku ou ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí; 'oku ma'u 'e kimoutolu kau tangata 'oku 'i hení 'a e lakanga fakataula'eikí; kuo tau ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki—'a ia ne ma'u 'e 'Ilaisiā pea mo e kau palōfita kehé pea mo Pita, Sēmisi mo Sioné. Pea 'i he'etau ma'u e mafai ke papitaiso, hilifakinima ke ma'u e Laumālie Mā'oni'oní pea fakanofa ha ni'ihi kehe ke fai e ngaahi me'á ni kotoa, ka 'ikai e mālohi faisilá, he 'ikai lava ke tau fai ha me'a, he kapau te tau fai ia, he 'ikai hano 'aonga."

Ne hoko atu 'a Palesiteni Sāmita 'o pehē:

"Ko e mā'olunga ange 'a e ouaú, ko e ma'ongo'onga ange ia e ngaahi tāpuaki 'oku fie ma'u ki he hākeakí 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, 'e toki lava pē ke ma'u 'i ha ngaahi feitu'u pau, 'oku 'ikai ke 'i ai ha totonu 'a ha tangata ke ne fakahoko ia kae 'oua kuó ne ma'u e mafaí mei ha tangata 'okú ne ma'u e ngaahi kií. . . .

". . . 'Oku 'ikai ha tangata he funga māmaní 'okú ne ma'u 'a e totonu ke 'alu atu pea fakahoko ha ouau 'o e ongoongolelei ko 'ení tuku kehe kapau kuó ne ma'u ha ngofua ke fai ia, mei he Palesiteni 'o e Siasí 'okú ne ma'u e ngaahi kií. Kuó ne 'omi kiate kitautolu e mafaí; kuó ne 'omi 'a e mafai 'o e faisilá 'i hotau lakanga fakataula'eikí he 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī ko iá."⁵

Ne 'omi 'e Palesiteni Poiti K. Peeka 'a e fakapapau'i tatau 'i he'ene tohi 'o kau ki he mālohi 'o e faisilá. 'Oku hoko 'eku 'ilo e ngaahi leá ni ko ha fakafiemālie kiate au, 'o hangē ko ia 'e hoko ki he fāmili te u sila'i 'i he 'aho 3 'o 'Epelelí: "[Ne ma'u 'e Pita e ngaahi kií. Ne ma'u 'e Pita 'a e mālohi 'o e faisilá, . . . ke ha'i pe sila'i pe vete 'i māmani pea 'e pehē 'i he langí. Ko e ngaahi kī ia 'oku ma'u 'e he Palesiteni 'o e Siasí—ki he palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahaá. 'Oku ma'u 'e he Siasí 'a e mālohi faisila ko iá he taimí ni. 'Oku 'ikai ha toe me'a 'e toe toputapu ange kiate kinautolu 'oku nau 'ilo'i hono mahu'inga 'o e mafaí ni. 'Oku 'ikai ha toe me'a 'e tokanga'i lelei ange. 'Oku si'i ha kau tangata 'oku nau ma'u e mālohi faisila ko 'ení 'i he māmaní 'i ha fa'ahinga taimi pē—'oku 'i he tempale kotoa ha kau tangata kuo foaki kiate kinautolu 'a e mālohi 'o e faisilá. He 'ikai lava 'e ha

taha ke ma'u ia, tukukehe 'o ka ma'u ia mei he palōfita, mo e tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesitēni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.]”⁶

‘I he ha’u ‘a ‘Ilaisiaá, na’e ‘ikai ngata ‘i hono foaki mai ‘o e mālohi ki he lakanga fakataula’eikí ka na’e liliu ai mo e lotó: “Ko e laumālie, mālohi, mo e uiui’i ‘o ‘Ilaisiaá ‘oku mou ma’u ai ‘a e mālohi ke ma’u e ngaahi kī ‘o e fakahaá, ngaahi ouaú, ngaahi mafaí, ngaahi mālohí pea mo e ngaahi fakakoloa ‘o e kakato ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí pea mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá he māmaní; pea ke tali, ma’u, mo fakahoko ‘a e ngaahi ouau kotoa ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá, ‘o a’u ki hono liliu ‘o e loto ‘o e ngaahi tamaí ki he’enu fānaú, pea mo e loto ‘o e fānaú ki he ngaahi tamaí, ‘o a’u kiate kinautolu ‘oku ‘i he langí.”⁷

Ko e ongo ko ia ‘o e liliu hono lotó ne hoko ia ki hoku kaungāme’á mo hono fāmilí. Mahalo ‘e hoko mai ia kiate koe lolotonga e fakatahá ni. Mahalo kuo mou fakakaukau atu ki ai, ki he fofonga ‘o ho’o tangata’eikí pe fine’eikí ‘o hangē ko ia kuó u faí. Mahalo na’a ko ha tuofefine pe tokoua. Mahalo pē na’a ko ha ‘ofefine pe ko ha foha.

Mahalo pē ‘oku nau ‘i he tatali’anga ‘o e ngaahi laumālié pe nofo ‘i ha konitinēniti mama’o meiate koe. Ka na’e ma’u e fiefiá mei ha ongo’i ‘oku pau e ngaahi fehokotaki mo kinautolú he kuó ke ha’i pe te ke ha’i koe kiate kinautolu ‘i he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘a ia ‘e faka’apa’apa’i ‘e he ‘Otuá.

Kuo ako’i ki he kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí ‘a ia ko e ngaahi tamaí ‘i ha fāmilí kuo sila’í, ‘a e me’a kuo pau ke nau faí. ‘Oku ‘ikai pea he ‘ikai ha me’a ‘e toe mahu’inga ange ‘e lava ke hoko mai ki ho fāmilí ka ko e ngaahi tāpuaki ‘o e faisilá. ‘Oku ‘ikai ha me’a ‘e toe mahu’inga ange ‘i hono faka’apa’apa’i ‘o e nofomalí mo e ngaahi fuakava fakafāmilí ‘a ia kuó ke fai pe te ke fai ‘i he ngaahi temipale ‘o e ‘Otuá.

‘Oku mahino e founga ke fakahoko ‘aki iá. Kuo pau ke sila’i ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘o e Tala’ofá, ‘a ‘etau ngaahi fuakava fakatemipalé ‘o fakafou ‘i he’etau talangofuá mo e feilaulaú kae lava ke ma’u ia ‘i he maama kaha’ú. Na’e fakamatala ‘e Palesitēni Hāloti B. Lī ‘a e ‘uhinga ‘o e sila’i ‘aki e Laumālie Mā’oni’oni ‘o e tala’ofá, ‘aki ‘ene to’o mai e lea ‘a ‘Eletā Melevini J. Pālatí: “Te tau

lava ke kākāa'i 'a e tangatá ka he 'ikai lava ke tau kākāa'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, pea he 'ikai ta'engata hotau ngaahi tāpuakí kapau he 'ikai sila'i foki kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o e Tala'ofá. Ko e Laumālie Mā'oni'oní 'okú ne lava 'o tala e ngaahi fakakaukau mo e loto 'o e tangatá pea 'omi e faka'atā 'o e mālohi faisilá ki he ngaahi tāpuaki kuo tuku ki honau 'ulú. 'E toki ha'i, 'aonga pea lava ke ngāue kakato leva ia."⁸

I he taimi ne sila'i ai au mo Sisitā 'Aealingi 'i he Temipale Lōkani 'Iutaá, ne 'ikai mahino kakato kiate au hono mahu'inga 'o e tala'ofa ko iá. 'Oku ou kei feinga pē ke mahino kakato kiate au hono 'uhingá, ka ne u pehē mo hoku uaiifí 'i he kamata'anga 'ema nofomalí he meimei ta'u 'e 50 kuohilí, ke fakaafe'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i he lahi taha te ma lavá, ki he'ema mo'uí pea ki homa fāmilí.

Ne u fuofua fe'iloaki mo Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta he'eku hoko ko ha tamai kei talavou ne sila'i 'i he temipalé pea liliu hoku lotó ki hoku uaiifí mo ha fāmilī kei ikí. Ne u 'i he loki alēlea'anga 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí, 'a ia ne fakaafe'i au ki aí, pea na'á ku ma'u ha fakamo'oni pau 'i hono fehu'i mai 'e Palesiteni Hāloti B. Lī mo tuhu kia Palesiteni Sāmīta, 'a ia ne tangutu 'i hono tafa'akí, "'Okú ke tui ko e tangata ko 'ení ko e palōfita 'a e 'Otuá?"

Ko e toki hū mai pē ia 'a Palesiteni Sāmīta ki he lokí pea ne te'eki ke ne fai ha lea 'e taha. 'Oku ou fakamālō ta'etūkua ne u lava ke tali ia mei hoku lotó: "'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia," pea ne u 'ilo'i pau ia 'o hangē ko e ulō mai 'a e la'aá 'okú ne ma'u 'a e mālohi faisila 'o e lakanga fakataula'eikí ma'á e māmaní kotoa.

Ne hanga 'e he me'a ko ia ne hokó 'o 'omi ha mālohi lahi ki he'ene ngaahi leá ma'aku pea mo hoku uaiifí 'i he taimi na'e fai ai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta 'a e fale'i ko 'ení 'i ha fakataha 'o e konifelenisí 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1972: "Ko e finangalo 'o e 'Otuá ke fakamālohia pea tauhi ke tu'uloa 'a e 'iunīti 'o e fāmilí. 'Oku mau kōlenga atu ki he ngaahi tamai ke nau tu'u 'i honau tu'unga totonu ko e 'ulu 'o e fāmilí. 'Oku mau kōlenga atu ki he ngaahi fa'éé ke nau tauhi pea poupuu'i honau husepānití pea hoko ko e maama ki he'enau fānaú."⁹

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha me'a 'e fā 'e lava ke ke fai 'i ho'o hoko ko ha tamai ma'u lakanga fakataula'eikí ke langaki pea

tataki homou fāmīlī ki ‘api ke nau toe nofo mo e Tamai Hēvanī mo e Fakamo‘uí.

‘Uluakī, ma‘u pea tauhi ha fakamo‘oni pau ‘oku tau ma‘u ‘a e ngaahi kī ko ia ‘o e lakanga fakataula‘eikī pea ‘oku ma‘u ia ‘e he Palesiteni ‘o e Siasī. Lotua ia he ‘aho kotoa pē. ‘E ma‘u ‘a e talī mo ha toe loto fakapapau ange ke taki ho fāmīlī, ‘i ho‘o ongo‘i ‘amanaki lelei, pea mo e fiefia lahi ange ‘i ho‘o ngāue tokonī. Te ke fiefia ange pea ma‘u ha loto fakatu‘amelie, ko ha tāpuaki ma‘ongo‘onga ia ki ho uaifī mo e fāmīlī.

Ko e me‘a mahu‘inga hono uá, ke ke ‘ofa ‘i ho uaifī. ‘E fie ma‘u ki ai ‘a e tuí mo e loto fakatōkilalo ke fakamu‘omu‘a ‘ene ngaahi fie ma‘ú ‘i he ngaahi me‘a ‘okú ke fekuki mo ia ‘i he mo‘uí. ‘Okú ke ma‘u e fatongia ke tokonaki pea lehilehi‘i e fāmīlī fakataha mo ia lolotonga ho‘o tokoni ki he ni‘ihi kehé. ‘E lava ke hoko ‘eni ko ha me‘a ‘e fie ma‘u ki ai ho taimī mo e mālohi kotoa ‘okú ke ma‘ú. ‘E lava ke toe lahi ange ‘a e ngaahi fie ma‘u ho uaifī ‘i he faka‘au ke ta‘u motu‘a angé pea mahamahakī. Kapau na‘á ke fili ke fakamu‘omu‘a ‘a ‘ene fiefiá ‘i ho‘o fiefiá, ‘oku ou palōmesi atu ‘e toe tupulaki ange ho‘o ‘ofá.

Tolú, fakakau mai ‘a e fāmīlī kotoa ke nau fe‘ofa‘aki. Na‘e akonaki ‘a Palesiteni ‘Eselā Tafi Penisoni ‘o pehē:

“‘I he tafa‘aki ta‘engatá, ko e hakeaki‘i ko e me‘a fakafāmīli. . . .

“Kae mahulu hake ‘i ha toe me‘á, ‘oku fie ma‘u ke ‘ilo pea ongo‘i ‘e he fānaú ‘oku ‘ofa‘i, fie ma‘u pea fakahounga‘i kinautolu. ‘Oku fie ma‘u ke fakapapau‘i ange ma‘u pē ‘eni kiate kinautolu. Ko hono mo‘onī, ko e fatongia ‘eni ‘oku totonu ke fakahoko ‘e he mātu‘á, pea ko e taimi lahi ‘oku fa‘a fakahoko lelei taha ‘eni ‘e he ngaahi fa‘eé.”¹⁰

Ka ko ha toe ma‘u‘anga mahu‘inga ‘e taha ‘o e ongo‘i ‘oku ‘ofa‘i kitá, ‘oku ma‘u ia mei he ‘ofa mei he fānau kehe ‘i he fāmīlī. ‘E hoko pē ‘a e fetauhi‘aki ‘a e tuonga‘ané mo e tuofāfiné ‘i he faifeinga ma‘u pē ‘a e mātu‘á pea mo e tokoni ‘a e ‘Otuá. ‘Oku mou ‘ilo mei he ngaahi me‘a kuo mou a‘usia ‘i homou fāmīlī ‘oku mo‘oni ia. Pea ‘oku fakapapau‘i mai ia ‘i he taimi kotoa ‘okú ke lau ai ‘o kau ki he ngaahi fepakipaki fakafāmīli ne fehanga hangai mo Līhai mo hono uaifi angatonu ko Selaiá ‘i he Tohi ‘a Molomoná.

Ne hoko 'enau lavame'á ko ha tataki kiate kitautolu. Na'a nau ako'i lelei mo ta'etūkua mo'oni 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, ko ia ne fakavaivai'i ai e loto 'o e fānaú pea a'u pē 'o laui to'u tangata e ni'ihī honau hakó ne fefakavaivai'aki honau lotó pea ki he 'Otuá. Hangē ko 'ení, ne tohi 'a Nifai mo ha ni'ihī pea tokoni ki ha ni'ihī 'o honau fāmilí ne hoko ko honau filí. 'Oku fa'a hanga 'e he Laumālié 'o fakavaivai'i e loto 'o ha toko lauiafe pea fetongi 'a e tāufehi'á 'aki 'a e 'ofá.

Ko e taha e founga ke toutou ma'u e lavame'a 'o e Tamai ko Lihai ko e founga 'oku mou taki 'aki e lotú mo e feohi fakafāmilí, 'o hangē ko e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oange ki he fānaú ha ngaahi faingamālie ke lotu 'i he taimi te nau lava ai 'o lotú, pea lava ke nau lotua 'a kinautolu he siakalé 'a ia 'oku nau fie ma'u e ngaahi tāpuakí. 'Ai ke ke 'ilo'ilo ki he taimi ko ia 'oku fa'a kamata ai 'a e feke'ike'í pea 'ilo'i e ngaahi tokoni ta'esiokitá, tautautefito 'iate kinautolu peé. 'I he taimi 'oku nau felotua'aki mo fetokoni'aki aí, 'e fakavaivai'i mo liliu e lotó kiate kinautolu mo 'enau mātu'á.

Ko e faingamālie hono fā ke taki 'aki ho fāmilí 'i he hala 'o e 'Eikí 'oku ma'u ia 'i he taimi 'oku fie ma'u ai 'a e mapule'í kitá. 'E lava ke tau feau hotau fatongia ke fakatonutonu 'i he founga 'a e 'Eikí pea taki 'etau fānaú ki he mo'ui ta'engatá.

Te ke manatu'i e ngaahi leá, kae mahalo kuo te'eki ke ke mamata 'i honau mālohi ko ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'okú ne teuteu'i hono fāmilí ke mo'ui 'i he fa'ahinga nofo fakasosaieti te nau ma'u 'i he pule'anga fakasilesitialé. 'Oku mou manatu'i pē 'a e ngaahi leá. 'Oku tau maheni pē mo kinautolu:

“Oku 'ikai lava pe 'oku 'ikai totonu ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, kae ngata pē 'i he feifeinga'i, 'i he fa'a kātaki, angamalū pea mo e 'ofa ta'emālualoi;

“I he anga'ofa, mo e 'ilo haohaoa, 'a ia 'e fu'u fakafuofuolahi 'a e laumālié ta'e 'i ai ha mālualoi pea ta'e-ha-kākā—

“Pea valoki'i hono taimí 'i he lea māsila 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oni'oní; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e 'ofa lahi ange kiate ia kuó ke valoki'í, telia na'á ne lau koe ko hono fili;

“Koe'uhi ke ne 'ilo'i 'oku mālohi ange 'a ho angatonú 'i he ngaahi afo 'o e maté.”¹¹

Pea 'oku 'omi kimui ai ha tala'ofa mahu'inga fau kiate kitautolu ko e ngaahi tamai 'i Saioné: "'E hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē, pea ko ho tokotokó, ko e tokotoko ta'e-fa'a-liliu 'o e mā'oni'oni mo e mo'oni; pea ko ho'o pulé 'e hoko ia ko e pule ta'engata, pea 'e tafe mai ia kiate koe ta'e 'i ai ha fakamālohi 'i 'o ta'engata pea ta'engata."¹²

Ko ha tu'unga mā'olunga ia kiate kitautolu, ka 'i he taimi te tau mapule'i ai 'etau 'itá 'i he 'ofa pea ta'ota'ofi 'etau loto hīkisiá, 'oku 'omi leva 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a 'ene fakangofuá pea hoko mo'oni leva e ngaahi palōmesí mo e fuakava toputapú.

Te ke lavame'a 'i ho'o tui ne toe fakafoki mai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau kei ma'ú—'aki ha ha'i pau 'o e 'ofá mo ho uaifí, pea mo e tokoni 'a e 'Eikí 'i hono liliu e loto 'o ho'o fānaú kiate kinautolu pea ki he'enu mātu'á, pea 'i hono tataki koe 'e he 'ofá ke ke fakatonutonu pea enginaki 'i ha founa te ne fakaafe'i mai e Laumālie.

'Oku ou 'ilo ko e Kalaisí 'a Sisū pea ko hotau Fakamo'uí Ia. 'Oku ou fakamo'oni 'oku ma'u pea ngāue 'aki 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eiki 'i he māmaní he ngaahi 'ahó ni. 'Oku ou 'ofa mo pou pou 'i ia. 'Oku ou 'ofa mo lotua kimoutolu. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u' anga fakamatalá

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:2.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:32–33.
3. Vakai, Joseph Fielding Smith, *Sealing Power and Salvation*, Brigham Young University Speeches of the Year (Jan. 12, 1971), speeches.byu.edu.
4. Mātiu 16:19.
5. Harold B. Lee, 'i he Conference Report, Oct. 1944, 75.
6. Boyd K. Packer, "Ko e Temipale Mā'oni'oni," *Liahona*, 'Okatopa 2010, 29.
7. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 358.
8. Melvin J. Ballard, to'o mei he lea 'a Harold B. Lee, 'i he Conference Report, Oct. 1970, 111.
9. Joseph Fielding Smith, "Counsel to the Saints and to the World," *Ensign*, July 1972, 27.
10. Ezra Taft Benson, "Ko e Fakamo'uí—Ko ha Me'a Fakafāmilī Ia," *Tūhulu*, Nōvema 1992, 3, 4.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–44.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:46.

Loto Vēkeveke pea Taau ke Ngāue

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'Oku hoko ha ngaahi mana he feitu'u kotoa pē 'i he taimi 'oku mahino ai e lakanga fakataula'eikí, fakalāngilangi'i mo faka'aonga'i totonu ai e lakanga fakataula'eikí pea fakahaa'i ai e tuí.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku fakafiefia ke tau toe fakataha mai. Ko e taimi kotoa pē 'oku ou 'alu ai ki he fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'oku ou fakakaukauloto ki ha ngaahi akonaki 'a e ni'ihi 'o e kau taki faka'eieiki 'a e 'Otuá kuo lea 'i he ngaahi fakataha lakanga fakataula'eiki 'a e Siasí. Kuo tokolahi ha ni'ihi kuo nau fakalaka atu ke ma'u honau pale ta'engata ka kuo nau 'omi ha ngaahi fakahinohino fakalaumālie ma'atautolu mei honau 'atamai fungani, momona 'enau mo'ui pea mo e māfana honau lotó. 'Oku ou fie vahevahe atu he pooni ha ni'ihi 'o 'enau ngaahi akonaki fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí.

Mei he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Ko e lakanga fakataula'eikí ko ha tefito'i mo'oni ta'engata pea na'e 'i ai ia mo e 'Otuá mei 'itāniti, pea 'e pehē ai pē ki 'itāniti, 'o 'ikai ha kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó pe ngata'anga'o hono ngaahi ta'ú."¹

'Oku tau ako mei he ngaahi lea 'a Palesiteni Uilifooti Utalafi: "Ko e Lakanga Fakataula'eiki Mā'oni'oní ko ha founa ia 'oku fetu'utaki mo fengāue'aki mai ai 'a e 'Otuá mo e tangatá he māmani; pea ko e kau talafekau fakalangi ko ia kuo nau 'a'ahi mai ki māmani 'o fetu'utaki mo e tangatá, ko ha kau tangata ne

nau ma'u mo ngāue 'aki totonu honau lakanga fakataula'eikí lolotonga 'enau 'i he kakanó; pea ko e me'a kotoa pē ne 'ai 'e he 'Otuá ke fakahoko ma'a hono fakamo'ui 'o e tangatá, 'o kamata mei he hoko mai 'a e tangatá ki he funga 'o māmaní 'o a'u ki hono huhu 'i 'o māmaní, na'e hoko pea 'e kei hoko ma'u pē ia tu'unga 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki ta'e ngatá."²

Na'e fakamahino mai 'e Palesitēni Siosefa F. Sāmita: "Ko e lakanga fakataula'eikí . . . ko e . . . mālohi ia 'o e 'Otuá 'oku foaki ki he tangatá ke lava ai e tangatá 'o ngāue 'i he māmaní ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, 'i he huafa 'o e Tamaí mo e 'Aló pea mo e Laumālie Mā'oní'oní, pea ngāue totonu 'aki ia; 'o 'ikai ngāue fakamahamahaló 'aki e mafai ko iá, pe kole ia mei ha ngaahi to'u tangata kuo mate mo pulia, ka ko e mafai ia kuo foaki mai he kuonga ko 'eni 'oku tau mo'ui aí 'e ha kau 'āngelo tauhi mo ha ngaahi laumālie mei 'olunga, ko e omi fakahangatonu mei he 'ao 'o e 'Otua Māfimaifi."³

Pea faka'osí meia Palesitēni Sione Teila: "Ko e hā 'a e lakanga fakataula'eikí? . . . Ko e pule'anga ia 'o e 'Otuá, 'o tatau ai pē pe 'oku 'i māmani pe 'i he langí, he 'oku 'i he mālohi, fa'unga pe tefito 'i mo'oni ko iá 'a hono pule'i 'o e me'a kotoa pē 'i he māmaní pea 'i he langí, pea 'i he mālohi ko iá 'oku pukepuke ai 'a e me'a kotoa. 'Okú ne pule'i 'a e me'a kotoa pē—'okú ne tataki 'a e me'a kotoa pē—pouaki 'a e me'a kotoa pē—pea 'i ai hono kaunga ki he me'a kotoa pē 'oku fekau'aki mo e 'Otuá pea mo e mo'oni."⁴

'Oku tau monū'ia he'etau 'i heni he kuonga faka'osí ni, 'i he taimi 'oku 'i māmani ai e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku tau monū'ia fau ke ma'u e lakanga fakataula'eiki ko iá. 'Oku 'ikai ngata pē he hoko 'a e lakanga fakataula'eikí ko ha me'afaoakí, ka ko ha tufakanga ia ke ngāue'i, ko ha tāpuaki ke langaki hake pea mo ha faingamālie ke faitāpuekina ai e mo'ui 'a e ni'ihi kehé.

'Oku ha'u fakataha e ngaahi faingamālie ko 'ení mo ha ngaahi fatongia mo e ngafa. 'Oku ou manako mo mahu'inga'ia he fo'i lea ko e *fatongia* pea mo ia kotoa 'okú ne fakahaa'i maí.

Ko e ta'u 'eni 'e 72 'eku kau atu ki ha ngaahi fakataha 'o e lakanga fakataula'eikí 'i ha ngaahi taimi kehekehe mo ha feitu'u kehekehe—talu mei hono fakanofu au ko ha tikoní 'i hoku ta'u 12. 'Oku laka pē ki mu'a e taimí. 'Oku laka fakataha pē ia mo e

fatongiá. 'Oku 'ikai poipoila pe hōloa e fatongiá. 'Oku hoko mai mo mavahe atu e ngaahi fakafepaki fakamamahí, ka 'oku kei tuiaki ta'e tūkua atu pē 'a hono tau'í e laumālie 'o e tangatá. 'Oku hangē ha talupité 'a e ui 'oku 'omi mei he 'Eikí kiate kitaua mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he feitu'u kotoa pē: "Ko ia, tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono *fatongiá* pea ke ngāue 'i he lakanga kuo fakanofa ia ki aí 'i he faivelenga kakato."⁵

Na'e hoko mai e ui 'o e fatongiá kia 'Ātama, Noa, 'Ēpalahame, Mōsese, Samuela mo Tēvita. Na'e hoko mai ia ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo kinautolu ne hoko mai 'i hono tu'á. Na'e hoko mai ia ki he talavou ko Nīfaí 'i hono fakahinohino'í ia 'e he 'Eikí 'o fakafou he'ene tamai ko Līhaí, ke nau toe foki ki Selusalema mo hono ngaahi tokouá 'o 'omi e 'ū lau'í peleti palasá meia Lēpani. Na'e lāunga e ongo ta'okete 'o Nīfaí 'o nau tala kuo kole ange ke nau fai ha me'a faingata'a. Ko e hā e tali 'a Nīfaí? Na'á ne pehē, "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú."⁶

'I he taimi te ta ma'u ai e ui ko iá, ko e hā 'eta tali ki aí? Te ta lāunga 'o hangē ko Leimana mo Lēmiuelá 'o pehē ange, "Ko e me'a faingata'a 'eni 'oku fie ma'u ke tau fai"⁷? Pe te ta hangē ko Nīfaí, 'o tali fakafo'ituitui ange, "Te u 'alu. Te u fakahoko ia."? Te tau loto fiamālie nai ke ngāue mo talangofua?

Taimi 'e ni'ihi 'oku hā ngalivale pe faingata'a e poto 'o e 'Otuá, ka ko e taha e ngaahi lēsoni ma'ongo'onga mo mahu'inga taha 'e lava ke tau ako 'i he mo'ui matelié, ko e taimi ko ia 'oku folofola ai e 'Otuá ki ha tangata pea talangofua e tangata ko iá, 'e tonu ma'u pē e me'a 'e fai 'e he tangata ko iá.

'I he'eku fakakaukau ki he fo'í lea ko e *fatongiá* mo e founa 'e lava ke fakatupulaki ai 'etau mo'uí mo e ni'ihi kehé 'e he'etau fua hotau fatongiá, 'oku ou manatu ai ki ha fa'u 'a ha punake mo e fa'utohi 'iloa:

*Ne u mohe peá u misi
 Na'e fakafiefia 'a e mo'uí
 Ne u 'ā hake 'o 'ilo'i
 Ta ko e fatongia pē 'a e mo'uí.
 Ne u ngāue pea vakai
 Ko e fatongia ko e fiefia.⁸*

Na'e toe fakalea ia 'e Lōpeti Luisi Sitivenisoni 'i ha founa kehe. Na'á ne pehē, "'Oku ou 'ilo'i 'a e fiefiá, he kuó u fai ha ngāue lelei."⁹

'I he'etau fakahoko hotau ngaahi fatongia mo faka'aonga'i hotau lakanga fakataula'eiki, te tau ma'u ai 'a e fiefia mo'oní. Te tau a'usia ai e fiemālie 'o hono fua hotau fatongia.

Kuo akonekina kitautolu 'i he ngaahi fatongia mahino 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'ú, 'o tatau ai pē pe ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe faka-Melekisētekí. 'Oku ou tapou atu ke mou fakakaukau'i e ngaahi fatongia ko iá pea mou fai e me'a kotoa pē te mou lavá ke fakahoko ai kinautolu. Kuo pau ke tau mo'ui taau ke fakahoko ia. Tau ma'u mu'a ha nima 'oku mateuteu, nima 'oku ma'a pea mo ha nima 'oku vēkeveke ke tokoni kae lava ke tau kau atu 'i hono fai e tokoni na'e mei ma'u 'e he ni'ihi kehé mei he Tamai Hēvaní. Kapau 'oku 'ikai ke tau taau, 'e faingofua ke mole atu e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki, pea kapau 'e mole ia meiate kitautolu, ta kuo mole ai mo e 'elito 'o e hakeaki'í. Tau mo'ui taau mu'a ke ngāue.

Na'e pehē 'e ha taha 'o e kau faiako tu'ukimu'a 'i he Siasí ko Palesiteni Hāloti B. Lī: "'I he taimi 'oku ma'u ai 'e ha taha 'a e lakanga fakataula'eiki, 'okú ne hoko ai ko ha fakafofonga 'o e 'Eiki. 'Oku totonu ke ne fakakaukau ki hono uiui'í 'o hangē tofu pē 'okú ne fai e fekau 'a e 'Eiki."¹⁰

Lolotonga e Tau Lahi 'a Māmani Hono II, 'i he kongā kimu'a 'o e 1944, na'e hoko ha me'a fekau'aki mo e lakanga fakataula'eiki lolotonga hono kapu 'e he 'Iunaiteti Siteiti e Motu Kuasaliní, ko ha kongā 'o e 'Otu Motu Māsoló pea 'oku tu'u 'i he 'Ōseni Pasifikí he vaha'a 'o 'Aositelēlia mo Hauai'í. Ko e me'a ko ia ne hoko aí, na'e tohi ia 'e ha faiongoongo—na'e 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí—na'e ngāue ki ha kautaha nusipepa 'i Hauai'í. 'I he fakamatala he nusipepá he 1944, na'á ne tohi ai e me'a ko 'eni ne

hokó 'o ne fakamatala na'á ne muimui atu mo hono kaungā faiongoongó 'i he fo'i peau hono uá he tu'a 'o e kau tau 'utá 'i he Motu Kuasaliní. 'I he'enau nga'unu ki mu'á, ne nau fakatokanga'i ha talavou sōtia ne tētē fo'ohifo mai, kuó ne kafo lahi 'aupito. Na'e toto e vai na'e tētē aí. Pea ne nau fakatokanga'i ha sōtia 'e taha 'oku ha'u fakahangatonu mai ki hono kaungā sōtia kafó. Na'e kafo foki mo e sōtia fika uá pea tāupe pē hono nima hemá hono tafa'akí. Na'á ne hiki'i hake 'a e 'ulu 'o e sōtia ne tētē mai he vai ke 'oua na'a si'i melemo. 'I he le'o ilifia, na'á ne ui tokoni. Na'e sio atu e kau faiongoongó ki he tamasi'i na'á ne pukepuké pea nau ui atu ki ai, "Masi'i, he 'ikai ke tau toe lava 'o fai ha me'a ki he tamasi'i ni."

Na'e tohi 'e he faiongoongó 'o pehē, "Ne u vakai atu ki ha me'a kuo te'eki ai ke u mātā kimu'a." Na'e hanga 'e he tamasi'i kafó ni 'o kaufaki'i e sino 'o hono kaungā sōtia kuo mālōloó ke na a'u ki he matātahí. Na'á ne "hilifaki e 'ulu 'o hono kaungā sōtia 'i hono funga tuí. . . . Ko ha 'ata fakafo mo'oni ia—ko ha ongo tamaiki kuo kafo—fakatou'osi . . . ko ha ongo tangata ma'a mo faka'ofa'ofa, neongo 'ena faingata'a'ia. Na'e punou hifo e 'ulu 'o e tamasi'i 'i he funga 'o e tokotaha maté 'o ne pehē ange, "Oku ou fekau kiate koe 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi pea 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, ke ke kei mo'ui pē kae 'oua ke u feinga ke ma'u mai ha tokoni fakafaito'o." Na'e faka'osi 'e he faiongoongó 'ene fakamatalá 'aki e leá ni: "Ko kimautolu toko tolu 'eni, [ongo sōtia pea mo au], 'i falemahakí. 'Oku 'ikai 'ilo'i 'e he kau toketaá [pe na'e anga fēfē 'ena kei mo'uí], ka 'oku ou 'ilo ia 'e au."¹¹

'Oku hoko ha ngaahi mana he feitu'u kotoa pē 'i he taimi 'oku mahino ai e lakanga fakataula'eikí, fakalāngilangi'i mo faka'aonga'i totonu ai e lakanga fakataula'eikí pea fakahaa'i ai e tuí. 'I he taimi 'oku fetongi ai e loto veiveiuá 'aki e tuí, pea faka'auha 'e he tokoni ta'esiokitá 'a e loto siokitá, 'e fakahoko leva 'e he mālohi 'o e 'Otuá 'a 'Ene ngaahi taumu'á.

'E lava ke hoko fakalongolongo mai e ui 'o e fatongiá 'i hono tali 'e kitautolu kau ma'u lakanga fakataula'eikí e ngāue 'oku vahe mai ke faí. Na'e pehē 'e he taki angavaivai mo lelei ko Palesiteni Siaosi 'Alipate Sāmitá, "Ko ho 'uluaki fatongiá ke 'ilo'i e finangalo 'o e 'Eikí peá ke toki fakahoko totonu leva ho uui'i 'i he 'ao 'o ho kaungā ngāue 'i he mālohi mo e ivi 'o ho lakanga

fakataula'eiki mā'oni'oní . . . pea 'e fiefia leva e kakaí ke nau muimui 'iate koe."¹²

Na'e hoko mai e fa'ahinga ui ko iá—"a ia na'e 'ikai ko ha ui kāfakafa ka na'e tokoni ke fakamo'ui ai ha laumālie—kiate au 'i he 1950, 'i hono toki ui fo'ou au ko ha pīsopé. Na'e lahi mo kehekehe hoku ngaahi fatongia ko ha pīsopé pea ne u feinga 'aki hoku lelei tahá ke fai e me'a kotoa na'e fie ma'u ke u faí. Na'e kehe 'a e feinga tau ia ne kau atu ki ai e 'Tunaiteti Siteití he taimi ko iá. Koe'uhí ne tokolahi hotau kāinga ne ngāue fakakautau, ko ia ne tala mai mei he hetikuota 'o e Siasí ki he kau pīsope kotoa pē ke nau totongi e ongo makasini 'a e Siasí he taimi ko iá ko e *Church News* mo e *Improvement Era*, ma'á e tokotaha ngāue fakakautau kotoa pē. 'Ikai ngata aí, na'e kole mai ki he pīsope takitaha ke ne fai ha tohi fakatāutaha he māhina kotoa pē 'o 'ave ki he tokotaha ngāue fakakautau kotoa pē 'i hono uōtí. Na'e 'i ai ha toko 23 ne ngāue fakakautau mei homau uōtí. Na'e feinga leva e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki ke ma'u e pa'anga ke totongi 'aki e makasiní. Ne u fatongia 'aki leva hono fai ha tohi fakatāutaha 'e 23 he māhina takitaha. Hili 'eni ha ngaahi ta'u lahi mei ai, 'oku ou kei tauhi pē ha tatau 'o 'eku ngaahi tohí kae pehē ki he ngaahi tali ne fai maí. 'Okú te mei tangi pē hono toe lau e ngaahi tohi ko iá. Ko ha me'a fakafiefia ia ke toe lau e tukupā 'a ha sōtia ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei pea mo e fili 'a ha tautahi ke pukepuke e tuí mo hono fāmílí.

'I he efiafi 'e taha, ne u 'oange ai ki ha fefine he uōtí 'a e fatunga tohi 'e 23 ki he māhina lolotonga. Ko 'ene ngāue ko hono tokanga 'i e meilí mo fakapapau 'i 'oku tonu ma'u pē tu'asila lolotonga. Na'á ne hila ki ha sila 'e taha peá ne malimali 'o pehē mai, "'E pīsope, 'oku 'ikai koā ke ke fo'i koe? Ko e toe tohi ē kia Palaisoni. Ko e tohi 'aki 'eni hono 17 kuó ke 'ave ki ai mo e 'ikai pē tali mai."

Ne u tali ange, "Sai pē, mahalo ko e māhina 'eni 'e tali mai aí." Pea ko e me'a ia ne hokó, ko e māhiná ia. Ko e fuofua taimi ia ke ne tali mai ai ha'aku tohi. 'Oku hoko 'ene talí ko ha tauhi 'ofa, ko ha makakoloa mahu'inga. Na'á ne ngāue 'i ha matāfanga'o ha feitu'u mama'o pea na'e 'ikai ha taha 'e ofi atu ki ai, na'á ne ta'elata mo tuēnoa. Na'á ne tohi mai, "Si'i pīsope, 'oku 'ikai ke u fu'u poto he faitohí." (Ne u mei talaange e me'a tatau pē ko iá he

ngaahi māhina kimu'á.) Na'e hoko atu 'ene tohí, "'Oku ou fakamālō atu he makasiní mo e *Church News* kae me'a tēpuú, 'oku ou fakamālō atu he ngaahi tohi fakatāutahá. Kuo liliu 'eku mo'uí. Kuo fakanofu au ko ha taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. 'Oku ou ma'u ha loto nonga. Ko ha tangata fiefia au."

Na'e tatau pē fiefia 'a Misa Palaisoni mo e fiefia 'ene pīsopé. Ne u ako ai ki he ola 'o e muimui ki he lea fakapotopoto ko ia 'oku pehē, "Fai [ho] fatongiá; ko e lelei tahá ia. Tuku e toengá ki he 'Eikí."¹³

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, lolotonga ha'aku 'a'ahi ki he Siteiki Sōleki Kōtoniutí, ne kei palesiteni fakasiteiki ai 'a Sēmisi E. Fausi, ne u fai ai e talanoa ko iá ko 'eku feinga ke poupou'i hono tokangaekina 'etau kau ngāue fakakautau. Hili e fakatahá, na'e ha'u kiate au ha talavou. Na'á ne ala mai ki hoku nimá peá ne pehē mai, "'E Pīsope Monisoni, 'okú ke manatu'i au?"

Fokifā ne u fakatokanga'i hake ia. Ne u ofongi ange "Palaisoni! 'Okú ke fēfē hake? Ko e hā ho fatongia he Siasí?"

Na'á ne tali loto fiefia mo laukau mai, "Oku ou sai pē. 'Oku ou ngāue he kau palesitenisí 'o 'emau kōlomu kaumātu'á. Mālō 'aupito sí'o tokanga kiate aú pea mo e ngaahi tohi ne ke 'oangé pea 'oku ou kei tauhi pē ia."

'E ngaahi tokoua, 'oku fie ma'u 'e he māmaní 'etau tokoní. 'Oku tau fai kotoa nai e me'a 'oku totonu ke tau faí? 'Oku tau manatu'i nai e ngaahi lea 'a Palesiteni Sione Teilá, "Kapau he 'ikai te ke fakahoko totonu ho uiui'í, te ke ha'isia ki he 'Otuá koe'uhí ko kinautolu na'á ke mei lava 'o fakahaofi 'o kapau ne ke fakahoko ho fatongiá."¹⁴ 'Oku 'i ai ha va'e ke fakatu'uma'u, ha nima ke puke mai, ha 'atamai ke fakalotolahi'i, ha loto ke ue'i pea mo ha laumālie ke fakamo'ui. 'Oku fakatatali mai kiate koe 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ta'engatá. 'Oku 'a'au e faingamālie ke 'oua te ke tu'u pē 'o mamata va'inga, ka ke kau he tokoni 'i he lakanga fakataula'eikí. Tau muimui mu'a ki he fakamanatu ko ia 'oku hā 'i he Tohi 'a Sēmisi: "Ke fai 'e kimoutolu ki he folofolá pea 'oua na'a ngata 'i he fanongó, 'o mou kākaa'i 'a kimoutolu."¹⁵

Tau ako mu'a mo fakakaukau ki hotau fatongiá. Tau loto vēkeveke mu'a pea mo'ui taau ke ngāue. 'I he'etau fakahoko ko ia hotau fatongiá, tau molomolomuiva'e mu'a ai ki he 'Eikí. 'I he'etau 'a'eva ko ia he hala ne hā'elea 'e Sīsuú, te tau 'ilo ai na'á

Ne mahulu hake He'ene hoko pē ko ha pēpē 'i Selusalemá, ko ha foha 'o ha tangata tufunga pea mo e faiako tu'ukimu'a taha he māmaní. Te tau 'ilo'i ko Ia 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í. Ko e taimi na'e ui ai Ia ki he fatongiá, na'á Ne tali, "'E Tamai ke fai pē 'a ho finangaló, pea ke 'o'ou 'a e langilangi 'o ta'engata.'"¹⁶ 'Oku ou lotua ke tau takitaha fakahoko ia, 'i Hono huafa mā'oni'oní, 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisi ko e 'Eikí, 'ēmeni.

Notes

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 117.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utafai* (2004), 43.
3. Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 139–40; toe fakamamafa'i.
4. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sione Teila* (2001), 138.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:99; toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
6. 1 Nīfai 3:7; vakai foki, veesi 1–5.
7. Vakai, 1 Nīfai 3:5.
8. Rabindranath Tagore, 'i he William Jay Jacobs, *Mother Teresa: Helping the Poor* (1991), 42.
9. Robert Louis Stevenson, 'i he Elbert Hubbard II, comp., *The Note Book of Elbert Hubbard: Mottoes, Epigrams, Short Essays, Passages, Orphic Sayings and Preachments* (1927), 55.
10. *Stand Ye in Holy Places: Selected Sermons and Writings of President Harold B. Lee* (1976), 255.
11. 'I he Ernest Eberhard Jr., "Giving Our Young Men the Proper Priesthood Perspective," typescript, July 19, 1971, 4–5, Church History Library.
12. George Albert Smith, 'i he Conference Report, Apr. 1942, 14.
13. Henry Wadsworth Longfellow, "The Legend Beautiful," 'i he *The Complete Poetical Works of Longfellow* (1893), 258.
14. *Ngaahi Akonaki: Sione Teila*, 191.
15. Sēmisi 1:22.
16. Mōsese 4:2.

'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī

*'I he taimi 'oku fonu ai hotau lotó 'i he 'ofa ki he 'Otuá,
'oku tau hoko ai 'o "feangalelei'aki, manava'ofa mo fa'a
fakamolemole."*

Si'oku kainga, ne 'ikai fuoloa 'eku ma'u ha tohi mei ha fa'ē loto hoha'a na'á ne si'i kole mai ke u lea he konifelenisi lahi 'i ha tefito 'e tautefito 'ene 'aongá kiate ia mo 'ene fānaú. Kuo hoko ha tō-kehekehe 'i honau vaá pea kuo 'ikai ke nau toe felea'aki. Na'e loto mamahi 'a e fa'eé. 'I he'ene tohi, na'á ne fakapapau'i mai kiate au 'e tokoni ha'aku lea he konifelenisi lahi 'i he tefito ko 'ení ke fakalelei'i hono vā mo 'ene fānaú pea 'e lelei e me'a kotoa pē.

Na'e hoko e tautapa loto fakamātoato 'a e fa'ē ko 'ení ko ha taha 'o e ngaahi ue'i ne u ma'u 'i he ngaahi māhina kuohilí 'oku totonu ke u lea 'i ha tefito 'oku 'alu ke lahi ange 'ene hokó—'o 'ikai ki he fa'ē loto hoha'á pē, ka ki ha tokolahí 'i he Siasí pea mo e māmaní foki.

'Oku ou mālie'ia 'i he tui 'a e fa'ē 'ofa ko 'ení 'e lava ke tokoni ha lea he konifelenisi lahi ke fakalelei'i hono vā mo 'ene fānaú. 'Oku ou tui 'oku 'ikai fai 'ene falalá ki he tu'unga lavame'a 'a e kau leá, ka 'i he "ivi 'o e folofola 'a e 'Otuá," 'a ia 'oku "lahi ange 'ene ngāué 'i he fakakaukau 'a e kakaí 'i ha . . . toe me'a kehe."¹ Si'i tuofefine 'ofeina, 'oku ou lotua 'e ue'i 'e he Laumālié 'a e loto ho'o fānaú.

‘I he Taimi ‘Oku Vā-kovi Aí

Ko e vā kovi mo maumaú ko ha me‘a motu‘a pē ia kuo fuoloa ‘ene hokó. Ko Kēini he kuonga mu‘á ‘a e fuofua tokotaha na‘á ne tuku ke hū e ongo‘i loto kovi mo tāufehi‘á ‘o uesia hono lotó.

Na‘á ne fakatōkakano ‘i hono lotó ‘a e meheká mo e taufehi‘á pea na‘á ne tuku ke a‘u e ngaahi ongo ko ‘ení ‘o polo‘uto ‘o a‘u ki ha tu‘unga na‘á ne fai ha me‘a ta‘e‘amanekina—na‘á ne fakapoongi hono tokouá pea ne hoko ai ko e tamai ‘o e ngaahi loi ‘a Sētané.²

Talu mei he ngaahi ‘aho ko ia ‘i he kamata‘angá, mo e iku e laumālie meheká mo e tāufehi‘á ki he ngaahi talanoa fakamamahi taha ‘i he hisitōliá. Na‘á ne fakatupu e fehi‘a ‘a Saula ‘ia Tēvitá, ‘a e ngaahi foha ‘o Sēkopé ‘i honau tehina ko Siosefá, ‘a Leimana mo Lēmiuela ‘ia Nīfaí pea mo ‘Amalekaia ‘ia Molonai.

‘Oku ou tui kuo uesia e tokotaha kotoa pē ‘i he māmaní, ‘e he laumālie faka‘auha ‘o e fakakikihí, tāufehi‘á mo e sāuní. Mahalo ‘oku ‘i ai ha ngaahi taimi ne tau fakatokanga‘i ai e laumālie ko ‘ení ‘iate kitautolu. ‘I he taimi ‘oku tau mamahi, ‘ita pe meheka aí, ‘oku faingofua ‘aupito ke tau fakamāu‘i ‘a e ni‘ihi kehé, ‘o tau fa‘a fakakaukau hu‘uhu‘u ma‘u pē ki he‘enau tō‘ongá ke fakatonuhia‘i ‘aki ‘etau ongo‘i tāufehi‘á.

Ko e Tokāteliné

Ko e mo‘oni ‘oku tau ‘ilo‘i ‘oku hala ‘eni. ‘Oku mahino lelei pē ‘a e tokāteliné. ‘Oku tau fakafalala ki he Fakamo‘uí; he ‘ikai lava ke fakamo‘ui ha taha ‘iate kitautolu ta‘e kau ai Ia. ‘Oku tu‘uloa mo ta‘engata e Fakalelei ‘a Kalaisí. ‘Oku fakamolemole‘i ‘etau ngaahi angahalá ‘o fakafou ‘i ha ngaahi makatu‘unga. Kuo pau ke tau fakatomala, pea kuo pau ke tau loto fiemālie ke fakamolemole‘i ‘a e ni‘ihi kehé. Na‘e ako‘i mai ‘e Sīsū: “Mou fefakamolemole‘aki; he ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne fakamolemolé . . . [te ne tu‘u] halaia ‘i he ‘ao ‘o e Eikí; he ‘oku nofo ‘iate ia ‘a e angahala lahi angé”³ pea “‘Oku monū‘ia ‘a e manava‘ofá: he te nau ma‘u ‘a e ‘ofa.”⁴

Ko e mo‘oni ‘oku ‘uhingamālie ‘aupito pē e ngaahi lea ia ko ‘ení—‘i he taimi ‘oku faka‘aonga‘i ai ia ki ha taha kehé. ‘E lava ke tau sio lelei mo faingofua pē ki he ngaahi ola kovi ‘oku ma‘u he taimi ‘oku loto fakamaau mo loto tāngia ai ‘a e ni‘ihi kehé. Ka ‘oku

'ikai 'aupito ke tau sai'ia he taimi 'oku fakamāu'i ai kitautolu 'e he kakai.

Ka 'i he taimi 'oku tau filifilimānako mo loto mamahi ai, 'oku tau fa'a fakatonuhia'i 'etau 'itá 'o tala ko e 'ita mā'oni'oni pea tala 'oku falala'anga mo totonu 'etau fakamāu. Neongo he 'ikai lava ke tau sio ki he loto 'o ha taha, ka 'oku tau fa'a mahalo 'oku tau 'ilo'i tokua e fakakaukau kovi 'a ha taha pe tau 'ilo ko e tokotaha kovi ē he'etau fo'io sio pē ki ai. 'Oku tau hanga kehe leva he taimi ko ia ko kitautolu 'oku 'itá he 'oku tau ongo'i 'oku tau ma'u e fakamatala kotoa pē 'oku tau fie ma'u ke fakahala'ia'i 'aki ha tahá.

'I he tohi 'a e 'Aposetolo ko Paulá ki he kakai Lomá, na'á ne pehē ai ko kinautolu ko ia 'oku fakamāu'i e ni'ihī kehé he "'ikai ke nau hao." Na'á ne pehē, ko e mōmeniti pē 'oku tau fakamāu'i ai ha taha, 'oku tau fakahalaia'i ai kitautolu he 'oku 'ikai hala ha taha he angahala.⁵ Ko e fakafisi ko ia ke fakamolemole'í, ko ha angahala mamafa ia—na'e fakatokanga mai ki ai 'a e Fakamo'uí. Na'e feinga e kau ākongā 'a Sīsuú ke "kumi . . . ki ha ngaahi faingamālie ke fetukuaki'i'aki 'o 'ikai te nau fefakamolemole'aki 'i honau lotó; pea na'e fakamamahi'i mo tautea'i 'o lahi 'aupito 'a kinautolu koe'uhí ko e angahalá ni."⁶

Kuo folofola mahino mai hotau Fakamo'uí 'i he kaveingá ni 'oku 'ikai ha 'uhinga lelei ia ki he'etau faka'uhinga fakatāutahá. Kuó Ne folofola, "Ko au ko e 'Eikí, te u fakamolemole'í 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'í, ka 'oku 'eke'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole'í 'a e kakai kotoa pē."⁷

Ke u toe ki'i fakamahino atu mu'a? 'I he taimi 'oku fie ma'u ai 'e he 'Eikí ke tau fakamolemole'í e kakai kotoa peé, 'oku kau ai 'etau fakamolemole'í foki mo kitautolú. Taimi 'e ni'ihī, neongo e kakai kotoa 'i he māmaní, ka ko e tokotaha 'oku faingata'a taha ke fakamolemole'í—pea mahalo ko e tokotaha ia 'okú ne fie ma'u taha 'etau fakamolemole'—'a e tokotaha ko ia 'oku sio atu kiate koe mei he sio'atá.

Me'a Mahu'inga Tahá

'E lava ke ako'i e tefito ko 'eni ko e fakamāu'i 'o e ni'ihī kehé 'i ha malanga fo'í lea pē 'e ua. Ko 'ene a'u mai ko ia ki he taufehi'á, ngutu laú, ta'e toka'í, manukí, loto tāngiá pe fie fakatupu laveá, kātaki 'o faka'aonga'í ki ai e kupu'i lea ko 'ení:

Tuku ia!

‘Oku faingofua pehē. ‘Oku fie ma’u pē ke tuku ‘etau fakamāu’i e ni’ihi kehē kae fetongi ‘etau loto fakamāu ‘aki ha loto ‘oku fonu ‘i he ‘ofa ki he ‘Otuá mo ‘Ene fānaú. Ko ‘etau Tamaí ‘a e ‘Otuá. Ko ‘Ene fānau kitautolu. Ko e fānau kotoa pē kitautolu ‘e taha. ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo’i lelei pe te u fakaongo fēfē atu e kongamahu’inga ko ‘eni ke ‘oua ‘e fakamāu’i e ni’ihi kehē ‘i ha founga le’o afea, mālohi mo fakalotoa ke ‘oua na’a toe ngaló. ‘E lava ke u lau atu e folofolá, ‘e lava ke u feinga ke fakamatala’i atu e tokāteliné pea te u lau atu foki mo ha ki’i kupu’i lea ne u toki sio kimuí ni na’e fakapipiki ‘i ha taumuli ‘o ha me’alele. Ne u muimui atu ‘i ha kā na’e ngali ‘ita e faka’ulí, ka na’e ako’i mai ‘e he kupu’i lea ko ‘ení ha lēsoni mahu’inga. Ko hono fakaleá ‘eni, “‘Oua te ke fakamāu’i au, he ‘oku kehe pē ‘eku angahalá ‘a’aku meiate koe.”

Kuo pau ke tau ‘ilo’i ‘oku ‘ikai ke tau haohaoa kotoa pē—ko e kau kolekole kotoa pē kitautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá. ‘Ikai kuo ‘i ai ha taimi ne tau kolea ai ha manava’ofa pe tautapa ke ma’u ha ‘alo’ofa? ‘Ikai kuo tau faka’amu ‘aki e kotoa hotau iví ke ma’u ha ‘alo’ofa—ke fakamolemole’i ‘etau ngaahi fehalaaki mo e angahala kuo tau fakahokó?

Koe’uhí ‘oku tau fakafalala kotoa ki he ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá, ‘e lava fēfē leva ai ke tau fakafisinga ke foaki ki he ni’ihi kehē ‘a e momo’i ‘alo’ofa ‘oku tau fie ma’u ma’atautolú? Si’oku kainga ‘ofeina, ‘ikai ‘oku totonu ke tau fa’a fakamolemole ‘o hangē ko ‘etau fie ma’u ke fakamolemole’i kitautolú?

Ko e ‘Ofa ki he ‘Otuá

‘Oku faingata’a nai hono fai ‘ení?

‘Io, ko e mo’oni.

‘Oku ‘ikai faingofua ke fakamolemole’i pē kitautolu mo e ni’ihi kehē. Ko hono mo’oní, ‘oku fie ma’u ‘e hatau tokolahi ke fai ha liliu lahi ‘i he ‘etau tō’onga mo’uí mo e anga ‘etau fakakaukaú—‘a ia ko ha liliu ‘o e lotó. Ka ‘oku ‘i ai ha ongoongo fakafiefia. Ko e “fu’u liliu lahi”⁸ ko ‘eni ‘o e lotó ‘a e me’a ‘oku fakataumu’a ke ‘omi ‘e he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí ki he ‘etau mo’uí.

‘Oku fakahoko fēfē ia? Faka fou ‘i he ‘ofa ki he ‘Otuá.

‘I he taimi ‘oku fonu ai hotau lotó ‘i he ‘ofa ki he ‘Otuá, ‘oku hoko leva ha me’a lelei mo ma’a kiate kitautolu. ‘Oku tau “fai ki

he'ene ngaahi fekaú pea 'oku 'ikai fakamamahi 'a 'ene ngaahi fekaú. He ko ia kotoa pē kuo fanau'i 'i he 'Otuá, 'okú ne ikuna 'a māmani."⁹

Ko e lahi ange ko ia 'etau faka'atā 'etau 'ofá ki he 'Otuá ke ne pule'i 'etau fakakaukaú mo hotau lotó—ko e lahi ange ia 'etau faka'atā 'etau 'ofa ki he 'etau Tamai Hēvaní ke tupulaki 'i hotau lotó—ko e faingofua ange ia ke tau 'ofa ki he ni'ihí kehé 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. 'I he 'etau faka'atā hotau lotó ke fakafonu 'aki e 'ofa ki he 'Otuá, 'e mōlia atu leva 'a e ongo'i tāufehi'á mo e meheká.

'Oku hoko ma'u pē 'a Kalaisi ko hotau fa'ifa'itaki'angá. Na'á Ne fakahaa'i mai e founzá 'i He'ene ngaahi akonakí pea mo 'Ene mo'uí. Na'á Ne fakamolemole'i 'a e angahalá, 'a e lea koví pea mo kinautolu ne nau feinga ke fakalavea'i mo fakamamahi'i Iá.

Na'e pehē 'e Sīsū 'oku faingofua ke tau 'ofa he ni'ihí 'oku 'ofa kiate kিতautolú; na'a mo e kau angahalá ke tau lava 'o fai ia. Ka na'e ako'i mai 'e Sīsū Kalaisi ia ha fono mā'olunga ange. Kuo laui senituli e vanavanaiki mai 'Ene folofolá pea 'oku 'uhinga mai ia kiate kিতautolu he 'ahó ni. 'Oku 'uhinga ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku fie hoko ko 'Ene kau ākongá. 'Oku 'uhinga mai ia kiate koe mo au: "'Ofa ki homou ngaahi filí, tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku kape'i 'a kimoutolú, fai lelei kiate kinautolu 'oku fehi'a kiate kimoutolú pea hūfia 'a kinautolu 'oku faikovi mo fakatanga kiate kimoutolú."¹⁰

'I he taimi 'oku fonu ai hotau lotó 'i he 'ofa ki he 'Otuá, 'oku tau hoko ai 'o "'feangalelei'aki . . . 'o manava'ofa 'o fefakamolemole'aki [i'iate kimoutolu], 'o hangē ko e [fakamolemole'i kিতautolu] 'e he 'Otuá koe'uhí ko Kalaisi."¹¹

'E lava 'e he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí ke ne to'o atu e 'uno'i ika 'o e tāufehi'á mo e loto 'itá mei hotau matá, ka tau lava 'o vakai ki he ni'ihí kehé 'i he founzá 'oku 'afio mai ai 'etau Tamai Hēvaní kiate kিতautolú: ko ha kakai ta'etau mo ta'e haohaoa 'oku tau malava pea tau mahu'inga ange 'i he me'a 'oku tau lava ke fakakaukau atu ki aí. Koe'uhí 'oku 'ofa lahi 'a e 'Otuá 'iate kিতautolu, kuo pau foki ai ke tau fe'ofa'aki mo fefakamolemole'aki.

Ko e Hala 'o e Ākongá

Si'oku kāinga 'ofeina, fakakaukau'i e ngaahi fehu'i ko 'eni 'o hangē pē ha'o ki'i sivi'i fakatāutaha koé:

'Okú ke tukuloto'i nai ha loto 'ita ki ha taha?

'Okú ke ngutu lau nai, neongo mahalo 'oku mo'oni e me'a 'okú ke lea 'akí?

'Okú ke fakasītu'a'i, teke'i pe tautea'i e ni'ihi kehé koe'uhí ko ha me'a kuo nau fai?

'Okú ke meheka fakapulipuli nai ki ha taha?

'Okú ke fie fakatupu lavea ki ha taha?

Kapau na'á ke tali 'io ki ha taha 'o e ngaahi fehu'í ni, 'e lava ke ke faka'aonga'i e fo'i lea 'e ua ne u 'oatu kimu'a angé: Tuku ia!

'I ha māmani fonu tukuaki'i mo angakovi, 'oku faingofua ange ke te fehi'a mo ta'etoka'i ai e ni'ihi kehé. Ka kimu'a ke tau fai iá, tau manatu'i mu'a e folofola 'a e Tokotaha ko hotau 'Eiki mo e fa'ifa'itaki'angá: "Ko ia ia 'iate kimoutolu 'oku ta'eangahalá, ke lī 'e ia 'a e fuofua maká ki ai."¹²

'E kāinga, tau li'aki mu'a 'etau ngaahi fo'i maká.

Tau anga'ofa.

Tau fa'a fakamolemole.

Tau fetalanoa'aki melino.

Tuku ke fakafonu hotau lotó 'aki e 'ofa ki he 'Otuá.

"Tau failelei ki he kakai kotoa pē."¹³

Na'e tala'ofa mai e Fakamo'uí: "Foaki, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu; ko e fua lahi kuo fa'o lolo hifo 'o lulu fakataha, pea fonu mahuohua. . . He ko e fuofua ko ia te mou [ngāue 'akí] 'e toe fua 'aki ia kiate kimoutolu."¹⁴

'Ikai 'oku totonu ke fakalotoa kitautolu 'e he tala'ofá ni ke tukutaha ma'u pē 'etau tokangá 'i he ngaahi ngāue anga'ofá, fa'a fakamolemolé pea mo e 'ofa faka-Kalaisí kae 'ikai ko e 'ulungaanga ta'efe'ungá?

Tau hanga mu'a, 'i he'etau hoko ko e kau ākongá 'a Sisū Kalaisí, 'o fetongi e koví 'aki 'a e lelei.¹⁵ 'Oua na'a tau feinga sāuni pe tuku ke iku'i kitautolu 'e he'etau 'itá.

"He kuo tohi, 'oku 'a'aku 'a e totongí; 'oku pehē 'e he 'Eikí, te u totongi pē 'e au.

"Ko ia kapau 'oku fiekaia ho filí, fafanga ia; kapau 'oku fieinua, 'oatu ha inu kiate ia. . .

“‘Oua na‘a ikuna koe ‘e he koví, kae ikuna ‘a e koví ‘aki ‘a e lelei.”¹⁶

Manatu‘i: ‘i he hiliange ‘a e me‘a kotoa pē, ‘oku ma‘u ‘e he manava‘ofá ‘a e ‘ofá.¹⁷

‘I he‘etau hoko ko e kāingalotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi mo e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, neongo pe ko e fē faitu‘u ‘oku tau ‘i aí, ‘ofa ke ‘iloa kitautolu ko ha kakai ‘oku “fe‘ofa‘aki kiate kimoutolu.”¹⁸

Fe‘ofa‘aki

‘E kāinga, ‘oku lahi fau e lotu mamahí mo e faingata‘a‘iá ‘i he mo‘ui ko ‘ení ta‘e tĕnaki atu ki ai ‘etau lotu fefeká, lotu ‘itá mo e tāufehi‘á.

‘Oku ‘ikai ke tau haohaoa.

‘Oku ‘ikai haohaoa e kakai ‘oku tau feohí.¹⁹ ‘Oku fai ‘e he kakaí ha ngaahi me‘a ‘oku fakatupu matalili, fakatupu lotu mamahi mo fakatupu ‘ita. ‘E pehē ma‘u ai pē ‘a e mo‘ui fakamatelie ia ko ‘ení.

Ka neongo ia, kuo pau ke tau si‘aki ‘etau lotu mamahí. Ko ha kongia ia ‘o e taumu‘a ‘o e mo‘ui fakamatelié ke tau ako ki he founga hono si‘aki e fa‘ahinga me‘a ko iá. *Ko e founga ia ‘a e ‘Eiki.*

Manatu‘i, ‘oku fonu ‘a hēvani he kakai ‘oku nau faitatau he me‘a ko ‘ení: ‘Oku fakamolemole‘i kinautolu. Pea ‘oku nau fa‘a fakamolemole.

‘Omi ho‘o kavengá ki he to‘ukupu kekelele ‘o e Fakamo‘uí. Tuku ‘a e lotu fakamāú. Tuku e Fakalelei ‘a Kalaisí ke ne lilii mo fakamo‘ui ho‘o lotu laveá. Mou fe‘ofa‘aki. Mou fefakamolemole‘aki.

‘E ma‘u ‘a e ‘alo‘ofá ‘e kinautolu ‘oku manava‘ofá.

Ko ‘eku fakamo‘oní ‘eni ‘i he huafa ‘o Ia ‘oku ‘ofa lahi mo kakató, ko ia na‘á Ne foaki ai ‘Ene mo‘uí koe‘uhí ko kitautolu, ko Hono kaungāme‘a—‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. ‘Alamā 31:5.	6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:8.
2. Vakai, Mōse 5:16–32.	7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:10; toki tĕnaki atu e fakamamafá.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:9.	8. Mōsaia 5:2.
4. Mātiu 5:7.	
5. Vakai, Loma 2:1.	

9. 1 Sione 5:3–4.
10. Mātiu 5:44; vakai foki ki he veesi
45–47.
11. 'Efesō 4:32.
12. Sione 8:7.
13. Kalētia 6:10.
14. Luke 6:38.
15. Vakai, Mātiu 5:39–41.
16. Loma 12:19–21.
17. Vakai, Mātiu 5:7.
18. Sione 13:35.
19. Vakai, Loma 3:23.

Fakafeta'i ki he 'Otuá

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Hono 'ikai lelei ange kapau te tau ma'u kotoa ha mahino lahi ange ki he foaki lahi mo e 'ofa 'a e 'Otuá pea tau fakahaa'i 'etau loto hounga'ia kiate Ia.

Kāinga 'ofeina, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou pou pou ta'etūkua mo faivelengá. 'Oku fakahoko atu 'emau hounga'ia mo homau 'ofa ki he taha kotoa 'o kimoutolu.

Ne ma faka'ofa'ofa'ia kimuí ni mo Sisitā Nalesoni 'i he fanga ki'i ika mei he talopikí ne tuku 'i ha ki'i puha sio'ata 'a ha taha. Ko ha fanga ika lanu maama mo fuo kehekehe mo lalahi kehekehe ne nau felēleaki holo aí. Ne u 'eke ki he tauhi he tafa'akí, "Ko hai 'okú ne 'omi e me'akai ma'á e fanga ika faka'ofa'ofa ko 'eni?"

Tali mai 'e ia, "Ko au."

Peá u 'eke ange leva, "Kuo nau fakamālō tu'o taha atu?"

Tali mai 'e ia, "Te'eki ai!"

Ne u fakakaukau ki ha kakai 'oku ou 'ilo'i 'oku nau ta'e-tokanga mo'oni pehē ki honau Tupu'angá mo 'enau "mā mo'oni 'o e mo'uí."¹ 'Oku nau mo'ui mei he 'aho ki he 'aho 'o 'ikai fakatokanga'i e 'Otuá mo 'Ene lelei ma'anautolú.

Hono 'ikai lelei ange kapau 'e fakatokanga'i 'e he taha kotoa 'a e mālohi fakalangi mo e 'ofa 'a e 'Otuá pea nau fakahaa'i 'enau hounga'ia kiate Ia. Na'e ako'i mai 'e 'Āmoni, "Fakafeta'i ki [he 'Otuá], he 'okú ne fai 'a e ngāue mā'oni'oni 'o ta'engata."² Ko e tu'unga ko ia 'o 'etau hounga'ia ko e fuatautau pē ia 'o 'etau 'ofa kiate Iá.

Ko e 'Otuá ko e Tamai ia hotau laumālié.³ 'Okú ne ma'u ha sino nāunau'ia mo haohaoa 'o e kakano mo e hui.⁴ Na'a tau nofo mo ia 'i he langí ki mu'a pea toki fanau'i mai kitautolú.⁵ Pea 'i he

taimi na'á Ne fakatupu ai kitautolu 'i he sinó, na'e fakatupu kitautolu 'i he tatau 'o e 'Otuá, 'o tau takitāuhi ha sino fakafo'ituitui.⁶

Fakakaukau ki hono tauhi fakaesino koé. Ko e foaki mo'oni pē ia mei he langí. 'Oku tau ma'u kotoa 'a e 'eá, me'akaí, mo e vai ko ha ngaahi me'a'ofa mei ha Tamai Hēvani 'ofa. Na'e ngaohi 'a e māmani ke ne tokoni' i 'etau nofo nounou 'i he mo'ui fakamatelié ni.⁷ Na'e fanau' i kitautolu mo ha faingamālie ke tau tupulaki, 'ofa, mali, pea mo fa'u ha ngaahi fāmili.

Ko e malí mo e fāmili na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá. Ko e fāmili ko e 'iuniti feohi'anga mahu'inga taha ia 'i he mo'ui ni pea mo 'itāniti. Fakatau mo e palani ma'ongo'onga 'a e 'Otuá ki he fiefiá, 'e lava ke sila' i 'a e ngaahi fāmili 'i he temipalé mo nau teuteu ke toe foki 'o nofo 'i Hono 'afio'anga mā'oni'oni 'o ta'engata. Ko e mo'ui ta'engata ia! 'Okú ne feau e ngaahi faka'ānaua tāumama' o 'o e loto e tangatá—'a e faka'amu fakanatula ko ia ke feohi ta'e ngata mo e kau mēmipa 'ofeina 'o ha fāmili.

Ko ha kongá kitautolu 'o 'Ene taumu'a fakalangí: Na'á Ne folofola, "Ko 'eku ngāué . . . mo hoku nāunaú ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."⁸ Pea ke a'usia 'a e ngaahi kaveinga ko iá, "Na'e 'ofa pehē [ai] 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha kae ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."⁹ Ko e ngāue ko iá ko hono fakahaa' i kāfakafa ia 'o e 'ofa 'a e 'Otuá. "He na'e 'ikai ke [Ne] fekau hono 'Aló ki māmani ke fakamala'ia 'a māmani; ka koe'uhí ke mo'ui 'a māmani 'iate ia."¹⁰

Ko e 'elito e palani ta'engata 'a e 'Otuá 'a e misiona ko ia Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.¹¹ Na'á Ne hā'ele mai ke huhu' i e fānau 'a e 'Otuá.¹² Tu'unga 'i he Fakalelei 'a e 'Eikí, kuo hoko mo'oni ai 'a e toetu'ú (pe mo'ui ta'e fa'amaté).¹³ Pea tu'unga 'i he Fakalelei 'e a'usia ai e mo'ui ta'engatá 'e he taha kotoa pē 'e mo'ui taau. Na'e fakamahino mai 'e Sīsū:

"Ko au ko e toetu'u mo e mo'ui: ko ia 'oku tui kiate aú, ka ne mate ia, 'e mo'ui pē ia:

"Pea ko ia 'oku mo'ui mo tui kiate aú 'e 'ikai 'aupito mate ia."¹⁴

Fakafeta'i ki he 'Otuá—koe'uhí ko e Fakalelei 'a e 'Eikí mo 'Ene me'a'ofa 'o e toetu'ú—'a ia ko e pōpoaki faka'eieiki 'eni 'o e Toetu'ú!

Ngaahi Me'a'ofa Fakatu'asinó

'Oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní He'ene fānaú.¹⁵ Kuó Ne tāpuaki'i takitaha kinautolu 'aki ha ngaahi me'a'ofa fakatu'asino mo fakalaumālie. Tuku ke u lea ki he fa'ahingá ni takitaha. 'I he taimi 'oku mou hiva ai "Fānaú Au 'a e 'Otuá," fakakaukau angé ki He'ene me'a'ofa atu 'aki ho sino fakaemāmaní. Ki he ngaahi 'ulungaanga fakaofa kuo tānaki atu ki ho "natula fakalangí."¹⁶

Ko e 'ōkani takitaha ho sinó ko ha me'a'ofa fakaofa ia mei he 'Otuá. Ko e mata kotoa pē 'oku 'i ai hono sio'ata fakatonutonu 'iate ia pē. 'Oku pule'i 'e he neavé mo e uouá 'a e ongo matá ke taha pē 'imisí. 'Oku fakafehokotaki 'a e ongo matá ki he 'utó 'a ia 'okú ne puke 'a e 'ata 'oku sio ki aí.

Ko ho mafú ko ha pamu fakaofa.¹⁷ 'Oku 'i ai hano halanga (valve) pepepengesi 'e fā 'oku nau pule'i e fetāfeaki 'a e totó. 'Oku mapuni mo ava 'a e ngaahi halanga ko 'ení 'o laka hake he tu'ó 100,000 he 'aho—tu'ó 36 miliona he ta'u. Ka, kapau he 'ikai uesia 'e ha mahaki, 'oku nau lava pē ke matu'uaki ta'e fakangatangata 'a e ha'aha'a ko iá.

Fakakaukau angé ki he nāunau malu'i 'o e sinó. 'Okú ne 'ilo 'a e mamahí ke malu'i ia mei he fakatu'utāmakí. 'Okú ne fakatupu ha me'a malu'i (antibodies) ka hoko ha palangia. 'Oku hoko e kilí ko ha malu'i. 'Oku fakatokanga atu 'i ha tōtu'a 'a e mafaná pe momokó telia na'a hoko ha kafo.

'Oku fakafo'ou 'e he sinó hono ngaahi selo (cells) kuo ta'e-aongá mo pule'i e lahi 'o e ngaahi me'a 'oku fa'u 'akí. 'Oku fakamo'ui pē 'e he sinó hono ngaahi laveá, mamulumulú, mo e ngaahi hui kuo fasí. Ko 'ene malava ke fakatupú ko ha me'a'ofa toputapu ia 'e taha mei he 'Otuá.

Tau manatu'i mu'a 'oku 'ikai fie ma'u e sino haohaoá kae toki a'usia ai e iku'anga fakalangi 'o ha taha. Ko hono mo'oní, ko ha ní'ihí 'o e ngaahi laumālie lelei tahá 'oku fa'ofale ia 'i ha ngaahi sino ngāvaivai mo 'ikai haohaoa. 'Oku fa'a fakatupulaki e ivi fakalaumālie lelei 'e ha kakai 'oku nau faingata'a'ia fakaesino, koe'uhí ko 'enau mohu faingata'a'ia.

‘Ilonga ha taha ‘okú ne ako e ngaahi fengāue‘aki ‘a e sino ‘o e tangatá te ne “mamata ki he ‘Otuá ‘oku hā‘ele ‘i hono ngeiá mo e māfimaŋi.”¹⁸ Koe‘uhí ‘oku pule‘i e sinó ‘e ha fono fakalangi, ka ‘i ai ha fakamo‘ui, ‘e hoko ia tu‘unga ‘i he talangofua ki he fono ‘a ia ‘oku makatu‘unga ia ki aí.¹⁹

Ka ‘oku ma‘uhala ha kakai ‘e ni‘ihi ‘o pehē tokua ‘oku tupukoso pē ngaahi natula fakaofu fakaesino ko ‘ení pe tupu mei ha ha‘ulu ha me‘a ‘i ha feitu‘u. Fehu‘i pē kiate koe, “‘E lava nai ‘e ha ha‘ulu ‘i ha fale paaki ‘o fa‘u ha tikisinale?” Ko ‘ene malavá ‘oku *mātu‘aki* taukakapa. Ka kapau ‘oku pehē, he ‘ikai ke ne lava ‘e ia ‘o fakamo‘ui hono ngaahi kupu maumaú pe fakatupu hano tatau fo‘ou!

Kapau ‘e mālohi e ivi ‘o e sinó ke ngāue lelei, malu‘i, fakalelei‘i, pule‘i, pea mo toe fakafou ta‘e fakangatangata, ta he ‘ikai hano ngata‘anga ia ‘o e mo‘ui he māmani. ‘Io, te tau mo‘unofoa ‘i māmani! ‘I he ‘alo‘ofa mai hotau Fakatupú kiate kitautolú, na‘á ne tuku ai ke ngalutuku ‘aki ‘etau hoholo ‘o motu‘á mo e ngaahi founa kehé kotoa ‘a e mate fakaesinó. Ko e maté, ‘o hangē pē ko e fanau‘i maí, ko ha kongia ia ‘o e mo‘uí. ‘Oku ako‘i mai ‘e he folofolá, “na‘e ‘ikai ‘aonga ke fakahaofi ‘a e tangatá mei he mate fakasino ko ‘ení, koe‘uhí ‘e maumau‘i ai ‘a e palani lahi ‘o e fiefiá.”²⁰ Ko e foki ko ia ki he ‘Otuá ‘i he matapā ‘oku tau ui ko e maté ‘oku fakafieŋia ia kiate kinautolu ‘oku ‘ofa kiate Ia mo mateuteu ke fe‘iloaki mo Iá.²¹ Kuo pau ke a‘u ki ha taimi ‘e “fakataha‘i ‘a e laumālié mo e . . . sinó ‘i hono anga haohaoá; ‘e toe fakafoki ‘a e alangá mo e hokotanga huí fakatou‘osi ki hono tu‘unga totonú,”²² ‘o ‘ikai ke toe fakamavahevahe‘i. Fakafeta‘i ki he ‘Otuá ‘i he ngaahi me‘a‘ofa fakaesino ko ‘ení!

Ngaahi Me‘a‘ofa Fakalaumālie

‘Oku mahu‘inga foki e sinó, he ‘oku hoko ko e tāpanekale ki he laumālie ‘o ha taha. Na‘e mo‘ui hotau laumālié ‘i he maama fakalaumālié²³ pea ‘e kei mo‘ui pē ‘i he hili e mate ‘a e sinó.²⁴ ‘Oku foaki ‘e he laumālié ki he sinó ‘ene longomo‘uí mo hono ‘ulungāngá.²⁵ Ko e taimi ‘oku fakataha‘i ai ‘a e laumālié mo e sinó ‘i he mo‘uí ni mo e mo‘ui ka hokó, ‘oku hoko ia ko e laumālie mo‘ui ‘oku mahu‘inga fau.

Koe'uhí 'oku mahu'inga e laumālie 'o ha taha, ko ia 'oku ta'engata ai e ola hono fakatupú. 'Oku fakaivia ia 'i he 'etau fetu'utaki 'i he lotu fakatōkilalo mo 'etau Tamai Hēvani 'ofá.²⁶

'Oku fakalaumālie kotoa e natula 'o e ngaahi me'a 'e fakamāu 'i 'aki kitautolu 'i ha 'ahó.²⁷ 'Oku kau heni 'a e 'ofá, angama'á, angatonú, loto 'ofá, mo e tokoni ki he ni'ihī kehé.²⁸ 'Oku lava 'e homou laumālié, fakataha mo 'ene 'i homou sinó, ke fakatupulaki mo fakafōtungā mai 'a e ngaahi natula ko 'ení 'i ha ngaahi founga 'oku mahu'inga ki ho'omou fakalalakaka ta'engatá.²⁹ 'Oku a'usia 'a e fakalalakaka fakalaumālié 'i he ngaahi sitepu 'o e tuí, fakatomalá, papitaisó, me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e kātaki ki he iku'angá, pea kau foki ai mo e ngaahi ouau 'o e 'enitaumení mo e sila 'i he tempale mā'oni'oni.³⁰

'Oku tatau pē hono fie ma'u 'e he sinó ha me'akai faka'aho ke mo'uí, mo hono fie ma'u 'e he laumālié ke fafanga'í. 'Oku fafanga e laumālié 'aki e mo'oni ta'engatá. Ne tau fakamanatua he ta'u kuo 'osí e ta'u 400 'o e Tohi Tapu ne liliu 'e he Tu'í ko Sēmisi. Pea kuo meimei ta'u 'eni 'e 200 'etau ma'u 'a e Tohi 'a Molomoná. Kuo 'osi liliu kakato 'eni pe ko hano ngaahi konga kuo filifili, 'i ha lea fakafonua 'e 107. Tu'unga heni pea mo ha ngaahi folofola mahu'inga kehe, 'oku tau 'ilo ai ko e 'Otuá ko 'etau Tamai Ta'engatá Ia pea ko Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í. Fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he ngaahi me'a'ofa fakalaumālie ko 'ení!

Ngaahi Me'a'ofa 'o e Ongongoleleí

'Oku tau 'ilo na'e ako'i 'e ha kau palōfita 'o ha ngaahi kuonga fakakospeli lahi, hangē ko 'Ātama, Noa, Mōsese, pea mo 'Ēpalahame, 'a hono fakalangi 'o 'etau Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisí. Na'e tataki mai 'e he Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi 'i He'ena hā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá he 1820. Na'e fokotu'u 'a e Siasí he 1830. Hili e ta'u 'e 182 ko 'eni mei aí, 'oku tau kei ha'isia pē ki he fuakava ke 'oatu 'a e ongoongoleleí ki he "pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē."³¹ 'I he'etau fai iá, 'e fakatou tǎpuekina ai 'a kinautolu 'oku foakí mo kinautolu 'oku nau ma'ú.

‘Oku ‘atautolu ‘a e fatongia ke ako‘i ‘Ene fānaú pea mo fakaake ‘iate kinautolu ha ‘ilo ki he ‘Otuá. Ne pehē fuoloa atu ‘e he Tu‘i ko Penisimaní:

“Tui pē ki he ‘Otuá; tui ‘okú ne ‘i ai, pea na‘á ne fakatupu ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he langí pea ‘i he māmaní fakatou‘osi; tui ‘okú ne ma‘u ‘a e poto kotoa, mo e māfimafi kotoa, ‘i he langí mo e māmaní fakatou‘osi; . . .

“ . . . Tui foki ‘oku totonu ke mou fakatomala mei ho‘omou ngaahi angahalá pea li‘aki ia, pea fakavaivai‘i ‘a kimoutolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá; pea kole ‘i he loto fakamo‘omo‘oni ke ne fakamolemole‘i ‘a kimoutolu; pea ko ‘eni, kapau ‘oku mou tui ki he ngaahi me‘á ni kotoa pē, tokanga ke mou fai ia.”³²

‘Oku tatau ‘a e ‘Otuá ‘i he ‘aneafí, ‘ahó ni, pea ta‘engata, ka ‘oku ‘ikai pehē kitautolu. ‘Oku ‘atautolu ‘i he ‘aho kotoa pē ‘a e tukupā ke ma‘u e mālohi ‘o e Fakaleléi, koe‘uhí ke tau lava mo‘oni ‘o lihiu, hoko ‘o anga faka-Kalaisi ange, pea taau mo e me‘a‘ofa ‘o e hākeaki‘i pea mo‘ui ta‘engata mo e ‘Otuá, Sīsū Kalaisi, pea mo hotau ngaahi fāmilí.³³ Fakafeta‘i ki he ‘Otuá koe‘uhí ko e ngaahi mālohi, ngaahi faingamālie, pea mo e ngaahi me‘a‘ofa ‘o e ongoongoleléi!

‘Oku ou fakamo‘oni ‘okú Ne mo‘ui, ko e Kalaisí ‘a Sīsū, pea ko Hono Siasí ‘eni, kuo toe fakafoki mai ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ke fakahoko hono iku‘anga fakalangí. ‘Oku taki kitautolu he ‘ahó ni ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘a ia ‘oku tau ‘ofa ai mo pou pou‘i ‘aki hotau lotó kotoa, pea ‘oku pehē ‘etau pou pou‘i hono ongo tokoní pea mo e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā. Ko ‘eku fakamo‘oní ‘eni ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. Sione 6:35, 48; vakai foki ki he veesi 51.	6. Vakai, Sēnese 2:7;1 Kolinitō 15:44; Mōsese 3:7.
2. ‘Alamā 26:8; vakai foki, ‘Alamā 7:23.	7. Vakai, 1 Nīfai 17:36.
3. Vakai, Ngāue 17:27–29.	8. Mōsese 1:39.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22.	9. Sione 3:16.
5. Vakai, Mōsese 6:51; Loma 8:16; Hepelū 12:9; Selemaia 1:4–5.	10. Sione 3:17.
	11. ‘Oku fakamatala mahino atu ‘Ene ngaahi taumu‘á ‘i he 3 Nīfai 27:13–22.
	12. Vakai, ‘Alamā 11:40.

13. Vakai, 2 Nīfai 9:6–7, 20–22.
14. Sione 11:25–26.
15. Vakai, 1 Nīfai 17:40; 1 Sione 4:10.
16. 2 Pita 1:4.
17. 'Oku pamu 'e he mafú ha meimei kālani 'e 2,000 (lita 'e 7,570) he 'aho.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:47.
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:21. 'Oku 'ikai toe fehu'ia e fono fakalangi ko iá.
20. 'Alamā 42:8.
21. 'Oku fakahaa 'i 'e he Tangata fa'u Sāmé 'a e finangalo 'o e 'Otuá: "'Oku mahu'inga 'i he 'ao 'o ['Eikí] 'a e pekia 'o 'ene kakai mā'oní'oní" (Saame 116:15); vakai foki, Tangata-malanga 12:7.
22. 'Alamā 11:43; vakai foki, Tangata-malanga 12:7; 'Alamā 40:23; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:17.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:38.
24. Vakai, 'Alamā 40:11; 'Ēpalahame 3:18.
25. Ko e laumālié ko e fōtunga tofu pē ia 'o e sinó (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 77:2).
26. Vakai, 3 Nīfai 14:9–11.
27. Ko e laumālié, ka 'oku 'ikai ko e sinó, 'a e kupu longomo'ui fakahoko fatongia 'o e mo'uí. Ka 'ikai e laumālié, 'oku mate 'a e sinó (vakai, Sēmisi 2:26). Ko ia ai, ko e laumālié 'oku ne fili 'a e lelei pe kovi pea 'e ha'isia ia ki he ngaahi 'ulungaanga lelei pe kovi fakatou'osi 'okú ne ma'ú, 'i he Fakamaau Faka'osí (vakai, 'Alamā 41:3–7).
28. 'Oku kau foki 'i he ngaahi 'ulungaanga fakalaumālié 'a e "tuí, angama'á, 'iló, anga faka-ma'uma'ú, fa'a kātaki, fe'ofu'ofani fakakāingá, anga faka-'Otuá, manava'ofá, loto fakatōkilaló, mo e fa'a-ngāuē" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:6).
29. Vakai, 2 Nīfai 2:11–16, 21–26; Molonai 10:33–34.
30. Ko e tokāteline 'eni 'o Kalaisí (vakai, 2 Nīfai 31:11–21).
31. Mōsaia 15:28; vakai foki, 1 Nīfai 19:17; 2 Nīfai 26:13; Mōsaia 3:20; 15:28; 16:1; 'Alamā 37:4; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:18–23; 77:11; 133:37.
32. Mōsaia 4:9–10.
33. "Ko e mo'ui ta'engatá . . . ko e me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7).

Ngaahi Lēsoni Makehe

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú

'Oku ou 'amanaki mo lotua te tau hokohoko atu hono fuesia faka'e'i'eiki 'etau ngaahi kavengá pea tau ala atu 'o tokoni'i 'a kinautolu 'oku tau feohí.

T he māhina 'e 20 kuohilí, ne faitāpuekina homau fāmilí 'aki ha ki'i pēpē makehe.

Na'e fā'ele'i homa ki'i mokopuna tangata ko Pekisitoní 'oku 'ikai kakato e ngaahi kolomosomi (chromosomes) hono sinó, ko ha mahaki 'oku tofanga ai ha toko taha mei ha toko teau miliona. Na'e kamata ha fononga faingata'a ki homa 'ofefiné mo hono husepānití he taimi na'e fā'ele'i mai ai 'a Pekisitoní. Kuo hoko e me'á ni ko ha sivi faingata'a ke ako ai ha lēsoni makehe 'oku fehokotaki mo honau kaha'ú 'i he ta'engata.

Kuo ako'i mai 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'a ia ne toki lea kiate kitautolú, 'o pehē:

“[‘Oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga ta’e’iloa ‘oku fā’ele’i mai ai si’a kakai ‘oku nau faingata’a’ia fakaesino. ‘Oku ‘ikai fa’u lelei ha ngaahi kongá ‘o e sinó. ‘Ikai ke ngāue lelei e fa’unga honau sinó. Pea ‘oku mo’ulalao kotoa hotau sinó ki he mahakí mo e maté. Neongo ia, ‘oku mahu’inga fau e me’afaoaki ko e sino fakamatelié. . . .

“‘Oku ‘ikai fie ma’u ha sino haohaoa ia kae toki a’usia ha iku’anga fakalangi. Ko hono mo’oní, ko e ni’ihi ‘o e ngaahi laumālie fungani tahá ‘oku nau fa’ofale ‘i ha ngaahi sino vaivai. . . .

“‘E toe fakataha’i ‘a e sinó pea mo e laumālié ‘i hono anga haohaoá; ‘e toe fakafoki ‘a e alangá mo e hokotanga huí fakatou’osi ki hono tu’unga totonú’ (‘Alamā 11:43). Kae fakafeta’i

koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, 'oku lava ai ke tau hoko 'o haohaoa 'iate Ia.]"¹

Kiate kimoutolu kotoa kuo mou tofanga 'i ha ngaahi faingata'a, puputu'u, ta'e fiamālie pe loto mamahi 'i hao 'ofa'anga, 'ilo'i 'eni: 'oku 'ofeina 'e he 'Otua ko 'etau Tamai Hēvaní 'a e tokotaha 'oku faingata'a'ia pea 'okú Ne 'ofa foki 'iate koe, 'i he 'ofa ta'e fakangatangata mo tu'uloá!

Mahalo 'e fehu'i 'e ha ni'ihí he taimi 'oku nau faingata'a'ia pehē aí, pe 'oku anga fēfē hono tuku 'e he 'Otua Māfimafi ke hoko 'ení? Pea hoko mai ai mo e fehu'i mahino ko ia, ko e hā 'oku hoko ai 'eni kiate aú? Ko e hā kuo pau ke tau a'usia ai 'a e mahamahakí mo e ngaahi me'a 'okú ne fakafaingata'a'ia'i pe ui vave atu ai ha mēmipa mahu'inga 'o e fāmílí ki 'api pe tuku ke nau kei fe'ao fuoloa ai pē mo e mamahí? Ko e hā e me'a 'e ma'u he loto mamahí?

Te tau lava he ngaahi momeniti pehení 'o tafoki ki he palani lahi 'o e fiefiá na'e fa'u 'e he 'etau Tamai Hēvaní. Na'e hanga 'e he palani ko iá, 'i hono foaki mai kiate kitautolu he maama fakalaumālié, 'o fakatupu ha'atau kalanga fiefia.² Ko hono 'ai mahinó, ko e mo'uí ni ko ha ako'anga pē ia ki he hakeaki'i ta'engata' pea 'oku pau ke fou ia 'i ha ngaahi sivi mo e 'ahi'ahi. Kuo hoko pehē ma'u pē ia pea 'oku 'ikai hao ha taha mei ai.

Ko e falala ki he finangalo 'o e 'Otuá ko e uho ia 'o 'etau mo'ui fakamatelié. 'I he 'etau tui kiate Iá, 'oku tau ma'u ai ha mālohi mei he Fakalelei 'a Kalaisí lolotonga e taimi 'oku hulutu'a ai e ngaahi fehu'i kae si'i ke ma'u ha talí.

Hili e Toetu'u 'a hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, pea 'i He'ene 'a'ahi ki he ongo 'Ameliká, na'á Ne fakahoko mai ai e fakaafe ko 'ení:

“'Oku 'i ai hamou ni'ihí 'oku puke 'iate kimoutolu? Mou 'omi 'a kinautolu ki heni. 'Oku 'i ai hamou ni'ihí 'oku ketu, pe kui, pe heke, pe pipiki, pe kilia, pe mate ha kupu 'o honau sinó, pe tuli, pe puke 'i ha mahaki 'e taha? 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u fakamo'ui 'a kinautolu, he 'oku ou 'ofa mamahi kiate kimoutolu; 'oku fonu hoku lotó 'i he 'alo'ofa. . . .

“Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene folofola peheé, na'e ō mai fakataha 'a e fu'u kakaí kotoa pē, mo honau kakai mahakí, mo honau kakai faingata'a'ia, mo honau kakai ketú, mo honau

kakai kuí, mo honau kakai noá, pea mo kinautolu kotoa pē na'a nau puke 'i ha fa'ahinga mahaki; pea na'á ne fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē 'i he 'omi 'a kinautolu kiate iá."³

'E kāinga, 'oku lava ke ma'u ha ivi lahi mei he fakalea ko ia "na'e o mai . . . 'a e fu'u kakai"— *kotoa pē*. 'Oku tau fehangaahangai — *kotoa pē* mo ha ngaahi faingata'a. 'Oku ongo mai leva 'a e kupu'i lea: "na'a nau puke 'i ha fa'ahinga mahaki." 'Oku tau kau kotoa leva ki ai, 'ikai ko ia?

Taimi nounou mei hono fā'ele'i 'o Pekisitoní, ne mau 'ilo'i 'e tāpuaki'i kinautolu 'e he Tamai Hēvaní mo Ne ako'i mai ha ngaahi lēsoni makehe. 'I he'ema hilifakinima ki ai mo 'ene tamaí 'i he'ema fuofua faingāue, ne u fakakaukau ai ki he vahe hiva 'o e tohi 'a Sioné: "ko e me'a ke fakahā 'iate ia 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá."⁴

'Oku lolotonga hāsino mo'oni pē e ngaahi ngāue ia 'a e 'Otuá 'ia Pekisitoni.

'Oku mau ako 'a e fa'a kātakí, tuí, mo e loto fakafeta'í 'i he mālohi fakanonga 'o e tokoní, ngaahi houa lahi 'o e tangí, lo'imata 'o e faka'ofa'ia pea mo e ngaahi lotu mo fakahaa'i 'emau 'ofa ki homau ngaahi 'ofa'angá, tautautefito kia Pekisitoni mo 'ene mātu'á.

Na'e pehē 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi, ko 'eku palesiteni fakasiteiki 'i he'eku kei tamasi'í: "'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he ngaahi mātu'a 'ofa ko ia 'oku nau fuesia lototo'a mo ikuna'i honau faingata'a'ia mo e loto mamahí koe'uhí ko ha fānau ne fā'ele'i mai 'oku faingata'a'ia faka'atamai mo fakasino. 'Oku fa'a hokohoko atu e mamahi ko 'eni he 'aho kotoa pē, ta'e 'i ai ha fiemālie, 'i he mo'ui 'a e mātu'á pe fānaú. 'Oku fa'a fie ma'u ai e tokanga taupotu taha mo ta'etūkua 'a e mātu'á 'i he 'aho mo e pō. Kuo tokolahi ha ngaahi fa'ē kuo felāngaaki honau umá pea uhu honau mafú he ta'u lahi 'ene feinga ke fakafiemālie'i mo fakanonga si'ene tama faingata'a'ia."⁵

Hangē ko hono fakamatala'i 'i he tohi 'a Mōsaiá, kuo mau mātā e 'ofa haohaoa 'a e Fakamo'ui ki he fāmili 'o Pekisitoni, pea 'oku 'atā e 'ofa ko iá ke ma'u 'e he taha kotoa pē: "Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e fakama'ama'a 'a e ngaahi kavenga 'a ia na'e hilifaki kia 'Alamā mo hono kāingá; 'io, na'e fakamālohi 'a kinautolu 'e he 'Eikí koe'uhí ke nau lava 'o fua faingofua 'a 'enau

ngaahi kavengá, pea nau fakaongoongo 'i he fiefia mo e fa'a kātaki ki he finangalo kotoa pē 'o e 'Eiki.'⁶

'I ha pō 'e taha hili pē hono fā'ele'í mai 'o Pekisitoní, ne mau 'i he tafa'aki makehe ai ma'á e fānau valevale ne toki fā'ele'í 'i he Falemahaki ki he Fānau ko e Primary Children's Medical Center 'i Sōleki Siti 'i Tutaá, pea mau ofo 'i he tokanga mateaki mo ta'etūkua ne fai 'e he kau toketaá, kau nēsí mo e kau tauhí. Ne u fehu'í ange ki hoku 'ofefiné pe te mau totongi fēfē nai 'eni pea u mate'i ange pē 'a e lahi e fakamolé. Na'e 'i ai ha toketā he tafa'aki na'á ne talamai ne fu'u "ma'ulalo" 'aupito ia pea 'e lahi ange e fakamole ki hono tokanga'í 'o Pekisitoní 'i he fika ne u fakafuofua'í. Ne mau 'ilo ko e konga lahi e fakamole ki hono totongi e tauhi 'oku fai 'e he falemahakí ni, 'oku fua ia 'e he ngaahi foaki 'ofa 'e ha ni'íhi kehe honau taimí mo e pa'angá. Ne fakatupu loto fakatōkilalo 'ene ngaahi leá 'i he'eku fakakaukau atu ki he ki'í laumālie kei valevale ko 'ení mo e kakai tokolahi 'oku nau siofi tokanga iá.

Ne u manatu ai ki ha potu folofola ne u maheni mo ia he ngāue fakafaifekau, ka na'e 'uhinga fo'ou kiate au: "Manatu 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié 'i he 'ao 'o e 'Otuá."⁷

Ne u tangi he'eku fakalaululoto atu ki he 'ofa ta'efakangatangata 'iate kitautolu 'a 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisí, pea u ako ai pē he taimi tatau ki he mahu'inga 'o ha laumālié, fakatu'asino mo fakalaumālie ki he 'Otuá.

Kuo 'ilo 'e he fāmili 'o Pekisitoní 'oku 'ākilotoa kinautolu 'e ha kau 'āngelo ta'efa'alaua mei he langí mo e māmaní. Kuo tolotolo fakalongolongo mai pē ha ni'íhi 'o tokoni pea nau toe foki fakalongolongo pē. Kuo omi ha ni'íhi ki homau 'apí mo e me'akai, fai 'emau foó, fe'ave'aki holo e fānau, telefoni fakalotolahi mai pea mo lotua foki 'a Pekisitoní. Ne ako mo ha lēsoni makehe ai: Kapau te ke 'ilo ha taha 'oku melemo, te ke fehu'í ange nai pe 'okú ne fie ma'u ha tokoni—pe 'oku sai ange ke ke puna ki loto 'o fakahaofi ia mei he vai lolotó? Ko e lea fie tokoni ko ia 'oku fa'a taku 'o pehē, "Toki tā ange kapau te u lava 'o tokoní," 'oku 'ikai 'aupito ko ha tokoni ia.

'Oku hokohoko atu 'etau ako e mahu'inga 'o hono 'ilo'í mo mahu'inga'ia he mo'ui 'a e kakai 'oku tau feohí, 'o 'ikai ngata

he'etau ako pē ki hono mahu'inga ke fai ha tokoní, ka 'oku tau ako foki ai ki he fiefia ta'e-hano-tatau 'oku ma'u mei he tokoni ki he ní'ihí kehé.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, kau ki he fa'ifa'itaki'anga fisifisimu'a 'o e tokoni ki he faingata'a'ia: "'Ofa ke tāpuaki'i 'e he 'Otuá 'a kinautolu kotoa pē 'oku si'i tokoni ki he ní'ihí kehé, 'oku nau foaki ki he faingata'a'ia mo feinga 'aki honau lelei tahá ke hoko 'eni ko ha māmani lelei ange. Kuo mou fakatokanga'i koā 'oku malimali fiefia ange 'a e tokotaha ko iá? 'Oku toe pau ange 'enau laká. 'Oku nau fiefia mo fiemālie. . . pea he 'ikai lava ha taha 'o fai ha tokoni ta'e te ne ma'u tonu ai ha tāpuaki fungani."⁸

Neongo te tau fehangahangai mo e 'ahi'ahí, filí, loto mamahí, faingata'á pea mo e mamahí 'i ha ngaahi founga kehekehe, ka 'e 'i ai ma'u pē hotau Fakamo'ui tokanga mo 'ofá ke tokoni mai. Kuó Ne tala'ofa mai:

"'E 'ikai te u tuku ke tuenoa 'a kimoutolu: te u ha'u kiate kimoutolu. . .

"'Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú; 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia."⁹

'Oku mau fakafeta'i ki he'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ko homau 'ofa'anga ko Pekisitoní. Kuo fakahaa'i mai 'e he 'Eiki 'Ene ngaahi ngāué 'iate ia pea 'oku kei hokohoko atu pē 'ene ako'i kiate kimaoutolu e ngaahi lēsoni mahu'inga, toputapu mo makehe ko 'ení.

'Oku ou fie faka'osi 'aki ha himi 'oku ou manako ai:

*['Oku tau kau kotoa pē kae 'oua kuo 'osi e tauí;
Fakafiefia ē! Fakafiefia ē!
Kau tau, 'oku 'i ai ha kalauni kuo teu mo'omoutolu;
Te tau ikuna pea tau ma'u ia].¹⁰*

'E kāinga, 'oku ou 'amanaki mo lotua te tau hokohoko atu hono fuesia faka'e'i'eiki 'etau ngaahi kavengá pea tau ala atu 'o tokoni'i 'a kinautolu 'oku tau feohí, ka 'oku nau faingata'a'ia mo si'i fie ma'u ke pou pou'i mo fakalotolahi'i. 'Ofa ke tau fakafeta'i ki he 'Otuá koe'uhí ko 'Ene ngaahi tāpuaki pea tau fakafou

'etau tauhi mateaki ki he'etau Tamai Hēvaní 'o tau tokoni ki He'ene fānaú. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga Fakamatalá

1. Russell M. Nelson, "Ko e Fānau Kitautolu 'a e 'Otuá," *Liahona*, Sānuali 1999, 106.
2. Vakai, *Siope* 38:7.
3. 3 Nīfai 17:7, 9.
4. Sione 9:3.
5. James E. Faust, "The Works of God," *Ensign*, Nov. 1984, 54.
6. Mosaia 24:15.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10.
8. Thomas S. Monson, "My Brother's Keeper," *Ensign*, June 1998, 39.
9. Sione 14:18, 27.
10. "'E 'Otua Mafimafi 'Afio Mai," *Ngaahi Himí*, fika 152.

Ko e Vīstone ‘a e Kau Palōfitá ki he Fine‘ofá: Tuí, Fāmilí, Tokoní

Fai ‘e Julie B. Beck

Palesiteni Lahi ‘o e Fine‘ofá ne Toki Tukuangé

*‘Oku hanga ‘e he ngaahi fo‘i lea ‘e tolu ko e tuí, fāmilí
mo e tokoní ‘o fakahaa‘i mai ‘a e vīstone ‘a e kau palōfitá
ma‘á e hou‘eiki fafine ‘o e Siasí*

‘I he ngaahi ta‘u kimuí ni maí kuo ue‘i au ‘e he Laumālié ke u lea ma‘u pē kau ki he Fine‘ofá—ki hono ngaahi taumu‘á mo hono ‘ulungāngá,¹ ‘a e mahu‘inga ‘o hono hisitōliá,² ‘ene ngāué mo ‘ene fengāue‘aki mo e kau pīsope mo e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisēteki.³ Hangē ‘oku mahu‘inga he taimí ni ke tukutaha e tokangá ‘i he vīstone ‘a e kau palōfitá kau ki he Fine‘ofá.⁴

Kuo vahevahe ‘e he kau palōfita ‘a e ‘Eiki ‘enau vīstone ma‘á e kau fafine ‘o e Fine‘ofá ‘o hangē pē ko ‘enau hokohoko ako‘i e kaumātu‘á mo e kau taula‘eiki lahí ‘i he‘enau ngaahi taumu‘á mo honau ngaahi fatongiá. ‘Oku mahino mei he‘enau fale‘í ko e ngaahi taumu‘a ‘o e Fine‘ofá ke fakatupulaki [‘enau] tuí mo e mo‘ui angatonu fakatāutahá, fakamālohia ‘o e ngaahi fāmilí mo e ‘apí, mo tokoní‘i kinautolu ‘oku faingata‘a‘iá. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi fo‘i lea ‘e tolu ko e tuí, fāmilí, mo e *fiemālié* — ‘o fakahaa‘i mai ‘a e vīstone ‘a e kau palōfitá ma‘á e hou‘eiki fafine ‘o e Siasí.

Talu mei he kamata‘anga hono fakafoki mai ‘o e ongoongoleleí mo hono vahevahe mai ‘e he kau palōfitá ‘enau vīstone ki ha kau fafine mālohi, faivelenga mo fa‘a ngāué, he ‘oku mahino kiate kinautolu honau mahu‘ingá mo e taumu‘a ta‘engatá. ‘I he fokotu‘u ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e

Fine'ofá, na'á ne fakahinohino'i ai e 'uluaki palesitení ke ne "tokanga'i e kautahá ni, 'i hono tokanga'i e masivá — mo 'enu nau ngaahi fie ma'ú pea pehē ki he ngaahi me'a kehekehe 'a e kautahá ni."⁵ Na'á ne fakakaukau loto ki he kautahá ko "ha sosaieti kuo fili, 'o mavahe mei he fulikivanu 'o e māmani."⁶

Na'e hanga 'e Pilikihami 'Iongi, ko e Palesiteni hono ua 'o e Siasi, 'o fakahinohino'i hono ongo tokoní mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ke nau ako'i ki he kau pīsopé ke "tuku ke fokotu'u 'e he [hou'eiki fafiné] 'a e Kautaha Fine'ofá 'i he uooti kotoa pē." Na'á ne toe pehē, "'E pehē 'e ha ni'ihia ia ko e ki'i me'a laulaunoa pē 'eni, ka 'oku 'ikai."⁷

Na'e pehē 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita kimui ange ai, ko hono faikehekehé he ko e ngaahi kautaha he māmani he "ko e fa'u pē 'e he tangata pe fefine," ka ko e Fine'ofá "na'e fa'u, fakamafai'i, tu'utu'uni pea mo fokotu'u fakalangi ia 'e he 'Otuá."⁸ Na'e fakahā 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita ki he kau fafiné kuo "foaki kiate kinautolu 'a e mālohi mo e mafai ke fakahoko ha ngaahi me'a ma'ongo'onga lahi."⁹ Na'á ne pehē, "Ko ha kau mēmipa kimoutolu 'o e kautaha ma'ongo'onga taha 'i he māmani ma'á e hou'eiki fafiné, ko ha kautaha 'oku hoko ko ha konga mahu'inga 'o e pule'anga 'o e 'Otuá he māmani pea na'e fakataumu'a mo fakalele pehe'i ia ke tokoni ki hono kau mēmipa faivelengá ke nau ma'ú 'a e mo'ui ta'engatá 'i he pule'anga 'etau Tamai."¹⁰

Ko Ha Ivi Tākiekina Lahi 'Aupito

'I he ta'u kotoa pē, 'oku lau kilu ha kau fafine fo'ou 'oku nau kau mai ki he "kulupu [tupulaki ko 'eni] 'o e kau fafiné"¹¹. Talu mei ai, neongo pe ko e fē ha feitu'u 'oku nofo mo ngāue ai ha fefine, 'okú ne kei kau atu pē ai ki he Fine'ofá.¹² Koe'uhí ko e ngaahi taumu'a mahu'inga 'o e Fine'ofá, kuo fakahā 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'enu holi ke kamata teuteu atu e kau finemuí ki he Fine'ofá kimu'a 'oku te'eki hoko honau ta'u 18.¹³

Ko e Fine'ofá 'oku 'ikai ko ha polokalama. Ko ha konga mo'oni ia 'o e Siasi 'o e 'Eiki 'a ia 'oku "tu'utu'uni 'e he 'Otuá" ke ako'i, fakamālohia, mo ue'i fakalaumālie e kau fafiné 'i he'enu taumu'a fekau'aki mo e tuí, fāmili, mo e tokoní. 'Oku mahulu atu 'a e ivi tākiekina 'o e Fine'ofá mei he'ene hoko pē ko ha kalasi he Sāpaté pe ko ha feohi'anga fakasosialé. 'Oku nau muimui 'i he

sīpinga 'o e kau ākongā fefine na'e ngāue mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi mo 'Ene Kau 'Aposetolō 'i Hono Siasi he kuonga mu'á.¹⁴ Kuo ako'i mai kiate kīautolu "ko ha tufakanga ia 'o ha fefine ke ne tohoaki'i mai ki he'ene mo'u' 'a e ngaahi 'ulungaanga fisifisimu'a 'oku tanumaki 'e he Fine'ofá pea ko ha tufakanga ia 'o e hou'eiki tangatá ke nau fakatōkakano 'i he'enu mo'u' 'a e ngaahi sīpinga 'ulungaanga 'oku tanumaki 'e he lakanga fakataula'eiki."¹⁵

'I hono fokotu'utu'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e Fine'ofá, na'á ne ako'i ai 'a e kau fafiné ke nau "tokoni'i 'a e masivá" mo "fakahaofi e ngaahi laumālié."¹⁶ 'I hono fakatukupaa'i ko ia kīautolu ke nau "fakahaofi e ngaahi laumālié," 'oku fakamafai'i kīautolu ke nau fokotu'utu'u mo ngāue 'i he ivi tākiekina lahi. 'I hono fakahā 'e Siosefa Sāmita ki he kau fafiné 'e teuteu'i kīautolu 'e he kautaha 'o e Fine'ofá ki he "ngaahi faingamālie, tāpuaki mo e ngaahi me'āfoaki 'o e Lakanga Fakataula'eiki,"¹⁷ na'e faka'atā mai ai kiate kīautolu e ngāue faifakamo'ui 'a e 'Eiki. 'Oku kau 'i he fakahaofi e ngaahi laumālié 'a hono vahevahe 'o e ongoongoleléi mo kau hono fakahoko e ngāue fakafaipekaú. 'Oku kau ai hono fai e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí. 'Oku kau ai hono fai e me'a kotoa 'e malavá ke te mo'ui fakafalala fakalaumālie mo fakatu'asino pē kiate kita.

Na'e pehē 'e 'Eletā Sione A. Uitisou 'oku fakahoko 'e he Fine'ofá 'a e "tokoni ki he masivá, tokoni ki he mahakí, tokoni ki he loto veiveiua, tokoni ki he ta'e 'iló—mo tokoni ke veteange 'a e me'a kotoa 'okú ne fakafe'atungia'i 'a e fiefiá mo e fakalalakala 'a ha fefine. Ko ha tufakanga fisifisimu'a mo'oni ia!"¹⁸

Na'e hanga 'e Palesiteni Poiti K. Peeka 'o fakafehoanaki 'a e Fine'ofá ki "ha holisi malu'i."¹⁹ 'Oku hanga 'e he fatongia ke malu'i e kau fafiné mo honau ngaahi fāmilí 'o fakatupulaki e mahu'inga 'o e tokanga mo e tokoni 'a e kau faiako 'a'ahí, pea ko hono fakahaa'i ia 'o 'etau loto fiemālie ke manatua 'etau ngaahi fuakava mo e 'Eiki. 'I he'etau "tokanga'i 'a e faingata'a'ia mo e loto mamahí," 'oku tau ngāue faaitaha ai mo e kau pīsopé ke feau e ngaahi fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumālie 'a e Kāingalotú.²⁰

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo: "'Oku lahi ha kau fafine 'oku nau nofo masivesiva—ko ha masivesiva

fakalaumālie. 'Oku 'i ai 'enau totonu ke a'usia ha tu'unga faka'ofa'ofa, 'a ia ko ha tu'unga fakalaumālie. . . . Ko ho tufakangá ia ke ke 'alu ki he tukui 'apí 'o fetongi e tu'unga masivesivá 'aki ha tu'unga 'oku lelei angé."²¹ Na'e vahevahe 'e Palesiteni Hāloti B. Lī 'a e vīsoné ni. Na'á ne pehē: "'Oku mou vakai koā ki he 'uhinga 'oku tuku ai 'e he 'Eikí ki he . . . Fine'ofá ke nau 'a'ahi ki he ngaahi 'apí? He ko e makehe mei he Fakamo'uí tonu, 'oku 'ikai ha toe taha ia 'i he Siasí 'e 'i ai hano ivi tākiekina 'ofa ange mo ma'u ha mahino lahi ange ki he loto pea mo e mo'ui 'a e fakafo'ituituí."²²

Na'e fakatokanga 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmita ki he kau fafiné mo e kau taki 'o e Fine'ofá 'o ne pehē na'e 'ikai ke ne fie "sio ki he taimi 'e muimui pe tuifio pe ngalo ai 'i he Fine'ofá honau tupu'angá koe'uhí ko 'enau feohi mo ha . . . ngaahi kautaha ne fa'u 'e ha kakai fefine." Na'á ne 'amanakí 'e hanga 'e he kau fafiné 'o "taki e māmaní . . . tautautefito ki he kakai fefine 'o e māmaní 'i he me'a kotoa pē 'oku taau ke fakahikihiki'í, 'i he me'a kotoa pē 'oku faka-'Otuá, pea mo e me'a kotoa pē 'oku langaki mo'ui mo fakahaohaoa'i ai e fānau 'a e tangatá."²³ 'Oku hanga 'e he'ene fale'í 'o fakamamafa'í mai e fekau ko ia ke tukuange ha fa'ahinga tukufakaholo fakafonua, kaveinga, me'a manakoa mo e ākengá kae fakahoko e ngaahi founa mo e tō'onga 'oku fenāpasi mo e ngaahi taumu'a 'a e Fine'ofá.

Ko e kau taki ko ia 'oku fekumi ke 'ilo'i e fakahaá, 'e lava ke nau fakapapau'i 'oku hanga 'e he fakataha, lēsoni, kalasi, 'ekitiviti, mo e ngāue kotoa pē 'a e Fine'ofá 'o fakahoko e ngaahi taumu'a ne tu'unga ai hono fokotu'ú. 'E hoko leva 'a e feohí, fakakaungāme'á, mo e uouangataha 'oku tau holi ki aí ko e ola fungani ia 'o e ngāue fakataha mo e 'Eikí 'i He'ene ngāue.

Ko Hono Fakahoko e Vīsoné 'a e Kau Palōfítá

Na'e toki fakamo'oni kimuí ni 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni mo hono ongo tokoní "kuo toe fakafoki mai 'e he 'Eikí 'a e kakato 'o e ongoongolelei 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea ko e Fine'ofá ko ha kongá mahu'inga ia 'o e toe fakafoki mai ko iá." Ko e fakamo'oni leva 'enau holi ke fakatolonga e "tukufakaholo nāunau'ia" 'o e Fine'ofá ke fakatolonga, ko ia ne toki paaki ai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí pea tufaki fakaemāmani lahi 'a e *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*:

Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá. Te tau ma'u he tohí ni ha ngaahi fakamatala mo e sīpinga 'o ha kau fafine mo tangata ne nau ngāue fetakinima 'i he fāmílí mo e Siasí, pea te tau lava 'o ako ai e ngaahi tefito'i mo'oni fekau'aki mo kitautolú, me'a 'oku tau tui ki aí, mo e me'a 'oku totonu ke tau paotoloakí. Kuo pou pou'i kitautolu 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí ke tau ako 'a e tohi mahu'ingá ni pea "tuku ke hanga 'e hono ngaahi mo'oni ta'efakangatangatá mo e ngaahi sīpinga fakalaumālié 'o tākiekina [’etau] mo'uí."²⁴

'I he fāitaha ange e kau fafiné mo e ngaahi taumu'a 'a e Fine'ofá, 'e fakahoko leva ai e vīsone 'a e kau palōfitá. Na'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo, "'Oku 'i ai ha mālohi 'i he kautahá ni [’o e Fine'ofá] kuo te'eki ai faka'aonga'i kakato ke fakamālohia ai e ngaahi 'api 'o Saioné mo langa hake 'a e Pule'anga 'o e 'Otuá—pea he 'ikai pē hoko ia kae 'oua kuo fakatou mahino ki he hou'eiki fafiné mo e lakanga fakataula'eikí 'a e vīsone 'o e Fine'ofá."²⁵ Na'á ne kikite'i "ko e lahi taha 'o e tupulekina 'oku hoko 'i he Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'e hoko ia 'o fakatatau mo hono fakahaa'i atu 'e he hou'eiki fafine lelei 'o e māmaní ('a ia 'oku fa'a 'i ai ma'u pē ha ongo'i loto fakalaumālie) 'a ia te nau kau tokolahi mai ai ki he Siasí. 'E hoko 'eni ki ha tu'unga 'i he mo'ui 'a e kakai fefine 'o e Siasí . . . 'e mātā ai kinautolu ko ha kakai 'oku 'ilonga mo makehe—'i ha founga fakafiefia—mei he kakai fefine 'o e māmaní."²⁶

'Oku ou fakamālō koe'uhí ko e vīsone 'a e kau palōfitá kau ki he Fine'ofá. Hangē ko Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, 'oku ou "tui 'oku 'ikai mo ha toe kautaha 'i ha feitu'u kehe 'oku tatau mo e Fine'ofa 'o e Siasí ko 'eni."²⁷ Ko hotau tufakangá ia he taimí ni ke fakatonutonu 'etau mo'uí ke fenāpasi mo e vīsone 'a e kau palōfitá kau ki he Fine'ofá 'i he'etau fekumi ke fakatupulaki 'etau tuí, fakamālohia e fāmílí, mo fai ha tokoní.

'Oku ou faka'osi 'aki e lea 'a Palesiteni Lolenisou Sinoú: "'Oku mohu tala'ofa e kaha'u 'o e Fine'ofá. 'I he tupulaki 'a e Siasí 'e toe fakalahi ai 'a hono 'aongá pea 'e toe lahi ange 'a e lelei te ne a'usíá, 'i hono fakahoa atu ki he kuohilí."²⁸ Ki he kau fafine 'oku nau tokoni ke laka kimu'a 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, na'á ne pehē, "koe'uhí ne mou kau ki hono fakahoko e ngāué ni, ko ia kuo pau ke mou 'inasi foki 'i he ikuna kāfakafa 'e a'usia 'e he

ngāuē pea 'i he hakeaki'i mo e nāunau 'e foaki 'e he 'Eikí ki He'ene fānau faivelengá."29 'Oku pehē 'eku fakamo'oni ki he vīsonē ko 'enī, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni

Ma'u'anga Fakamatalá

1. Vakai, Julie B. Beck, "Ko Hono Fakakakato e Taumu'a 'o e Fine'ofá," *Liahona*, Nōvema 2008, 108–11.
2. Vakai, Julie B. Beck, BYU Women's Conference address (Apr. 29, 2011), http://ce.byu.edu/cw/womensconference/archive/2011/pdf/JulieB_openingS.pdf; "Me'a 'Oku ou Faka'amu ke Mahino ki Hoku Makapuna Fefiné (mo e Makapuna Tangatá) Fekau'aki mo e Fine'ofá," *Liahona*, Nōvema 2011, 109–13; "Fine'ofá: Ko ha Ngāue Toputapu," *Liahona*, Nōvema 2009, 110–14.
3. Vakai, Julie B. Beck, "Why We Are Organized into Quorums and Relief Societies" (Brigham Young University lea he fakataha'anga lotu, Sān. 17, 2012), speeches.byu.edu.
4. Ko e pōpoakí ni 'oku 'ikai ko ha toe vakai ki he ngaahi fakamatala fakaepalōfita kau ki he Fine'ofá. Ko ha sīpinga pē 'o 'enau vīsoné mo e fakahinohinó. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá*, lipooti 'o e konifelenisí, mo e ngaahi tohi kuo pulusi 'e he Siasí 'oku 'i ai ha ako lahi ange ki he kaveinga ko 'enī.
5. Siosefa Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 19.
6. Siosefa Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 18.
7. Pilikihami 'Tongi, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 47.
8. Siosefa F. Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 76.
9. Siosefa Filitingi Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 165.
10. Siosefa Filitingi Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 111.
11. Poiti K. Peeka, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 85.
12. Vakai, Boyd K. Packer, "The Circle of Sisters," *Ensign*, Nov. 1980, 110.
13. Vakai, Tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, 19 Mā'asi 2003, mo e 23 Fēpueli 2007.
14. Vakai, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 3–6.
15. Poiti K. Peeka, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 19.
16. Siosefa Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 20.
17. Siosefa Sāmīta, 'i he *History of the Church*, 4:602.
18. Sione A. Uitisou, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 29.
19. Boyd K. Packer, *Ensign*, Nov. 1980, 110.
20. Siosefa Filitingi Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 165.
21. Sīpenisā W. Kimipolo, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 136.
22. Harold B. Lee, "The Place of Relief Society in the Welfare Plan," *Relief Society Magazine*, Dec. 1946, 842.
23. Siosefa F. Sāmīta, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 76.
24. Ko e Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, ix.
25. Sīpenisā W. Kimipolo, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 165.
26. Sīpenisā W. Kimipolo, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 111.
27. Kōtoni B. Hingikelí, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 186.
28. Lolenisou Sinou, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 21.
29. Lolenisou Sinou, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 8.

Ko e Tokāteline ‘o Kalaisí

Fai ‘e ‘Eletā D. Todd Christofferson

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

‘I he Siasí he ‘ahó ni, ‘o hangē ko ia he kuonga mu‘á, ko hono fokotu‘u ko ia ‘o ha tokāteline ‘a Kalaisí pe fakatonutonu ha ngaahi fakahema fakatokāteliné, ko ha me‘a ia ki he fakahā fakalangí.

‘Oku tau hounga‘ia mo‘oni pea ‘oatu hotau ‘ofa kia Sisitā Peki, Sisitā ‘Ololeti pea mo Sisitā Tomisoni pea mo e poate ‘a e Fine‘ofá.

Kuo tau mātā kimuí ni e lahi ‘o e fie ‘ilo ki he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko e me‘a ‘eni ia ‘oku tau tali lelei he ko ‘etau tefito‘i taumu‘á ke ako‘i ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí pea mo ‘Ene tokāteliné ki he funga ‘o e māmaní (vakai, Mātiu 28:19–20; T&F 112:28). Ka kuo pau pē ke tau pehē na‘e ‘i ai pea ‘oku kei ‘i ai ha puputu‘u fekau‘aki mo ‘etau tokāteliné mo e anga hono fokotu‘ú. Ko e kaveinga ia ‘oku ou fie lea ki ai he ‘aho ní.

Na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí ‘a ‘Ene tokāteliné ‘i he vahevahenga ‘o taimí pea na‘e fāifeinga lahi fau ‘a ‘Ene kau ‘Aposetoló ke malu‘i Ia mei he tukufakaholo mo e fakakaukau fakapoto ‘oku halá. ‘Oku fakamatala e ngaahi ‘Ipiseli he Fuakava Fo‘ou ki ha ngaahi me‘a ne hoko ‘oku fakafōtunga ai e fakatu‘utāmaki mo e mafola ‘a e hē mei he mo‘oní ‘a ia ne ‘osi hoko he lolotonga e ngāue ‘a e kau ‘Aposetoló.¹

Ne fa‘a fakamāma‘i e ngaahi senituli hokó ‘e he huelo ‘o e ongoongolelei ‘o a‘u mai ki he senituli 19, ‘a ia ne mafoa ai e ata ngingila ‘o hono Fakafoki mai ‘o e Ongongolelei ki māmaní pea ‘e toe ‘i māmani ai e ongoongolelei ‘o Kalaisí ‘i hono kakatō mo hono fonú. Na‘e kamata ‘a e ‘aho nāunau‘iá ni ‘i ha pou maama “na‘e lahi ange hono ngingilá he la‘aá” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia

1:16), Na'e 'a'ahi mai e 'Otuá ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sísū Kalaisí ki he talavou ko Siosefa Sāmitá 'o kamata'í ai ha me'a 'e iku hoko ko ha taumalingi mai 'o e fakahaá, fakataha mo e mālohi mo e mafai fakalangí.

'Oku tau ma'u 'i he ngaahi fakahā ko 'ení ha me'a te tau ala ui ko e tefito'í tokāteline 'o e Siasi 'o Kalaisi kuo toe fokotu'u he māmaní. Na'e fakamatala'í 'e Sísū tonu pē 'a e tokāteline ko iá 'aki e ngaahi lea ko 'eni 'oku lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sísū Kalaisí:

"Ko 'eku tokāteline' 'eni, pea ko e tokāteline ia 'a ia kuo tuku kiate au 'e he Tamaí; pea 'oku ou fakamo'oni'í 'a e Tamaí, pea 'oku fakamo'oni'í au 'e he Tamaí, pea 'oku fakamo'oni'í 'e he Laumālie Mā'oni'oni' 'a e Tamaí mo au; pea 'oku ou fakamo'oni'í kuo fekau 'e he Tamaí ki he kakai fulipē, 'i he potu kotoa pē, ke nau fakatomala pea tui kiate au.

"Pea ko ia ia 'okú ne tui kiate au mo papitaisó, 'e fakamo'ui ia; pea ko kinautolu ia te nau ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.

"Pea ko ia ia 'oku 'ikai tui kiate au mo papitaisó, 'e mala'ia ia.

". . . Pea ko ia ia 'oku tui kiate aú, 'oku tui ki he Tamaí foki; pea 'e fakamo'oni au kiate ia 'e he Tamaí, he te ne 'a'ahi kiate ia 'aki 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'oni. . . .

"Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko 'eku tokāteline' 'eni, pea 'ilonga 'a kinautolu 'oku langa aí, 'oku nau langa ki he'eku maká, pea 'e 'ikai ikuna 'a kinautolu 'e he ngaahi matapā 'o helí" (3 Nīfai 11:32–35, 39).

Ko 'etau pōpoakí 'eni, 'a e maka 'oku tau langa aí, 'a ia ko e fakava'e 'o e me'a kotoa pē 'i he Siasí. Pea hangē ko e me'a kotoa 'oku ha'u mei he 'Otuá, ko e tokāteline' ni 'oku ma'a, 'oku mahino, 'oku mahino ngofua—'o a'u pē ki ha valevale. 'Oku tau fakaafe'í loto fiefia e taha kotoa ke ne tali ia.

'Oku tau tui 'i he Siasi 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, "ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá, mo e ngaahi me'a kotoa pē 'okú Ne fakahā mai 'i he taimi ní, pea 'oku mau tui te Ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:9). 'Oku 'uhinga 'eni neongo 'oku lahi ha ngaahi me'a 'oku te'eki ai ke tau 'ilo, ka ko e ngaahi mo'oni mo e tokāteline ko ia kuo tau 'osi ma'ú, 'e kei hokohoko

atu pē 'etau mā'u iá 'o fakafou 'i he fakahā fakalangi. 'I he ngaahi tui fakalotu 'e ni'ihī, 'oku talaki ai 'e he kau poto fakalotú 'a e tu'unga mafai fakafaiako tatau mo e kau taki fakalotú, pea hoko leva e ngaahi me'a fakatokāteline ko ha fe'au'auhi 'o e fakakaukāu 'i he ongo kulupú ni. 'Oku falala 'a e ni'ihī ki he ngaahi fakataha alēlea faka'ekumenikale (ecumenical councils) 'o e Kuonga Lotolotó mo 'enau ngaahi akonakí. Ko e toengá 'oku tō 'enau fakamamafá ki he ngaahi faka'uhinga 'a e kau ako fakalotu hili e pekia 'a e kau 'Aposetoló pe 'i he founa faka'uhinga 'i mo fakamatala 'i 'o e Tohi Tapú. 'Oku tau fakamahu'inga 'i 'a e poto 'okú ne tokoni 'i 'a e mahinó, ka 'i he Siasí he 'ahó ni, 'o tatau pē mo e kuonga mu'á, ko hono fokotu'u ko ia e tokāteline 'o Kalaisí pe fakatonutonu ha ngaahi hehema fakatokāteline, ko ha me'a ia 'oku fai mai 'e he 'Eikí 'i he fakahā fakalangi kiate kinautolu 'okú Ne fakakoloa 'i 'aki 'a e mafai fakae'aposetoló.²

'I he 1954, na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'í, ne hoko he taimi ko iá ko e tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'a e founa 'oku fakamafola ai 'a e tokāteline he Siasí pea mo e fatongia mātu'aki mahu'inga 'o e Palesiteni 'o e Siasí. Na'á ne lea 'o fekau'aki mo e kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí pea mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o pehē: "'Oku totonu ke tau manatu 'i 'oku 'i ai ha Kau Taki Mā'olunga 'e ni'ihī kuo tuku kiate kinautolu ha ui makehe; 'oku nau mā'u ha me'afokasi makehe; 'oku fokotu'u kinautolu ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata mā'u fakahā, 'o ne 'oange ai kiate kinautolu ha fakakoloa fakalaumālie makehe fekau'aki mo 'enau ako 'i 'a e kakaí. 'Oku nau mā'u 'a e totonu, mālohi, pea mo e mafai ke fakahā 'a e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Otuá ki Hono kakaí, 'i he malumalu 'o e mālohi mo e mafai fakalūkufua 'o e Palesiteni 'o e Siasí. 'Oku 'ikai foaki ki he toenga 'o e Kau Taki Mā'olungá 'a e fakakoloa mo e mafai makehé ni 'i honau fatongia ke ako'í; 'oku 'i ai honau fakangatangata, pea ko e fakangatangata 'i honau mālohi mo e mafai ke ako'í, 'oku tatau ia mo e toenga 'o e kau 'ōfisa mo e mēmipa kotoa pē 'o e Siasí, he 'oku 'ikai ha taha 'iate kinautolu kuo fakakoloa 'i fakalaumālie ke hoko ko ha palōfita, tangata kikite, mo ha tangata mā'u fakahā. 'Ikai ngata aí, 'oku mā'u 'e he Palesiteni 'o e Siasí ha fakakoloa mahulu mo makehe ange 'i he tafa'aki ko 'ení, 'o hangē ko ia ne

fakamahino atú, he ko ia 'a e Palōfitá, Tangata Kikite, mo e Tangata Ma'u Fakahā ki he Siasí fakakātoa.”³

‘Oku fakahaa’i fēfē ‘e he Fakamo’uí Hono finangaló mo e tokātelinē ki he kau palōfitá, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma’u fakahaá? Te Ne lava ke fakahoko ia ‘i ha talafekau pe ‘e Ia tonu pē. Te Ne lava ‘o folofola ‘aki Hono le’o pē ‘O’oná pe ‘i he le’o ‘o e Laumālie Mā’oni’oní—ko ha fetu’utaki ‘a e Laumālié ki he laumālié ‘a ia ‘e lava ke fakahoko ‘i he ngaahi lea pe ‘i he ngaahi ongo ‘okú ne ‘omi ha mahino ‘oku mahulu atu ‘i he leá pē (vakai, 1 Nīfai 17:45; T&F 9:8). ‘E lava ke Ne fetu’utaki fakatāutaha ki He’ene kau tamaio’eikí pe ‘i ha fakataha alēlea (vakai, 3 Nīfai 27:1–8).

Te u ‘oatu ha fakatātā ‘e ua mei he Fuakava Fo’ou. Ko e ‘uluakí ko ha fakahā na’e fai ki he ‘ulu ‘o e Siasí. ‘I he kamata’anga ‘o e tohi Ngāue, ‘oku tau ‘ilo ai na’e fakahoko ‘e he kau ‘Apoetolo ‘a Kalaisí ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongolelé ki he kakai Siú ‘ata’atā pē, ‘o muimui pē ki he sīpinga ngāue ‘a Sīsuú (vakai, Mātiu 15:24), ka ‘i he taimi ní, ‘o fakatatau mo e taimi-tēpile ‘a e ‘Eikí, kuo hokosia ha liliu. Na’e misí ‘a Pita ‘i he’ene ‘i Sopá, ‘o ne mamata ki ha fanga monumanu kehekehe na’e tukutukuhifo ki māmani mei he langí ‘i ha “fu’u tupenu kuo fakakavei ‘i hono kapá ‘e fā” (Ngāue 10:11) pea na’e fekau’i ia ke ne “tāmata’i mo kai” (Ngāue 10:13). Na’e momou ‘a Pita he na’e ‘i ai ha fanga monumanu ai na’e “ta’e-ma’a” ‘o fakatatau mo e fono ‘a Mōsesé, pea kuo te’eki ai ke maumau’i ‘e Pita ‘a e fekau ki hono kai iá. Neongo ia, na’e toe ongo mai ‘a e le’ó kia Pita ‘i he’ene misí, “Ko ia kuo fakama’a ‘e he ‘Otuá, ‘oua na’á ke pehē ‘oku ‘ikai ngofua” (Ngāue 10:15).

Na’e toki mahino e ‘uhinga ‘o e misí ni he na’e hili pē iá, kuo a’u mai ha kau tangata ko e fekau mei he ‘eikitaui Loma ko Koniliusí, ki he fale ‘o Pitá mo ha kole ke ‘alu ange ‘o ako’i honau ‘eikí. Ne ‘osi tānaki ‘e Koniliusi hano kāinga mo hano ngaahi kaungāme’a tokolahi, pea ‘i he ‘ilo ‘e Pita ‘oku nau tatali fiefia ke tali ‘ene pōpoakí, na’á ne pehē:

“Kuo fakahā ‘e he ‘Otuá kiate au, ke ‘oua na’á ku ui ko e ta’e-tapu pe ta’e-ma’a ha tangata ‘e tokotaha. . . .

“. . . Ko e mo’oni ‘oku ou ‘iló ni ‘oku ‘ikai filifilimānako ‘a e ‘Otuá ki he kakai:

“Ka ‘okú ne ma‘u ma‘ana ‘a ia ‘oku manavahē kiate ia mo faitotonu ‘i he pule‘anga kotoa pē” (Ngāue 10:28, 34–35; vakai foki, veesi 17–24).

“Pea ‘i he kei lea ‘aki ‘e Pita ‘a e ngaahi leá ni, ne tō hifo ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní kiate kinautolu kotoa pē na‘e fanongo ki he leá.

“Pea na‘e ofo ‘a kinautolu [ne ‘i ai mo Pitá] . . . koe‘uhí kuo hua‘i hifo ki he Senitailé foki ‘a e [me‘afoaki] ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

“. . . Pea toki pehē ‘e Pita,

“E fa‘a ta‘ofi ‘e ha taha ‘a e vaí ke ‘oua na‘a papitaiso ‘a kinautolú ni, ka kuo nau ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o hangē ko kitautolú?” (Ngāue 10:44–47).

‘I he me‘á ni pea mo e fakahā kia Pitá, na‘e liliu ai ‘e he ‘Eikí ‘a e founga angamaheni ‘o e Siasí ‘o ne ‘omi ha mahino fakatokāteline kakato ange ki He‘ene kau ākongá. Ko ia ne fakalahi ai hono malanga‘i ‘o e ongoongoleléi ke fakakau e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá.

‘I he kongá kimui e tohi Ngāue, ‘oku tau ma‘u ai ha fakatātā meimei tatau, ‘oku fakahaa‘i ai ‘a e malava ke fakahoko mai ‘a e fakahā he me‘a fakatokāteliné ki ha kulupu fakatokolahi. Ne ‘i ai ha fakakikihi pe ‘oku totonu ke kei hoko ‘a e kamu ne fie ma‘u he fono ‘a Mōsesé, ko ha fekau ‘o e ongoongoleléi pea mo e Siasi ‘o Kalaisí (vakai, Ngāue 15:1, 5). “Pea na‘e fakataha ‘a e kau ‘aposeoló mo e mātu‘á ke nau fakakaukau ki he me‘á ni” (Ngāue 15:6). ‘Oku ‘ikai kakato ‘etau lekooti ki he fakataha alēlea ko ‘ení, ka ‘oku talamai na‘e hili ha “lahi ‘enau aleá” (Ngāue 15:7), na‘e tu‘u ‘a Pita, ko e ‘Aposeologo pulé, ‘o ne fakahā e me‘a na‘e fakamahino ki ai ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní. Na‘á ne fakamanatu ki he fakataha alēleá ni ko e taimi na‘e kamata ai ke malanga‘i ‘a e ongoongoleléi ki he kakai Senitaile ta‘e-kamu ‘i he fale ‘o Koniliusí, na‘a nau ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o tatau tofú pē mo e kakai Siu ului kuo kamú. Na‘á ne pehē na‘e ‘ikai hanga ‘e he ‘Otuá, “‘o [fakafaikehekehe‘i] . . . kitautolu mo kinautolu, ‘o ne fakama‘a honau lotó ‘i he tui.

“Pea ko ‘ení, ko e hā ‘oku mou ‘ahi‘ahi ai ki he ‘Otuá, ke ‘ai ki he kia ‘o e kau ākongá ‘a e ha‘amo, ‘a ia na‘e ‘ikai ke fa‘a kātakí ‘i ‘e he‘etau mātu‘á pe ko kitautolu?

“Ka ‘oku tau pehē ko e me‘a ‘i he ‘alo‘ofa pē ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ‘e [fakamo‘ui ai] ‘a kitautolu, ‘o hangē ko kinautolú” (Ngāue 15:9–11; vakai foki, veesi 8.

Hili iá pea lea ‘a Paula, Paanepasa, pea mahalo mo ha ní‘ihi kehe ‘o pou pou‘i e lea ‘a Pitá, pea fokotu‘u ‘e Sēmisi ke fakahoko ‘a e tu‘utu‘uní ni ‘i ha tohi ki he Siasí, pea na‘e kau fakataha ‘a e fakatahá “‘o loto taha” (Ngāue 15:25; vakai foki, veesi 12–23). ‘I he tohi na‘e fakahā ai ‘e he kau ‘Aposetoló ‘enua tu‘utu‘uní, na‘a nau pehē ai, “Na‘e lelei ki he Laumālie Mā‘oni‘oní, pea mo kimautolu” (Ngāue 15:28), pe ko hono ‘ai ‘e tahá, na‘e hoko mai e tu‘utu‘uní ko ‘ení ‘i ha fakahā fakalangi he Laumālie Mā‘oni‘oní.

‘Oku fakahoko he ‘ahó ni ‘a e ongo founa tatau ko ‘ení ‘i he Siasí ‘o Sīsū Kalaisí kuo fakafoki maí. ‘E lava ke lea ‘aki pe faka‘uhinga‘i ‘e he Palesiteni ‘o e Siasí ha tokāteline ‘o makatu‘unga ‘i ha fakahā kiate ia (vakai, sīpingá, T&F 138). ‘E lava foki ke fakahā‘i mai e ngaahi fakamatala fakatokāteliné ‘i ha fakataha alēlea ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá (vakai, sīpingá, Fanongonongo Fakamafai‘i Fika 2). ‘E fa‘a kau he tālanga ‘a e fakataha alēleá hano fakakaukau‘i ha ngaahi potu folofola toputapu, ngaahi akonaki ‘a e kau taki ‘o e Siasí pea mo e founa ngāue he kuohilí. Ko hono aofangatukú, hangē pē ko e Siasí ‘i he Fuakava Fo‘ou, ‘oku ‘ikai ko e kaveingá pē ke lototaha ‘a e kau mēmipa ‘o e fakataha alēleá ka ko ha fakahā mei he ‘Otuá. Ko ha founa ‘eni ia ‘oku fakatou kau ki ai ‘a e fakapotopotó mo e tuí kae ma‘u ‘a e fakakaukau pea mo e finangalo ‘o e ‘Eikí.⁴

‘I he taimi tatau pē ‘oku totonu ke manatu‘i ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke hoko e lea kotoa pē ia ‘oku fai ‘e ha taki faka-Siasí, ‘o tatau pē kuo hilí pe lolotongá, ko ha tokāteline. ‘Oku angamaheni ‘aki pē ‘i he Siasí ‘a e mahino ko ia ka lea ha taki ‘i ha me‘a ‘oku hoko, ‘okú ne fa‘a fakafongá‘i pē ‘e ia ha fakakaukau fakafotuitui na‘e fakakaukau‘i fakalelei, ka na‘e ‘ikai ‘uhinga ia ko ha me‘a pau pe ha‘isia fakakātoa ki ai ‘a e Siasí. Na‘e ako‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá “‘oku toki palōfita pē ha palōfita] he taimi [‘oku] anga fakapalōfita aí.”⁵ Na‘e pehē ‘e Palesiteni Kalake, ‘a ē ne u lave ki ai ‘anenaí:

“‘Oku fakamahino e me‘á ni ‘e ha ki‘i talanoa na‘e fai mai he‘eku tangata‘eikí he‘eku kei si‘í, ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo ‘e au pe ko e

mafaí fē, ka 'okú ne fakamahino 'a e me'a mahu'ingá ni. Na'e pehē he'ene talanoá ne lolotonga e hoha'a 'i he omi 'a e Kau Tau 'a Sionisitoní (Johnston's Army), na'e fai 'e Pilikihami ki he kakaí 'i he fakataha pongipongí ha malanga mālohi 'o fakafepaki ki he kau tau na'e omí pea mo fakahaa'i 'a e faka'amu ke fakafepaki'i pea mo teke'i kinautolu ke nau holomui. 'I he fakataha 'o e ho'ataá, na'á ne tu'u ai 'o ne pehē na'e lea 'a Pilikihami 'Iongi 'i he pongipongí, ka 'e folofola atu 'a e 'Eiki he taimí ni. Na'á ne toki fai leva ha lea, ko hono pōpoakí na'e fehangahangai ia mo 'ene lea 'i he pongipongí. . . .

“... 'E 'ilo 'e he Siasí 'i he fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni' ki he kāingalotú, pe na'e 'ue'i 'a e Kau Takí 'e he Laumālie Mā'oni'oni' 'i he'enu fakahā 'enu fakakaukáu, pea 'e fakahaa'i 'a e 'ilo ko iá 'i hono taimi totonu.”⁶

Na'e fakamo'oni'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e tefito'i fatongia 'o e Fakamo'uí 'i he'etau tokāteliné 'i he sētesi ko 'ení: “Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o 'etau tui fakalotú 'a e fakamo'oni ko ia 'a e Kau 'Aposetoló mo e Kau Palōfitá 'o fekau'aki mo Sīsū Kalaisí, 'a ia na'e pekia, pea telio, pea toe tu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o Ne hā'ele hake ki he langí; pea ko hono toenga 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē fekau'aki mo 'etau tui fakalotú, ko ha tānaki atu pē ia ki ai.”⁷ Ko e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmita kia Sīsúú 'okú Ne mo'ui, he na'e mamata kiate Ia, "'io, 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá; peá [ne] fanongo ki he le'o 'oku fakamo'oni'i ko Ia 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamai” (T&F 76:23; vakai foki, veesi 22). 'Oku ou fokotu'u atu ki he taha kotoa 'oku fanongo pe lau e pōpoakí ni ke ne fekumi 'i he lotu mo e ako folofola, ki he fakamo'oni tatau 'o e natula fakalangi, Fakalelei, pea mo e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí. Tali 'a 'Ene tokāteliné 'aki ha'o fakatomala, papitaiso, ma'u 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni' peá ke hoko atu ho'o muimui ki he ngaahi fono mo e ngaahi fuakava 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, he toenga ho'o mo'uí.

'I he panaki mai 'etau fakamanatua e Toetu'ú, 'oku fakahoko atu ai 'eku fakamo'oni fakafo'ituitui ko Sīsū 'o Nāsaletí ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá, ko e Mīsaia tonu na'e kikite'i he kuonga mu'á. Ko e Kalaisi Ia na'e mamahi 'i Ketisemaní, pekia he kolosí mo telio, pea toe tu'u mo'oni 'i he 'aho hono tolú. Ko Ia 'a e 'Eiki toetu'ú, 'a

ia te tau lava kotoa ai 'o toetu'u pea mo lava ai 'a e taha kotoa ke huhu'i mo hākeaki'i 'i Hono pule'anga fakalangí. Ko 'etau tokātelinē ia, 'okú ne fakapapau'i mai 'a e ngaahi fakamo'oni kotoa kimu'a kau kia Sīsū Kalaisí mo toe fakahā fo'ou mai ki hotau kuongá, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Vakai, Neal A. Maxwell, "From the Beginning," *Ensign*, Nov. 1993, 18–19:

"Na'e fakahalaki 'e Sēmisi 'a e 'ngaahi tau mo e feke'ike'i 'i he Siasí (Sēmisi 4:1). Ne hanu mamahi 'a Paula ko e 'ngaahi māvahevahe' 'i he Siasí mo e 'fanga ulofi fakamālohí' he 'ikai ke nau mamae ki he 'fanga sipi' (1 Kolinitō 11:18; Ngāue 20:29–31). Na'á ne 'ilo 'e hoko ha hē mei he mo'oní pea faitohi ai ki he kakai Tesalonaiká he 'ikai hoko 'a e hā'ele 'angaua mai 'a Sīsúú 'o kapau 'e 'ikai tomu'a hoko 'a e liliu koví; mo toe na'ina'i ange 'oku ngāué ni 'a e me'a . . . [a e] angahalá' (2 Tesalonaika 2:3, 7).

"I he ofi ki he ngata'angá, ne mahino kia Paula 'a e lahi ko ia 'o e hē mei he mo'oní, ko ia na'á ne pehē: 'Ko kinautolu kotoa pē 'oku 'i 'Ēsiá kuo nau sí'aki au' (2 Tímote 1:15). . . .

"Ne lahi fau 'a e fe'auaki mo e tauhi 'otua tamapuá 'o hoha'a ai e kau 'Aposetoló (vakai, 1 Kolinitō 5:9; 'Efesō 5:3; Sute 1:7). Ne fakatou loto mamahi 'a Sione mo Paula 'i he tupu tokolahi 'a e kau 'Aposetolo loí (vakai, 2 Kolinitō 11:13; Fakahā 2:2). Ko e mo'oni ne lolotonga 'ohofi 'a e Siasí. Ne 'ikai ngata 'i he hē atu 'a ha ni'ihí ka na'a nau toe fakafepaki fakahāhā. 'I ha me'a 'e taha ne tu'u toko taha pē 'a Paula peá ne tangi lāulau 'o pehē 'na'a nau lí'aki kotoa pē au' (2 Tímote 4:16). Na'á ne toe valoki'i foki 'a kinautolu 'oku 'nau

fakahee'i 'a e ngaahi falé kotoa' (Taitusi 1:11).

"Na'e angatu'u ha ni'ihí 'o e kau taki fakalotofonuá, pea 'i he hulu e fie mā'olunga 'a ha taha, na'e 'ikai ke ne tali 'e ia e kau taki 'o e Siasí (vakai, 3 Sione 1:9–10).

"Tā-ne'ine'i ke pehē 'e Palesiteni Pilikihami Tongi: "Oku pehē tokua na'e to'o 'a e Lakanga Fakataula'eikí mei he Siasí, ka na'e 'ikai ko ia, he ko e Siasí na'e mavahe mei he Lakanga Fakataula'eikí' ('i he *Journal of Discourses*, 12:69."

Na'e pehē ai 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele, "fakakaukau angé ki he ngaahi tukufakaholo fakafilōsofia faka-Kalísí, ne fakaaaoa, pea fetongi 'a e falala ki he fakahaá, pea mahalo ne toe vave ange 'ene hokó ko e feinga 'a e kau Kalisitiane 'e ni'ihí ke 'ai e tui faka-Kalisitiane ke hoa mo e tō'onga mo'ui 'o e 'aho ko iá. . . .

". . . Tuku mu'a ke tau tokanga [foki] mo kitautolu telia e feinga ke liliu e ngaahi fakahaá ke faitatau mo e me'a 'oku tui ki ai e kakaí" (Neal A. Maxwell, *Ensign*, Nov. 1993, 20).

2. Na'e hanga 'e he kau 'Aposetoló mo e kau palōfita hangē ko Siosefa Sāmitá 'o talaki 'a e folofola 'a e 'Otuá, kae 'ikai ngata ai, 'oku tau tui 'e lava 'a e tangata mo e fefine pea na'a mo e fānaú ke ako mei ai pea mo tatakí 'e ha fakahā fakalangí 'i hano tali ha lotu mo ako e folofolá. 'Oku foaki ki he kāingalotu 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisí

- ‘a e me’ afoaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘o hangē pē ko e kuonga ‘o e kau ‘Aposetolo he kuonga mu’á, ‘a ia ‘okú ne fakafaingofua’i ha fetu’utaki hokohoko mo ‘etau Tamai Hēvaní pe, ko hono ‘ai ‘e tahá, ko e fakahā fakafō’ituitui (vakai, Ngāue 2:37–38). ‘I he foundá ni, ‘oku hoko leva ‘a e Siasí ko ha sino ‘o ha kakai loto ‘aki mo matu’otu’a fakalaumālie fakafō’ituitui ‘oku ‘ikai ke kui ‘enu tuí ka ‘oku mamata—kuo fakahinohino mo fakapapau’i ‘e he Laumālie Mā’oni’oni. ‘Okú ‘ikai ‘uhinga ‘eni ia ke pehē ‘oku fakafofonga’i ‘e he taha kotoa pē ‘a e Siasí pe te ne lava ‘o fakamatala’i hono ngaahi tokātelinē ka, ‘e lava ‘e he tokotaha takitaha ‘o ma’u ha tataki fakalangi fekau’aki mo e ngaahi faingata’a’ia mo e ngaahi faingamālie ‘o ‘ene mo’uí.
3. J. Reuben Clark Jr., “When Are Church Leader’s Words Entitled to Claim of Scripture” *Church News*, July 31, 1954); vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 28:1–2, 6–7, 11–13.
4. Ko e teuteu pea mo e ngaahi tu’unga ‘oku fie ma’u ‘iate kinautolu ‘oku kau he fakataha alēleá ko e “angatonu, . . . mā’oni’oni, mo e loto mā’ulalo, angamalū mo kātaki fuoloa, . . . tui, mo angama’a, ‘ilo, mapule’i kita, fa’a kātaki, anga faka-‘Otua, anga’ofa fakakāinga pea mo e manava’ofa;
 “Koe’uhí he ko e tala’ofá ‘eni, kapau te nau ma’u lahi ‘a e ngaahi me’á ni ‘iate kinautolu ‘e ‘ikai te nau ta’efua ‘i he ‘ilo’i ‘o e ‘Eiki” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:30–31).
5. Joseph Smith, ‘i he *History of the Church*, 5:265.
6. J. Reuben Clark Jr., “Church Leaders’ Words,” 10. Na’e hoko atu ‘a Palesiteni Kalake, ‘o kau ki he talanoa ne fai ange ‘e he’ene tamai ‘o fekau’aki mo Pilikihami ‘Iongí, ‘o ne pehē:
 “‘Okú ‘ikai ke u ‘ilo’i pe kuo hoko ‘eni, ka ‘oku ou pehē ‘okú ne fakatāta’a’i ha tefito’i mo’oni — ‘oku a’u pē ki he Palesiteni ‘o e Siasí, he ‘ikai ‘ue’i ma’u pē ‘e he Laumālié’ ia ‘i he taimi ‘oku lea ai ki he kakaí. Kuo hoko ‘eni fekau’aki mo e ngaahi me’a fakatokātelinē (‘oku fa’a hoko ‘eni ki ha me’a ‘oku fakafehu’ia hono natulá) ‘a ia ne ongo’i ai ‘e he Kau Palesiteni ‘o e Siasí pea mo e kakaí hili hano fakahaa’i ‘o ha tokāteline ne “‘ikai ue’i ‘e he Laumālie Mā’oni’oni’ ‘a e tokotaha leá.
 “‘E founda fēfē hano ‘ilo’i ‘e he Siasí ‘a e taimi ‘oku fakamahamalo ai ‘a e kau tangatá ‘o kau ki he ngaahi tefito’i mo’oni mo e tokāteline ko ‘eni kau ki he ngaahi tu’utu’uní pe ‘oku fenāpasi nai ia mo e ngaahi fie ma’u ‘a e fonó pea ‘ue’i e he Laumālie Mā’oni’oni’ ‘a e tokotaha leá? ‘E ‘ilo’i ia ‘e he Siasí ‘o fou’i he fakamo’oni ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ki he kāingalotú, pe ‘oku fakahaa’i ‘e he kau tangatá ‘enu fakakaukau’i hono ‘ue’i kinautolu ‘e he Laumālie Mā’oni’oni’; pea ‘e fakahaa’i e ‘ilo ko iá ‘i he taimi totonu” (J. Reuben Clark Jr., “Church Leaders’ Words,” 10).
7. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 57.

Ko e Pue 'o e Mo'uí

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Na'a tau ha'ú mei fē? Ko e hā 'oku tau 'i heni aí? Te tau 'alú ki fē hili 'a e mo'uí ni? 'Oku 'ikai fie ma'u ke tuku ta'e tali e ngaahi fehu'i fakaemāmani lahi ko 'ení.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou fie lea he pongipongí ni ki he ngaahi mo'oni ta'engatá—'a e ngaahi mo'oni te nau fakatupulaki 'etau mo'uí pea tau hao ai ki 'apí.

'Oku fakatovave holo e kakaí he feitu'u kotoa pē. 'Oku fakatovave 'ū vakapuna setí ke fetuku holo 'enau 'ū utá he ngaahi konitinēnití mo e 'ōseni lolotó kae lava ke lele e ngaahi pisinisí, feau e ngaahi fie ma'ú, fakafiefia e mālōlō 'eve'evá pe 'a'ahi ki he ngaahi fāmilí. Ko e halá 'i he feitu'u kotoa pē—kau ai ngaahi hala lalahi mo femo'uekina tahá—'oku felēleaki holo ai ha 'ū me'alele 'e laui miliona 'oku laui miliona e kakai 'oku nau heka holo aí 'i ha ngaahi 'uhinga kehekehe 'o fekau'aki mo e ngāue 'o e 'ahó.

'I he mo'ui femo'uekina ko 'ení, 'oku 'ai nai mo tau ki'i tu'u hifo 'o fakalaulauloto—pe fakakaukau koā ki he ngaahi mo'oni tu'uloá?

Ko e kongā lahi e ngaahi fehu'i mo e hoha'a fekau'aki mo e mo'ui faka'ahó, 'oku meimei laulaunoa ia 'i hono fakahoa atu ki he ngaahi mo'oni ta'engatá: Ko e hā 'etau kai efiafi? Ko e hā e lanu ke vali 'aki e lotó falé? 'E kau atu nai 'a Sione ki he soká? Ko e ngaahi fehu'i ko 'ení mo ha ngaahi fehu'i kehe, 'oku mole honau mahu'ingá he taimi 'oku hoko mai ai e faingata'á, mamahí pe lavea e ní'ihī 'oku tau 'ofa aí, pe hū mai 'a e puké ki he fale 'o e mo'ui lelei, poipoila e te'elango 'o e mo'uí pea tu'unuku mai 'a e

maté. 'Oku tau tokanga taha pea faingofua pē 'etau fakapapau'i 'a e me'a 'oku mahu'inga mo'oní mei he me'a noa'ia.

Ne u toki 'a'ahi ki ha fefine ko e ta'u 'eni 'e ua 'ene fefa'uhi mo ha puke lahi. Na'á ne pehē ki mu'a peá ne puké na'á ne femo'uekina 'i hono fakamaau e falé ke masaní 'o fakafonu 'aki ia e nāunau fale faka'ofu'ofa. Na'á ne 'alu tu'o ua he uike ke ngaohi hono 'ulú peá ne fakamoleki ha pa'anga mo e taimi he māhina takitaha he kumi valá. Na'á ne fie ma'u ke 'oua 'e fa'a 'a'ahi mai hono makapuná kiate ia he na'e hoha'a ma'u pē telia na'a fahi pe maumau'i e koloa na'á ne lau 'oku mahu'ingá 'e honau fanga ki'i nima ta'etokangá.

Hili iá na'á ne ma'u e ongoongo faka'ohovale ko ia 'oku tu'u ta'epau 'ene mo'ui matelié pea he 'ikai fuoloa hono taimi hení. Na'á ne pehē ko e taimi na'á ne fanongo ai ki he fakamatala 'a e toketaá, na'á ne 'ilo'i he taimi pē ko iá neongo pe ko e hā e ki'i taimi 'oku toé, te ne feohi ai mo hono fāmilí mo e kaungāme'á pea 'e fakatefito 'ene mo'uí 'i he ongoongolelé, he ko e ngaahi me'a 'eni ne mahu'inga taha kiate iá.

'Oku 'i ai ha taimi 'oku hoko mai ai e taimi mahino ko iá, neongo 'oku 'ikai hoko mai ma'u pē 'i ha tūkunga ta'e amanekina. 'Oku tau sio lelei ai ki he me'a 'oku mahu'inga mo'oní 'i he'etau mo'uí mo e founga ke tau mo'ui aí.

Na'e folofola 'a e Fakamo'uí:

“'Oua 'e fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i māmaní, 'a ia 'oku kai . . . 'e he ané mo e 'ume'umeá, pea 'oku hae'i 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'así:

“Kae fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i he langí, 'a ia 'e 'ikai kai . . . 'e he ané pe ko e 'ume'umeá, pea 'e 'ikai hae'i ia 'e ha kaiha'á ke kaiha'así:

“He ko e potu 'oku 'i ai ho'omou koloá, . . . 'e 'i ai foki mo homou lotó.”¹

'I he taimi 'oku fakamātoato taha ai 'etau fakalaulau lotó pe vivili taha ai 'etau fie ma'ú, 'oku hanga hake ai e laumālie 'o e tangatá ki he langí 'o fekumi ki ha tali fakalangi ki he ngaahi fehu'i ma'ongo'onga taha 'o e mo'uí: *Na'a tau ha'ú nai mei fē? Ko e hā e 'uhinga 'oku tau 'i heni ai? Te tau 'alú ki fē hili 'a e mo'uí ni?*

‘Oku ‘ikai ma’u e tali ki he ngaahi fehu’i ko ‘ení ‘i he ngaahi tohi fakaakó, pe mei he ‘Initanetí. ‘Oku mahulu atu ia ‘i he mo’ui matelié. ‘Oku nau fālute ‘a e ta’engatá.

Na’a tau ha’ú nai mei fē? ‘Oku mahino pē ‘oku toka e fehu’i ni ‘i he fakakaukau ‘a e tangata kotoa pē, neongo kapau ‘oku ‘ikai lea ‘aki.

Na’e tala ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ki he kau ‘Atenisí ‘i he Mo’unga Ma’así, ko e “ko e hako ‘o e ‘Otuá ‘a kitautolu.”² Talu mei he’etau ‘ilo ko hotau sino fakamatelié ko e tupu ia mei he’etau mātu’a fakamatelié, kuo pau ke tau fekumi ai ki he ‘uhinga ‘o e lea ‘a Paulá. Na’e folofola ‘a e ‘Eikí ko e “laumālié mo e sinó ko e mo’oni’i laumālie ia ‘o e tangatá.”³ Ta ko e laumālié leva ko e hako ia ‘o e ‘Otuá. Na’e ui ia ‘e he taha na’á ne hiki e tohi Hepeluú “ko e Tamai ‘o e ngaahi laumālié.”⁴ Ko e ngaahi laumālie ‘o e kakai kotoa pē ko Hono “ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kinautolu kuo fakatupu”⁵ ‘iate Ia.

‘Oku tau ‘ilo ne fatu ‘e he kau punake potó ha ngaahi pōpoaki ongo mo ha ngaahi fakakaukau loloto ke tau fakakaukau ki ai ‘i he kaveingá ni. Na’e hiki ‘e Viliami Uetisiuefi ‘a e me’á ni:

Ko hotau fanau’i ko ha mohe pē pea mātangaló:

He ko e Fetu’u ‘o ‘etau mo’uí, e laumālie te tau tu’u mo ia ha ‘ahó,

Na’e ‘i ha feitu’u kehe hono tupu’angá,

Pea mama’o fau ‘etau kāuvahá:

Pea ‘ikai ngalo kotoa ‘a ia ‘i mu’á,

Pe mātu’aki ta’e mateuteu kotoá,

Ka ‘oku tau omi ‘i he ‘ao ‘o e nāunau’ia

Mei he ‘Otuá, ko hotau tupu’angá:

‘Oku tau fepikitaki mo e langí he’etau vavealeá!⁶

‘Oku fakalaulauloto e mātu’á ki honau fatongia ke ako’i, ue’i, ‘oatu ha tataki, fakahinohino’i mo tā ha sīpinga. Pea lolotonga e fakakaukau ‘a e mātu’á, ‘oku fai ‘e he fānaú—tautaufefito ki he to’u tupú—ha fehu’i vivili, “ko e hā ‘oku tau ‘i heni aí’? ‘Oku fa’a fai fakalongolongo pē ia ki he lotó ‘o peheni, “ko e hā ‘oku ou ‘i heni aí’?

Hono ‘ikai totonu ke tau fakafeta’i ‘i hono fa’u ‘e he Tupu’anga potó ha māmani pea tuku kitautolu heni mo ha veili ‘o e ‘ikai toe manatu ki he’etau mo’ui kimu’á kae lava ke tau foua

ha taimi 'o sivi'i, mo ha faingamālie ke fakamo'oni'i ai kitautolu, kae lava ke tau taau mo e me'a kotoa pē kuo teuteu 'e he 'Otuá ke tau ma'ú.

'Oku mahino, ko e taha 'o e tefito'i 'uhinga 'o 'etau mo'ui he māmaní ke ma'ú ha sino 'o e kakano mo e hui. Kuo 'osi foaki mai foki 'a e me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí. 'Oku tau monū'ia ke fili ma'atautolu pē, 'i ha ngaahi founga 'e lauiafe. 'Oku tau ako 'i heni mei he tu'utu'uni fefeka 'o e taukeí. 'Oku tau 'ilo 'a e leleí mei he koví. 'Oku tau fakafaikehekehe'i 'a e mahí mei he melié. 'Oku tau 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a 'o 'etau ngaahi angafaí.

Te tau lava 'i he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ke taau mo e "fale" na'e folofola 'aki 'e Sīsū 'i He'ene pehē: "I he fale 'o 'eku Tamaí 'oku ai 'a e ngaahi nofo'anga 'oku lahi. . . 'oku ou 'alu ke teuteu ha potu mo'omoutolu . . . ko e potu te u 'i aí, te mou 'i ai foki."⁷

Neongo 'oku tau ha'ú ki he mo'ui fakamatelié "'i ha nāunau'ia," ka 'oku nga'unu pē ki mu'a e mo'uí. 'Oku hoko mai 'a e to'ú tupú hili e kei íkí pea mahino mo e hoko mai 'a e matu'otu'á. 'Oku tau ako mei he me'a 'oku tau a'usiá 'a e fie ma'ú ke kumi ki ha tokoni fakalangi 'i he'etau 'i he fononga he mo'uí.

Ne 'osi faka'ilonga'i 'e he 'Otuá ko 'etau Tamaí mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'a e hala ki he haohaoá. 'Okú Na ta'alo mai ke tau muimui 'i he ngaahi mo'oni ta'engatá pea hoko 'o haohaoa, he 'okú Na haohaoa.⁸

Na'e fakatatau 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'a e mo'uí ki ha lova. Na'á ne na'ina'i ki he kakai Hepeluú, "Tau sí'aki . . . 'a e angahala 'oku tau mo'uangofua ki aí, pea tau felele'i 'i he fakakukafi 'a e fakapuepue kuo [tofa] 'i hotau 'aó."⁹

'I he'etau loto vëkeveké, 'oua mu'a na'a tau ta'e-fakatokanga'i ai e fale'i poto mei he Tangata Malangá: "Ko e pué 'oku 'ikai kiate ia 'oku ve'e vavé, pe ko e taú kiate ia 'oku mālohí."¹⁰ Ko hono mo'oni ko e palé 'oku ma'ana ia 'oku kātaki ki he iku'angá.

Ko e taimi 'oku ou fakakaukau ai ki he lova 'o e mo'uí, 'oku ou manatu ai ki ha fa'ahinga lova 'e taha, mei he ngaahi 'aho 'o 'eku kei sí'í. Na'á ku fa'a to'o mo hoku ngaahi kaungātangatá ha fanga ki'i helefufū 'o tongi ha fanga ki'i vaka iiki mei he uho molū 'o ha fu'ú uilou. Ne mau takitaha tuku ki he vaí homau

fanga ki'i vaká, kuo 'osi fakalā tapatolu 'aki ha tupenu, ke nau lova hifo he tafe 'a e Vaitafe Polovo, 'o 'Iutaá. Ne mau lele pē he kauvaí mo sio ki he fa'a tō-mo-hopo 'a e fanga ki'i vaká 'i he 'au mālohí pea 'i he taimi 'e ni'ihí ne nau failā fiemālie pē 'i he loloto ange 'a e vaí.

Na'a mau fakatokanga'i 'i he lolotonga 'o ha fa'ahinga lova peheé, na'e 'i ai ha vaka na'á ne taki hono toé ki he tepí. Fakafokifā pē, kuo tafi'i ia 'e he 'aú 'o fu'u ofi ki ha feitu'u ne fofō ai e vaí, pea fakatafa leva e ki'i vaká 'o ngoto. Na'e vilohi takai tā tu'o lahi ai, 'o 'ikai toe lava ke foki hake ki he halanga totonú. Fāifai pea toki a'u mai 'o toka he loto veve mo e kinoha'a ta'e'aongá, 'a ia ne fihia he limu lanumatá.

Na'e 'ikai ha takele 'o e ki'i vaka va'ingá ke ne pukepuke, pe ha fohe'uli ke ne 'uli-mo-tafoe, pea ha ma'u'anga ivi. Na'e 'ikai ha veiveiua ko honau iku'angá ko e matā'uto'utá—'a e feitu'u 'oku si'i ange ai e 'aú.

Kuo 'osi foaki mai kiate kitautolu ha ngaahi 'ulungaanga fakalangi ke ne tataki 'etau fonongá, pea 'oku 'ikai ke tau hangē ko e fanga ki'i vaka va'ingá. 'Oku 'ikai ke tau hū mai ki he mo'ui fakamatelié ke tau lepa heke pē 'i he mata'au 'o e mo'uí, ka na'e foaki mai e mālohi ke tau fakakaukau, ke tau faka'uhinga pea mo lavame'a.

Na'e 'ikai fakahekeheka kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní 'i he'etau folau ta'engatá ta'e te Ne foaki mai ha ngaahi founa ke tau lava ai 'o ma'u meiate Ia ha fakahinohino ke fakapapau'i te tau foki lelei ange ai. 'Oku ou 'uhinga atu ki he lotú. 'Oku ou 'uhinga atu ki he fanafana mei he kihí'i le'o si'i mo vanavanaikí; pea 'oku 'ikai ke u fakata'e'aonga'i ai 'a e folofola mā'oni'oni, 'oku hā ai 'a e folofola 'a e 'Eikí pea mo e lea 'a e kau palōfitá—he na'e 'omi ia ke ne tokoni'i kitautolu ke tau taufonua lelei ai.

'E 'i ai ha taimi 'i hotau misiona he mo'ui fakamatelié te tau mamata ai ki he momou, 'a e malimali 'o e ongosia, 'a e felāngaaki 'o e mahamahakí—pea na'a mo e mōlia atu 'o e fa'ahita'u māfaná, kae hoko mai 'a e fakatōlaú, momoko 'o e fa'ahita'u momokó, pea tau a'usia mo e maté.

Kuo 'osi fehu'i loto 'e he taha mohu fakakaukau kotoa pē 'a e fehu'i na'e fakalea lelei taha 'e Siope 'o e kouna mu'á: "Kapau 'e mate 'a e tangatá, 'e toe mo'ui ia?"¹¹ Neongo 'etau feinga ke teke'i

e fehu'í ni mei he'etau fakakaukaú, ka 'oku toe foki mai ma'u pē ia. 'Oku hoko e maté ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku hoko ia ki he kau toulekeleká 'i he'enu 'a'eva tō-mo-humú. 'Oku onгона 'ene uí 'e kinautolu 'oku te'eki ai a'u lelei ki he vaeua'anga mālie 'o e fonongá. Taimi 'e ni'ihī 'okú ne ta'ofi e kakata 'a e longa'i fānaú.

Kae fēfē 'a e mo'ui 'i he hili 'o e maté? Ko e maté nai e ngata'anga 'o e me'a kotoa pē? Na'e 'ohofi 'e Lōpeti Pelesifooti, 'i he'ene tohi ko e *God and My Neighbor* 'a e ngaahi tui faka-Kalisitiane hangē ko e 'Otuá, Kalaisi, lotú kae tautautefito ki he mo'ui ta'e-fa'a-maté. Na'á ne pehē ko e maté ko e ngata'anga ia 'o 'etau mo'uí pea he 'ikai ke lava 'e ha taha 'o fakahalaki ia. Ka ne hoko ha me'a faka'ohovale. Ne faifai pea mole atu 'ene ta'e tuí. Ne 'ikai ke ne lava 'o taukave'i pe malu'i ia. Na'á ne foki māmālie mai ki he tui na'á ne manuki'i mo li'akí. Ko e hā ne hoko ke liliu ai 'ene fakakaukaú? Na'e mālōlō 'a hono uafí. Na'á ne 'alu loto mamahi atu ki he loki ne faka'e'epa aí. Na'á ne vakai atu ki he fofonga na'á ne 'ofa aí. 'I he'ene hū mai ki tu'á na'á ne pehē ange ki hano kaungāme'a: "Ko ia pē ia, ka 'oku hangē 'oku 'ikai nai ko iá. Kuo liliu e me'a kotoa. Kuo to'o atu e me'a ne 'i ai kimu'á. 'Oku 'ikai ke kei tatau mo ia. Ko e hā 'oku toe ke mavahé kapau 'oku 'ikai ko e laumālié?"

Na'á ne tohi kumui ange 'o pehē: "'Oku 'ikai hangē 'a e maté ko e me'a 'oku fakakaukau ki ai ha ni'ihī. 'Oku hangē pē ia ko ha hū atu ki ha loki kehé. Te tau 'ilo 'i he loki ko iá . . . 'a e kau fafine, kau tangata mo e fānau 'ofeina ne tau 'ofa ai ka kuo pulia."¹²

'E kāinga, 'oku tau 'ilo 'oku 'ikai ko e ngata'angá 'a e maté. Kuo ako'i mai e tefito'i mo'oni ko 'ení 'e he kau palōfita mo'uí 'i he ngaahi kuongá. 'Oku toe ma'u foki ia 'i he'etau folofola mā'oni'oní. 'I he Tohi 'a Molomoná, 'oku tau lau ai 'a e ngaahi lea pau mo fakafiemālie ko 'ení:

"Ko 'eni, ko e me'a ki he tu'unga 'o e laumālié 'i he vaha'a 'o e maté mo e toetu'ú—Vakai, kuo faka'ilo mai kiate au 'e ha 'āngelo, 'oku fakafoki 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē, 'o ka hili ange 'enu mavahe mei he sino fakamatelié ni, 'io, 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē 'o tatau ai pē pe 'oku nau angalelei

pe angakovi, ki honau 'apí, ki he 'Otua pē ko ia 'a ia na'e foaki 'a e mo'uí kiate kinautolú.

"Pea 'e toki hoko 'o pehē, ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni'óní 'e tali 'a kinautolu ki ha potu 'o e fiefia, 'a ia 'oku ui ko palataisi, ko ha potu 'o e mālōlō, ko ha potu 'o e melino, 'a ia te nau mālōlō ai mei he'enua ngaahi faingata'a'ia kotoa pē mo e hoha'a kotoa pē mo e mamahi."¹³

Hili hono tutuki e Fakamo'uí pea tuku Hono sinó he fonualotó he 'aho 'e tolu, na'e toe foki ki ai 'a e laumālié. Ne teka'i e maká, pea hā'ele mai 'a e Huhu'i kuo toetu'ú, kuo fakakofu 'aki ha sino ta'e-fa'a-mate 'o e kakano mo e hui.

Na'e ma'u e tali ki he fehu'i 'a Siopé, "Kapau 'e mate ha tangata, 'e toe mo'ui ia?" 'I he taimi na'e omi ai 'a Mele mo ha ní'ihí ki he fonualotó 'o mamata ki ha ongo tangata kofu ngingila, na'á na lea kiate kinautolu 'o pehē: "Ko e hā 'oku mou kumi ai 'a e mo'uí 'i he potu 'o e maté? 'Oku 'ikai 'i heni ia, ka kuo tu'u hake."¹⁴

Te tau toetu'u kotoa tu'unga 'i hono ikuna 'e Kalaisi 'a e fa'itoká. Ko hono huhu'i 'eni 'o e laumālié. Na'e tohi 'e Paula: "'Oku 'i ai . . . 'a e ngaahi sino [fakasilesitiale], mo e ngaahi sino [fakatelesitiale]: ka 'oku taha pē 'a e nāunau [fakasilesitiale], pea mo e [fakatelesitiale] 'oku taha kehe ia."¹⁵

Ko e nāunau fakasilesitiale 'oku tau feinga ki aí. Ko e 'afio'anga 'o e 'Otuá 'oku tau faka'amu ke tau nofo aí. Ko e fāmili ta'engatá 'oku tau fie ma'ú. 'Oku ngāue'i e ngaahi tāpuaki peheé 'i he mo'uí kotoa 'i he feinga, fekumi, fakatomala pea faifai pē 'o tau ikuna.

Na'a tau ha'ú mei fē? Ko e hā 'oku tau 'i heni aí? Te tau 'alú ki fē hili 'a e mo'uí ní? 'Oku 'ikai fie ma'u ke tuku ta'e tali e ngaahi fehu'i fakaemāmani lahi ko 'ení. 'Oku ou fakamo'oni atu 'i he loto fakatōkilalo pea 'i he loto fakamātoato 'oku mo'oni e ngaahi me'a kuó u lea ki aí.

'Oku fiefia 'etau Tamai Hēvaní 'iate kinautolu 'oku tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Okú ne tokanga foki ki he fānau 'oku heé, 'a e to'u tupu 'oku fakatuotuaí, 'a e to'u tupu 'oku talangata'á, pea mo e mātu'a 'oku fai halá. 'Oku folofola 'ofa mai 'a e 'Eikí kiate kinautolú ni, pea ki he kakai kotoa pē: "Foki mai. Foki hake. Hū mai. Ha'u ā ki 'apí. Ha'u kiate au."

‘I ha uike ‘e taha mei heni, te tau fakamanatua ai e Toetu‘ú. ‘E fakafoki ai ‘etau fakakaukau ki he mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí, ‘Ene pekiá mo ‘Ene toetu‘ú. ‘I he‘eku hoko ko ‘Ene fakamo‘oni makehé, ‘oku ou fakamo‘oni atu kiate kimoutolu ‘okú Ne mo‘ui pea ‘okú Ne tali mai ki ha‘atau foki ikuna ange. Fakatauange ‘e pehē ‘etau fokí, ko ‘eku lotú ia ‘i he loto fakatōkilalo ‘i Hono huafa mā‘oni‘oní—ko Sīsū Kalaisi, ko hotau Fakamo‘uí mo hotau Huhu‘í, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga fakamatalá

1. Mātiu 6:19–21.	8. Vakai, Mātiu 5:48; 3 Nifai 12:48.
2. Ngāue 17:29.	9. Hepelū 12:1.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava
88:15.	10. Tangata Malanga 9:11.
4. Hepelū 12:9.	11. Siopē 14:14.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava
76:24.	12. Vakai, Robert Blachford, <i>More
Things in Heaven and Earth:
Adventures in Quest of a Soul</i> (1925),
11
6. William Wordsworth, <i>Ode:
Intimations of Immortality from
Recollections of Early Childhood</i>
(1884), 23–24.	13. ‘Alamā 40:11–12.
7. Sione 14:2–3.	14. Luke 24:5–6.
	15. 1 Kolinitō 15:40–42.

Ko e Mālohi 'o e Fakahaofí

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'E lava ke fakahaofi kitautolu mei he ngaahi founga kovi mo e faiangahalá 'o kapau te tau tafoki ki he ngaahi akonaki 'a e folofola mā'oni'oní.

'Oku 'i ai haku kaungāme'a mamae 'okú ne 'omi haku hēkesi fo'ou ke u tui he fakataha'anga 'oku ou lea ai he konifelenisi lahi kotoa pē. Tō atu ko 'ene filí ē?

'Oku 'i ai ha faingata'a 'oku fehangahangai mo hoku kaungāme'a kei talavou. 'Oku fakangatangata pē ai 'ene ngāue, ka 'okú ne fu'u makehe 'aupito 'i ha founga kehe. Hangē ko 'eni, 'e lava fakafehoanaki 'ene lototo'a he ngāue fakafaifekau ki he ngaahi foha 'o Mosaiá. 'Oku hanga 'e he faingofua 'o e ngaahi me'a 'okú ne tui ki aí 'o 'ai ke fokotu'u ma'u mo ta'e ue'ia 'ene loto fakapapaú. 'Oku ou tui 'oku faingata'a ke fakakaukau 'a Sikoti ia 'oku te'eki kau e taha kotoa ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea kuo te'eki ai ke lau 'e he tokotaha kotoa pē 'a e Tohi 'a Molomoná mo nau ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oní.

Tuku mu'a ke u fai atu ha talanoa 'i he mo'ui 'a Sikoti he taimi na'á ne fuofua folau vakapuna toko taha ai ke 'a'ahi ki hono tokouá. Na'e 'i ai hamau kaungā'api ne tangutu he tafa'akí pea na'á ne fanongo atu ki he talanoa 'a Sikoti mo e pāsese hono tafa'akí:

"Mālō e lelei, ko Sikoti au. Ko hai koe?"

Na'e talaange 'e he matāpulé hono hingoá.

"Ko e hā ho'o ngāue 'oku faí?"

"Ko ha 'enisinia au."

"Sai tama. 'Okú ke nofó 'i fē?"

“I Lasi Vēkasi.”

“Oku ‘i ai hamau tempale ai. ‘Okú ke ‘ilo‘i e feitu‘u ‘oku tu‘u ai e tempale Māmongá?”

“Io. Ko ha fale faka‘ofa‘ofa ia.”

“Ko ha Māmonga koe?”

“Ikai.”

“Oku totonu ke ke kau ki ai. Ko ha siasi lelei ia. Kuó ke lau e Tohi ‘a Molomoná?”

“Ikai.”

“Tonu ke lau ia. Ko ha tohi lelei.”

‘Oku ou tui tatau mo Sikoti—ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha tohi lelei ia. Kuo makehe ma‘u pē kiate au e ngaahi lea na‘e talamu‘aki mai ‘aki ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e Tohi ‘a Molomoná: “Na‘á ku fakahā ki he kau takí, ko e Tohi ‘a Molomoná ko e tohi tonu taha ia ‘i he ngaahi tohi kotoa pē ‘i he māmaní, pea ko e maka-tu‘u-loto ia ‘o ‘etau tui fakalotú, pea ‘e ofi ange ha tangata ki he ‘Otuá ‘i ha‘ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, ‘i ha toe tohi kehe.”

‘Oku tau ako ki he Tohi ‘a Molomoná he ta‘ú ni, ‘i he‘etau ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpaté. ‘I he‘etau teuteu mo kau atu ki aí, ‘ofa ke fakalotoa kitautolu ke tau muimui ki he sīpinga lototo‘a ‘a Sikotí ke vahevahe atu ‘etau ‘ofa ‘i he tohi folofola makehe ko ‘ení ki he ni‘ihi ‘oku ‘ikai ke tau tui tataú.

‘Oku ‘i ai ha kaveinga ma‘ongo‘onga ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘oku fakamatala‘i ‘i he veesi faka‘osi ‘o e vahe ‘uluaki ‘o e 1 Nīfai. Na‘e tohi ‘e Nīfai ‘o pehē, “Kae vakai, ko au Nīfai te u fakahā kiate kimoutolu ‘oku ‘i he kakai kotoa pē kuo fili ‘e he ‘Eikí ‘a ‘ene ngaahi ‘alo‘ofa ongongofuá koe‘uhí ko ‘enau tuí ke fakaiví ‘i ‘a kinatolu ‘o a‘u ki he‘enau ma‘u ‘a e mālohi ‘o e fakahaofi” (1 Nīfai 1:20).

‘Oku ou fie lea fekau‘aki mo e founga kuo hanga ‘e he Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ko e “‘alo‘ofa ongongofua” ia ‘a e ‘Eikí na‘e fakatolonga mai ma‘á e ngaahi ‘aho kimui ní, ‘o fakatau‘atāina‘i kitautolu mo ne ako‘i kitautolu ‘i he founga haohaoa mo “tonu taha” ‘o e tokāteline ‘o Kalaisí.

Ko e konga lahi e ngaahi talanoa ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘oku fekau‘aki ia mo e fakatau‘atāina pe fakahaofi. Ko e mavahe ko ia ‘a Līhai mo hono fāmílí ki he toafá na‘e fekau‘aki ia mo hono

fakahaofi ia mei hono faka'auha 'o Selusalemá. Ko e talanoa 'o e kau Sēletí, ko ha talanoa ia 'o e fakatau'atāina kae pehē ki he talanoa ki he kau Mūlekí. Na'e fakatau'atāina 'i 'a 'Alamā ko e Sí'í mei he angahalá. Na'e fakahaofi e kau tau kei talavou 'a Hilamaní 'i he taú. Na'e fakatau'atāina 'i 'a Nīfai mo Līhai mei he fale fakapōpulá. 'Oku hāsino pē 'a e fakatau'atāina 'i he Tohi 'a Molomoná kotoa.

'Oku 'i ai ha ongo talanoa 'i he Tohi 'a Molomoná 'okú na faitatau peá ne ako'i mai ha lēsoni mahu'inga. Ko e 'uluakí mei he tohi 'a Mōsaiaí, 'o kamata mei he vahe 19. 'Oku tau ako heni ki he Tu'í ko Limihaí 'i he fonua ko Nīfaí. Na'e teu tau mai 'a e kau Leimaná ki he kakai 'o Limihaí. Ko e ola 'o e tau ko iá ko hono faka'atā 'e he kau Leimaná ke pule e Tu'í ko Limihaí 'i hono kakai tonu, ka te nau pōpula ange kiate kinautolu. Ko ha melino ta'eoli mo'oni ia. (Vakai, Mōsaia 19–20.)

'I he taimi ne pāhia ai e kakai 'o Limihaí 'i hono ngaohikovia kinautolu 'e he kau Leimaná, na'a nau fakaloto'i ai honau tu'í ke nau tau'i e kau Leimaná. Na'e tu'o tolu e ulungia e kakai 'o Limihaí. Na'e hilifaki mai ha ngaahi kavenga mamafa kiate kinautolu. Faifai pea nau fakavaivai'i kinautolu mo tangi mālohi ki he 'Eikí ke Ne fakatau'atāina'i kinautolu (Vakai, Mōsaia 21:1–14.) 'Oku hā he veesi 15 'o e vahe 21 e tali 'a e 'Eikí: "Pea ko 'eni na'e fakatuotuai 'e he 'Eikí ke 'afio ki he 'enau tangi koe'uhí ko 'enau ngaahi angahalá; kae kehe na'e 'afio pē 'a e 'Eikí ki he 'enau ngaahi tangi, 'o ne kamata ke fakamolū 'a e loto 'o e kau Leimaná, pea nau kamata ke fakama'ama'a 'a 'enau ngaahi kavengá; ka na'e 'ikai finangalo 'a e 'Eikí ke faka'atā 'a kinautolu mei he nofo pōpulá."

Hili pē a'u hake 'a 'Āmoni mo ha kau tangata mei Seilahemala, fakataha mo Kitioné—taha 'o e kau taki 'o e kakai 'o Limihaí—ne nau fa'ufa'u leva ha palani ne ola lelei pea nau hao ai mei he fakamamahi 'a e kau Leimaná. Na'e tuai e fanongo 'a e 'Eikí ki he 'enau ngaahi tangi. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí ko 'enau faiangahalá.

'Oku meimei ke faitatau pē ia mo e talanoa fika uá, ka 'okú na kehekehe pē. 'Oku hā e fakamatala ko iá 'i he Mōsaia 24.

Na'e nofo 'a 'Alamā mo hono kakai 'i he fonua ko Heilamí he taimi na'e a'u atu ai ha kau tau 'a e kau Leimaná ki he ngaahi

kauāfonuá. Na'a nau fetaulaki pea nau fakalelei 'i he founa melino. (Vakai, Mōsaia 23:25–29.) 'Ikai fuoloa mei ai kuo kamata ke fakamālohi'i 'e he kau Leimaná e kakai 'o 'Alamaá ke fai honau lotó mo hilifaki kiate kinautolu ha ngaahi kavenga mamafa (vakai, Mōsaia 24:8). 'Oku tau lau he veesi 13 'o pehē, "Pea na'e hoko 'o pehē na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí kiate kinautolu 'i he'enu nau ngaahi faingata'a'ia, 'o folofola: Hanga hake homou 'ulú pea fiemālie, he 'oku ou 'ilo'i 'a e fuakava kuo mou fai kiate aú; pea te u fuakava mo hoku kakaí pea fakahaofi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá."

Na'e fakatau'atāina'i e kakai 'o 'Alamaá mei he kau Leimaná pea nau toe foki lelei pē 'o fakataha mo e kakai 'o Seilahemalá.

Ko e hā nai e faikehekehe 'i he kakai 'o 'Alamaá pea mo e kakai 'o e Tu'i ko Limihaí? 'Oku mahino pē honau faikehekehe: na'e fakamelino mo angatonu ange 'a e kakai 'o 'Alamaá; kuo nau 'osi papitaiso pea nau fai ha fuakava mo e 'Eikí; ne nau fakavaivai'i kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, kimu'a 'aupito ia pea nau toki a'usia e faingata'á. Na'e hanga 'e he ngaahi faikehekehe ni 'o 'ai ke taa'u mo e 'Eikí ke Ne fakatau'atāina'i kinautolu 'i ha founa fakafo mei he fonua ne nau nofo pōpula aí. 'Oku ako'i kitautolu 'e he ngaahi potu folofolá ni e mālohi fai fakahaofi 'o e 'Eikí.

'Oku hanga 'e he ngaahi kikite fekau'aki mo e mo'ui pea mo e misiona 'o Sīsū Kalaisí, 'o tala'ofa mai e fakatau'atāina te Ne fai. 'Oku hanga 'e He'ene Fakalelei mo 'Ene Toetu'ú 'o 'omi kiate kitautolu kotoa ha hao'anga mei he mate fakaesinó pea kapau te tau fakatomala, te tau hao foki mei he mate fakalaumālié, pea 'omi foki ai mo e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá. Ko e ngaahi tala'ofa ko ia 'o e Fakalelei mo e Toetu'ú, 'a e ngaahi tala'ofa 'o e fakatau'atāina'i mei he mate fakaesinó mo e fakalaumālié, na'e fakahā ia 'e he 'Otuá kia Mōsese 'i He'ene pehē, "He vakai ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e moui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

'I hono fakafehoanaki atu ki he tui fakalotu kuo fokotu'utu'u lelei ma'atautolu 'i he folofola mā'oni'oni, 'oku tau ma'u foki ha ngaahi mālohi fakafepaki 'i he māmaní 'oku nau fakafepaki'i e ngaahi tui fakalotu tu'uloa 'i he ngaahi tohi mā'oni'oni—'a e ngaahi tohi kuo nau 'omi ha fakahinohino kiate kitautolu 'i he

ngaahi senituli lahi ko 'enī ke fakamahino'i 'aki 'a e ngaahi 'ulungaanga mahu'inga ta'engata mo e ngaahi tu'unga mo'ui ke tau muimui ki ai 'i he mo'ui. 'Oku nau tala mai 'oku loi e ngaahi akonaki 'i he Tohi Tapú pea kuo 'osi e kuonga ia 'o e ngaahi akonaki 'a e 'Eiki. Kuo nau kalanga mai kuo pau ke tau'atāina e taha kotoa ke ne fokotu'u 'ene tu'unga mo'ui pē 'a'ana; 'oku nau feinga ke liliu e ngaahi totonu 'a e kakai tuí, 'o fepaki ia mo e me'a 'oku ako'i mai 'e he folofolá pea mo e lea 'a e kau palōfitá.

Ko ha tāpuaki ia ke tau ma'u e fakamatala fekau'aki mo e misiona 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí 'i he Tohi 'a Molomoná ke tānaki atu ko ha fakamo'oni fika ua ki he tokāteline 'oku hā 'i he Tohi Tapú. Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakatou ma'u 'e he māmaní 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná? 'Oku ou tui 'oku ma'u e tali ki ai 'i he vahe 13 'o e 1 Nīfai. Na'e tohi 'e Nīfai 'o pēhē: "Pea na'e lea mai 'a e 'āngeló kiate au 'o pēhē: Ko e ngaahi lekooti fakamuimui ko 'enī 'a ia kuó ke mamata ki ai 'i he kau Senitailé ['a e Tohi 'a Molomoná], te ne fakamo'oni 'i 'a hono mo'oni 'o e 'uluakí [ko e Tohi Tapú], 'a ia 'oku 'o e kau 'apostolo 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lamí, pea te nau fakamahino'i 'a e ngaahi me'a mahinongofua mo mahu'inga 'a ia kuo to'o mei ai; pea 'e fakahā ia ki he fa'ahinga mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē, ko e Lami 'a e 'Otuá ko e 'Alo Ia 'o e Tamai Ta'engata, pea ko e Fakamo'uí 'o e māmaní, pea kuo pau ke ha'u 'a e kakai fulipē kiate ia, pe 'e 'ikai fakamo'uí 'a kinautolu" (veesi 40).

'Oku 'ikai fe'unga 'ānoa pē 'a e Tohi Tapú pe ko e Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakatou fie ma'u pē kinua ke tau ako'i mo ako ai ki he tokāteline kakato 'o Kalaisí. 'Oku 'ikai hanga 'e hono fie ma'u 'o e tohi 'e tahá 'o holoki ai 'a hono fie ma'u 'o e tahá. 'Oku fakatou fie ma'u e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná ki hotau fakamo'uí mo e hakeakí'í. Hangē ko e ako mālohi ne fai mai 'e Palesiteni 'Eselā Tafi Penisoní, "'Oku hanga 'e he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná 'o faka'auha e ngaahi tokāteline halá he taimi 'oku faka'aonga'i fakataha ai kinauá'" ("A New Witness for Christ," *Ensign*, Nov. 1984, 8).

'Oku ou fie faka'osi 'aki 'eku 'oatu ha talanoa 'e ua—taha mei he Fuakava Motu'á pea taha mei he Tohi 'a Molomoná—ke fakahaa'i 'aki e founga 'oku fengāue'aki lelei fakataha ai e ongo tohí ni.

‘Oku kamata e talanoa kia ‘Ēpalahamé ‘i hono fakatau‘atāina‘i ia mei he kau Kalitia tauhi ‘otua-tamapuá (vakai, Sēnesi 11:27–31; ‘Ēpalahame 2:1–4). Na‘e fakatau‘atāina‘i ia kimui ange mo hono uaifi ko Selá mei he‘ena mamahí pea tala‘ofa ange ‘e monū‘ia ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘o e māmaní ‘o fakafou ‘i hona hakó (vakai, Sēnesi 18:18).

‘Oku ‘i he Fuakava Motu‘á ha talanoa ki hono ‘ave ‘e ‘Ēpalahame ‘a Lote, na‘á ne foha ‘akí, mei ‘Isipité. Na‘e ‘oange kia Lote ke ne tomu‘a fili e fonua te ne nofo aí ko ia na‘á ne fili ai e ngaahi konga fonua tokalelei ‘o Soataní peá ne fokotu‘u hono fale fehikítakí ‘o hanga atu ki Sōtoma, ko ha kolo faiangahala fulikivanu. (Vakai, Sēnesi 13:1–12.) Ko e konga lahi e ngaahi palopalema ne fehanganagai mo Lote ‘i he‘ene mo‘uí, ko ha ola kinautolu ‘o ‘ene fili kimu‘a ange ke fakahanga e matapā ‘o hono fale fehikítakí ki Sōtomá.

Na‘e fehanganagai ‘a ‘Ēpalahame ko e tamai ‘a e kakai tuí, pea mo e mo‘uí ‘i ha founga kehe. Ko e mo‘oni ne lahi fau e ngaahi faingata‘á, ka ko ha mo‘ui mohu tāpuekina ia. ‘Oku ‘ikai ke tau ‘ilo‘i e feitu‘u ne hanga ki ai e matapā ‘o e fale fehikítakí ‘o ‘Ēpalahamé, ka ‘oku ki‘i fakalika mai ia ‘i he veesi faka‘osi ‘o e vahe 13 ‘a Sēnesí. ‘Oku pehē ai: “Pea na‘e toki hiki ‘e ‘Epalame [pe ‘Ēpalahame] hono fale fehikítakí, pea ha‘u ‘o nofo ‘i he fonua tokalelei ‘o Mamilí, ‘a ia ‘oku ‘i Hepeloní, pea na‘e fokotu‘u ai ‘a e ‘esifeilaulau [ki he ‘Eikí]” (Sēnesi 13:18).

Neongo ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo‘i, ka ‘oku ou tui fakatāutaha na‘e hanga ‘a e fale fehikítakí ‘o ‘Ēpalahamé ki he ‘esifeilaulau na‘á ne langa ki he ‘Eikí. ‘Oku ou ‘ilo‘i fēfē ‘ení? Koe‘uhí ‘oku ou ‘ilo e talanoa he Tohi ‘a Molomoná ‘o kau ki hono fakahinohino‘i ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ‘a hono kakaí ke nau fakataha mai ke fanongo ki he‘ene lea faka‘osi kiate kinautolú. Na‘e fakahinohino‘i kinautolu ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ke nau fakahanga e matapā honau ngaahi fale fehikítakí ki he temipalé (vakai, Mōsaia 2:1–6).

‘E lava ke fakahaofi kitautolu mei he ngaahi founga koví mo e faiangahalá ‘o kapau te tau tafoki ki he ngaahi akonaki ‘a e folofola mā‘oní‘oní. Ko e Fakamo‘uí ‘a e Tokotaha Faifakamo‘ui Ma‘ongo‘ongá, he ‘okú Ne fakatau‘atāina‘i kitautolu mei he maté mo e angahalá (vakai, Loma 11:26; 2 Nīfai 9:12).

'Oku ou fakamo'oni ko e Kalaisí 'a Sīsū, pea 'e lava ke tau toe ofi ange kiate Ia 'i he'etau lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha toe fakamo'oni ia 'e taha 'o Sīsū Kalaisi. Ko e 'uluaki fakamo'oni 'o Sīsū Kalaisí ko e Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou—pe ko e Tohi Tapú.

Tau toe manatua mu'a e fakamatala 'a hoku kaungāme'a ko Sikotí 'o fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná: "Ko ha tohi lelei ia." 'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'oku ma'ongo'onga 'a e Tohi 'a Molomoná he 'oku fenāpasi ia mo e Tohi Tapu Mā'oni'oní, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ke Ma'u 'a ia Na'e Molé

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

'I ho'o feinga ke mo'ui 'aki e ongoongolelei mo e tokāteline 'o Kalaisí, 'e tataki koe mo ho fāmīlī 'e he Laumālie Mā'oni'oní.

'E kāinga, fakatatau mo e lau 'a e folofolá, ko e Liahoná ko ha "me'a fuopotopoto [ia] na'e ngaohi faka'ofa'ofa" na'e 'i ai hano fo'i hui 'e ua, pea na'e tuhu 'a e tahá ki he hala na'e totonu ke fononga ai 'a e fāmīlī 'o Līhai ki he maomaonganoá (1 Nīfai 16:10).

'Oku ou tui pē kuó u 'ilo'i e 'uhinga na'e 'ohovale lahi ai 'a Līhai he fuofua taimi na'á ne mamata ai ki aí, he 'oku ou manatu'i 'eku 'ohovale he fuofua taimi ne u sio tonu ai ki he GPS (Polokalama Fakaemāmani Lahi 'okú ne Tala Hoto Tu'u'angá). Ne u fakakaukau ko ha me'angāue fakaenopooni 'eni "na'e ngaohi faka'ofa'ofa." Ka 'oku 'ikai pē ke u fa'a tui au ki he lava 'e he ki'i me'angāue si'isi'i ko 'ení 'i he'eku telefoní 'o tala 'a e feitu'u totonu 'oku ou 'i aí mo talamai e founa ke u a'u ai ki he feitu'u 'oku ou fie 'alu ki aí.

'Oku hoko 'a e GPS ia ko ha tāpuaki kiate au mo hoku uaifi ko Pāpulaá. 'Oku 'uhinga ia kia Papulā he 'ikai ke u toe tu'u 'o 'eke holo e feitu'u 'okú ma ō ki aí; pea kiate au, 'oku 'uhinga iá 'e tonu pē 'eku leá, "'Oku 'ikai fie ma'u ke u toe 'eke ki ha taha. 'Oku ou 'ilo pē feitu'u 'oku ou 'alu ki aí."

'E kāinga, 'oku tau ma'u he taimi ni ha me'angāue 'oku toe fakafo ange ia 'i he GPS lelei tahá. 'Oku tau hē kotoa pē 'i ha taimi, pe 'i ha tu'unga. 'Oku fakafou 'i he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'etau lava 'o toe foki lelei mai ki he hala totonú, pea ko e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí te ne lava 'o fakafoki mai kitautolu ki 'apí.

'E lava ke tau faka'aonga'i 'a e hē ko 'enī ki he sosaieti fakalūkufua pea mo e fakafo'ituituí. 'Oku tau mo'ui he 'ahó ni 'i ha kuonga kuo hē ai ha kongā lahi 'o e māmani ko 'enī mei hono halá, tautautefito ki he ngaahi 'ulungaanga mahu'ingá mo e me'a ke fakamu'omu'a hotau 'apí.

'I he ta'u 'e teau kuohilí, na'e fakafehokotaki fakahangatonu ai 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'a e fiefiá ki he fāmílí mo ne na'ina'i mai ke fakatefito ai 'etau tokangá. Na'á ne pehē: "He 'ikai lava ke 'i ai ha fiefia mo'oni 'e mavahe mei he 'apí. . . . 'Oku 'ikai ma'u ha fiefia ia ta'e kau ai e ngāué, pea 'oku 'ikai mo ha ngāue 'e toe lahi ange ka ko hono liliu 'o e 'apí ki ha ako'anga faka-'Otua, 'a ia 'oku tu'uaki mo fakatolonga ai 'a e mo'ui fakafāmílí. . . . 'Oku fie ma'u ke fai hano fakalelei'i 'o e ngaahi 'apí" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmita* [1998], 382, 384).

Ko hotau 'apí mo e fāmílí 'oku fie ma'u ke liliu 'i he maama ko 'eni 'oku fakautuutu ai e tokanga ki he koloá mo e me'a fakaemāmaní. Ko ha sīpinga faka'ohovale 'e taha, ko e fakautuutu ko ia hono fakata'e'aonga'i e malí 'i heni he 'Iunaiteti Siteití. 'I he kongā kimu'a 'o e ta'u ní, na'e lipooti ai 'e he nusipepa *New York Times* "kuo a'u ki he tumutumú e tokolahi 'o e fānau kuo fā'ele'i tu'utāmaki: kuo laka hake he vaheua 'e tahá ko e fā'ele 'a e kakai fefine 'Amelika 'oku sí'i hifo he ta'u 30, ko e fā'ele tu'utāmaki" (Jason DeParle and Sabrina Tavernise, "Unwed Mothers Now a Majority Before Age of 30," *New York Times*, Feb. 18, 2012, A1).

'Oku tau 'ilo foki ko e kakai mali ko ia 'i he 'Iunaiteti Siteití, 'oku meimei vete mali ha vaheua 'e taha 'o kinautolu. 'Oku a'u ki he ni'ihī 'oku kei malí, 'oku 'ikai ke nau fa'a fakamālohia 'enau nofo malí he 'oku nau tuku ke fakafe'atungia'i 'enau fetu'utaki fakafāmílí 'e ha ngaahi me'a kehe.

'Oku toe fakatupu hoha'a foki mo e fakautuutu ai pē e faikehekehe 'o e kau tu'umālié mei he kau masivá pea mo kinautolu 'oku feinga ke paotoloaki e ngaahi tu'unga mo'ui mo e tukupā fakafāmílí kae pehē kiate kinautolu kuo nau lí'aki iá. 'I he'ene tu'u fakasititistiká, ko kinautolu 'oku 'ikai ako lelei pea sí'i ange 'enau pa'anga hū maí, meimei ko kinautolu ia he 'ikai ke nau mali mo ō ki he lotú pea meimei ke nau kau he faihiá mo

fā'ele tu'utāmaki. Pea 'oku fakatupu hoha'a 'a e ngaahi me'á ni 'i he ngaahi feitu'u lahi he māmaní. (Vakai, W. Bradford Wilcox mo e ní'ihī kehe, "No Money, No Honey, No Church: The Deinstitutionalization of Religious Life among the White Working Class," ma'u atu 'i he www.virginia.edu/marriageproject/pdfs/Religion_WorkingPaper.pdf.)

'Oku fehangahangai ia mo e fakakaukau 'a ha tokolahi, hangē 'oku fehokotaki e koloa'ía mo e ako faka'atamaí ia ki ha tu'unga lelei ange 'o e fāmili tukufakaholó mo e 'ulungaanga mahu'ingá.

Ka ko e fehu'i totonú 'oku fekau'aki ia mo e *tupu'angá* pea mo e *olá*. 'Oku mālohi ange nai e 'ulungaanga mahu'ingá mo e fāmili 'i ha ngaahi feitu'u he sosaietí *koe'uhí* ko 'enau ako lelei ange mo tu'umālié, pe 'oku nau ako lelei ange mo tu'umālié *koe'uhí* 'oku 'i ai honau ngaahi 'ulungaanga mahu'inga mo honau fāmili mālohí? 'Oku tau 'ilo 'i he Siasi fakaemāmani lahí ni, 'oku hoko ia *koe'uhí* ko e kongá ki mui e fehu'í. 'I he taimi 'oku tauhi ai 'e he kakaí 'a e ngaahi tukupā fakafāmili mo fakalotú ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé, 'oku kamata ke nau lelei fakalaumālie ange mo fakatu'asino.

Mo'oni ko hono fakalūkufuá, 'oku fakamālohia fakalūkufua e sosaietí 'i he taimi 'oku tupulaki 'o mālohi ange ai e ngaahi fāmili. Ko e fāmili mo e 'ulungaanga mahu'ingá 'a e tefito'i *tupu'angá*. Meimei ko e toengá leva 'a e *olá*. 'I he taimi 'oku mali ai ha ongo me'a peá na fefakahoko'aki ha ngaahi tukupā, 'okú na fakatupulaki ai hona faingamālie ke na tu'u lelei faka'ekonōmiká. 'I hono fā'ele'i mai e fānau malí pea fakatou 'i ai e fa'eé mo e tamaí, 'oku toe fakautuutu ange ai hona faingamālie ki he lavame'a fakaengāué. Pea 'i he taimi 'oku ngāue mo va'inga fakataha ai e fāmili, 'oku tupulaki 'a e ngaahi kaungā'apí mo e tukui koló, lelei ange 'a e tu'unga faka'ekonōmiká pea si'i leva ha fie ma'u ke fai 'e he pule'angá pea mo e fakamole ki hono tokoni'i 'o e masivá.

Ko e ongoongo fakamamahí leva ko hono hanga 'e he moveuveu 'a e fāmili 'o fakatupu ha ngaahi palopalema lahi he sosaietí mo e 'ekonōmiká. Ka ko e ongoongo fakafiefiá, hangē ko e tupu'anga mo e ola kotoa pē, 'e lava ke liliu e ngaahi palopalema ko iá 'o kapau 'e liliu e me'a 'okú ne fakatupunga

kinautolú. 'Oku fakalelei' 'a e faiangahalá 'i hono mo'ui 'aki 'a e ngaahi tefito' 'i mo'oni totonú mo e 'ulungaanga mahu'ingá. 'E kāinga, ko e *tupu'anga* mahu'inga taha 'i he'etau mo'uí ko hotau fāmilí. Kapau 'e fakatefito 'etau tokangá 'i he ngāué ni, te tau fakalakalaka ai 'i he tapa kotoa pē 'o 'etau mo'uí pea te tau hoko ko ha kakai mo ha siasi, ko ha fa'ifa'itaki'anga mo ha 'amanaki lelei'anga ma'á e kakai kotoa pē 'o e māmaní.

Ka 'oku 'ikai faingofua 'eni 'i ha māmani 'oku havala ai e lotu 'o e tokolahi ki ha ngaahi feitu'u kehekehe pea hangē 'oku vave fau e nga'unu mo liliu ma'u pē 'a e māmaní 'i ha tu'unga 'oku ta'e 'amanekina. 'Oku 'ikai ha me'a ia 'e fuoloa 'ene tu'uma'ú. 'Oku liliu mo nga'unu 'a e ākengá, tō'onga mo'uí, sīpingá, totonu fakapolitikalé pea pehē foki mo e fakakaukau ki he me'a 'oku tonu mo halá. Hangē ko ia ne kikite'i 'e he palōfita ko 'Isaiá, 'oku tala e halá ia ko e tonu pea tala e tonú ia ko e hala (vakai, 'Īsaia 5:20).

'Oku toe fakautuutu ange e vanu fakalaumālié 'i he faka'au ke olopoto mo kākā ange 'a e koví mo ne tohoaki'i e kakaí 'o hangē ha makinito fakapo'ulí—neongo hono takiekina 'e he ongoongolelei 'o e mo'oní mo e māmá 'a e kakai lotu angatonu mo faka'e'i'eiki 'o e māmaní, 'oku fekumi ki he me'a 'oku ma'a mo lelei.

Neongo 'oku tau tokosi'i ka 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí ni, 'e lava ke tau fetokoni'aki ke ta'ota'ofi e vanu fakautuutu ko 'eni. 'Oku tau 'ilo'i 'oku hanga 'e he mālohi 'o e tokoni 'oku fakatefito 'ia Kalaisí, 'o fakataha'i mai e fānau 'a e 'Otuá neongo honau tu'unga fakalaumālie pe faka'ekonōmiká. 'I he ta'u 'e taha kuohilí, na'e fakaafe'i ai kitautolu 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí ke tau kau atu ki hono fakamanatu e ta'u 75 'o e polokalama uelofeá, 'a ia 'okú ne tokoni'i e kakaí ke nau mo'ui fakafalala ange kiate kinautolu pē. Na'e laui miliona e ngaahi houa ngāue ne foaki 'e hotau kāingalotú he funga 'o e māmaní.

Ko e Siasí ko ha hūfanga'anga ia 'i he tahi hou ko 'eni, ko ha taula ia 'i he taimi ta'epau ko 'eni 'o e ā-vahevahé mo e feliliuakí, pea ko ha 'amanaki lelei'anga ia kiate kinautolu 'oku nau fakamahu'ingá 'i mo fekumi ki he anga mā'oní'oní. 'Oku faka'aonga'i 'e he 'Eikí 'a e Siasí ni ko ha me'angāue ke takiekina

mai 'aki 'Ene fānaú 'i he funga 'o e māmaní ke nau omi 'o malu 'i He'ene ongoongoleléi.

'Oku 'ikai ha ngata'anga e Laumālie 'o 'Ilaisiaá pea 'okú ne ma'u ha mālohi lahi 'i he ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí ma'á e iku'anga ta'engata 'o 'Ene fānaú. Hangē ko e lea 'a Malakái, 'oku hanga 'e he Laumālie Mā'oní'oní 'o liliu "'a e loto 'o e mātu'á ki he fānaú, pea ko e loto 'o e fānaú ki he'enu mātu'á" (Malakai 4:6).

'Oku hoko 'a e Siasí ko ha sīpinga 'o e liliu lotó mo e hala ki he leléi 'i he māmaní. 'I hono fakahoa ki he māmaní, 'oku sí'i 'aupito e vete malí 'i he kāingalotu Siasí 'oku mali temipalé mo 'alu ma'u pē ki he ngaahi fakataha'anga lotu 'o e Sāpaté, pea toe vāofi ange e ngaahi fāmilí mo nau fetu'utaki ma'u pē. 'Oku mo'ui lelei ange hotau ngaahi fāmilí pea tau mo'ui fuoloa ange 'i ha tokolahi. 'Oku tau tokoni lahi ange ki he me'a fakapa'angá pea lahi ange mo 'etau tokoni ki he faingata'a'ia pea meimei ke lahi ange hotau kakai 'oku fekumi ki ha tu'unga fakaako mā'olunga angé. 'Oku 'ikai ke u 'oatu 'ení ke tau polepole ai, ka ke fakamo'oni'i 'oku lelei ange 'a e mo'uí (mo fakafiefia ange) 'i he'etau fakatafoki 'etau tokangá ki hotau fāmilí pea 'i hono mo'ui 'aki 'e he ngaahi fāmilí e maama 'o e ongoongoleléi 'o Kalaisí.

Ko e hā leva te tau lava 'o fai ke 'oua na'a tau hē aí? 'Uluakí, tuku mu'a ke u fokotu'u atu ke tau *fakamu'omu'a e me'a 'oku mahu'ingá*. 'Ai ke tukulolo mo pou pou e me'a kotoa pē 'oku fai 'i tu'a homou 'apí, ki he me'a ko ia 'oku hoko 'i loto homou 'apí. Manatu'i e na'ina'i 'a Palesiteni Hāloti B. Lii, ko e "ngāue mahu'inga taha . . . te mou lava ke faí 'oku fakahoko ia 'i loto 'i he ngaahi holisi 'o homou ngaahi 'apí" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Haloti B. Lī* [2000], 134) mo Palesiteni Tēvita O. Makei "No other success can compensate for failure in the home" (ma'u mei he J. E. McCulloch, *Home: The Savior of Civilization* [1924], 42; 'i he Conference Report, Apr. 1935, 116).

Fokotu'utu'u ho'o mo'ui fakatāutahá ke 'i ai hao taimi ke ke lotu mo lau folofola mo feohi ai mo e fāmilí. 'Oange ha fatongia ke fai ho'o fānaú 'i 'api ke ako'i ai kinautolu ke nau ngāue. Ako'i kiate kinautolu 'e hanga 'e hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi 'o malu'i kinautolu mei he fulikivanu, anga'uli mo e feke'ike'i 'o e

'Initanetī, mītiá mo e keimi vitioó. He 'ikai ke nau hē pea te nau mateuteu ai ke talia ha fatongia 'e 'oange kiate kinautolu.

Uá, 'oku fie ma'u ke tau ngāue 'i he *founga totonú!* 'Uluaki mali pea toki ma'u fāmili. Kuo ngalo he kongā lahi 'o e māmaní 'a e fakahokohoko totonu hono fai 'o ha me'á pea nau fakakaukau te nau lava 'o liliu pe fulihi ia. 'Ai ho'o tuí ke ne to'o atu ha'o fa'ahinga ongo'i manavasi'i. Falala ki he mālohi 'o e 'Otuá ke ne tataki koe.

Kiate kimoutolu ko ia 'oku te'eki ai malí, tokanga 'aupito ki hono kumi hao hoa ta'engatá. Kau talavou, manatu'i e me'a na'e toe lea 'aki 'e Palesiteri Siosefa F. Sāmítá: "'Oku [fakahū] 'e he ta'e malí . . . ki he 'atamai ta'e a'usia 'a e fakakaukau 'o pehē [oku] lelei ange ia pe fiema'ua koe'uhí he [oku] sí'si'i ange ai e ngāue ke faí. . . . Ko e fo'ui mo'oni pē ia 'o e kau talavou. 'Oku hanga 'e he ta'e tokanga ki he ta'u motu'á 'o tohoaki'i kinautolu mei he hala 'o e ngāué mo e fatongiá. . . . 'Oku fihia leva ai honau tuofāfine he ongoongoleléi . . . [a ia ne] nau mei mali kapau na'e lava, pea ne nau mei tali fiefia 'a e ngaahi fatongia 'o e mo'ui fakafāmilí'" (*Gospel Doctrine*, 5th ed. [1939], 281).

Pea kiate kimoutolu kau finemuí, 'oku ou fie tānaki atu kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'iate koe ho fatongia ko 'ení. He 'ikai ha ngāue pa'anga te ne lava 'o 'oatu kiate koe ha fiefia lahi ange, ka ko ho'o 'ohake 'o ha fāmili. Pea 'i ho'o a'u mai ko ia ki hoku ta'u motu'á, 'e toe mahino lelei ange 'eni kiate koe.

Tolú, husepāniti mo e uaifí, 'oku totonu ke mo *tu'unga tatau pē* 'i ho'omo nofo malí. Toutou lau pea 'ai ke mahino peá mo muimui ki he fanongonongo fekau'aki mo e fāmili. Faka'ehi'ehi mei he pule ta'e mā'oni'oní, 'i ha fa'ahinga founga pē. 'Oku 'ikai ha taha te ne pule'i hano mali pe ko e fānaú; ko e 'Otuá 'a 'etau Tamaí kotoa pea kuó Ne foaki mai e faingamālie ke 'i ai hatau fāmili, 'a ia na'e 'A'ana pē kimu'á, ke tokoni ke tau hoko lahi ange 'o hangē ko Iá. 'I he'etau hoko ko 'Ene fānaú, 'oku totonu ke tau ako 'i 'api ke 'ofa ki he 'Otuá mo 'ilo'i te tau lava 'o kole tokoni kiate Ia. 'E lava ke fiefia mo fepoupouaki 'a e tokotaha kotoa pē, 'a kimoutolu 'osi malí pe tāutahá, 'i ha fāmili pē 'oku mou 'i aí.

Pea faka'osí, faka'aonga'i e *ngaahi ma'u'anga tokoni fakafāmilí* 'a e Siasí. 'I hono 'ohake 'o e fānaú, 'e lava ke kumi tokoni 'a e fāmili

ki he uōtí. Poupou'í mo ngāue fakataha mo e kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotú ke mou faka'aonga'í kakato e ngaahi polokalama 'a e Siasí ma'á e to'u tupú mo e fāmílí. Manatu'í ha taha 'o e ngaahi akonaki poto 'a Palesiteni Líí—ko e Siasí ko e fa'unga ia 'e lava ke langa ai e ngaahi fāmílí ta'engatá (vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Lī* [2000], 148).

Kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga 'uhinga kuo mou hē fakafo'ituitui pe fakafāmílí ai, ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ko ho'omou faka'aonga'í e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí 'i he Luke vahe 15 ke fakatonutonu 'aki homou halá. 'Oku folofola heni 'a e Fakamo'uí 'o fekau'aki mo e fekumi 'a e tauhisipí ki he'ene sipi heé, mo e fekumi 'a e fefiné ki he pa'anga molé pea mo hono talitali lelei ki 'api 'o e foha maumaukoloá. Ko e hā nai ne ako'í mai ai 'e Sīsū e ngaahi tala fakatātā ko 'ení? Na'á Ne finangalo ke tau 'ilo'í he 'ikai ke tau lava 'o hē faka'aufuli 'o 'ikai ke tau toe 'ilo'í e halá ka 'e fakafou pē ia He'ene Fakaleleí mo 'Ene ngaahi akonakí.

'I ho'o feinga ke mo'ui 'aki e ongoongolelei mo e tokāteline 'o Kalaisí, 'e tataki koe mo ho fāmílí 'e he Laumālie Mā'oni'oni. Te ke ma'u ha GPS fakalaumālie ke ne talaatu ma'u pē 'a e feitu'u 'okú ke 'i aí mo e feitu'u ke ke 'alu ki aí. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ofeina kitautolu kotoa 'e he Huhu'í kuo toetu'u 'o e fa'ahinga 'o e tangatá pea kuó Ne tala'ofa mai kapau te tau muimui kiote Ia, te Ne tataki kitautolu ke tau toe foki lelei ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní, ko 'eku fakamo'oni ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u 'a e Vīsonē ke Ngāuē

Fai 'e 'Eletā O. Vincent Haleck

'O e Kau Fitungofulú

Kapau 'oku fie ma'u ke tau tupulaki kae 'oua 'e 'auha kuo pau ke tau ma'u ha vīsonē kiate kitautolu 'oku fenāpasi mo e 'afio mai 'a e Fakamo'uí kiate kitautolú.

Hangē ko e mātu'a lelei kotoa pē, na'e loto 'a 'eku mātu'á ke ma'u 'e he'ena fānaú ha kaha'u lelei. Na'e 'ikai siasi 'a 'eku tamaí, pea tupu mei he ngaahi tūkunga makehe ne hoko 'i he taimi ko iá, na'e loto 'eku mātu'á ke mavahe hoku ngaahi tokouá, tuofāfiné mo au foki mei homau motu tupu'anga ko Ha'amoá 'Ameliká, 'i he Pasifiki Sauté, 'o mau folau ki he 'Tunaiteti Siteití ke mau lava 'o 'alu ki he akó.

Na'e faingata'a ki he'eku mātu'á 'a e fili ko ia ke mavahe meiate kimautolú kae tautautefilo ki he'eku fa'eé. Na'á na 'ilo 'e 'i ai ha ngaahi faingata'a ta'e'iloa 'i he taimi te mau 'i ha feitu'u fo'ou aí. Ka neongo iá, na'á na fakahoko 'ena palaní 'i he tui mo e mateaki.

Koe'uhí ko hono ohi hake 'eku fa'eé 'i he Siasi, na'á ne maheni ai mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e 'aukaí mo e lotú, pea na'e ongo'i 'e he'eku mātu'á na'á na fie ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e langí ke tokoni ki he'ena fānaú. Pea 'i he holi ko iá, na'á na vahe'i ai ha 'aho 'i he uike kotoa ke 'aukai mo lotu ma'amautolu. Ko 'ena vīsoné ke teuteu'i 'ena fānaú ki ha kaha'u lelei. Na'á na ngāue'i 'a e vīsoné, pea faka'aonga'i 'ena tuí 'aki 'ena fekumi ki he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. Na'á na ma'u 'a e fakapapau, fiamālie mo e nonga 'e lelei 'a e me'a kotoa pē 'o fakafou 'i he lotú mo e 'aukaí.

'E founga fēfē ha'atau ma'u e mahino 'oku fie ma'u ke fai 'a e ngaahi me'a te tau ofi ange ai ki he Fakamo'uí 'i he lotolotonga 'o e ngaahi faingata'a 'o 'etau mo'uí? 'I he talanoa ki he vīsoné, 'oku

ako'i mai 'i he tohi Lea Fakatātaá 'a e mo'oni ko 'ení: "'O ka 'ikai 'i ai ha kikite 'oku mala'ia 'a e kakaí'" (Lea Fakatātā 29:18). Kapau 'oku fie ma'u ke tau tupulaki kae 'oua 'e 'auha, kuo pau ke tau ma'u ha vīsone kiate kitautolu pē 'oku fenāpasi mo e 'afio mai 'a e Fakamo'uí kiate kitautolú.

Na'e 'afio'i 'e he Fakamo'uí 'oku lelei ange 'a e kau tangata toutai anga fakatōkilalo na'á Ne ui ke muimui 'iate iá, 'i he anga 'enau fuofua fakakaukau kiate kinautolu peé; na'á Ne ma'u ha vīsone ki he tu'unga te nau malava ke a'usiá. Na'á Ne 'afio'i 'enau lelei mo e me'a te nau malavá, peá Ne ui leva kinautolu. 'I he kamatá, na'e 'ikai ke nau ma'u ha taukei, ka 'i he'enau muimui kiate Iá, na'a nau mamata ki He'ene sīpingá, ongo'i 'Ene ngaahi akonakí pea hoko ko 'Ene kau ākongá. Na'e 'i ai ha taimi na'e mavahe ai ha ni'ihí 'o 'Ene kau ākongá meiate Ia koe'uhí na'e faingata'a kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a na'a nau fanongo ki aí. 'I hono fakatokanga'i 'e Sisū na'e 'i ai e ni'ihí kehe na'e mavahé, na'á Ne fehu'i ai ki he Toko Hongofulu Mā Uá, "'E 'alu mo kimoutolu foki?" (Sione 6:67). 'Oku fakahaa'i mai 'e he tali 'a Pitá 'a e founga kuó ne liliu aí mo ma'u 'a e vīsone pe ko hai tonu 'a e Fakamo'uí. Na'á ne tali 'o pehē, "'Te mau 'alu kia hai? 'oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá'" (Sione 6:68).

'I he vīsone ko iá, na'e lava ai 'a e kau ākongá faivelenga mo mateakí ni 'o fai ha ngaahi me'a faingata'a 'i he'enau fononga holo ke malanga 'aki e ongoongolelei mo fokotu'u 'a e Siasí hili e mavahe atu 'a e Fakamo'uí. Na'e a'u pē ki hano feilaulau'i 'e ha ni'ihí 'enau mo'uí koe'uhí ko 'enau fakamo'oní.

'Oku 'i ai ha ngaahi sīpinga kehe 'i he folofolá 'o ha kakai na'a nau ma'u 'a e mahino 'o e ongoongolelei pea nau 'alu atu 'o ngāue'i 'a e vīsone ko iá. Na'e ma'u 'e he palōfita ko 'Alamaá e mahinó 'i he'ene fanongo ki he ako mo e fakamo'oni mālohi 'a 'Apinetai 'i he 'ao 'o e Tu'i ko Noá. Na'e fai 'e 'Alamā 'a e ngaahi akonaki 'a 'Apinetai pea ne 'alu 'o ako'i 'a e ngaahi me'a na'á ne akó, pea papitaiso ha tokolahi na'a nau tui ki he'ene ngaahi leá (vakai, Mōsaia 17:1–4; 18:1–16). Lolotonga hono fakatanga'i 'o e Kāingalotu 'i mu'á, na'e fakaului 'a e 'Aposetolo ko Paulá 'i he hala ki Tamasikusí peá ne ngāue leva 'o ako'i mo fakamo'oní'i 'a Kalaisi (vakai, Ngāue 9:1–6, 20–22, 29).

‘I he ngaahi ‘ahó ni kuo tali ‘e ha kau talavou, hou‘eiki fafine, mo ha ngaahi hoa mali matu‘otu‘a ‘a e fakaafe ko ia ‘a e Palōfita ‘a e ‘Otuá ke ngāue fakafaifekau. ‘Oku nau tuku honau ‘apí mo e me‘a kotoa ‘oku nau angamaheni ki aí ‘i he tui mo e lototo‘a koe‘uhí ko ‘enau tui ki he lelei lahi te nau lava fakahoko ‘i ha‘anau hoko ko ha kau faifekau. ‘I he ‘enau ngāue‘i e vīsone ko iá, ‘oku nau tāpuekina ai ha tokolahi pea ‘i he taimi tatau ‘e liliu ai mo ‘enau mo‘uí foki. ‘I he konifelenisi kuo ‘osí, na‘e fakamālo mai ai ‘a Palesiteni Monisoni ki he ngāue ne tau fetokoni‘aki aí mo ne fakamanatu mai ‘a hotau fatongia ke ngāue ma‘á e ‘Otuá ‘i hono tāpuekina ‘Ene fānau ‘i he māmaní (vakai, “Kae ‘Oua ke Tau Toe Fakataha Mai,” *Liahona*, Nōvema 2011, 108). ‘Oku fakamāfana ‘a hono fakahoko ‘a e tukupaá ni, ‘i hono fakahoko ko ia ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ‘a e vīsone ko ‘ení.

Kimu‘a pea mavahe ‘a e Fakamo‘uí, na‘á Ne pehē ‘i He‘ene ‘afio‘i te tau fie ma‘u ha tokoní, “‘E ‘ikai te u tuku ke tuēnoa ‘a kimoutolu” (Sione 14:18). Na‘á Ne ako‘i ‘Ene kau ākongá, “Ka ko e Fakafiemālié ko e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘e fekau ‘e he Tamaí ‘i hoku huafá, te ne ako‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē, mo fakamanatu‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē, ‘a ia kuó u lea ‘aki kiate kimoutolú” (Sione 14:26). Ko e Laumālie Mā‘oni‘oní tatau pē ‘eni te ne lava ‘o fakamālohia mo faka‘ai‘ai kitautolu ke tau fai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ako‘i mai ‘e he Fakamo‘uí mo e kau palōfita ‘o onopōnī.

‘I he‘etau fakahoko ‘a e ngaahi akonaki ‘a hotau kau takí, ‘oku tau ma‘u ai ha mahino loloto ange ki he vīsone ‘a e Fakamo‘uí ma‘atautolú. ‘I he konifelenisi ko ‘ení, kuo tau ma‘u ai ha ngaahi akonaki fakalaumālie mei hotau kau palōfitá mo e kau ‘apōsetoló. Ako ‘enau ngaahi akonakí pea fakakaukauloto kiate kinautolu ‘i ho lotó lolotonga ho‘o fekumi ki he Laumālie Mā‘oni‘oní ke tokoní‘i koe ke mahino ‘a e ngaahi akonaki ko ‘ení ‘i ho‘o mo‘uí. ‘I he vīsone ko iá, faka‘aonga‘i ki ai ho‘o tuí ‘i ho‘o ngāue ‘o fakatatau mo ‘enau ngaahi akonakí.

Fekumi pea ako ‘a e folofolá ‘aki ha ‘atamai ‘oku fie tali ha maama lahi ange mo ha ‘ilo ki he‘enau pōpoaki kiate koé. Fakakaukauloto ki ai pea tuku ke nau ue‘i fakalaumālie koe. Peá ke ngāue‘i leva ‘a e ue‘i fakalaumālie ko iá.

‘I he’etau ako ko ha fāmilí, ‘oku tau ngāue ‘i he taimi ‘oku tau ‘aukai mo lotu aí. Na’e lea ‘a ‘Alamā kau ki he ‘aukaí mo e lotú ko ha founga ‘o hono ma’u ha fakapapau ‘i he’ene pehē, “Kuó u ‘aukai mo lotu ‘i he ngaahi ‘aho lahi koe’uhí ke u ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’á ni ‘e au” (‘Alamā 5:46). Te tau ‘ilo e founga ke matu’uaki ai ‘a e ngaahi faingata’a ‘o ‘etau mo’uí ‘i he ‘aukaí mo e lotú.

‘Oku tau a’usia he taimi ‘e ní’ihi ha ngaahi me’a faingata’a ‘i he’etau mo’uí ‘okú ne lava ke maumau’i ‘etau vīsoné mo e tuí ke fai ‘a e ngaahi me’a ‘oku totonú. ‘Oku tau fa’a femo’uekina ‘o tau fa’a ongo’i lōmekina ai pea ‘ikai lava ke fai ha toe me’a. ‘I he taimi tatau ‘oku kehekehe ‘a e taha kotoa, ‘oku ou loto fakatōkilalo ke pehē ‘oku pau ke nofotaha ‘enau vīsoné ‘i he Fakamo’uí mo ‘Ene ngaahi akonakí. Ko e hā e me’a na’á Ne ‘ilo ‘ia Pita, Sēmisi mo Sione mo e Kau ‘Aposetolo kehé na’e ue’i Ia ke Ne fakaafe’i kinautolu ke muimui ‘iate Iá? Hangē pē ko ‘ene ma’u ha vīsoné kau kiate kinautolú, na’e ‘i ai ha vīsoné ma’ongo’onga ‘a e Fakamo’uí ki he tu’unga te tau lava ‘o a’u ki aí. ‘E fie ma’u ‘a e tui mo e lototo’a tatau na’e ma’u ‘e he fuofua Kau ‘Aposetoló ke tau lava ai ‘o tokanga taha ange ki he ngaahi me’a ‘oku mahu’inga tahá ‘i hono ‘omi ‘a e fiefia mo e nekeneka tolonga mo tu’uloá.

‘I he’etau ako ki he mo’ui ‘a e Fakamo’uí mo ‘Ene ngaahi akonakí, ‘oku tau ‘ilo ai ‘okú Ne akonaki, lotu, hiki hake mo fakamo’ui e kakaí. ‘I he’etau muimui ‘i He’ene sīpingá mo fai e ngaahi me’a ‘oku tau mamata ‘okú Ne fakahokó, ‘oku kamata leva ke tau ma’u ha vīsoné ki he tu’unga te tau lava ‘o a’usiá. ‘E tāpuekina koe ‘aki ha fakakaukau ke ke fai ha lelei lahi ange ‘o fakafou ‘i he Laumālie Mā’oni’oní. ‘E kamata leva e liliú, pea te ke ‘omai ha fokotu’utu’u ‘oku kehe ki ho’o mo’uí ‘a ia te ne tāpuekina koe mo ho fāmilí. Lolotonga e ngāue ‘a e Fakamo’uí ‘i he Kau Nīfaí, na’á Ne pehē, “Ko e hā ‘a e anga ‘oku taau mo kimoutolú?” Na’á ne tali ‘o pehē, “Ke mou hangē pē ko aú” (3 Nīfaí 27:27). ‘Oku tau fie ma’u ‘a ‘Ene tokoní ke tau hoko ‘o tatau ange mo Ia, pea kuó Ne ‘osi fakahā mai ‘a e halá: “Ko ia, mou kole, pea te mou ma’u; tukituki, pea ‘e to’o kiate kimoutolu; he ko ia ia ‘okú ne kolé, ‘okú ne ma’u; pea ko ia ia ‘oku tukitukí, ‘e to’o kiate ia” (3 Nīfaí 27:29).

'Oku ou 'ilo 'i he'etau ma'u ha vīsonē ma'atautolu 'o hangē ko e 'afio mai 'a e Fakamo'uī, pea 'i he'etau ngāue'i 'a e vīsoné, 'e tāpuekina 'etau mo'uī 'i ha ngaahi founga ta'e amanekina. Koe'uhī ko e vīsonē 'o 'eku mātu'á, na'e 'ikai ngata pē hono tāpuekina ai 'eku mo'uī 'aki e ngaahi a'usia faka-atamaí, ka na'á ku 'i ha tūkunga ke u 'ilo mo mo'uī 'aki ai 'a e ongoongoleleí. Ka ko e me'a tēpuú, na'á ku 'ilo ai 'a e mahu'inga 'o e hoko ko ha mātu'á lelei mo faivelengá. Ke toe faingofua angé, na'e liliu ai 'eku mo'uī 'o ta'engata.

Hangē pē ko hono tatakī ko ia 'eku mātu'á 'e he vīsoné ke na 'aukai mo lotu ki he lelei 'a 'ena fānaú pea pehē ki he vīsonē na'á ne tatakī 'a e Kau 'Aposetoló ke nau muimui 'i he Fakamo'uī, 'e lava ke tau ma'u 'a e vīsonē tatau ke ne ue'i mo tokoní'i kitautolu ke tau ngāue. Kāinga, ko ha kakai kitautolu e hisitōlia 'o e vīsoné mo e tuí mo e lototo'a ke fai ha ngāue. Vakai ki he ngaahi me'a kuo tau lava'í mo e ngaahi tāpuaki kuo tau ma'ú! Tui te Ne lava ke tāpuekina koe 'aki ha vīsonē 'i ho'o mo'uī mo lototo'a ke fai ha ngāue.

'Oku ou fakamo'oni 'o kau ki he Fakamo'uī mo Hono finangalo ke tau foki ange kiate Iá. Ke tau a'usia iá, kuo pau ke tau tui ke fai ia—ke muimui 'iate Ia pea hoko 'o tatau ange mo Ia. Taimi lahi 'i he'etau mo'uī, 'oku mafao mai Hono to'ukupú 'o fakaafe'i kitautolu:

"To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālié ki homou laumālié.

"He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá" (Mātiu 11:29–30).

Hangē pē ko e 'afio'i 'e he Fakamo'uī 'a e me'a 'e malava 'e He'ene kau ākongā 'i mu'á, 'okú Ne 'afio'i foki 'a e me'a tatau pē 'iate kitautolu. Tuku mu'a ke tau vakai kiate kitautolu 'o hangē ko e 'afio mai 'a e Fakamo'uī. 'Oku ou lotua te tau ma'u 'a e vīsonē ko iá mo e tui mo ha lototo'a ke fai ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

I he Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Pē ‘o e Anga-mā‘oni‘oní

Fai ‘e ‘Eletā Larry Y. Wilson
‘O e Kau Fitungofulú

‘Oku teuteu‘i ‘e he mātu‘a potó ‘enau fānaú ke nau fe‘ofofani ‘iate kinautolu pē. ‘Oku nau ‘oange ha faingamālie ke nau tupulaki ai ‘i he faka‘au ke nau matu‘otu‘a fakalaumālié ‘o faka‘aonga‘i totonu ‘enau tau‘atāina ke filí.

Hili ha māhina nai ‘e taha ‘o ‘ema nofo malí, na‘á ku fononga mama‘o mo hoku uaifí ‘i he kaá. Na‘á ne faka‘uli, ka u feinga ke u ki‘i mālōlō. Ko e ‘uhinga ‘o ‘eku pehē *feingá* he ko e hala lahi na‘á ma fononga aí ‘oku fa‘a hulu ai ‘e he kau polisí e kau lele vavé pea na‘e fa‘a lele vave hoku hoá he ngaahi ‘aho ko iá. Na‘á ku pehē ange, “‘Oku fu‘u vave ho‘o lelé. Māmālie hifo.”

Na‘e pehē pē hoku uaifí, “Me‘a ē, kuo meimei ta‘u ‘e 10 ‘eku faka‘ulí mo e te‘eki ai fakatonutonu‘i au ‘e ha taha tukukehe pē faiako ako faka‘ulí.” Ko ia na‘á ne tali mai, “Ko e hā ho‘o totonu ke ke fie poto mai ki he‘eku faka‘ulí?”

Ko hono mo‘oní, ne u ‘ohovale ‘i he‘ene fehu‘í. Ko ia, ne u fai hoku lelei tahá ke fua hoku fatongia fo‘ou ‘i he‘eku hoko ko ha tangata malí, “Hei‘ilo—koe‘uhí ko ho husepānití au pea ‘oku ou ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eikí.”

Ngaahi tokoua, ko ha ki‘i tokoni ‘eni: kapau ‘e hoko atu ha me‘a pehē, ‘oku *‘ikai* ko e tali tonú ia. Pea ‘oku ou fiefia ke talaatu, na‘e ‘ikai ke u toe fai e fo‘i fehalaaki ko iá.

‘Oku fakamatala ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko e totonu ke ngāue ‘aki ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘i he ‘apí pe ha feitu‘u pē, ‘oku fehokotaki tonu ia mo ‘etau mo‘ui angatonú:

“‘Oku ‘ikai lava ke mapule’i pē ngāue ‘aki ‘a e ngaahi mālohi ‘o e langí kae ngata pē ‘i he ngaahi founga ‘o e mā’oni’oni.”¹ ‘Oku hoko atu ‘o pehē ‘oku mole ‘a e mālohí ‘i he taimi ‘oku tau “fakakouna pe pule’i pe fakamālohi’i ‘a e loto ‘o e [ni’ihi kehé], ‘i ha kihí’i *momo’i* founga ta’e-mā’oni’oni.”²

‘Oku pehē ‘i he folofola ko ‘ení kuo pau ke tau taki ‘i he “ngaahi founga ‘o e mā’oni’oni.” ‘Oku ‘aonga ‘a e ngaahi founga ko ‘ení ki he kau taki kotoa ‘i he Siasí kau ai ‘a e tamaí mo e fa’eé ‘i honau ‘apí.³ ‘Oku mole leva ‘etau totonu ki he Laumālie ‘o e ‘Eikí *mo ha* fa’ahinga mafai ‘oku tau ma’u mei he ‘Otuá ‘i he taimi ‘oku tau fie pule ai ki ha taha kehe ‘i he founga ta’e-mā’oni’oni.⁴ Te tau fakakaukau ‘oku lelei e founga ko iá ki he tokotaha ‘oku “pule’i.” Ka ko e taimi pē ‘oku tau feinga ke fakamālohi’i ai ha taha ke anga mā’oni’oni ka ‘oku *lava* pea *totonu* ke ne faka’aonga’i ‘ene tau’atāina ke filí, ‘oku tau fai ia ‘i he ta’e-mā’oni’oni. ‘I he taimi ‘oku fie ma’u ai ke tau fokotu’u ha fakangatangata ma’á ha taha kehé, ‘oku totonu ke fakahoko ia ‘i he ‘ofa mo e fa’a kātaki pea ‘i ha founga ‘okú ne ako’i ha ngaahi tefito’i mo’oni ta’engata.

He ‘ikai ke tau fakamālohi’i e ni’ihi kehé ke nau fai e me’a totonú. ‘Oku fakamahino ‘e he folofolá ‘oku ‘ikai ko e founga ia ‘a e ‘Eikí. ‘Oku hanga ‘e he fakamālohí ‘o fakatupu ‘a e loto tāufehí’á, ongo’i ta’efalala’iá pea ongo’i ‘e he kakaí ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o fai ha me’a. ‘Oku mole ‘a e faingamālie ke akó ‘i he taimi ‘oku pehē loto hikisia ai ‘e he tokotaha fakamālohí ‘oku nau ma’u kotoa ‘a e tali tonú ma’á e ni’ihi kehé. ‘Oku pehē ‘i he folofolá “ko e anga mo e ‘ulungaanga ‘o e meimei kakai kotoa pē” ke kau ‘i he pule ta’e-mā’oni’oni ko ‘ení,”⁵ ko ia ‘oku totonu ke tau tokanga telia na’a ‘oku tau fai e fehalaaki ko iá. ‘E malava ke pule ta’e-mā’oni’oni mo e hou’eiki fafiné, neongo ‘oku fakamahino mai pē ‘e he folofolá ‘oku fakatefito e palopalemá ni ki he hou’eiki tangatá.

‘Oku fa’a ō fakataha ‘a e pule ta’e-mā’oni’oni mo e mo’ui fakaangá pea mo hono ta’ota’ofi ‘o e poupou’ pe ‘ofá. ‘Oku ongo’i ‘e kinautolu ‘oku fakamālohí’i ‘e ‘ikai pē fiemālie e takí pe mātu’á ia pea he ‘ikai pē ha’anau laka ‘anautolu ‘e tonu. Kuo pau ke ‘ilo’i ‘e he mātu’a potó ‘a e taimi kuo mateuteu ai e fānaú ke nau kamata ngāue ‘aki ‘enau tau’atāina ke filí. ‘I he taimi ‘oku fālute ai ‘e he mātu’á e mālohi *kotoa* ki hono fai ‘o ha filí ‘o nau tala ko

‘enau “totonú,” ‘oku nau mātu’aki fakangata ai e tupulaki mo e fakalalakaka ‘enau fānaú.

‘Oku fakangatangata pē taimi ‘oku ‘i ‘api ai ‘eta fānaú. Kapau te tau tali pē ke nau mavahe mei ‘api kae toki ‘oange ‘a e faingamālie ke nau fili ma’anautolú, ta ‘oku fu’u fuoloa ‘etau tatalí. He ‘ikai tupukoso hake pē ‘enau poto hono fai ‘o ha fili fakapotopotó kapau na’e te’eki ai pē ke nau tau’atāina ke fai ha fa’ahinga fili lolotonga ‘ene nofo ‘i hotau ‘apí. Ko e fānau peheé, ka ‘ikai ke nau angatu’u pe fakafepaki, he ‘ikai pē ke nau toe lava kinautolu ‘o fai ha fa’ahinga fili ‘iate kinautolu pē.

‘Oku teuteu’i ‘e he mātu’a potó ‘enau fānaú ke nau fe’ofofani ‘iate kinautolu pē. ‘Oku nau ‘oange ha faingamālie ke nau tupulaki ai ‘i he faka’au ke nau matu’otu’a fakalaumālie ‘o faka’aonga’i totonu ‘enau tau’atāina ke filí. ‘Io, ‘oku ‘uhinga ‘ení ‘e fai ‘e he fānaú ha fehalaaki ‘i ha taimi pea te nau ako mei ai.

Na’e hoko ha me’a ki homau fāmilí ne ako’i mai ai hono tokoni’i e fānaú ke fakatupulaki ‘enau malava ke fai ha filí. Ko homa ‘ofefine ko Melé ko ha tokotaha va’inga soka tu’ukimu’a ia ‘i he’ene tupu haké. Na’e ‘i ai ha ta’u ‘e taha ne hau ai ‘enau timí, pea pau ke fai e va’inga ko ‘ení he ‘aho Sāpaté. ‘I he a’u ‘a Mele ko ‘eni ki he tu’unga finemuí, kuo ta’u lahi hono ako’i kiate ia ko e Sāpaté ko ha ‘aho ‘o e mālōlō mo e fakafou fakalaumālie, kae ‘ikai ko ha fakafiefia. Ka na’á ne kei ongo’i e teke mālohi mei he’ene kau faiakó mo e kaungā va’ingá ke va’ingá, pea ne loto foki ke ‘oua na’a tō ‘ene timí.

Na’á ne fehu’i mai pe ko e hā ‘oku totonu ke ne faí. Na’e mei faingofua pē ke u fai mo hoku uaií ha tu’utu’uni. Ka ne ma fakakaukau’i ‘i he fa’a lotu kuo a’u ki ha tu’unga kuo mateuteu homa ‘ofefiné ke ne ha’isia fakalaumālie pē ki he’ene ngaahi filí. Ne mau lau folofola mo ia pea fakalotolahi’i ‘a Mele ke ne lotua mo fakakaukau ki ai.

Hili ha ngaahi ‘aho si’i, na’á ne fakahā mai ‘ene filí. ‘E kau ki he va’ingá ‘i he Sāpaté. Ko e hā leva ‘amaua ke fai? Hili ha ‘ama talanoa ki ai mo ma’u ha fakapapau mei he Laumālié, ne ma tauhi ‘ema palōmesí ‘o tuku ke fai ‘ene fili ke va’ingá. Hili e va’ingá, na’e lue māmālie mai ‘a Mele ki he’ene fa’eé. Na’á ne pehē ange, “‘E Fine’eiki, me’a ta’eoli mo’oni. ‘Oku ‘ikai ke u toe fie

ongo'i pehē. He 'ikai ke u toe va'inga he Sāpaté." Pea na'e 'ikai ke ne toe fai ia.

Kuo mahino 'eni kia Mele 'a e tefito'i mo'oni 'o hono tauhi 'o e Sāpaté. Kapau na'á ma fakamālohi'i ia ke 'oua 'e va'inga, ne ma mei to'oi ai meiate ia ha a'usia mahu'inga mo mālohi mei he Laumālié.

Vakai ange ki aí, ko hono ako'i ko ia ki he'etau fānaú 'a e founga ke lotua mo ma'u 'aki e tali ki he'enua ngaahi lotú, 'oku fie ma'u ai ke tokoni'i 'etau fānaú ke nau faka'aonga'i totonu 'enua tau'atāina ke filí. Kuo pau foki ke 'i ai 'a e ako ki he tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá pea mo e taumu'a 'o e talangofuá kae pehē ki ha ngaahi tefito'i mo'oni kehe mo mahu'inga 'o e ongoongolelé.⁶

'I hono 'ohake ko ia homa fāmīlī, ne ma fakapapau'i ai ko 'ema taumu'a mahu'inga tahá ke tokoni'i 'ema fānaú ke nau fokotu'u ha'anau founga fetu'utaki 'anautolu pē mo e langí. Ne ma 'ilo 'e fie ma'u ke nau fakafalala ki he 'Eikí, kae 'ikai ko kimaua. Na'e pehē 'e Pilikihami 'Iongi, "'I he ngaahi fatongia kotoa 'oku fie ma'u ke fakahoko 'e he . . . fānaú 'a e tangatá, . . . te u fakamu'omu'a taha pē 'a e fatongia 'o e fekumi . . . [ki] he ['Eiki ko hotau] 'Otuá kae 'oua leva kuo fakaava mai e fetu'utaki mei he langí ki he māmaní—mei he 'Otuá ki hotau ngaahi laumālié."⁷

Kuo ma'u 'e Mele ha tali ki he'ene lotú 'i ha ngaahi me'a kehe kimu'a, pea na'á ma falala 'oku fakatupulaki 'e homa 'ofefiné 'a e fetu'utaki ko 'ení 'i he'ene mo'uí. Na'á ne ako ha me'a lelei mei he me'a na'á ne a'usiá pea lava ke ne fai ha ngaahi fili lelei 'i he kaha'ú. Ka ne ta'e'oua e fetu'utaki ko 'eni mo e Laumālié, 'e lava ke fakatou kumi 'uhinga 'a e fānaú mo e mātu'á 'i he ngaahi fili koví 'o tukuaki'i ai e tau'atāina ke filí. Kuo tala'ofa mai e folofolá, "ko kinautolu 'oku potó . . . pea kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'óni ke hoko ko honau fakahinohinó . . . ['oku 'ikai] kākaa'i 'a kinautolu."⁸

Ko ha tafa'aki fakamamahi mo kovi 'e taha 'o e pule ta'e-mā'oni'óni ko e mole ko ia e falala ki he 'ofa 'a e 'Otuá. Kuó u 'ilo ha kakai 'oku faingata'a ke nau ongo'i e 'ofa mo'oni 'a 'enua Tamai Hēvaní, 'a ia te ne pou pou'i mo faka'ai'ai kinautolu 'i he hala 'o e mā'oni'óni, koe'uhí pē he na'a nau pōpula ki he pule fefeka 'a ha kau taki pe mātu'a.

Kapau te tau tokoni ki he kakai 'oku tau tokanga'í ke nau fai e fetu'utaki mahu'inga taha mo e langí, kuo pau ke tau hoko ko e mātu'a pe takimu'a 'oku fakamatala'í 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 121. Kuo pau ke tau ngāue "kae ngata pē 'i he feifeinga'í 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalū pea mo e 'ofa ta'emālualoi."⁹ Na'e lea 'a Palesiteni Henelī B. 'Aealingi 'o pehē, "I he ngaahi tokoni kotoa 'e lava ke tau fai ki he to'u tupú, . . . ko e tokoni mahu'inga tahá ke tau tuku ke nau ongo'í 'etau falala ange 'oku nau 'i he hala totonu ki 'api ki he 'Otuá pea te nau lava 'o a'u ki ai."¹⁰

Tuku mu'a ke u faka'osi 'aki ha fakatātā mei he hisitōlia 'o Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, 'i he'etau fakakaukau ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'oku totonu ke ne tataki kitautolu 'i he Siasí mo 'apí. Na'e pehē 'e Ane Tepi, ko e 'ofefine 'o Monisoní, 'oku a'u pē ki he 'ahó ni 'i he taimi 'okú ne hū ai he matapā honau fale na'e tupu hake aí, 'e pehē ange 'ene tamaí, "Sio mai ko hai 'eni. Me'a fakafiefia mo'oni, pea me'a ko 'ene talavou ē?" Na'á ne hoko atu 'o pehē, "'Oku fakahikihiki'í ma'u pē au 'e he'eku mātu'á; neongo pe ko e hā hoku fōtungá pe ko 'eku me'a na'e faí. . . . 'I he taimi 'oku ou 'a'ahi ai ki he'eku mātu'á, 'oku ou 'ilo 'oku 'ofa'í, fakahikihiki'í, mo talitali lelei au pea 'oku ou a'u ki 'api."¹¹

Kāinga, ko e founga 'eni 'a e 'Eikí. Neongo ai pē pe na'e ngaohikovia koe 'i he kuohilí, ka 'oku ou 'ilo 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke ke ha'u kiate Ia.¹² 'Oku 'ofeina 'a e taha *kotoa*. 'Oku talitali lelei 'a e taha *kotoa*. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga Fakamatalá

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36.	7. <i>Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Iongi</i> (1997), 53.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:37; toki tānaki atu hono fakamamafa'í.	8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:57.
3. Vakai, Neal A. Maxwell, "Li'aki 'a e Tangata Fakaekakanó," <i>Tūhulú</i> , Sānuali 1991, 22-26.	9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:37.	10. Henry B. Eyring, "Tokoni'í Kinautolu ke Nau Toe Foki ki 'Api," <i>Liahona</i> , Mē 2010, 25.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:39.	11. Vakai, Heidi S. Swinton, <i>To the Rescue: The Biography of Thomas S. Monson</i> (2010), 372.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25-29.	12. Vakai, Mātiu 11:28.

Na'e 'Aonga Nai?

Fai 'e 'Eletā David F. Evans

'O e Kau Fitungofulú

'E hoko 'a e ngāue ko hono vahevahe 'o e ongoongolelei 'i he founga fakanatula mo angamaheni ki he ni'ihī 'okú ke tokanga mo 'ofa'í, ko e ngāue mo e fiefia ia 'o ho'o mo'uí.

Lolotonga e konifelenisi ko 'ení mo ha ngaahi fakataha'anga kehe kimuí ni,¹ 'oku fakakaukau ha tokolahi 'o kitautolu, ko e hā te u lava 'o tokoni ke langa 'a e Siasi 'o e 'Eikí pea mamata ki he tupulaki mo'óní 'i he feitu'u 'oku ou nofo ai?

'I he me'á ni mo e ngāue mahu'inga kehe kotoa pē, ko 'etau ngāue mahu'inga tahá 'oku 'i loto ia 'i hotau 'apí mo e fāmilí.² Ko e fāmilí 'oku fokotu'u ai 'a e Siasi pea hoko ai 'a e tupulaki mo'óní.³ 'Okú totonu ke tau ako'i ki he 'etau fānaú e ngaahi tefito'i mo'oni mo e tokāteline 'o e ongoongolelei. 'Okú fie ma'u ke tau tokoni'i kinautolu ke nau tui kia Sisū Kalaisi pea teuteu'i kinautolu ki he papitaisó 'i honau ta'u valú.⁴ Kuo pau ke tau faivelenga ke nau mamata mai ki he 'etau sīpinga 'o e 'ofa ki he 'Eikí mo Hono Siasí. 'Okú ne tokoni'i 'etau fānaú ke nau ongo'i 'a e fiefia 'i hono tauhi e ngaahi fekaú, fiefia 'i he fāmilí, mo hounga'ia 'i he tokoni ki he ni'ihī kehé. 'Okú totonu ke tau muimui 'i hotau 'apí 'i he sīpinga na'e 'omi 'e Nifaí 'i he'ene pehē:

"He 'oku mau ngāue faivelenga . . . ke fakaloto'i 'a 'emau fānaú . . . ke nau tui kia Kalaisi, mo fakalelei ki he 'Otuá. . .

". . . 'Okú mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikitē 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikitē, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá."⁵

‘Okú ma ngāue faivelenga ke ma’u ‘e he’ema fānaú ‘a e ngaahi tāpuaki ko ‘ení ‘aki ‘ema ma’ulotu mo kinautolu, fakahoko ‘a e efiafi fakafāmilí ‘i ‘apí, pea mau lau fakataha ‘a e folofolá. ‘Okú ma lotu faka’aho ma’u pē mo homa fāmilí, tali e ngaahi uiui’í, ‘a’ahi ki he puké mo e tuenoá, pea fai ha ngaahi me’a kehe ke ‘ilo ai he’ema fānaú ‘okú ma ‘ofa ‘iate kinautolu pea ‘oku ma ‘ofa foki ki he’etau Tamai Hēvani, Hono ‘Aló, mo Hona Siasí.

‘Okú ma lea mo kikite ‘ia Kalaisi ‘i he taimi ‘okú ma fai ai ha lēsoni ‘i he efiafi fakafāmilí ‘i ‘apí pe tangutu mo e fānaú pea fakahā ange ‘ema ‘ofá kiate kinautolu mo ‘ema fakamo’oni ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.

Te tau lava ‘o tohi kau kia Kalaisi ‘aki ha’atau faitohi kiate kinautolu ‘oku mama’o atú. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi tohi ‘oku tau fai mei ‘apí ‘o tāpuekina ‘a e kau ngāue fakafaifekau, ngaahi foha pe ‘ofefine ‘i he taú mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí. Ko e ngaahi tohi mei ‘apí ‘oku ‘ikai ko ha ‘i-meili fakatovave pē. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi tohi mo’oni ha me’a mo’oni ‘e lava ke pukepuke, fakakaukau ki ai, mo mata’ikoloa’aki.

‘Oku tau tokoni’i ‘etau fānaú ke nau fakafalala ki he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí mo ‘ilo e fa’a fakamolemole ‘a ha Tamai Hēvani ‘ofa ‘aki hono fakahā ‘etau ‘ofá mo e fa’a fakamolemolé ‘i he’etau tauhi fānaú. ‘E ‘ikai ngata pē ‘i he ofi mai ange ‘etau fānaú ‘i he’etau ‘ofá mo e fa’a fakamolemolé ka ‘okú ne fakatupulaki ‘enau tuí ‘i hono ‘ilo’i ‘oku ‘ofeina kinautolu ‘e he Tamai Hēvani pea te Ne fakamolemole’i kinautolu ‘i he’enau feinga ke fakatomala mo hoko ‘o lelei angé. Te nau falala ki he mo’oni ko ‘ení koe’uhí kuo nau a’usia e me’a tatau ‘i he’enau mātu’a fakaemāmaní.

Makehe mei he ngāue te tau fai ‘i hotau fāmilí, na’e ako mai ‘a Nīfai “‘oku mau ngāue faivelenga ke . . . fakaloto’i ‘a [homau] . . . kāingá, ke nau tui kia Kalaisi, mo fakalelei ki he ‘Otuá.”⁶ ‘Oku ma’u ‘e he tokotaha kotoa ‘oku hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e tāpuaki mo e fatongia ko hono vahevahe atu e ongoongolelei. ‘Oku ‘i ai ha ní’ihi ‘oku nau fie ma’u ‘a e ongoongolelei ‘i he’enau mo’uí ka ‘oku te’eki ai ke nau hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí. ‘Oku ‘i ai ha ní’ihi ne tau kau fakataha ka ‘oku fie ma’u ke nau toe

ongo'i 'a e fiefia na'a nau ongo'i 'i he taimi na'a nau mo'ui 'aki ai e ongoongolelei 'i he kongā kimu'a 'o 'enau mo'uí. 'Oku 'ofa tatau pē 'Eiki ki he tokotaha ko ia na'e te'eki ke ne ma'u e ongoongolelei mo ia 'oku foki mai kiate Iá.⁷ 'Oku tatau ai pē kiate la mo kitautolu foki. Ko e ngāue pē 'e taha. 'Oku mahu'inga lahi e ngaahi laumālie ki he 'etau Tamai Hēvaní, Hono 'Aló mo kitautolu, 'o tatau ai pē pe ko e hā hono tūkungá.⁸ Ko e ngāue 'a 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló ke "fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá"⁹ ki he kotoa 'o 'Ene fānaú, neongo pe ko e hā honau tu'unga lolotongá. Ko e tāpuaki 'o kitautolu ke tokoni 'i he ngāue ma'ongo'ongá ni.

Na'e fakamatala 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he founga te tau lava 'o tokoni aí 'i he'ene pehē: "'Oku totonu ke fakafou ma'u pē 'etau ngaahi a'usia 'i he'etau ngāue fakafaifekau. 'Oku 'ikai ke fe'unga pē 'a e nofo fakafiefiemālie 'o fakakaukauloto ki he ngaahi a'usia kimu'á. Ke fakahoko iá, kuo pau ke ke hokohoko atu hono vahevahe 'o e ongoongolelei 'i he founga fakanatula mo angamaheni."¹⁰

'E hoko 'a e ngāue ko hono vahevahe 'o e ongoongolelei 'i he founga fakanatula mo angamaheni ki he ni'ihí 'okú ke tokanga mo 'ofa'í, ko e ngāue mo e fiefia ia 'o ho'o mo'uí. Tuku ke u vahevahe atu ha a'usia pehē 'e ua.

Na'e tupu hake 'a Tēvita 'Ōketi 'i Sōleki Siti, pea na'e Siasi ha kongā lahi 'o hono kaungāme'á. Na'a nau hoko ko ha tākiekina ma'ongo'onga kiate ia. Tānaki atu ki aí, na'e toutou fakaafe'i ia ki he ngaahi 'ekitivití 'e he kau taki 'o e Siasí 'i honau kaungā'apí. Na'e fai 'e hono kaungāme'á e me'a tatau. Neongo na'e 'ikai kau ki he Siasí 'i he taimi ko iá, ka na'e tāpuekina 'ene tupu haké 'e he tākiekina 'o ha ngaahi kaungāme'a lelei he Siasí kae pehē ki he ngaahi 'ekitivití 'a e Siasí. Hili 'ene hū ki he 'univēsiti, na'á ne mavahe mei hono 'apí, pea 'alu ha kongā lahi 'o hono ngaahi kaungāme'á 'o ngāue fakafaifekau. Na'á ne manatu ki he'enau tākiekina 'ene mo'uí.

Na'e kei 'i 'api pē ha taha 'o e ngaahi kaungāme'a 'o Tēvita mei he ako mā'olungá. Na'e fakataha e kaungāme'á ni mo e pīsopé 'i ha 'uhinga ke fakatonutonu 'ene mo'uí pea lava ke ne hoko ko ha faifekau. Na'á ne nofo fakataha mo Tēvita, pea 'e fakanatula mo angamaheni pē foki ke na talanoa kau ki he

‘uhinga ‘oku te‘eki ke ngāue fakafaifekau aí pea mo e ‘uhinga ‘oku toutou fakataha ai mo e pīsopé. Na‘e fakahaa‘i ‘e hono kaungāme‘á ‘a ‘ene hounga‘ia mo e faka‘apa‘apa ki he‘ene pīsopé mo e faingamālie ke fakatomala ai pea ngāué. Na‘á ne fehu‘i ange leva kia Tēvita pe ‘e fie ‘alu ki he ‘initaviu hokó. He toki fakaafe makehe ia! Ka ‘i he anga ko ia ‘ena feohi fakakaungāme‘á mo hona tūkungá, na‘e fakatou fakanatula mo angamaheni pē ia.

Na‘e loto ‘a Tēvita ki ai pea ‘ikai fuoloa kuó ne fe‘iloaki mo e pīsopé. Na‘e hoko ia ko ha me‘a ke fakataha ai ‘a Tēvita mo e kau faifekau. Na‘á ne ma‘u ha fakamo‘oni ‘oku mo‘oni ‘a e ongoongolelei, pea fokotu‘u leva ha ‘aho ke papi ai. Na‘e papitaiso ‘a Tēvita ‘e he pīsopé, pea ‘i ha ta‘u ‘e taha mei ai na‘e mali ‘a Tēvita ‘Ōketi mo Kefilini ‘Ēveni ‘i he tempalé. ‘Okú na ma‘u ha fānau faka‘ofó‘ofa ‘e toko nima. Ko hoku tuofefine si‘isi‘i ‘a Kefilini. Te u hounga‘ia ma‘u ai pē ki he ngaahi kaungāme‘a lelei ko ia na‘a nau kau fakataha mo ha pīsope lelei ke ‘omi ‘a Tēvita ki he Siasí.

‘I he lea ko ia ‘a Tēvita kau ki hono fakauluí mo vahevahe ‘ene fakamo‘oni ki he ngaahi me‘á ni, na‘á ne fai ai ‘a e fehu‘i ni, “Na‘e ‘i ai nai hano ‘aonga? Na‘e ‘aonga nai e ngāue kotoa ‘a hono ngaahi kaungāme‘á mo e kau taki ‘o e to‘u tupú mo ‘eku pīsopé ‘i ha ta‘u ke papitaiso ha tamasi‘i pē ‘e toko tahá?” Na‘á ne pehē ‘i he‘ene tuhu kia Kefilini mo ‘ene fānau ‘e toko nimá, “Sai, ki hoku uafí mo ‘ema fānau ‘e toko nimá, ‘oku ‘io ‘a e talí.”

Ko e taimi pē ‘oku vahevahe ai ‘a e ongoongolelei, ‘oku ‘ikai ‘aupito ke pehē ia ko e “tamasi‘i pē ‘e taha.” Ko e taimi pē ‘oku fai ai ha pōtalanoa pe foki mai ha taha ki he ‘Eikí, ko ha fāmili ia kuo fakahaofi. ‘I he lalahi e fānau ‘a Tēvita mo Kefilini, kuo nau mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongolelei. Kuo ngāue fakafaifekau hona ‘ofefine ‘e toko taha mo ha foha ‘e toko ua pea toki ma‘u mai ha uiui‘i ‘o ha toko taha ke ngāue ‘i he Misiona ‘Alapaini Lea Faka-Siamané. Kuo mali tempale e toko ua lalahí, pea ‘oku ‘i he ako mā‘olungá ‘a e si‘isi‘i tahá, ‘oku nau faivelenga he tapa kotoa. Na‘e ‘aonga nai ia? ‘Io, na‘e ‘aonga ia.

Na‘e kau atu ‘a Sisitā ‘Ailini Uata ki he konifelenisi fakasiteiki tatau na‘e vahevahe ai ‘e Tēvita ‘Ōketi ‘ene a‘usiá. ‘I he konifelenisí, ko e me‘a pē na‘á ne fakakaukau ki aí ko hono fāmili kae tautautefito ki hono tokoua ko Mīselí ‘a ia na‘e fuoloa ‘ene

mavahe mei he Siasí. Na'e vete 'a Mīseli mo hono malí pea 'okú ne feinga ke tauhi ha fānau 'e toko fā. Na'e ongo'i 'e 'Ailini 'oku totonu ke ne 'ave ki ai ha tatau 'o e tohi 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālata ko e *Our Search for Happiness*, fakataha mo 'ene fakamo'oní. 'I he uike pē hono hokó, na'e talaange 'e hano kaungāme'a kia 'Ailini na'á ne ongo'i 'oku totonu ke ne talanoa kia Mīseli. Na'e hanga foki 'e he kaungāme'a ko 'ení 'o vahevahe ange 'ene fakamo'oní pea fakahā 'a 'ene 'ofá 'i ha ki'i tohi kia Mīseli. 'Ikai ko ha me'a mālie ia 'a e toutou ngāue 'a e Laumālié 'i ha kakai kehekehe ke tokoni'i ha taha 'oku fie ma'u tokoni?

Ne fakalau atu e taimí. Na'e tā mai 'a Mīseli kia 'Ailini 'o fakamālō ange ko e tohí. Na'á ne pehē na'e kamata ke ne fakatokanga'i ha vanu fakalaumālie 'i he'ene mo'uí. Na'e talaange 'e 'Ailini 'okú ne 'ilo 'e ma'u 'a e nonga na'á ne fekumi ki aí 'i he ongoongolelé. Na'á ne fakahā ange hono 'ofa kiate ia mo 'ene fie ma'u ke fiefiá. Na'e kamata ke fai 'e Mīseli ha ngaahi liliu 'i he'ene mo'uí. Taimi nounou kuó ne fetaulaki mo ha tangata lelei 'okú ne mālohi 'i he Siasí. Na'á na mali pea hili ha ta'u 'e taha, na'á na sila 'i he Temipale 'Okiteni 'Tutaá. Ne toki papitaisó ni 'a 'ene tamasi'i ta'u 24.

Ki he kāinga kehe 'o Mīseli pea mo e ni'ihī kotoa 'oku te'eki ne mou 'ilo 'oku mo'oni e Siasí ni, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau 'i he fa'a lotu pe 'oku mo'oni nai e Siasí ni. Faka'atā ho kāingá mo e kaungāme'á mo e kau faifekau ke nau tokoni atu. 'I ho'o 'ilo pē 'oku mo'oni iá, he 'oku mo'oni ia, kau fakataha leva mo kimaoutolu 'aki ho'o fakahoko e ngaahi sitepu tatau 'i ho'o mo'uí.

Kuo te'eki tohi 'a e faka'osi 'o e talanoá ni, ka kuó ne ma'u mo hono fāmilí 'a e ngaahi tāpuakí 'i hono vahevahe 'e he ni'ihī na'a nau 'ofa aí 'enau fakamo'oní mo fakaafe'i ia ke foki mai 'i ha founga fakanatula mo angamaheni 'o fakatatau ki he ue'i na'a nau ma'ú.

Kuó u fakakaukau lahi ki he ongo a'usia ko 'ení. Ko e tokoni 'a ha talavou na'á ne ngāue ke fakatonutonu 'a 'ene mo'uí, ki ha talavou 'e taha na'e fekumi ki he mo'oní. Ko e fefine na'á ne vahevahe 'a 'ene fakamo'oní mo e tuí ki hono tokouá 'a ia na'e mavahe mei he Siasí 'i ha ta'u 'e 20. Kapau te tau lotu 'o fehu'i ki he Tamai Hēvaní pe ko hai te tau lava tokoni'i pea palōmesi ange

ke ngāue‘i ‘a e ue‘i te Ne ‘omaí ke tau ‘ilo e founnga te tau lava ai ‘o tokoní, te Ne tali ‘etau lotú pea te tau hoko ko ha me‘angāue ‘i Hono to‘ukupú ke fai ‘Ene ngāue. ‘Oku hoko ‘a e ngāue ki he ngaahi ue‘i ‘oku ‘omi ‘e he Laumālié ‘i he ‘ofá ko ha founnga.¹¹

‘I ho‘o fanongo ki he ngaahi a‘usia ‘o hono vahevahe ‘o e ongoongolelei mo e ni‘ihi ‘oku mou tokanga ki aí ‘i he founnga fakangatula mo angamaheni, ‘oku lahi hamou ni‘ihi na‘a mou a‘usia e me‘a tatau hangē ko ia na‘e ma‘u ‘e ‘Ailini Uatá. Ne mou fakakaukau ki ha toko taha ‘oku totonu ke ke tokoní‘i pea ke fakaafé‘i kinautolu ke foki mai pe vahevahe mo kinautolu e ongo ‘okú ke ma‘u fekau‘aki mo e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. Ko ‘eku fakaafé, ke mou ngāue‘i e ue‘i fakalaumālie ko iá, ‘o ‘ikai fakatoloi. Talanoa ki ho kaungāme‘á pe mēmipa ho fāmilí. Fai ia ‘i ha founnga fakangatula mo angamaheni. ‘Ai ke nau ‘ilo ‘a ho‘o ‘ofa kiate kinautolú pea ki he ‘Eikí. ‘E lava ‘o tokoní ‘a e kau faifekau. ‘Oku tatau pē ‘a ‘eku akonakí mo ia ‘oku fa‘a lea ‘aki ‘e Palesiteni Monisoni ‘i he taimi lahi mei he tu‘unga malangá ni, “‘Oua ‘e fakatoloi.”¹² ‘I ho‘o ngāue‘i ‘a e ue‘i fakalaumālie pea fai ia ‘i he ‘ofá, te ke mamata ai ki hono ngāue ‘aki ‘e he Tamai Hēvaní ‘a ho‘o loto fiemālie ke fai ha ngāue ke fakahoko ai ha mana ‘i ho‘o mo‘uí pea ‘i he mo‘ui ‘o e tokotaha ‘okú ke tokanga ki aí.¹³

Si‘i kāinga, te tau lava ‘o langa hake Hono Siasí pea mamata ki he tupulaki mo‘oní ‘i he‘etau ngāue ke ma‘u ‘e hotau fāmilí mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei. Ko e ngāue ‘eni ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Na mo‘ui pea ‘okú Na tali e ngaahi lotú. ‘I he‘etau ngāue‘i ‘a e ngaahi ue‘i fakalaumālie, pea tui te Na malava ke fai ha maná, ‘e hoko leva ha ngaahi mana pea liliu ha ngaahi mo‘ui. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.

Ma‘u‘anga Fakamatata

1. Vakai, Fakataha Ako Fakatakimu‘a Fakaemāmani Lahi, 11 Fēpueli 2012, LDS.org.	‘i he ‘Apí,” Fakataha Ako Fakatakimu‘a Fakaemāmani Lahi, 11 Fēpueli 2012, LDS.org.
2. Vakai, <i>Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Hāloti B. Lī</i> (2000), 162.	4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25–28.
3. Vakai, Boyd K. Packer, “Ko e Mālohi ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí	5. 2 Nīfai 25:23, 26.
	6. 2 Nīfai 25:23.
	7. Vakai, Luke 15:4–7.

8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10.
9. Mōsese 1:39.
10. "Status Report on Missionary Work: A Conversation with Elder Thomas S. Monson, Chairman of the Missionary Committee of the Council of the Twelve," *Ensign*, Oct. 1977, 14.
11. Vakai, Thomas S. Monson, "Femo'uekina 'i he Ngāue Lelei," *Liahona*, Nōvema 2004, 56–59; "Ke Tau 'Alu Atu 'o Fakahaofi," *Liahona*, Siulai 2001, 57–60; "Ko e Matapā 'o e 'Ofá," *Liahona*, 'Okatopa 1996, 2–7.
12. Vakai, Ann M. Dibb, "My Father Is a Prophet" (Brigham Young University–Idaho devotional, Feb. 19, 2008), byui.edu/devotionalsandspeeches; Thomas S. Monson, "Tu'u 'i he Tu'unga Kuo Fakanofu Koe Ki Ai," *Liahona*, Mē 2003, 54–57; "Fiemālie, Peā ke Tokalelei," *Liahona*, Nōvema 2002, 53–56; "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Sānuali 2000, 58–61; *Ensign*, Nōvema 1999, 49–51; "The Spirit Giveth Life," *Ensign*, May 1985, 68–70.
13. Makehe meia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, kuo 'i ai ha kau palōfita kehe kuo nau ako'i 'a e tefito'i mo'oni tatau ko 'eni. Hangē ko 'eni, na'e ako'i 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'a e mahu'inga 'o hono ngāue'i 'o e ue'i 'oku fakafou mai 'i he Laumālie 'i he'ene pehē: "'Oku 'afio'i kitautolu 'e he 'Otuā, pea 'okú Ne tokanga mai. Ka 'okú Ne fa'a feau 'etau ngaahi fie ma'ú 'o fakafou mai 'i ha taha kehe. Ko ia, 'oku mahu'inga ai ke tau fetokoni'aki 'i he pule'angā" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sipenisā W. Kimipolo* [2006], 101).

Ke Tauhi ke Toputapu

Fai 'e 'Eletā Paul B. Pieper

'O e Kau Fitungofulú

Kuo pau ke fai ha tokanga makehe ia ki he ngaahi me'a 'oku toputapú pea faka'apa'apa'i makehe mo lau 'oku molumalu ange ia.

'I he ta'u 'e 1,500 nai kimu'a 'ia Kalaisí, na'e tataki ai ha tauhisipi ki ha 'akau vela 'i he tafa-mo'unga 'o e Mo'unga Hōlepí. Na'e kamata mei he fetu'utaki fakalangi ko iá 'a hono liliu 'o Mōsese mei he'ene hoko ko ha tauhisipí ke ne hoko ko ha palōfita pea mei he'ene ngāue ko e fakateketeka sipí ki hono tānaki fakataha 'o 'Isilelí. 'I ha ta'u 'e tahaafe tolungeau mei ai, na'e tokanga ai e loto 'o ha taula'eiki kei talavou 'i he 'ao 'o ha tu'i, ki ha fakamo'oni 'a ha palōfita ne tautea matea. Na'e kamata ai e liliu 'a 'Alamā mei he'ene hoko ko ha taha ngāue fakapule'angá 'o ne hoko ko ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá. 'I ha meimei ta'u 'e 2,000 kimui ai, ne 'alu ha ki'i talavou ta'u 14 ki he vao'akaú ke kumia ha tali ki ha fehu'i fakamātoato. Na'e hanga 'e he me'a ne hoko kia Siosefa Sāmita he vao'akaú 'o fokotu'u ia 'i he hala 'e hoko ai ko ha palōfitá kae pehē ki hono toe fakafoki mai 'o e ongoongoleléi.

Na'e hanga 'e he ngaahi fetu'utaki fakalangi ni 'o liliu kotoa e mo'ui 'a Mōsese, 'Alamā mo Siosefa Sāmitá. Na'e fakamālohia kinautolu 'e he me'a ni ke nau tui faivelenga ki he 'Eiki mo 'Ene ngāué 'i he toenga 'enau mo'uí, neongo e taulōfu'u 'a e fakafepakí mo e ngaahi 'ahi'ahi faingata'a ne nau fekuki mo iá.

Mahalo pē he 'ikai fu'u fakahangatonu pē taulōfu'u pehē 'a e faingata'a 'oku tau fehangahangai mo ia he'etau fetu'utaki fakalangi. Ka neongo ia, hangē ko e kau palōfitá, 'oku fakafalala hotau ivi ke kātaki faivelengá, 'i he'etau 'ilo, manatu 'i mo tauhi ke toputapu e ngaahi fakamo'oni 'oku tau ma'u mei 'olungá.

Kuo toe fakafoki mai he 'ahó ni ki he māmaní 'a e mafai, ngaahi kií mo e ngaahi ouaú. 'Oku 'i ai foki ha ngaahi tohi folofola mo ha kau fakamo'oni makehe. Ko kinautolu ko ia 'oku fekumi ki he 'Otuá, 'e lava ke papitaiso kinautolu ki hono fakamolemole'i 'o e angahalá pea fakama'u 'i he "hilifaki 'o e nimá ki he papitaiso 'o e afi mo e Laumālie Mā'oni'oní" (T&F 20:41). 'I he ngaahi me'a'ofa mahu'inga ko 'eni kuo toe fakafoki maí, ko e kongá lahi 'etau fetu'utaki fakalangí 'oku kau ki ai 'a e mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá, ko e Laumālie Mā'oni'oní.

*[Lea kiate au e Laumālié, 'i he kihí'i le'o sí'i
Ke tataki mo fakahaofi au.]*

("The Still Small Voice," *Children's Songbook*, 106)

*[Tuku ke tataki 'e he Laumālie Mā'oni'oní;
Tuku ke ne ako'i mai e mo'oní.
Te ne fakamo'oni'i 'a Kalaisi,
Pea fakamaama hotau 'atamaí ki he langí'.]*

("Oku Taki 'a e Laumālié," *Ngaahi Himi*, fika 73)

'I he 'etau fekumi ki ha ngaahi tali mei he 'Otuá, 'oku tau ongo'i ai e fanafana mai e kihí'i le'o sí'i mo mālié ki hotau laumālié. 'Oku fakanatula mo fakalongolongo pē 'a e ngaahi ongo ko 'ení—'a e ngaahi ue'i ko 'ení—pea 'ikai ke tau fa'a fakatokanga'i ia pe te tau tala pē ko ha faka'uhinga pe fakamahamahaló ia. 'Oku fakamo'oni e ngaahi pōpoaki fakafó'ituitui ko 'ení ki he 'ofa mo e tokanga fakatautaha 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú pea mo honau misiona fakatautaha 'i he mo'ui ní. 'Oku lahi e ngaahi taumu'a 'o e fakalaululoto faka'ahó mo hono lekooti e ngaahi ue'i 'oku ma'u mei he Laumālié, he 'oku tokoni ia ke tau (1) 'ilo'i ai 'etau fetu'utaki fakalangi fakatāutahá pea (2) fakatolonga kinautolu, ma'atautolu pea mo hotau hakó. Ko hono hiki ko ia kinautolú, ko hano fakahaa'i mo 'ilo'i totonu ia 'etau hounga'ia 'i he 'Otuá he "'oku 'ikai ha me'a 'oku fakatupu houhau ai 'a e tangatá ki he 'Otuá pe 'oku 'ikai ha taha kuo tupu hono houhá ki ai, ka ko kinautolu 'oku 'ikai ke fakamo'oni'i 'a e kau mai hono to'ukupú 'i he me'a kotoa pē" (T&F 59:21).

Na'e fakamanatu mai 'e he 'Eikí 'o fekau'aki mo e me'a 'oku tau ma'u 'i he Laumālié, na'á Ne folofola, "Manatu, ko e me'a 'oku ha'u mei 'olungá 'oku toputapu" (T&F 63:64). 'Oku mahulu hake 'Ene folofolá 'i he fakamanatú pē; ko ha faka'uhinga mo ha fakamatala foki ia. 'Oku toputapu 'a e maama mo e 'ilo mei he langí. 'Oku toputapú he ko e ha'u mei he langí.

'Oku 'uhinga e fo'i lea *toputapú* ki he taau mo e lāngilangí mo e faka'apa'apá. 'I he 'etau lau ko ia 'oku toputapu ha me'á, 'oku faka'ilonga mai ai e 'Eikí 'oku mā'olunga ange hono mahu'ingá 'o'ona pea ke fakamu'omu'a ia he ngaahi me'a kehé. Kuo pau ke fai ha tokanga makehe ia ki he ngaahi me'a 'oku toputapú pea faka'apa'apa'i makehe pea lau 'oku molumalu ange ia. 'Oku mā'olunga e toputapú ia 'i he fakahokohoko e ngaahi me'a mahu'inga fakalangí.

Ko e me'a ko ia 'oku toputapu ki he 'Otuá, 'oku toki toputapu pē ia kiate kitautolu 'o fakafou 'i he 'etau faka'aonga'i 'o e tau'atāina ke filí; kuo pau ke fili e tokotaha kotoa pē ke ne tali mo 'ai ke toputapu 'a e me'a kuo pehē 'e he 'Otuá 'oku toputapú. 'Okú Ne 'omi 'a e maama mo e 'ilo mei he langí. 'Okú Ne faka'afe'i kitautolu ke tau ma'u pea 'ai ia ke toputapu.

Ka "'oku 'i ai 'a e fehangahangai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nīfai 2:11). Ko e fehangahangai 'o e toputapú ko e ta'efakalotu pe fakakakano—'a ia 'oku fakatu'asino pe fakamāmani. 'Oku fe'au'auhi ma'u pē 'a e me'a fakamāmaní mo e me'a 'oku toputapú pe ko hai te ne ma'u 'etau tokangá mo ia te tau fakamu'omu'á. 'Oku mahu'inga e 'ilo ki he me'a fakaemāmaní ki he 'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku fakahinohino'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau fekumi ki he 'iló mo e potó, ke ako mei he ngaahi tohi lelei tahá pea ke tau maheni mo e ngaahi lea fakafonuá, lea kehekehé pea mo e kakaí (vakai, T&F 88:118; 90:15). Ko ia ai ko e fili ke fakamu'omu'a 'a e me'a toputapú 'i he me'a fakamāmaní, ko ha fili mahu'inga mo'oni ia, ka he 'ikai ke tau tokanga ki he tahá kae li'aki e tahá; he "'oku lelei ke akonekina *kapau* [te tau] tokanga ki he ngaahi akonaki 'a e 'Otuá" (2 Nīfai 9:29; toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

Ko e feingatau ko ia 'oku fai he loto 'o e tangatá pe ko hono fakamu'omu'a e me'a toputapú pe me'a fakamāmaní, 'e lava ke fakatāta'a'i ia 'i he me'a ne hoko kia Mōsese he 'akau velá. Na'e

ma'u ai 'e Mōsese hono ui toputapu mea Sihova ke fakatau'atāina 'i e fānau 'a 'Isilelí mei he nofo pōpūlá. Neongo ia, na'e tupu 'ene veiveiuá mei he'ene 'ilo fakamāmani ki he mafi 'o 'Isipite mo Feló. Ko ia ne iku fili ai 'a Mōsese ke ne ngāue 'aki 'ene tui ki he folofola 'a e 'Eikí, 'o tuku 'ene 'ilo fakamāmaní kae falala ki he me'a 'oku toputapú. Na'e 'omi 'e he falala ko iá 'a e mālohi ke ne ikuna 'i 'aki e ngaahi faingata'a fakatu'asinó pea mo tatakai ai 'a 'Isileli mei 'Isipite.

Hili e hola e kakai 'o 'Alamaá mei he kau tau 'a Noá, na'e ma'u pōpūla kinautolu 'e 'Amulone. Na'e mei lava pē ke veiveiua 'a 'Alamā ki he fakamo'oni na'á ne ma'u lolotonga 'ene fanongo kia 'Apinetaí. Ka na'á ne falala ki he me'a ne toputapú pea na'e foaki ange kiate kinautolu ha ivi ke nau matu'uaki pea hola mei he'ene ngaahi 'ahi'ahi fakatu'asinó.

Na'e fehangahangai 'a Siosefa Sāmita mo ha palopalema tatau, 'i he ngaahi fuofua 'aho 'o 'ene liliu e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne 'ilo'i e natula toputapu 'o e 'ū lau'i peletí pea mo e ngāue fakaliliu leá. Ka na'e fakaloto'i ia 'e Māteni Hālisi ke ne fakamu'omu'a 'ene tokanga ki hono kaungāme'a fakaemāmaní mo e me'a fakapa'angá 'o fepaki ia mo e fakahinohino toputapú. Ko hono olá ko e mole e 'ū lau'i peesi na'e 'osi liliú. Na'e valokí 'i 'e he 'Eiki 'a Siosefa ko 'ene 'oatu "e me'a ['oku] toputapú ki he faiangahalá" (T&F 10:9) pea na'e 'ave fakataimi ai meiate ia 'a e 'ū lau'i peletí mo e me'afokasi ke liliu leá. 'I he taimi ne toe fokotu'utu'u lelei ai 'e Siosefa 'a e me'a ke ne fakamu'omu'á, 'a ia ko e ngaahi me'a toputapú, na'e toe fakafoki mai 'a e 'ū lau'i peletí mo e me'afokasi ke liliu leá pea hoko atu e ngāué.

'Oku 'omi 'e he Tohi 'a Molomoná ha ngaahi sīpinga kehe 'o e feingatau ko 'eni ke fakamu'omu'a e me'a toputapú. 'Oku tau lau 'o kau ki ha kakai tui ne tataki kinautolu 'e he'enua tuí ki he 'akau 'o e mo'uí pea nau kai 'i hono fua toputapú, 'a ia ko e 'ofa 'a e 'Otuá. Hili iá, na'e hanga 'e he manuki 'a e ni'ihi 'i he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá 'o tohoaki'i e tokanga 'a e kakai tuí ni mei he me'a toputapú ki he me'a fakamāmaní. (Vakai, 1 Nifai 8:11, 24–28.) Na'e fili kimui e kau Nifai ki he hīkisiá pea nau faka'ikai'i 'a e laumālie 'o e kikité mo e fakahaá, 'o nau "manuki'i 'a e me'a 'oku toputapú" (Hilamani 4:12). Na'e 'i ai foki ha ni'ihi ne mamata tonu he ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi mana ne

fekau'aki mo e 'alo'i 'o e 'Eikí, ka ne nau fili ke si'aki e ngaahi fakahā toputapu mei he langí koe'uhí ko ha ngaahi fakamatala fakamāmani (vakai, 3 Nīfai 2:1–3).

'Oku kei hokohoko atu pē he 'ahó ni e feingatau ko iá. 'Oku fakautuutu ke tokolahi mo mālohi ange 'a e ngaahi le'ó fakamāmani. 'Oku fakalalahi ai pē hono fakaloto'i e kau tuí ke nau li'aki 'a e me'a 'oku nau tui ki aí he 'oku pehē 'e he māmani ia 'oku maumau taimi mo ta'e 'uhinga. Koe'uhí 'oku tau "[sio] 'i ha sio'ata fakapōpō'uli" (1 Kolinitō 13:12) pea "'ikai ke [tau] 'ilo hono 'uhinga 'o e me'a kotoa pē" (1 Nīfai 11:17), 'e 'i ai e taimi te tau ongo'i vaivai ai pea tau fie ma'u ha fakapapau fakalaumālie lahi ange. Na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Ōliva Kautele 'o pehē:

"Kapau 'okú ke holi ki ha toe fakamo'oni kehe, ke ke fakakaukau 'i ho 'atamaí ki he pō 'a ia na'á ke tangi ai kiate au 'i ho lotó, ke ke 'ilo ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'a ko 'ení.

"'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemālié ki ho 'atamaí 'i he me'á? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá?" (T&F 6:22–23).

Na'e fakamanatu ange 'e he 'Eikí kia 'Ōliva pea kiate kitautolu ke tau fakafalala ki he me'a toputapu fakatautaha kuo tau 'osi ma'ú 'i he taimi 'oku fakafepaki'i ai 'etau tuí. Hangē ko ia ne hoko kia Mōsese, 'Alamā mo Siosefa 'i mu'á, 'oku hoko 'a e ngaahi me'a fakalangi ko 'ení ko ha ngaahi taula fakalaumālie ke tau malu ai 'i he taimi 'o e 'ahí'ahí.

He 'ikai ke tau filifili pē 'a e me'a toputapu ke li'akí. Ko kinautolu ko ia 'oku fili ke tukuange ha taha pē 'o e me'a toputapú, 'e fakapo'uli 'enau fakakaukau (vakai, T&F 84:54), pea kapau he 'ikai ke nau fakatomala, 'e 'ave meiate kinautolu e maama 'oku nau ma'ú (vakai, T&F 1:33). 'I he 'ikai ko ia ke fakama'unga 'enau mo'uí ki he me'a toputapú, te nau tēkina noa pē ai he mo'ui ma'á 'i he me'a fakaemāmani. Ka ko kinautolu ko ia 'e tauhi ke toputapu e ngaahi me'a toputapú, te nau ma'u e tala'ofá: "Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulakí 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá" (T&F 50:24).

'Ofa ke tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí ke tau 'ilo'i ma'u ai pē, manatu'i mo tauhi ke toputapu 'a ia kuo tau ma'u mei 'olungá.

'Oku ou fakamo'oni kapau te tau fai ia, te tau ma'u 'a e mālohi ke kātekina e ngaahi faingata'á mo ikuna'i e ngaahi 'ahi'ahi 'o hotau kuongá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ko e Hā e Fakakaukau ‘a Kalaisi Kiate Aú?

Fai ‘e ‘Eletā Neil L. Andersen

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

‘I ho‘omou ‘ofa kiate Iá, falala kiate Iá, tui kiate Ia mo muimui ‘iate Iá, te mou ongo‘i ai ‘Ene ‘ofá mo ‘Ene hōifuá.

Na‘e ‘i ai ha faiongoongo mei ha makasini ‘iloa ‘i Palāsila, na‘e ako fekau‘aki mo e Siasí ko e teuteu ki ha ongoongo mahu‘inga ‘i he nusipepá.¹ Na‘á ne vakai‘i ‘etau tokātelinē mo ‘a‘ahi ki he ongo senitā ako‘anga fakafaifekau mo e tokoni ‘ofa fakaetangatá. Na‘á ne talanoa mo ha kaungāme‘a ‘o e Siasí kae pehē ki ha ni‘ihi ne ‘ikai ke nau fu‘u sai‘ia he Siasí. ‘I he‘ema ‘initaviú, na‘e hā ngali puputu‘u mo‘oni e faiongoongó ni ‘i he‘ene fehu‘i maí, “‘Oku anga fēfē hano tala ‘e ha taha ‘oku ‘ikai ke mou Kalisitiane?” Ne u ‘ilo‘i ko ‘ene ‘uhingá ki he Siasí ka na‘e ongo fakatāutaha ‘a e fehu‘i kiate au peá u fehu‘i loto pē kiate au, “‘Oku hāsino nai mei he‘eku mo‘uí ‘eku ‘ofa mo mateaki‘i ‘a e Fakamo‘uí?”

Na‘e fehu‘i ‘e Sīsū ki he kau Fālesí, “Ko e hā homou loto ki he Kalaisí?”² ‘I he fakamaau faka‘osí, he ‘ikai fakamāu‘i hotau tu‘unga ākonga fakatāutahá ‘e hotau kaungāme‘a pe ngaahi filí. Kae hangē ko e lau ‘a Paulá, “He te tau tutu‘u kotoa pē ‘i he fakamaau‘anga ‘o Kalaisí.”³ Ko e fehu‘i mahuinga kiate kitautolu he ‘aho ko iá, “Ko e hā e fakakaukau ‘a Kalaisi kiate aú?”

Neongo e ‘ofa ‘a Sīsū ki he fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá, ka na‘á Ne ui ha ni‘ihi ko ha kau mālualoí,⁴ kau vale,⁵ mo ha kau faikovi.⁶ Na‘á Ne hōifua ‘o ui ha ni‘ihi ko e fānau ‘o e pule‘angá⁷ pea mo e maama ‘o e māmaní.⁸ Na‘e ‘ikai ke Ne hōifua ki ha ni‘ihi ‘o Ne tala kuo fakakuihi⁹ kinautolu pea nau ta‘efua.¹⁰ Na‘á

Ne fakahikihiki'i 'a e loto ma'á¹¹ mo kinautolu 'oku fiekaia ki he mā'oni'oní.¹² Na'á Ne loto mamahi ko e ni'ihi na'e ta'e tui¹³ pea 'onautolu 'a e māmaní,¹⁴ ka na'á Ne ui ha ni'ihi ko ha kakai kuo fili,¹⁵ ko ha kau ākongā,¹⁶ mo e kāinga.¹⁷ 'Oku tau takitaha fehu'i leva, "Ko e hā e fakakaukau 'a Kalaisi kiate aú?"

Kuo fakamatala'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni hotau kuongá, kuo tau "mama'ó 'aupito mei he me'a fakalaumālié . . . 'i hono 'ākilotoa kitautolu 'e he matangi 'o e feliliuaki pea [hokohoko] atu e hōloa 'o e mo'ui angama'a 'a e sosaietí."¹⁸ Ko ha kuonga 'oku fakautuutu ai e ta'etui mo e ta'etoka'i 'o Kalaisi mo 'Ene ngaahi akonakí.

'Oku tau fiefia he'etau hoko ko ha kau ākongā 'a Sīsū Kalaisí. 'I he kuonga moveuveú ni, 'oku tau mātā e ivi tākiekina 'o e 'Eikí he me'a kotoa pē. 'Oku hanganaki lelei mai hotau iku'angá. Na'e lotu 'a Sīsū 'o pehē, "Ko 'eni 'a e mo'ui ta'enagtá, ko 'enau 'ilo koe ko e 'Otua mo'oni pē tahá mo Sīsū Kalaisi 'a ia na'á ke fekaú."¹⁹ Ko 'etau hoko ko ia ko ha ākongā he kuonga makehe ko 'ení, 'e hoko ia ko ha lāngilangi 'e tu'uloa 'o a'u ki he ta'engatá.

'Oku hoko e ngaahi pōpoaki kuo tau fanongoa he konifelenisí ni ko ha ngaahi faka'ilonga mei he 'Eikí ke tatakí kitautolu 'i he'etau fononga 'i hotau tu'unga fakaeākongá. 'I he'etau fakafanongo he ongo 'aho 'e ua ne toki 'osí, 'o tau lotua ha tatakí fakalaumālié pea 'i he'etau tomu'a ako mo lotua e ngaahi pōpoakí ni, 'oku faitāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí 'o Ne fakahinohino'i kitautolu 'i he me'afōaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku hanga 'e he ngaahi ongo ko 'ení 'o fakatafoki kitautolu ki he 'Otuá ke tau fakatomala, talangofua, tui mo falala. 'Oku tali 'e he Fakamo'uí 'etau ngaahi ngāue 'o e tuí. "Kapau 'oku 'ofa ha tangata [pe fefine] 'iate au, te ne fai 'eku leá pea 'e 'ofa 'a 'eku Tamaí kiate ia pea te ma omi kiate ia 'o nofo ma'u mo ia."²⁰

'Oku 'ikai fakataumu'a e ui 'a Sīsū ke tau "Ha'u, 'o muimui 'iate aú"²¹ ki he ni'ihi pē 'oku mateuteu fakalaumālié. Ko hono mo'oní, ko e tu'unga fatongia fakaeākongá 'oku 'ikai ko ha fe'auhi ia, ka ko ha fakafe ki he kakai kotoa pē. Ko 'etau fononga fakaeākongá 'oku 'ikai ko ha lova nounou pe fakahoa kakato atu ia ki ha lova malafoni lōloa. Ko hono mo'oní ko ha fononga ia 'i he mo'uí kotoa 'oku fakataumu'a ki he maama fakasilesitalé.

Ko 'Ene fakaafé ko ha ui ia ke ngāue. Na'e folofola 'a Sīsū: "Kapau 'oku mou 'ofa 'iate au, fai 'eku ngaahi fekaú." ²² "Kapau 'e muimui ha taha kiate au, tuku ke si'aki ia 'e ia pea to'o hake 'ene 'akau mafasiá 'i he 'aho kotoa pē pea muimui 'iate au." ²³ Mahalo he 'ikai ke tau a'usia ma'u pē 'a e lelei tahá he 'aho kotoa pē, ka 'o kapau te tau feinga, 'oku fakalotolahi mo fakatupu 'amanaki lelei e fakaafe 'a Sīsūú: "Ha'u kiate au, 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu." ²⁴

Ko e fē pē feitu'u 'okú ke 'i ai 'i he fononga fakaeākongá ni, ta 'okú ke 'i he hala totonú pē, 'a e hala ki he mo'ui ta'engatá. Te tau lava 'o felangakihake 'aki mo fefakamālohia 'aki 'i he ngaahi 'aho lahi mo mahu'inga 'oku hanga maí. Neongo pe ko e hā e ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganhangai mo iá, 'a e ngaahi vaivai 'okú ne ta'ota'ofi kitautolú, pe faingata'a 'okú ne 'ākilotoa kitautolú, tau tui mu'a ki he 'Alo 'o e 'Otuá, 'a Ia na'e folofola, "'Oku [faingofua] 'a e me'a kotoa pē kiate ia 'oku tuí." ²⁵

Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha sīpinga 'e ua 'o e ngāue fakaeākongá. 'Oku to'o 'a e 'uluakí mei he mo'ui 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'i he'ene faka'ali'ali mai e mālohi 'o e anga'ofá mo e akonaki 'a Sīsūú, "Ko ia 'oku lahi hake 'iate kimoutolú 'e hoko ia ko homou tauhi." ²⁶

'I he meimei ta'u 'e 20 kuohilí, na'e lea ai 'a Palesiteni Monisoni 'i he konifelenisi lahi 'o fekau'aki mo ha finemui ne puke he kanisaá. Na'á ne fakamatala 'o kau ki he lototo'a 'a e finemuí pea mo e anga'ofa hono kaungāme'á ke nau fua hake ia ki he Mo'unga Timipanakosó 'i 'Iutā lotolotó.

'I ha ngaahi ta'u si'i kuohilí, ne u fetaulaki ai mo Sami Paama Pilinitoni peá u fanongo ki he talanoá mei ha tafa'aki kehe—'a e tafa'aki 'o e me'a ne fai 'e Palesiteni Monisoni ma'á e finemuí.

Na'e fé'iloaki 'a Sami mo Palesiteni Monisoni 'i Mā'asi 1993, ko e 'aho pē ia hono hokó hili hono talaange ko e fo'i fufula ko ia 'i hono funga tui to'omata'ú ko ha kanisā hui 'oku vave 'ene tupú. Na'e tokoni 'ene tangata'eikí ke faingāue 'a Palesiteni Monisoni ki he finemuí 'o ne foaki ha tāpuaki fakataula'eiki, mo ne palōmesi ange, "'E tu'u 'a Sīsū 'i ho tafa'aki to'omata'ú mo ho to'ohemá ke pou pou 'i hake koe."

Na'e pehē e Sami, "I he'eku mavahe mei hono 'ōfisí he 'aho ko iá, ne u vete ha fo'i pula ne ha'ihá i ki he'eku salioté peá u 'oange kiate ia. Na'e tohi'i mata'ā'ā ai, 'Ko e Lelei Tahá Koe.'"

Na'e 'ikai teitei ngalo 'ia Palesiteni Monisoni e finemuí ni lolotonga 'ene foua e faito'o kimó mo e tafa ki hono tuí. Na'e pehē 'e Sami, "Na'e fa'ifa'itaki mai 'e Palesiteni Monisoni 'a e 'uhinga 'o e hoko ko ha ākongā mo'oni 'a Kalaisí. [Na'á ne] hiki hake au mei he mamahí ki ha 'amanaki lelei tu'uloa." Hili ha ta'u 'e tolu mei he'ena fe'iloakí, na'e toe tangutu 'a Sami 'i he 'ōfisi 'o Palesiteni Monisoní. 'I he faka'osinga 'o e fakatahá, na'e fai 'e Palesiteni Monisoni ha me'a he 'ikai teitei ngalo 'ia Sami. Ko e angamaheni pē ia 'o e faka'atu'i 'a Palesiteni Monisoní, na'á ne faka'ohovale'i 'aki ia e fo'i pula tatau pē na'e foaki ange 'e Sami he ta'u 'e tolu kimu'á. Na'e tohi'i he fo'i pulá, "Ko e Lelei Tahá Koe!" Na'á ne tauhi lelei pē ia, he na'á ne 'ilo'i te ne toe foki ange ki hono 'ōfisí kuo sai hono kanisaá. Hili ha ta'u 'e hongofulu mā fā mei he'ena fuofua fe'iloakí, na'e fakahoko ai 'e Palesiteni Monisoni 'ene mali mo Seisoni Pilitoní 'i he Temipale Sōlekí.²⁷

'E lava ke tau ako ha me'a lahi mei he 'ulungaanga fakaeākongā 'o Palesiteni Monisoní. 'Okú ne fa'a fakamanatu ki he Kau Taki Mā'olungá ke nau manatu'i e fehu'i faingofua ko 'ení: 'Ko e hā ne mei fai 'e Sīsuú?"

Na'e fakahā 'e Sīsū ki he taki 'o e falelotu faka-Siú, "'Oua te ke manavahē, ka ke tui pē."²⁸ Ko e 'ulungaanga fakaeākongá 'a e tui kiate Ia 'i he taimi 'o e melinó mo e tui kiate Ia 'i he taimi 'o e faingata'á, 'i he taimi 'oku toki fakanonga pē ai hotau mamahí mo e ilifiá 'e he 'ilo fakapapau 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea 'okú Ne tauhi 'Ene ngaahi tala'ofá.

Ne u toki fe'iloaki mo ha fāmili ko ha sīpinga faka'ofa'ofa kinautolu 'etau tui kiate Iá. Na'e fai mai 'e 'Olikoni mo Salina Sanitela mei he Poata Pilinisi 'i Haití, 'a e talanoa ko 'ení.

'I he 'aho 12 'o Sānuāli 2010, na'e ngāue ai 'a 'Olikoni kae 'i 'apisiasi 'a Salina 'i he taimi ne tō ai e mofuike fakalilifu ko ia 'i Haití. Na'e nofo 'i honau 'apí 'ena fānau 'e toko tolú, 'a Kānisi ta'u nima, 'Enisī ta'u tolu mo Kenisili ta'u tahá, mo hanau kaungāme'a.

Na'e fakalilifu e maumaú 'i he feitu'u kotoa pē. Kapau te mou manatu'i, na'e mole ha mo'ui 'e laumano 'i Tahiti 'i Sānuāli

ko iá. Na'e lele 'a 'Olikoni mo Salina ki honau 'apí 'aki e vave taha na'á na lavá ke kumi 'ena fānaú. Na'e holo 'a e fale fungavaka tolu na'e tu'u ai e 'api 'o e fānili Sanitelá.

Na'e 'ikai lava e kí'i fānaú 'o hola. Na'e 'ikai lava ke fai ha feinga fakahaofi mo'ui mei ha fale kuo holafa kotoa.

Na'e fakatou hoko 'a 'Olikoni mo Salina Sanitela ko ha ongo faifekau taimi kakato pea na'á na mali tempale foki. Na'á na tui ki he Fakamo'uí mo 'Ene ngaahi tala'ofa kiate kinauá. Ka na'e fōngia sí'ona lotó. Na'á na tangi 'utu'utufia pē.

Na'e talamai 'e 'Olikoni na'e kamata ke ne lotu 'i he taimi ne faingata'a'ia taha aí. "'E Tamai Hēvani, kapau ko ho finangaló ia ke mo'ui pē ā ha taha 'o sí'ema fānaú, fakamolemole mu'a 'o tokoni mai.'" Na'á ne toutou felue'aki pē 'i he ve'e falé mo lotua ha ue'i fakalaumālie. Na'e feinga 'a e kaungā'apí ke fakafiemālie'i ia mo tokoni ke ne tali kuo mālōlō sí'ene fānaú. Na'e hoko atu pē 'a e toutou lue takai 'a 'Olikoni 'i he fale holó ni mo e faka'amu pē mo lotu. Pea na'e hoko ha me'a fakafo. Na'e fanongo 'a 'Olikoni ki he tangi 'a ha kí'i pēpē. Ko e tangi ia 'ene kí'i pēpē.

Na'e laulau houa e fekeli 'e he kaungā'apí e fale holó ni, 'o mei fakatu'utāmaki kiate kinautolu. 'I he fakapo'uli lōlō, lolotonga e fetuki 'a e 'ū hāmalá mo e tutu'ú, na'e toe ongo'i 'e he kau fakahaofi mo'uí ha longoa'a. Ne ta'ofi 'enau fetukí ka nau fakafanongo. Na'e 'ikai ke nau fa'a tui ki he me'a ne nau fanongo ki aí. Ko e longoa'a mei ha kí'i tamasi'i sí'isi'i—pea na'á ne hiva. Na'e toki pehē kimui ange 'e Kānisi ta'u nimá, na'á ne 'ilo'i pē 'e ongo'i 'e he'ene tamaí 'ene hivá. Neongo na'e ta'omi ia 'e he pilikí pea iku tu'usi ai hono umá, ka na'e kei hiva'i pē 'e Kānisi ia 'a e hiva na'á ne manako taha aí, "Fānau Au 'a e 'Otuá."²⁹

Hili ha ngaahi houa lahi pea 'i he uhouhonga 'o e fakapo'ulí, maté mo e loto fo'i 'a ha ngaahi foha mo e 'ofefine tokolahi 'o e 'Otuá 'i Haití, na'e a'usia ai 'e he fānili Sanitelí ha mana. Na'e ma'u mo'ui pē 'a Kānisi, 'Enisí mo Kenisili mei he lalo fale holó.³⁰

'Oku 'ikai hoko vave mai ma'u pē 'a e ngaahi maná. 'I he taimi lahi 'oku tau fifili pe ko e hā 'oku 'ikai ke fai mo hoko ai e mana 'oku tau lotua fakamatoató. Ka 'i he'etau falala ki he Fakamo'uí, 'e hoko mai e ngaahi mana kuo tala'ofa maí. 'E fakalelei'i 'a e me'a kotoa pē, 'o tatau ai pē 'i he mo'uí ni pe 'i he mo'ui ka hokó. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí 'o pehē: "'Oua na'a

mamahi homou lotó pea 'oua na'a manavahē ia."³¹ "Te mou ma'ú 'a e mamahí 'i māmani: ka mou lototo'a; kuó u iku'i 'a māmani."³²

'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'i ho'omou 'ofa kiate Iá, falala kiate Iá, tui kiate Ia mo muimui 'iate Iá, te mou ongo'i 'Ene 'ofá mo 'Ene hōifuá. 'I ho'o fehu'i ko ia, "Ko e hā e fakakaukau 'a Kalaisi kiate aú?" te ke 'ilo'i ai ko 'Ene ākongā koe; ko Hono kaungāme'a koe. Pea 'i He'ene 'alo'ofá, te Ne fai ai ma'au e me'a he 'ikai ke ke lava 'o fai 'iate koe peé.

'Oku tau tatali loto vēkeveke atu ki he lea tuku 'a hotau palōfita 'ofeiná. Na'e fakanofa 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'oku ou kei ta'ú 12. Ko e ta'ú 'eni 'e 48 'etau monū'ia ke fanongo ki he'ene fakamo'oni 'i 'a Sīsū Kalaisi. 'Oku ou fakamo'oni 'okú ne hoko ko e 'Aposetolo pule 'a e Fakamo'uí 'i he māmaní.

'Oku tau fakahā 'etau 'ofa lahi mo tangane'ia 'i he kau ākongā tokolahí 'a Sīsū Kalaisi 'oku 'ikai ke nau kau mai ki he Siasí ni, kuo toe foki mai 'a e kau 'āngeló ki he māmaní 'i hotau kuongá. Kuo toe fakafoki mai 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi, 'o hangē ko ia na'á Ne fokotu'u 'i he kuonga mu'á, fakataha mo hono mālohí, ngaahi ouaú pea mo e ngaahi tāpuaki 'o e langí. Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha toe fakamo'oni ia 'e taha 'o Sīsū Kalaisi.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi ko e Fakamo'uí ia 'o e māmaní, pea na'á Ne mamahi mo pekia koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá pea na'á Ne tu'u hake 'i he 'aho hono tolú. Kuó Ne toetu'u. Pea 'i he kaha'ú, 'e peluki ai 'a e tui kotoa pē pea fakamo'oni 'e he 'elelo kotoa pē ko Ia 'a e Kalaisi.³³ He 'ikai ke tau kei hoha'a kitautolu he 'aho ko iá pe, "'Oku tui nai e ni'ihi kehé ko ha Kalisitiane au?" 'I he taimi ko iá, te tau sio taha pē kiate Ia pea 'e toe tokanga taha hotau lotó ki he fehu'i ko 'eni, "Ko e hā e fakakaukau mai 'a Kalaisi kiate aú?" 'Okú Ne mo'ui. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni.

Ma'u'anga Fakamatalá

1. Vakai, André Petry, "Entre a Fé e a Urna," <i>Veja</i> , Nov. 2, 2011, 96.	6. Vakai, Mātiu 7:23.
2. Mātiu 22:42.	7. Vakai, Mātiu 13:38.
3. Loma 14:10.	8. Vakai, Mātiu 5:14.
4. Vakai, Mātiu 6:2.	9. Vakai, Mātiu 15:14.
5. Vakai, Mātiu 23:17.	10. Vakai, Mātiu 13:22.
	11. Vakai, Mātiu 5:8.

12. Vakai, Mātiu 5:6.
13. Vakai, Mātiu 17:17.
14. Vakai, Sione 8:23.
15. Vakai, Sione 6:70.
16. Vakai, Sione 13:35.
17. Vakai, Sione 15:13.
18. Thomas S. Monson, "Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú," *Liahona*, Nōvema 2011, 83, 86.
19. Sione 17:3.
20. Sione 14:23.
21. Luke 18:22.
22. Sione 14:15.
23. Luke 9:23.
24. Mātiu 11:28.
25. Ma'ake 9:23.
26. Mātiu 23:11.
27. Jami Brinton, tohi ki he tokotaha fa'u tohi, Jan. 27, 2012.
28. Ma'ake 5:36.
29. "Fānau Au 'a e 'Otua," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 2–3.
30. Mei ha talanoa mo 'Olikoni mo Salina Sanitela 'i he 'aho 10 'o Fēpueli 2012; vakai foki, Jennifer Samuels, "Family Reunited in Miami after Trauma in Haiti," *Church News*, Jan. 30, 2010, 6.
31. Sione 14:27.
32. Sione 16:33.
33. Vakai, Loma 14:11.

He'etau Faka'osi e Konifelenisí ni

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'Ofa ke mou fakalaulauloto ki he ngaahi mo'oni kuo mou fanongoá, pea 'ofa ke tokoni ia ke mou hoko ai ko ha kakai lelei ange, talu mei he taimi ne kamata ai e konifelenisí ni.

'Oku lōmekina hoku lotó 'i he'etau faka'osi 'a e konifelenisi nāunau'ia ni. Kuo faitāpuekina lahi kitautolu 'i he'etau fakafanongo ki he fale'i mo e fakamo'oni 'a e ni'ihī kuo lea kiate kitautolú. 'Oku ou tui pē te tau loto taha kuo tau ongo'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí he kuo ongo ki hotau lotó pea fakamālohia 'etau fakamo'oni.

Kuo tau fiefia foki he ngaahi hiva faka'ofa'ofá 'a ia kuó ne tokoni'i mo fakatupulaki e fakataha'anga takitaha 'o e konifelenisí. 'Oku ou fakahaa'i atu 'eku fakamālō loto hounga'ia ki he tokotaha kotoa pē kuó ne vahevahe mai honau ngaahi talēnití 'i he me'á ni.

'Oku ou fakamālō loto hounga'ia atu ki he tokotaha kotoa pē kuo lea kiate kitautolú, kae pehē kiate kinautolu kuo nau fakahoko atu e lotu he ngaahi fakataha'angá.

'Oku tokolahi fau ha kakai 'oku pulipulia si'enua tokoní pe 'ikai pē 'asi honau tu'ungá he konifelenisi takitaha. Na'e 'ikai mei malava ke tau fai e ngaahi fakatahá ni, kapau na'e 'ikai 'enua tokoní. 'Oku ou fakamālō atu foki kiate kinautolu kotoa.

'Oku ou 'ilo 'oku tau kau fakataha 'i hono fakahaa'i ha loto hounga'ia mo'oni ki hotau kāinga kuo tukuange 'i he konifelenisí ni. Te tau 'ofa kiate kinautolu. Kuo lahi fau 'enua ngaahi tokoni

ki he ngāue 'a e 'Eikí pea 'e ongo'í ia 'e he ngaahi to'u tangata hokó.

Kuo tau poupou'í foki 'o tau hikinima'í hotau kāinga kuo uiui'í ki ha ngaahi lakanga fo'ou 'i he konifelenisí ni. 'Oku tau talitali fiefia kinautolu pea faka'amu ke nau 'ilo'í 'oku mau hanganaki atu ke fengāue'aki fakataha mo kinautolu 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Kuo ui kinautolu 'i ha ue'í fakalaumālie mei 'olunga.

Kuo lahi fau hono fakamafola 'o e konifelenisí ni 'o a'utaki ai kitautolu ki he ngaahi konitinenití pea fakalaka atu 'i he 'ōsení ki he kakai he feitu'u kotoa pē. Neongo 'oku 'ikai ke mau a'utonu atu ki hamou tokolahi, ka 'oku mau ongo'í homou laumālie mo ho'omou lí'oa pea 'oku 'oatu homau 'ofa mo e hounga'ia kiate kimoutolu 'i he feitu'u kotoa pē.

'E hoku kāinga, 'oku tau monū'ia fau ke ma'u e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o Sīsū Kalaisí 'i he 'etau mo'uí mo hotau lotó. 'Okú ne 'omi e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í ma'ongo'onga taha 'o e mo'uí. 'Okú ne 'omi ha 'uhinga mo e taumu'a pea mo ha 'amanaki lelei ki he 'etau mo'uí.

'Oku tau mo'uí 'i he kuonga puputu'u. 'Oku ou fie fakapapau'í atu 'oku 'afio'í 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi faingata'a 'oku tau fehangahangai mo iá. 'Okú Ne 'ofeina fakatāutaha kitautolu pea 'okú Ne finangalo ke tāpuakí'í mo tokoni'í kitautolu. 'Ofa ke tau ui kiate Ia 'i he lotu, 'o hangē ko 'Ene na'ina'í, "Lotu ma'u pē pea te u lilingi hifo hoku Laumālie kiate koe pea 'e lahi 'a ho tāpuakí—'io 'o lahi ange ia 'o kapau te ke ma'u 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'o e māmaní."¹

Si'oku kāinga, 'ofa ke fakafonu homou ngaahi 'apí 'aki e 'ofa mo e faka'apa'apa pea mo e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Ofa homou fāmīlī. Kapau 'oku 'i ai ha feta'emahino'aki pe feke'ike'í 'iate kimoutolu, 'oku ou tapou atu ke mou fakalelei'í ia he taimí ni. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí:

“Oua na'a fai mo ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu. . . .

“He ko e mooni, ko e mo'oni 'oku ou pēhē kiate kimoutolu ko ia ia 'okú ne ma'u e laumālie fakakikihi, 'oku 'ikai 'a'aku ia ka 'oku 'o e tevoló ia, 'a ia ko e tamai 'a e fakakikihi pea 'okú ne ue'í hake 'a e lotu 'o e kakaí ke fefakakikihi'aki 'i he 'ita 'iate kinautolu.

“[Kae] vakai 'oku 'ikai ko 'eku tokāteliné 'eni . . . ; ka ko 'eku tokāteliné 'eni ke fakangata hono fai 'o e ngaahi me'a peheé.”²

I he'eku hoko ko ho'omou tamaio'eiki loto fakatōkilaló, 'oku ou toe fakaongo atu e ngaahi lea 'a e Tu'i ko Penisimaní ki hono kakai, 'i he'ene pehē:

“Kuo 'ikai te u fekau kiate kimoutolu ke . . . mou pehē 'oku ou lahi ange 'i he tangata fakamatelié.

“Ka 'oku ou hangē pē ko kimoutolú 'o mo'ua ki he fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi vaivai 'i he sino mo e 'atamai; ka kuo fili au . . . 'e he to'ukupu 'o e 'Eiki . . . pea kuo tauhi mo malu'i au 'i hono māfimaí ta'e hano tatau, ke u tauhi 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi, 'atamai mo e ivi kotoa pē 'a ia kuo tuku kiate au 'e he 'Eiki.”³

Si'oku kāinga 'ofeina, ko e faka'amu ia hoku lotó kotoa ke fai e finangalo 'o e 'Otuá pea tauhi kiate Ia mo tokoni kiate kimoutolu.

I he'etau mātuku atu mei he konifelenisí ni, 'oku ou kolea e ngaahi tāpuaki 'o e langí ke ne nofo'ia kimoutolu. 'Ofa ke mou foki lelei atu ki homou ngaahi 'apí, 'a kimoutolu 'oku mavahe mei aí. 'Ofa ke mou fakalaululoto ki he ngaahi mo'oni kuo mou fanongoá, pea 'ofa ke tokoni ia ke mou hoko ai ko ha kakai lelei ange talu mei he taimi ne kamata ai e konifelenisí ni he 'aho 'e ua kuo hilí.

'Oku ou kolea e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eiki ke 'iate kimoutolu mo kitautolu kotoa pē foki, kae 'oua kuo tau toe fakataha mai 'i ha māhina 'e ono mei heni, pea 'oku ou fai ia 'i Hono huafa mā'oni'oní—'a ia ko Sīsū Kalaisi ko hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí—'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:38.	2. 3 Nifai 11:28–30; toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
	3. Mōsaia 2:10–11.

Tu'u Hake pea Ulo Atu

Fai 'e Ann M. Dibb

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Finemuí

Ko e taha 'o e ngaahi founa ma'ongo'onga taha te tau lava ai 'o tu'u hake pea ulo atú, ko 'etau lototo'a ko ia ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Ko ha faingamālie ke u vahevahe ai e efiafi ni mo kimoutolu. 'Oku ou hanganaki loto vēkeveke atu 'i he Sānuali 'o e ta'u kotoa pē ki hono fakahā e taumu'a fo'ou 'o e Mutualé. Neongo ia, 'oku ou fa'a vakavakai'i taimi nounou ma'u pē pe kuó u taukei 'i he ngaahi lēsoni 'o e kaveinga he ta'u kuo *maliu atú*.

Tau kí'i vakai'i mu'a e ngaahi taumu'a kimuí ni maí: "Tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'omou ngaahi fakakaukáú,"¹ "Tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ngaue, pea fonu ma'u pē 'i he ngaahi ngāue lelei"² "Ka ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga,"³ "Ke mālohi koe pea ke lototo'a,"⁴ pea mo e tefito 'o e tui hono hongofulu mā tolú: "'Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, angatonu, sinoma'a, angalelei, angamā'oni'oni, pea failelei ki he kakai kotoa pē."⁵

Kuo hanga 'e hono ako mo tokangaekina e ngaahi potu folofolá ni he ta'u 'e tahá 'o 'ai ke nau hoko ko ha kongá 'o hotau lotó, 'etau mo'uí, pea mo 'etau fakamo'oni. 'Oku mau fakatauange te mou hoko atu he muimui he'enau fakahinohinó 'i he'etau hanga atu ko 'eni ki he taumu'a 'o e Mutualé he 2012, 'oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

'Oku pehē 'e he 'ulu'i fakamatala 'o e vahe 115 ko e ta'u 1838 ia, 'i Hihifo Mama'o 'i Mīsuli, ne fakahā ai 'e Siosefa Sāmita 'a e "finangalo 'o e 'Otuá kau ki hono langa hake 'o e feitu'u ko iá pea mo e fale 'o e 'Eikí." Na'e fakatu'amelie mo loto lahi 'a e palōfitá. 'I he veesi 5, 'oku tau ma'u ai e taumu'a 'o e ta'u ní, 'oku folofola

ange 'a e 'Eikí, "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu kotoa pē: Tu'u hake pea ulo atu, koe'uhí ke hoko 'a ho'omou māmá ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá."

Ko e hā ha'ō fakakaukau he taimi 'okú ke fanongo ai ki he fo'i lea *tu'u haké?* Kiate aú, 'oku ou fakakaukau kiate kimoutolu—ko e to'u tupu faka'eí'eiki 'o e Siasí. 'Oku ou sioloto atu ki ho'omou tu'u faivelenga mei homou mohengá he pongipongi kotoa ke ō ki he seminele pongipongi. 'Oku ou sioloto atu ki ho'omou tu'u faivelenga hake mei ho'omou tū'ulutuí he hili ho'omou lotu faka'ahó. 'Oku ou fakakaukau ki ho'omou tu'u lototo'a hake ke fai ho'omou fakamo'oni mo taukave'i homou ngaahi tu'unga 'ulungāngá. 'Oku ongo kiate au ho'omou loto 'aki e ongoongoleleí mo ho'omou ngaahi sīpinga leleí. Kuo 'osi tali 'e hamou tokolahi 'a e fakaafe ko 'eni ke mou tu'u hake pea ulo atu, pea kuo fakalotolahi'i 'e ho'omou māmá ha ni'ihī kehe ke nau fai e me'a tatau.

Ko e taha 'o e ngaahi founga lelei taha te tau lava ai 'o tu'u hake pea ulo atu ko ha'atau talangofua mo'oni ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku tau 'ilo e ngaahi fekau ko 'eni 'i he folofolá, mei he kau palōfita 'o onopōni, pea 'i he ngaahi peesi 'o e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. 'Oku totonu ke mou takitāuhi ha tatau. 'I he'eku tataú, kuó u siakale'i ai 'a e ongo fo'i lea ko e *ma'á* e mo e *aú*, hangē ko hono ako'i mai 'e haku kaungāme'a lelei. 'Oku fakamanatu mai 'e he ki'i me'á ni 'oku 'ikai ko ha ngaahi fakahinohino fakalūkufua pē 'a e ngaahi tu'unga mo'ui ko 'eni—'oku fakapatonu mai kinautolu *kiate au*. Fakatauange te mou siakale'i ai e ongo fo'i leá ni 'i ho'omou ki'i tohí, lau ia ke 'osi, pea ongo'i hono fakamo'oni'i atu 'e he Laumālié ko e 'oatu *ma'au* e ngaahi tu'unga mo'ui ko iá.

'E 'i ai pē mahalo ha ni'ihī 'o kimoutolu 'e fakatauvele'i ke nau tukunoa'i pe li'aki e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Mahalo te nau sio ki he ki'i tohí mo pehē, "Sio, Fine'eiki, 'oku 'ikai lau e tohí ia ki he [*fakafonu e palopalema lolotonga*]." pe te nau kumi 'uhinga, "'Oku 'ikai kovi fēfē me'a 'oku ou faí. 'Oku 'ikai ke u fu'u kovi fēfē au hangē ko e [*fokotu'u heni ha hingoa 'o ha kaungāme'a pe maheni*]."

Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Hāloti B. Lī, "Ko e fekau mahu'inga taha 'i he ngaahi fekau kotoa 'a e 'Otuá 'a e fekau ko

ia 'oku faingata'a taha ke ke tauhi 'i he 'aho ní."⁶ Na'e fakamatala 'e he Tu'i ko Penisimani, "'Oku 'ikai te u lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku mou lava ai 'o faiangahalá; he 'oku lahi ha ngaahi hala mo ha ngaahi founa kehekehe, 'io, 'oku pehē fau honau lahí 'oku 'ikai te u fa'a lau ia."⁷ Kapau 'okú ke fefa'uhi mo e feinga ke tauhi e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mo e ngaahi fekau ko 'ení, 'oku ou poupuu atu ke ke kumi ha tokoni 'i he ongoongoleléi. Lau ho'o folofolá. Vakai ki he uepisaiti 'a e Siasí ko e LDS.org, 'o kumi ha tali ki ho'o ngaahi fehu'í. Talanoa mo ho'o mātu'á, ho kau taki faka-Siasí, pea mo kinautolu 'oku fa'ifa'itaki'anga lelei 'i hono mo'ui 'aki e ongoongoleléi. Lotu. Lilingi atu ho lotó ki ho'o Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate koé. Faka'aonga'i faka'aho e me'a'ofa ko e fakatomalá. Tokoni ki ha ní'ihī kehe. Ka ko e me'a tēpuú, fanongo pea talangofua ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku fakalotolahi'i kitautolu 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni 'aki e ngaahi lea ko 'ení: "Si'oku ngaahi kaume'a kei talavou, mou tu'u ke mālohi. . . . 'Oku mou 'ilo 'a e me'a 'oku totonú mo ia 'oku halá pea he 'ikai ha fakapuli te ne lava 'o liliu ia. . . . Kapau 'e fakaloto'i kimoutolu 'e homou kaungāme'á ke fai ha me'a 'oku mou 'ilo 'oku hala, tu'u hake *koé* 'o taukave'i 'a e totonú, neongo kapau te ke tu'u toko taha ai."⁸

'Oku 'ikai fie ma'u 'e he Tamai Hēvani ke tau tafoki ki māmani 'o *muimui* he'ene tō'onga feliuliua'ki. 'Okú Ne fie ma'u ke tau tafoki kiate la pea muimui He'ene fakahinohino ta'e-liliuá. 'Okú Ne fie ma'u ke tau mo'ui 'aki e ongoongoleléi mo *taki* mai ha ní'ihī ki ai 'aki ha'atau fokotu'u ke mā'olunga e tu'unga 'ulungāngá.

'Oku 'omi 'e he folofolá ha ngaahi sīpinga lelei lahi ke fakamahino e fo'i fakakaukau ko 'ení. 'I he tohi Fakamāu 'i he Fuakava Motu'á, 'oku tau ako ai kia Samisoni. Na'e fā'ele'i 'a Samisoni mo ha kaha'u lelei. Na'e tala'ofa ange ki he'ene fa'eé, "'E kamata 'e ia ke fakamo'ui 'a 'Isileli mei he nima 'o e kau Filisitiá."⁹ Ka 'i he tupu hake 'a Samisoni, na'á ne tokanga ki he ngaahi fakatauele 'a māmani 'o laka ange ia he'ene tokanga ki he fakahinohino 'a e 'Otuá. Na'á ne fai e ngaahi filí koe'uhí he na'a nau "lelei kiate [ia]"¹⁰ kae 'ikai koe'uhí na'e totonu ia. 'Oku toutou faka'aonga'i 'e he folofolá 'a e kupu'i lea "pea 'alu hifo

iá"¹¹ 'i he'enau fakamatala'i e ngaahi fononga, angafai, pea mo e ngaahi fili 'a Samisoní. Na'e 'ikai ke ne tu'u hake pea ulo atu ke fakahoko e me'a ma'ongo'onga te ne malavá, ka ne ikuna'i 'e māmani 'a Samisoni, mole ai hono ivi ne foaki ange 'e he 'Otuá, pea mate fakamamahi mo kei talavou.

I he tafa'aki 'e tahá, 'oku 'omi 'e he folofolá e sīpinga 'o Tanielá. Na'e fā'ele'i foki 'a Taniela mo ha kaha'u lelei. 'Oku tau lau he vahe 6 'o e tohi 'a Tanielá, "Na'e fokotu'u kimu'a 'a e Tanielá ni 'i he kau pulé mo e hou'eikí koe'uhí na'e 'ilo 'a e 'atamai lelei 'iate ia."¹² Ko e taimi ne hoko mai ai e ngaahi faingata'a fakaemāmani kia Tanielá, na'e 'ikai ke tafoki ia ki māmani—ka na'á ne tu'u 'o hanga hake ki he langí. Na'e 'ikai ke ne muimui he tu'utu'uni fakaemāmani 'a e tu'í ke 'oua na'a lotu ki ha toe taha kehe ka ko e tu'í pē he 'aho 'e 30, he na'e "hū" 'a Taniela "ki hono falé; pea ko e ngaahi matapā sio'ata 'i hono fale mohé na'e ava ki Selusalema, . . . na'á ne tōmape'e 'o tū'ulutui 'o liunga tolu 'i he 'aho, peá ne lotu mo fakafeta'i 'i he 'ao 'o hono 'Otuá, 'o hangē ko 'ene fa'a fai 'i mu'á."¹³

Na'e 'ikai ilifia 'a Taniela ia ke tu'u hake pea ulo atu 'i he muimui ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Neongo na'e 'i he 'ana 'o e fanga laioné 'i ha pō ta'e fakafiemālie 'e taha koe'uhí ko 'ene taukave'i 'a e totonú, ka na'e malu'i mo tāpuaki'i ia 'i he'ene talangofuá. Ko e taimi na'e tukuange ai 'e he Tu'i ko Talaiasi 'a Taniela mei he 'ana 'o e fanga laioné he pongipongi hono hokó, na'á ne tu'utu'uni kuo pau ke manavahē 'a e taha kotoa ki he 'Otuá 'o Tanielá mo muimui faivelenga he sīpinga 'a Tanielá. 'Oku fakahaa'i mai 'e Taniela hono 'uhinga mo'oni 'o e hoko ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá pea 'oua na'a tukulolo 'etau ngaahi fuká ki he ngaahi fakatauele fakaemāmani.

Kuó u monū'ia ke onгона 'i ha ngaahi sīpinga 'o ha to'u tupu 'i onopooni, 'oku hangē pē ko kimoutolú, 'oku 'ikai ke nau ilifia ke tu'u hake pea ulo atu pea 'oku nau tuku 'enau māmá ke hoko ko ha fuka he lotolotonga honau to'ú. Ko Sōaná ko e taha pē ia 'o e mēmipa 'e toko tolu 'o e Siasí 'i he ako mā'olunga na'e 'i aí pea ko ia pē 'a e finemui 'i hono uōtí. Na'á ne tukupā 'iate ia pea ki he 'Eikí he 'ikai ke ne teitei faka'aonga'i ha lea ta'e-fe'unga. Ko e taimi na'e vahe ai ke hoa mo ha talavou 'i ha ngāue fakaako na'e 'ikai ha'ane tukupā tatau mo iá, na'e 'ikai ke ne tuku hifo hono

ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá. Na'á ne kole ki he tamasi'í ke ne faka'apa'apa'i mo poupou'i mu'a 'ene ngaahi tu'unga mo'uí. Ne 'osi atu ha ngaahi taimi kuo fakatupu 'e hono kaungāme'a fo'ou ha 'ulungaanga fo'ou mo faka'aonga'i ha lea ne ma'a ange tu'unga 'i ha ngaaahi fakamanatu lahi mo fefeka 'e ni'ihí. Na'e fakatokanga'i 'e ha kakai tokolahi e faikehekehé, kau ai e tamai 'a e talavou'ú ni pea na'á ne fakamālō kia Soana he'ene hoko ko ha ivi takiekina lelei 'i he mo'ui 'a hono fohá.¹⁴

'I ha'aku 'a'ahi ki Filipaini kimui ni mai 'i he fatongia, ne u fetaulaki mo Kēleni, 'o ne fakamatala'i mai me'a na'á ne a'usia 'i he'ene kei Loumailé, lolotonga 'ene ako ke ma'u hono mata'i tohi BA 'i hono pule'i 'o e hōtelé mo e falekaí. Na'e fie ma'u 'e ha faiako ke ako 'a e taha ako kotoa pē ne ngaohi mo 'ahi'ahi'i ha ngaahi inu kehekehe 'e fakatau 'i honau ngaahi falekaí. Ko ha ni'ihí 'o e ngaahi inu ko 'eni na'e 'i ai 'a e 'olokaholó, pea na'e 'ilo 'e Kēleni 'oku fepaki 'eni mo e ngaahi fekau 'a e 'Eikí ke ne 'ahi'ahi'i kinautolu. Na'e ma'u 'e Kēleni ha loto lahi ke tu'u pea ulo atu, neongo 'ene fehangahangai mo ha ngaahi nunu'a fakatu'utāmaki, pea 'ikai ke ne 'ahi'ahi'i 'a e ngaahi inu.

Na'e pehē 'e Kēleni: "Ne ha'u 'eku faiakó 'o 'eke mai pe ko e hā 'oku 'ikai ke u inu aí. Na'á ne pehē mai, "E Kēleni, 'e anga fēfē ha'ó 'ilo'i hono ifó mo ke lava he kalasi mahu'ingá ni kapau he 'ikai ke ke 'ahi'ahi'i e inu?" Na'á ku talaange ko ha mēmipa au 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea 'i he'emaui hoko ko e mēmipá, 'oku 'ikai ke mau inu ha me'a 'oku fakatu'utāmaki kiate kimaui. Ko e hā pē ha me'a 'okú ne fie fakahoko, 'o a'u pē ki ha 'ikai omi ha maaka lava kiate au, 'e mahino pē ia kiate au, ka he 'ikai ke u ta'e mo'ui 'aki hoku ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga fakatāutahá."

Hili ha ngaahi uike, ne 'ikai toe fai ha lau ki he 'aho ko iá. 'I he 'osi 'a e fa'ahita'u fakaakó, ne 'ilo pē 'e Kēleni 'e hā 'i hono māká 'ene fakafisi ke 'ahi'ahi'i e inu. Na'e 'āmio ke sio ki hono māká, ka 'i he taimi na'e sio ai ki aí, na'á ne fakatokanga'i na'á ne ma'u e maaka ma'olunga taha 'i he kalasí.

Na'á ne pehē: "Na'á ku ako 'i he me'á ni ko e mo'oni 'e hanga 'e he 'Otuá . . . 'o tāpuaki'i kitautolu he taimi 'oku tau muimui ai 'iate Iá. Na'á ku toe 'ilo foki 'e tataui ai pē kapau na'e kovi hoku māká, ka he 'ikai ke u fakame'apango'ia he fili na'á ku faí. 'Oku

ou 'ilo he 'ikai ke u teitei tō 'i he fofonga 'o e 'Eikí he taimi 'oku ou fili ai ke fakahoko 'a e me'a 'oku ou 'ilo 'oku totonú."¹⁵

Si'í kau finemui 'ofeina, kuo takitaha fā'ele'i mai kimoutolu mo ha 'amanaki lelei. Ko e ngaahi 'ofefine 'ofeina kimoutolu 'o e Tamai Hēvaní. 'Okú ne 'afio'i mo 'ofa'i kimoutolu. 'Okú Ne fakaafe'i kimoutolu ke mou "tu'u hake pea ulo atu," mo tala'ofa ko e taimi te mou fai ai 'ení, te Ne pouaki mo tāpuaki'i kimoutolu. 'Oku ou fakatauange te mou takitaha ma'u ha lototo'a ke tali 'Ene fakaafé pea ma'u 'Ene ngaahi tala'ofá, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45.	10. Fakamaau 14:3.
2. Mōsaia 5:15.	11. Fakamaau 14:7.
3. 1 Tīmote 4:12.	12. Taniela 6:3.
4. Sosia 1:9.	13. Taniela 6:10.
5. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13.	14. Ke ma'u ha kongá 'o e talanoá ni, vakai, Joanna Ehrisman, "The Thing about Being Mormon," 'i he Katilin Medlin and others, eds., <i>Going on 15: Memoirs of Freshmen</i> (2010), 93–96.
6. <i>Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Lī</i> (2000), 36.	15. Tohi fakataautaha ki he tokotaha 'a'ana e fakamatalá, 2012.
7. Mōsaia 4:29.	
8. Thomas S. Monson, "Ngaahi Sipinga 'o e Anga Mā'oni'oní," <i>Liahona</i> , Mē 2008, 65.	
9. Fakamaau 13:5.	

Fekumi ki he 'Iló: 'Oku 'i ai Ha Ngāue ke ke Fai

Fai 'e Mary N. Cook

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Finemuí

*Tāpuekina ho'ō fānaú mo ho 'api 'i he kaha'ú 'aki ho'ō
ako ki he lahi taha te ke lavá 'i he taimí ni.*

Si'i kau finemui 'ofeina, 'oku mau 'ofa fakatāutaha atu kiate kimoutolu. 'Oku mau fakatokanga'i ho'omou tu'u lototo'a 'o ulo atu 'aki e mā mā 'i ha māmani 'oku fetākinima ai e ngaahi palopalema lalahí mo e faingamālie ma'ongo'ongá. Mahalo te mou fifili ai, ko e hā 'oku 'i hoku kaha'ú? 'Oku ou fakapapau'i atu 'i ho'omou hoko ko e 'ofefine angama'a 'o e 'Otuá, 'oku lelei homou kaha'ú! 'Okú ke mo'ui 'i ha taimi kuo 'osi fakafoki mai ai e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei, pea 'e lava ke ma'u e ngaahi mo'oni ko 'eni 'i ho'omou folofolá. Kuo mou 'osi ma'u e me'āfoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he taimi homou papitaisó, pea 'e ako'i atu 'e he Laumālie Mā'oni'oní e mo'oni mo teuteu'i kimoutolu ki he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí.

Ne foaki atu 'e he 'Otuá ho'omou tau'atāina ke filí mo ha faingamālie ke mou ako ai he lolotonga ho'omou 'i māmani, pea 'oku 'i ai 'Ene ngāue ke mou fai. Ke lava'i e ngāué ni, 'oku 'i ai homou fatongia fakafo'ituitui ke fekumi ki he 'iló. 'E lava ke ma'u ho'omou kī ki homou kaha'ú, 'a ho'omou "'amanaki'angá,'"¹ 'i he ki'i tohi fo'ou 'o e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* 'i he kongā ki he akó pea 'i he 'ulunganga mahu'inga 'o e Kau Finemuí ko e 'iló.

"'Oku hanga 'e he akó . . . 'o fakaava atu 'a e ngaahi matapā 'o e faingamālié."² Pea 'i ho'ō muimui he na'ina'i 'a e 'Eikí ke "fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he akó pea 'i he tuí foki,"³ he 'ikai ngata pē 'i ha'ō ma'u 'a e 'iló mei ho'ō akó ka te ke ma'u mo ha maama lahi ange 'i ho'ō ako 'i he tuí.

Fekumi ki he 'iló 'aki ha'ó ako faivelenga. 'E hāhāmologia ke ke toe ma'u ha taimi lahi ke ke ako ai 'o hangē ko e taimi ní. Na'e tapou lelei mai 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ki he to'u tupu 'o e Siasí: "Ko e sīpinga ako kuó ke fokotu'u ki he lolotonga ho'o kei akó 'e kaunga lahi ia ki ho'o fie ma'u e 'iló 'i ho'o mo'uí."⁴ "Kuo pau ke ke ma'u e tu'unga fakaako kotoa te ke lava ke ma'ú. . . . Feilaulau'i ha me'a pē 'oku fie ma'u ke feilaulau'i ke fakafe'unga'i ai koe ke ke fakahoko e ngāue 'i he māmani [ko 'eni]. . . . Ako'i ho 'atamaí mo ho nimá ke na hoko ko ha ivi takiekina ki he lelei 'i ho'o laka atu 'i ho'o mo'uí."⁵

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i ha'ane lea fakapatonu ki he hou'eiki fafiné: "'I he taimi lahi 'oku 'ikai ke tau 'ilo ki he kaha'ú; ko ia 'oku 'aonga ai ke tau teuteu ki he ngaahi me'a ta'emahinó. . . . 'Oku ou na'ina'i ai kiate kimoutolu ke mou ako pea mou ako ha ngaahi poto 'oku fie ma'u 'i he ngaahi ngāue'angá, koe'uhí ka hokosia e taimí, 'oku mou mateuteu pē ke tauhi homou fāmilí."⁶

'E kau finemui, mou muimui mu'a he fale'i 'a e ongo palōfita poto mo fakalaumālié ni. Hoko ko ha fānau ako lelei. Tu'u hake pea ulo atu 'i homou 'apiakó 'aki e ngāue mālohí, faitotonú, pea mo e angatonú. Kapau 'okú ke faingata'a'ia pe loto fo'i 'i ho'o akó, kole tokoni ki ho'o mātu'á, kau faiakó, pea mo e kau mēmipa fietokoni 'o e Siasí. 'Oua na'á ke teitei fo'i!

Hiki ha lisi 'o e ngaahi me'a 'okú ke fie 'iló; pea "vahevahe mo ho fāmilí, ngaahi kaungāme'á, pea mo e kau takí ho'o ngaahi taumu'a akó, ka nau lava 'o pou pou'i koe."⁷ Ko e sīpinga 'eni 'o e Fakalalakaka Fakatāutahá.

'Oku mou siotonu 'i he lahi hono fe'ave'aki 'o e fakamatalá 'i he tekinolosiá. 'Oku fasitanunu atu 'a e ongó, vitioó, pea mo e fetu'utaki fakakomipiutá. Fili fakapotopoto pea 'oua na'a tuku e ta'au ko 'eni 'o e 'iló ke ne tohoaki'i pe fakatuai'i ho'o fakalalakaká. Tu'u hake, kau finemui! Ko koe 'okú ke fili ho'o taumu'á. Ko koe te ke fili pe ko e hā 'e hū ki ho 'atamaí mo ho lotó.

'E hoko ha ni'ihhi ho'o ngaahi ako mahu'inga tahá 'i ha feitu'u kehe mavahe mei he loki akó. 'Ātakai'i koe 'aki ha kau fefine fa'ifa'itaki'anga lelei te nau lava 'o ako'i koe 'i he poto 'o e tauhi-'apí, 'ātí, hivá, hisitōlia fakafāmilí, sipotí, fatu-tohí, pe leá. 'Ai ke

ke 'ilo kinautolu pea kole ke nau fakahinohino'i koe. Ko ha'o ako pē ha me'a fo'ou, ako'i ia 'i he Mutualé pe ko ha'o hoko ko ha faifakahinohino ki ha kau finemui kehe ke hoko ia ko ha taha 'o e ngaahi fie ma'u 'o ho'o Hone Fakalangilangi.

Makehe mei he'eku fa'e lelei, na'e 'i ai mo ha'aku kau faifakahinohino 'i he'eku mo'ui. Na'a ku fuofua 'ilo ki he founga fakahinohino 'i hoku ta'u hivá. Ne ako'i au he'eku faiako Palaimeli ke u tui-lalanga e "Te u 'Omi 'a e Maama 'o e Ongoongolelei ki Hoku 'Api" ko ha fakatāta na'e tautau 'i hoku loki he'eku kei ta'u hongofulu tupú. Na'e tataki, fakatonutonu, pea mo fakalotolahi'i au 'e he'eku faiakó 'i he ngāue ni. Ne 'i ai mo ha kau faifakahinohino kimui. Na'e ako'i au 'e ha ongo fefine tuitui lelei mo'oni homou uōti ke u potu he tuitui. 'I he'ena fakahinohino, kātaki, mo 'ena fakalotolahi, ne u faka'ali'ali ai haku kofu 'i ha fe'auhi tuitui 'i hoku ta'u 14 peá u ma'u pale! Na'e faka'ai'ai 'e he me'a ni 'eku fie ma'u e 'iló mo a'usia e lelei tahá 'i ha ngaahi tafa'aki kehe.

'E 'aonga lahi ha'o ma'u 'a e 'iló he taimi ni ki he taimi te ke hoko ai ko ha fa'eé. "'Oku 'i ai ha ivi lahi 'o e tu'unga fakaako 'a e fa'eé ki he ngaahi fili fakaako 'a 'ene [fānaú]."⁸ 'E lava 'e he tu'unga fakaako 'o e fa'eé ke ne pukepuke 'a e "kī ke ta'ofi ai 'a e ve'eteka 'o e masivá."⁹ Ko e kakai fefine 'oku nau ma'u 'a e 'iló "'oku meimei ke nau: fā'ele'i ha pēpē mo'ui lelei ange, ma'u ha fānaú 'oku mo'ui lelei ange, loto-to'a ange, longomo'ui mo lelei ange 'enau faka'uhingá mo 'enau fakakaukau lelei."¹⁰

'Oku tau ako he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní" ko e "tefito'i fatongia 'o e ngaahi fa'eé ke lehilehi'i hake 'enau fānaú."¹¹ Ko ha kongá 'o e lehilehi'i ko 'eni 'a hono ako'i ho'omou fānaú pea ko ho fatongia toputapu ia. Hangē ko e kau tau 'a Hilamaní ne "akonekina 'a kinautolu 'e he'enu ngaahi fa'eé,"¹² te ke hoko ko e faiako mahu'inga taha 'e faifaiangé pea ma'u 'e ho'o fānaú, ko ia, fili fakalelei ho'o akó. Tāpuaki'i ho'o fānaú pea mo ho 'api 'i he kaha'ú 'aki ha'o ako ki he lahi taha te ke lavá he taimi ni.

Fekumi ki he 'iló 'i he tui. 'Oku tau ako 'i he tui 'i he taimi 'oku tau ma'u faivelenga ai 'a e 'ilo fakalaumalié 'i he lotú, ako folofolá, mo e talangofuá, pea mo e taimi 'oku tau kumia ai e fakahinohino 'a e Laumalie Mā'oni'oni, 'a ē 'okú ne fakamo'oni'i

'a e mo'oni kotoa pē. Kapau te ke fai ho fatongiá ke ma'u e 'iló, 'e lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o fakamāma'i ho 'atamaí. Pea 'i ho'o feinga ke tauhi koe ke ke mo'ui tāú, 'e fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní mo fakamāma'i ange ho'o 'iló.

'I he taimi ne u kei finemui aí, na'á ku fa'a kole ha ngaahi siki na'e fu'u lōloa, sū na'e fu'u lahi, ka na'e ako'i au 'e haku kaungāme'a he sikií! Ne mau ō 'i ha 'aho la'ā lelei 'i he fa'ahita'u failaú, tōatu e sinoú, tafitonga, mo lanu pulū e langí. Ne hanga 'e he fiefiá 'o to'o atu 'eku ongo'i lilika'ia he tafa mo'ungá he taimi ne u ako aí. Pea neongo ne tu'o lahi 'eku tū'ulu 'i he ngaahi siki lōloa ko iá, ka na'á ku tu'u pē 'o toe feinga. Na'e a'u 'ou manako he sipotí ni!

Neongo iá, na'e 'ikai fuoloa kuó u fakatokanga'i na'e 'ikai lelei ma'u pē 'a e ngaahi 'aho sikií mo e tūkunga 'o e 'eá. 'I he ngaahi 'aho ne 'ao'aofia ai e langí, ne mau sikií 'i ha tu'unga na'e ui ko e "la'ala'ātea (flat light)". 'Oku hoko e la'ala'ātea he taimi 'oku ulo ai 'a e la'aá ka 'oku 'ao'aofiá. 'I he'ete vakai atu ki he sinou hinehina 'i mu'á, 'oku 'ikai toe 'ilo e lolotó ia, pea faingata'a ke 'ilo e lahi 'o e tahifó pe sio ki he tokakovi mo e feteputepu'i he tafungofungá.

Kau Finemui, mahalo 'oku mou siofia homou kaha'ú 'o hangē ko 'eku vakai ki he tahifo fai'anga sikií. Te mou ongo'i 'i ha taimi 'o hangē 'oku mou taufā noa pē, 'o 'ikai lava ke mou 'ilo 'a e kaha'ú. 'E 'oatu 'e he ako 'i he tuí ha loto to'a mo tokoni 'i hono fakahaohao ho'omou mo'uí 'i he taimi 'o e ta'e-paú.

'I he vahe 25 'o e tohi 'a Mātiú, 'oku ako'i ai 'e he tala-fakatātā 'o e kau tāupo'ou 'e toko hongofulú hono mahu'inga 'o e teuteu fakalaumālié mo e pau ke fakahoko fakafo'ituitui iá. Te mou manatu'i na'e fakaafe'i 'a e kau tāupo'ou 'e toko hongofulú ke nau fakafe'ao 'a e 'eiki-ta'ané ki he katoanga ta'ané, ka ko e kau tāupo'ou poto pē 'e toko nima na'e mateuteu mo 'enau loló 'i he'enau māmá.

"Pea na'e lea 'a e valé ki he potó, Foaki mai ma'amautolu [mei] ho'omou loló; he 'oku tei mate 'emau tūhulú.

"Ka na'e lea 'a e potó, 'o pehē ange, Ka koe'uhí na'a si'i ia kiate kimautolu mo kimoutolu: ka mou 'alu kiate kinautolu 'oku fakataú, 'o fakatau ma'amoutolu.

“Pea lolotonga ‘enau ‘alu ke fakataú, mo ‘ene ha’u ‘a e tangata ta‘ané; pea ko kinautolu na‘e teuteú na‘e hū mo ia ki he ta‘ané: pea tāpuni ‘a e matapaá.”¹³

Mahalo te ke pehē na‘e siokita hono ta‘e-vahevahe ‘e he kau tāupo‘ou poto ‘e toko nimá ‘enau loló, ka na‘e ta‘e-malava ia. Ko e mateuteu fakalaumālié kuo pau ke ngāue‘i fakafo‘ituitui ia, ‘i he tulutā ki he tulutā, pea he ‘ikai lava ke vahevahe atu.

Ko e taimi ‘eni ke ke ngāue faivelenga leva ke fakalahi ho‘o ‘ilo fakalaumālié—‘i he tulutā ki he tulutā—‘i he lotú, ako folofolá, mo e talangofuá. Ko e taimi ‘eni ke hoko atu ai ho‘o akó—‘i he tulutā ki he tulutā. ‘Oku tānaki foki ‘e he fo‘i fakakaukau mo e tō‘onga ma‘a kotoa pē ha lolo ki ho‘o māmá, ‘o fakafe‘unga‘i ai koe ke ke ma‘u e fakahinohino ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní, ko hotau faiako fakalangí.

‘E tataki koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i ho‘o fononga ‘i he matelié ni, neongo kapau ‘okú ke ‘a‘eva holo he la‘ala‘ātea ‘o ke ta‘epau‘ia pe ko e hā ‘oku hanga mai mei he kaha‘ú. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke ke manavasi‘i. ‘E tataki koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i ho‘o ngaahi filí pea mo ho‘o akó kapau te ke nofo ma‘u he hala ‘oku fakatau ki he mo‘ui ta‘engatá.

‘Oku ou fakamo‘oni tu‘unga he‘eku a‘usia fakafo‘ituituí kapau te ke fekumi ki he ‘iló ‘o ‘ikai ‘aki ‘a e akó pē ka ‘i he tuí foki, ‘e tataki koe ‘i he me‘a “‘e fie ma‘u ‘e he ‘Eikí . . . ke ke fakahokó mo ia ‘e fie ma‘u ke ke ‘iló.”¹⁴

Na‘á ku ma‘u hoku tāpuaki fakapēteliaké ‘oku ou kei finemui pea na‘e fale‘i ai au ke u teuteu‘i au ‘aki ha ako lelei pea mo ako he‘eku kei si‘í ‘a e ngaahi poto ‘i he tauhi ‘apí pea mo e ohi hake ‘o ha fāmílí. Neongo ia, na‘á ku fu‘u fie ma‘u mo‘oni e tāpuaki ‘o ha fāmílí, ka na‘e toki hoko ia ‘i hoku ta‘u 37, ‘i he fāifai peá u toki malí. Na‘e uitou hoku husepānití, ko ia ‘i he ‘aho ne sila‘i ai kimaua ‘i he temipalé, na‘e fakafokifā hono tāpuekina au ‘aki husepāniti mo ha fāmili ko ha fānau ‘e toko fā.

Kae ki mu‘a atu aí, na‘e lahi ha ngaahi ‘aho ne hangē kuó te taufā kui holo peé, mo fehu‘i, “Ko e hā ‘oku ‘i hoku kaha‘ú?” Na‘á ku feinga ke muimui he ngaahi na‘ina‘i hoku tāpuaki fakapēteliaké. Na‘á ku ako faivelenga ke u hoko ko ha faiako pea hoko atu mo ‘eku akó ke u hoko ko ha puleako ‘i ha lautohi pule‘anga. Na‘á ku lotu ki he‘eku Tamai Hēvaní mo kumia e

fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Na'á ku pīkitai ki he tala'ofa 'a e kau palōfitá na'a nau fakapapau'i mai kapau te u "tu'u ma'u mo angatonu, tauhi [ʻeku] ngaahi fuakavá, tauhi ki he 'Otuá, pea 'ofa [he'eku] Tamai 'i he Langi mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, he 'ikai ta'ofi meiate [au] ha taha 'o e ngaahi tāpuaki ta'engata 'a 'etau Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānau faivelengá."¹⁵

'Oku ou 'ilo, na'e teuteu'i au 'e he'eku akó ki ha mo'ui na'e 'ikai ke u teitei misi ki ai 'i he'eku kei finemui haké. Na'á ku pehē 'e au ko 'eku akó ke u faiako 'i ha 'apiako mo ako'i 'eku fānau 'i he kaha'ú, ka na'e 'ikai ke u 'ilo'i na'e toe teuteu'i ai au 'e he 'Eiki ke u ako'i e lea faka-Pilitāniá 'i Mongokōlia 'i ha'aku ngāue fakafaifekau ki ai mo hoku husepānití pea ako'i e kau finemui 'o e Siasí he funga 'o e māmaní pea ako'i hoku makapuná ki he mahu'inga 'o e 'iló—ko ha ngaahi tāpuaki faka'ofa'ofa kotoa na'e 'ikai ke u teitei misi ki ai.

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'afio'i mo 'ofa'i kimoutolu he'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne falala lahi mai kiate koe pea 'oku 'i ai mo ha'ane ngāue ko *koe* tokotaha pē te ke lava 'o fakahokó. 'Oku ou fie fakapapau'i atu te *ke* mateuteu ki he ngāue ma'ongo'onga ko iá kapau te ke fekumi ki he 'iló 'i he akó pea 'i he tui foki. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Gordon B. Hinckley, "Ala Hifo 'o Hiki Hake ha Taha," *Liahona*, Sānuali 2002, 67.
2. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (tohi tufa, 2011), 9.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118.
4. Gordon B. Hinckley, *Way to Be! Nine Ways to Be Happy and Make Something of Your Life* (2002), 28.
5. Gordon B. Hinckley, "Seek Learning," *New Era*, Sept. 2007, 2, 4.
6. Thomas S. Monson, "Kapau 'Oku Mou Mateuteu He 'Ikai Te Mou Ilifia," *Liahona*, Nōvema 2004, 116.
7. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 9.
8. Cheryl Hanewicz and Susan R. Madsen, "The Influence of a Mother on a Daughter's College Decision," *Utah Women and Education Project Research Snapshot*, no. 3 (Jan. 2011): 1.
9. Marjorie Cortez, "Mom's Education Key to Halt Poverty Cycle," *Deseret News*, Sept. 23, 2011, A1.
10. Olene Walker, "Utah Women and College," *Salt Lake Tribune*, Oct. 30, 2011. O4.
11. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
12. 'Alamā 56:47.
13. Mātiu 25:8–10.
14. Henry B. Eyring, "Education for Real Life," *Ensign*, Oct. 2002, 18.
15. M. Russell Ballard, "Preparing for the Future," *Ensign*, Sept. 2011, 27.

Ko e Taimí 'Eni ke Tu'u Hake pea Ulo!

Fai 'e Elaine S. Dalton

Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

I ho'o hoko ko e 'ofefine 'o e 'Otuá, na'e fā'ele'i mai koe ke ke hoko ko ha taki.

'Oku ou lava 'o vakai lelei atu ki he Temipale Sōlekí mei hoku matapā sio'ata he 'ōfisi 'o e Kau Finemuí. 'Oku ou mamata he 'aho kotoa pē ki he 'āngelo ko Molonai, he'ene tu'u he taua 'o e tempalé 'o 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko ha faka'ilonga faka'ofu'ofa 'o 'ene tuí ka 'o 'etau tuí foki. 'Oku ou 'ofa 'ia Molonai, he 'okú ne kei haohaoa pē mo tu'uma'u neongo 'ene tu'u 'i ha sosaieti 'oku angahala'ia. Ko ia 'eku mo'unga'i tangatá. Na'á ne tu'u tokotaha pē. Hangē kiате au 'okú ne tu'u 'i he tumu'aki 'o e tempalé he 'aho ní, 'o ta'alo mai ke ta lototo'a, ke ta manatu'i pe ko hai kitaua pea ke ta mo'ui taau ke hū ki he tempale mā'oni'oni—ke ta "tu'u hake pea ulo atu."¹ ke ta ikuna'i 'a e vātau 'o e māmaní, pea hangē ko hono kikite'i 'e 'Īsaiá ke ta, "Ha'u . . . ki he mo'unga 'o [e 'Eikí]"²—'a ia ko e tempale mā'oni'oni.

'Oku lōnuku heni he 'ahó ni 'a e ngaahi 'ofefine fili 'o e 'Eikí. 'Oku 'ikai ha kulupu 'e ivi lahi ange hono ivi tākiekina ki he mo'oni mo e angatonú 'i he māmaní kotoa ka ko e kau finemuí mo e kau fafine 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou fakatokanga'i ho'omou faka'e'i'eikí mo 'ilo'i homou tupu'angá mo homou iku'anga fakalangí. Na'a mou makehe 'i he maama fakalaumālié. 'Oku tuku'au mai 'iate kimoutolu ha ngaahi fuakava mo ha tala'ofa. Kuo mou ma'u 'a e ngaahi anga fakalaumālie 'o e kau pēteliake angatonu ko 'Ēpalahame, 'Aisake pea mo Sēkopé. Na'e hanga 'e

ha palōfita 'a e 'Otuá 'o ui 'a kimoutolu 'oku 'i heni he pōnī, ko ha "amanaki lelei'anga ngingila"³ 'o e kaha'ú. Pea 'oku ou tui ki ai! 'Oku ulo ngingila atu ho'omou māmá 'i he uhouhonga maama faingata'á ni. 'To, ko ha "ngaahi 'aho 'eni ke 'oua na'a toe ngalo."⁴ Ko *homou* ngaahi 'ahó 'eni, pea ko e taimi 'eni ki he finemui 'i he feitu'u kotoa pē ke "tu'u pea ulo atu, pea ke hoko ho'omou māmá ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá."⁵

"Ko e tu'unga 'ulungāngá ko ha me'afua 'e lava ai 'e ha taha ke tala 'a e tonú mo e haohaoá."⁶ Kuo pau ke tau hoko ko ha ngaahi fuka 'o e mā'oni'oni ke mamata ki ai 'a e māmaní kotoa! 'Oku 'ikai ngata pē 'ene 'i he ki'i tohi ne toki fakalelei'i 'o e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ha ngaahi tu'unga 'ulungaanga ke fai pau ki ai ka 'oku toe 'i ai foki mo ha ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai kapau te mou fakahoko ia. 'Oku hoko e ngaahi lea 'oku 'i he ki'i tohi ko 'eni ko ha fuka ki he māmaní, pea 'e hanga 'e he'etau mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga 'ulungaanga ko 'eni 'o faka'ilo atu e me'a ke ke fai ke tatau ange ai mo e Fakamo'uí pea mo ke fiefia ai 'i he māmani kaupō'ulí ni. 'E tokoni ha' o mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'i he ki'i tohi ni ke ke taau ai mo e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Pea te ke fie ma'u 'a e takaua ko iá 'i he māmani 'oku mou mo'ui ai ke ke fai e ngaahi fili faingata'a ko ē te ne fakapapau'i e kongala hi ho'o lavame'a mo ho'o fiefia 'i he kaha'ú. 'E hanga 'e hono mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga 'ulungaanga ko 'eni 'o tokoni'i kimoutolu ke mou fe'unga ke hū ki he tempale mā'oni'oni 'o e 'Eikí pea ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki mo e mālohi 'oku tatali mai ai 'i ho'omou fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú.⁷

'I he taimi na'e kei si'i ai 'ema ki'i ta'ahine ko Amé, na'e sai'ia ke ne siofi 'eku māfihunga kotoa pē 'i he'eku teuteu ki he lotú. Hili 'ene siofi 'eku me'a na'e faí, na'á ne helu leva hono 'ulú mo tui hono kofú, pea ne fa'a kole mai ke u 'ai ange e "me'a ngingilá." Ko e "me'a ngingila" na'e 'uhinga ki ai ko ha kilimi matolu na'á ku faka'aonga'i ke ta'ofi 'aki e mingimangi hoku kilí. 'I he'ene kolé, na'á ku 'ai leva ia ki he kou'ahe mo e lountutu 'o Amé, pea toki malimali leva mo pehē mai, "Kuó ta toki mateuteu he taimi ni ke ta o!" Ko e me'a na'e 'ikai ke fakatokanga'i 'e Amé, na'e 'osi 'i ai pē 'ene "me'a ngingila" ia 'a'ana. Na'e malama hono

ki'i fofongá he na'e haohaoa mo ta'e halaia pea mo lelei. Na'á ne ma'u 'a e Laumālié, pea na'e hāsino mai ia.

Pehē ange mai 'e 'ilo mo mahino ki he finemui kotoa pē 'oku 'i heni he pooni ko ho faka'ofa'ofá—ho "ngingilá"—'oku 'ikai makatu'unga ia he me'a teuteú, kilimi matolú, pe ko e ākenga kofu pe ngaohi 'ulu fakamuimui tahá. 'Oku makatu'unga ia 'i ho'o angama'a fakatāutahá. Ko e taimi te ke mo'ui 'aki ai e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá 'o ke taau mo e takaua ma'u pē 'a e Laumālie Mā'oni'oní, te ke lava ke ma'u ai ha mālohi lahi ki he māmaní. 'E hanga 'e ho'o fa'ifa'itaki'anga lelei, pea mo e maama 'i ho fofongá 'o tokoni'i ha ni'ihi kehe 'oku nau mamata ki ho'o "uló," pea te nau loto ke tatau mo koe. 'Okú ke ma'u mei fē 'a e maama ko 'ení? Ko e 'Eikí 'a e māmá, "pea 'oku fakamaama 'e he Laumālié 'a e tangata kotoa pē 'i he māmaní, 'okú ne tokanga ki he le'o 'o e Laumālié."⁸ 'Oku hoko mai ha maama fakalangi ki homou fofongá mo e fōtungá 'i he taimi 'oku mou 'unu ai ke ofi ange ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. Ko e founa ia 'etau ma'u 'a e "me'a ngingilá"! 'Ikai ngata ai, hangē ko ia 'oku mou lava 'o mamata ki aí, na'e 'ikai 'aonga mo'oni e "kilimi ngingilá" ki hoku kilí!

Ko e ui ke "tu'u hake pea ulo atú" ko ha ui ia kiate kimoutolu takitaha ke mou taki 'a e māmaní 'i ha ngāue kāfakafa—ke hiki hake 'a e tu'unga 'ulungāanga mahu'ingá—pea taki 'a e to'u tangatá ni 'i he angama'á, haohaoá, mo e mo'ui taau mo e tempalé. Kapau 'okú ke fie fakahoko ha lilii 'i he māmaní, *kuo pau ke ke kehe mei he māmaní*. 'Oku ou fakaongo atu 'a e lea 'a Siosefa F. Sāmitá, na'á ne pehē ki ha fefine 'i hono kuongá: "'Oku 'ikai ko kimoutolú ke taki kimoutolu 'e he kau [finemui] 'o e māmaní; ka 'oku 'amoutolu ia ke taki . . . [a e] kau [finemui] 'o māmaní, 'i he ngaahi me'a kotoa pē . . . [oku] fakatupu ma'a ki he fānau 'a e tangatá."⁹ 'Oku kei mo'oni pē ngaahi leá ni he 'ahó ni. 'I ho'omou hoko ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, ne fanau'i mai pē kimoutolu ia ke mou taki.

'E fie ma'u ma'u pē 'i he māmaní ko 'eni 'oku tau mo'ui aí 'a ho'o malava ke takí 'a e fakahinohino mo e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia te ne talaatu "'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí"¹⁰ 'i ho'o 'ilo'i mo fakafalala ki He'ene fakahinohinó mo 'ene ngaahi ue'í. Pea koe'uhí 'oku 'ikai nofo 'a e Laumālie

Mā'oni'oni 'i ha tāpanekale 'oku ta'e-ma'a, 'e fie ma'u ai ke tau takitaha vakavakai'i hotau ngaahi 'ulungāngā mo hotau lotó. 'E fie ma'u ke tau fai kotoa ha liliu—ke fakatomala. Hangē ko ia ne folofola 'aki 'e he tamai 'a e Tu'i ko Lamonaí 'i he Tohi 'a Molomoná, "Te u li'aki *kotoa* 'eku ngaahi angahalá koe'uhí ke u 'ilo'i koe."¹¹ 'Okú ta loto nai, 'a koe mo au, ke fai e me'a tatau?

Ne fakapapau ha kulupu to'u tupu 'i Kuini Kaliki, 'i 'Alesoná ke nau "tu'u hake pea ulo atu" pea mo taki e to'u tupu 'i honau koló 'i hono mo'ui 'aki 'o e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Na'a nau takitaha hiki 'i he'enu tohinoá ha me'a pē ne nau ongo'i na'á ne ta'ofi kinautolu pe ha fa'ahinga me'a ne nau loto ke liliu 'i he'enu mo'uí, pea nau toki keli mo'oni ha luu. Na'a nau fakataha mai, to'o e ngaahi peesi 'o e tohinoá, pea laku ki he loto luu he kekelelé, 'o tatau mo e me'a ne fai 'e he kakai 'o 'Āmoní 'i he Tohi 'a Molomoná mo 'enu ngaahi me'a taú.¹² Pea nau toki tanu leva e ngaahi peesi ko iá, mo nau fai 'i he 'aho ko iá ha tukupā ke liliu. Na'a nau fakatomala. Ne nau fakapapau ke tu'u hake!

'Oku 'i ai nai ha me'a 'i ho'o mo'uí 'oku fie ma'u ke liliu? Te ke lava 'o fai 'eni. Te ke lava 'o fakatomala koe'uhí ko e feilaulau fakalelei mo ta'engata 'a e Fakamo'uí. Na'á Ne 'ai ke ta lava 'o liliu, ke ta toe hoko 'o haohaoa mo ma'a, pea hoko 'o tatau mo Ia. Pea kuó ne 'osi tala'ofa mai ko e taimi te tau fakahoko aí, he 'ikai leva ke Ne toe manatu ki he'etau ngaahi angahalá mo 'etau ngaahi fehālākí.¹³

'E ngali ta'emalava he taimi 'e ni'ihí ke tau kei ulo atu. 'Oku mou fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a lahi 'o hangē ko ā te ne fakapuliki e ma'u'anga māmá kotoa, 'a ia ko e Fakamo'uí. 'E faingata'a 'a e halá he taimi 'e ni'ihí, pea hangē 'oku 'i ai ha kakapu matolu 'okú ne fakapuliki 'a e māmá he taimi 'e ni'ihí. Ko e me'a ia ne hoko ki ha finemui ko Folōleni Setuiki. Talu e ta'u 10 'a Fololeni mo 'eni 'ilo ko ha taha talēniti kakau ia. Na'á ne kakau 'i he Vaha'a Tahí 'o Pilitāniá (English Channel) 'i ha lekooti ko e houa 'e 13 mo e miniti 'e 20. Na'e sai'ia 'a Folōleni ke fai ha me'a 'oku faingata'a, pea feinga ai ki mui ke kakau 'i he vaha'a 'o e matāfanga 'o Kalefōniá mo e Motu Kataliná (Catalina Island)—ko ha maile nai 'e 26 (kilomita 'e 42). 'I he kakau ko 'ení na'á ne

kamata ke ongosia 'i he 'osi ha houa 'e 15. Ne tō mai ha kakapu matolu 'o ne fakapuliki 'a e matāfangá. Na'e heka pē 'ene fine'eikí 'i ha vaka he tafa'akí, pea talaange 'e Folōleni ki he'ene fine'eikí 'oku 'ikai tui te ne lava 'o faka'osi e kakaú. Ne fakalotolahi'i ia 'e he'ene fa'eé mo 'ene faiakó ke hoko atu pē, ka ko e me'a pē na'e mamata ki aí ko e kakapú. Na'e tuku leva 'ene kakaú, ka 'i he taimi pē ne heka ai ki he loto vaká, kuó ne toki fakatokanga'i hake ta na'e toe pē ha maile 'e taha (kilomita 'e 1.6) pea a'u ki he matātahí. Na'e 'initaviu ia ki mui ange mo fehu'i ki ai pe ko e hā na'e ta'ofi ai 'ene kakaú, na'á ne fakahā ange na'e 'ikai ko e momoko 'o e tahí pea na'e 'ikai ko e mama'ó. Na'á ne pehē, "Na'e ikuna'i au 'e he kakapú."¹⁴

Na'e toe feinga kakau ki mui ange, pea na'e toe tō mai pē ha kakapu matolu. Ka 'i he taimi ko 'ení, na'e hoko atu pē kae 'oua kuo tū'uta lelei ki he matāfangá. 'I he taimi na'e fehu'i ange ai pe ko e hā na'e kehe ai e taimi ko 'ení, na'á ne pehē na'á ne fakakaukau loto pē ki he matāfangá neongo e matolu 'o e kakapú pea pehē ki he taimi kotoa 'o 'ene kakaú.¹⁵

Kia Folōleni Setuikí, ko e matāfangá na'á ne taumu'a ki aí. Ka 'oku tau taumu'a kitautolu ki he tempalé. Kau finemui, tokanga ki ai. 'Oua na'a mou hē mei ho'omou taumu'á. 'Oua na'a tuku e kakapu matolu 'o e anga'ulí mo e ngaahi le'o fakalotosi'i 'o e māmaní ke nau ta'ofi koe mei ha'o a'usia ho'o taumu'á, ho ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá, 'a ho'o ma'u e feohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní, pea mo e mo'ui taau ke hū ki he ngaahi tempale mā'oni'oní. Pukepuke ma'u pē 'a e vīsone 'o e tempalé—'a e fale mā'oni'oní 'o e Fakamo'uí—'i ho lotó mo ho'o fakakaukau.

Na'á ku tu'u 'i he loki silesitiale 'o e Tempale Lino Nevatá 'i he ngaahi uike si'i kuo hilí. Na'e ngingila 'a e maama na'e hū mai ki he loki ko iá pea na'e toe fakamāma'i ange ia 'e he maama senitalia kilisitalá, 'a ia ne fetapaki 'o hoko ko ha 'umata ki he potu kotoa pē. Na'e to'oa ai hoku lotó he'eku fakatokanga'i ko e Fakamo'uí 'a e "maama mo e mo'ui 'o e māmaní,"¹⁶ 'a ia kuo pau ke tau pukepuke hake *Hono* māmá ki 'olunga mo fakaulo atú. Ko *kitautolu* 'a e fanga ki'i kilisitala 'oku fetapaki atu ai 'Ene māmá, pea koe'uhí ke tau fai 'eni, kuo pau ke tau ma'a mo hao mei he efu 'o e māmaní. 'I he'eku tu'u 'i he tempalé he 'aho ko iá, na'á

ku toe fakakaukau ki hono ui kitautolu 'e Molonái—ko e ngaahi 'ofefine 'o Saioné: "'Ā hake, pea tu'u hake mei he efú."¹⁷ "Pea 'ikai ala ki he ngaahi me' afoaki 'oku koví, pe ko e me'a 'oku ta'ema'á."¹⁸ "'Ā hake, pea tu'u hake . . . , 'ai ho ngaahi kofu matamatalelé, 'e 'ofefine 'o Saione . . . , ko e ngaahi fuakava kuo fai 'e he Tamai Ta'engatá mo koé, 'e fale 'o 'Isileli, ke fakamo'oni'ia."¹⁹

Ko e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé ne tala'ofa maí, 'oku 'ikai fai ia kiate kimoutolu pē ka ki he to'u tangata kotoa. Pea 'i ho'o 'ai e tempalé ko ho'o taumu'á, 'e mahulu atu ai ho mālohi ki he leleí 'i he taimí mo e feitu'ú, pea 'e hoko ho'o ngāue ma'anautolu kuo pekiá ko hano fakahoko 'o e kikité!

Na'á ku fiefia 'i he konifelenisi lahi kuo 'osí 'i he'eku fanongo ki hono fakaafe'i kitautolu kotoa 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā ke tau femo'uekina 'i he holi lahi 'i hono fai 'etau hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatempalé ma'anautolu kuo pekia ta'e ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Kalaisi kuo fakafoki maí.²⁰ Na'á ku fiefia 'i he'ene fai e fakaafe ko 'eni kiate kimoutolú. 'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ki ha "ngaahi laumālie kehe 'e ni'ihi na'e fakatatali ke nau toki ha'u 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá ke nau kau 'i hono fokotu'u 'o e ngaahi makatu'unga 'o e fu'u ngāue lahi 'o e ngaahi 'aho kimui ní, kau ai 'a hono langa 'o e . . . ngaahi tempalé mo fai 'o e ngaahi ouau ki hono huhu'i 'o e kau pekiá."²¹ Ko homou kuongá 'eni pea kuo kamata ho'omou ngāué! Ko e taimi 'eni ke tau taau ai ke ma'u ha lekomeni tempalé. 'I ho'omou fai 'ení, 'oku mou hoko ai ko e kau faifakamo'ui he Mo'unga ko Saioné.²²

Na'e pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o kau kiate kimoutolu, "'Oku tatau e mālohi 'o e kau finemui 'o e Siasí mo ha saianiti 'oku mohe, 'e 'ā, pea tu'u hake, 'o ne ue'i hake 'a e kakai 'o e māmaní 'o tatau mo e mālohi kāfakafa 'o e angatonú,"²³ 'E kau finemui, tu'u hake pea tu'u ki homou tu'ungá 'i he ngaahi me'a nāunau'ia te ne fakafōtunga homou kaha'ú mo e kaha'ú 'o e māmaní. Ko e taimí 'eni!

"['Oku fusi ha fuka mei he tumutumu 'o e mo'ungá. 'E ngaahi pule'anga ke mou hanga hake; 'oku ta'alo ia ki māmani kotoa]!"²⁴ Kau Finemui, ko e fuká kimoutolu! Ke mou angama'a mo haohaoa, fekumi ki he feohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, tanu

ho'omou ngaahi angahalá mo e maumau fonó, tukutaha ho'omou tokangá pea 'oua na'a tuku e kakapu 'o e angá'ulí ke ne fakapuliki ho'o taumu'á. Mo'ui taau ke hū ki he temipalé. 'Ai ho'o "me'a ngingilá"! 'Oku ou fakamo'oni'i 'aki hoku lotó kotoa 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea te Ne fakamāma'i 'etau mo'uí 'i he'etau 'unu 'o ofi ange ki Hono 'Alo 'Ofa'angá---'a hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. Pea 'oku ou fakatauange, 'o hangē ko Molonái, te tau "tu'u hake pea ulo atu, ke hoko ['etau] māmá ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá"!²⁵ 'I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5.
2. 'Īsaia 2:3; 2 Nīfai 12:3.
3. Gordon B. Hinckley, "Tu'u Mālohi mo Ta'eue'ia," *Fakataha Ako Fakatakimu'a Fakaemāmani Lahí*, 10 Sānuai 2004, 22.
4. Oliver Cowdery, 'i he Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:71, fakamatala.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5.
6. Ezra Taft Benson, "Fakamālohia ho Ngaahi Siteikí," *Tūhulú*, 'Aokosi 1991, 4.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:46.
9. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmīta* (1998), 215.
10. 2 Nīfai 32:5.
11. 'Alamā 22:18; ko e tānaki atu hono fakamamafa'í.
12. Vakai, 'Alamā 24:17.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
14. Vakai, Sterling W. Sill, 'i he Conference Report, Apr. 1955, 117.
15. Vakai, Randy Alcom, "Florence Chadwick and the Fog," epm.org/resources/2010/Jan/21/florence-chadwick-and-fog. Vakai foki, "Florence Chadwick," 'i he *Encyclopedia of World Biography*, vol. 19 (2004): 64–66; "Navigation Information" mo e "Swim Successes," Catalina Channel Swimming Federation, swimcatalina.com, accessed Mar. 27, 2012. 'Oku 'i ai mo ha ngaahi fakamatala kehekehe 'oku ma'u fekau'aki mo Fololeni Setuiki.
16. 3 Nīfai 9:18.
17. Molonai 10:31.
18. Molonai 10:30.
19. Molonai 10:31.
20. Vakai, David A. Bednar, "'E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:53–54.
22. Vakai, 'Opataia 1:21; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 103:9; *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 547–48.
23. Russell M. Nelson, "Daughters of Zion," *New Era Young Women Special Issue*, YW Nov. 1985, 9.
24. "Vakai 'E Kāinga," *Ngaahi Himí*, fika. 4.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5.

Tui, Talangofua, mo Kātaki

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Tui ko e me'a 'oku mahu'inga tahá ko ho'o mālohi mo tauhi faivelenga ko ia e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei. 'Oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni ia.

Si'oku tuofāfine kei talavou, 'oku fakatupu loto fakatōkilalo e fatongia ke lea atu kiate kimoutolú. 'Oku ou lotua ha tokoni fakalangi, ke u taau mo ha faingamālie peheni.

'I he ta'u 'e 20 kuo hilí nai ne te'eki ke kamata ai ho'omou fononga 'i he matelié ni. Ne mou kei 'i homou 'api fakalangí. Ne mou nofo ai 'i he ni'ihi ne nau 'ofa'i kimoutolú pea mo nau tokanga ki homou tu'unga lelei ta'engatá. Fāifai pea fie ma'u e mo'ui 'i māmaní ki ho'omou fakalalakaká. 'Oku 'ikai ha veiveiua na'e fai ha lea fakamāvae mo fakahaa'i atu ha falala. Kuo mou ma'u 'eni ha sino pea hoko 'o matelie, 'o tukuange mai mei he 'ao 'o ho'omou Tamai Hēvaní.

Neongo ia, ne tatali atu 'i māmani homou talitali fiefiá. Na'e mahu'inga 'aupito mo makehe 'a e ngaahi 'uluaki ta'ú. Na'e 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi ke fakatauele'i kimoutolu, he na'e te'eki ai ala fakamāua kimoutolu. Ne mou kei ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

'Ikai hano taimi kuo mou a'u mai ki he vaha'a taimi 'oku ui 'e ha ni'ihi "ko e ta'u hongofulu tupu faka'uliá." 'Oku ou sai'ia ange 'i he "ta'u hongofulu tupu faka'ofa'ofá." Ko ha taimi 'o e faingamālie, ko ha fa'ahita'u 'o e tupulaki, ko ha fa'ahita'u 'o e fakalalakaka—'oku faka'ilonga'i 'aki hono ma'u e 'iló mo e fekumi ki he mo'oní.

Kuo te'eki pehē 'e ha taha 'oku faingofua 'a e ta'u hongofulu tupú. 'Oku meimei ko ha ngaahi ta'u ia 'o e ongo'i ta'epau, 'o e ongo'i hangē 'oku 'ikai ke ke fe'ungá, pe ke 'ilo ho tu'unga 'i ho

to'ú, pe feinga ke tali koé. Ko e taimi 'eni 'oku faka'au ke ke tau'atāina ange ai—pea mahalo 'okú ke fie ma'u ha tau'atāina lahi ange mei he me'a 'oku faka'atā atu 'e ho'o mātu'á he taimi ní. Ko e ngaahi ta'u foki 'eni 'oku fakatauele'i ai koe 'e Sētane mo fai hono lelei tahá ke tohoaki'i koe mei he hala te ne taki atu koe ki he 'api fakalangi ko ē na'á ke ha'u mei aí, ke ke foki ki ho ngaahi 'ofa'angá pea ki ho'o Tamai Hēvaní.

'Oku 'ikai mateuteu 'a e māmani 'okú ne takatakai'i koé ke ne fai e tokoni 'okú ke fie ma'u ke ke ikuna'i ai 'a e fononga mohu faingata'á ni. 'Oku hangē ai 'oku 'i ai ha tokolahi 'i he sōsaieti he 'ahó ni kuo nau tafia atu mei he uafu 'o e malú pea nau 'auhia mei he taulanga 'o e nongá.

'Oku hanga 'e he fakahōhōlotó, anga'ulí, ponokalafí, faito'o kona tapú, mālohi fakato'ú—kotoa 'eni pea toe lahi ange—'o 'ai ha tokolahi ke felilīaki holo kinautolu 'i he tahi 'o e angahalá pea mo haveki kinautolu 'i he mata'ulu'ulu māmāsila 'o e mole e ngaahi faingamālié, mole ngaahi tāpuakí, mo e 'amanaki ta'ehokó.

'Oku 'i ai 'apē ha hala ke hao ai? 'Oku 'i ai ha hao'anga mei he 'auha 'oku tu'unuku mai? Ko e talí 'oku le'o lahi ko e 'io! 'Oku ou tapou atu ke mou hanga ki he maama kamo 'a e 'Eikí. Ne u 'osi lea'aki ki mu'a; te u toe lea 'aki ia: 'oku 'ikai ha kakapu ia 'e fu'u matolu, hala ha pō 'e fu'u fakapo'uli, hala ha matangi 'e fu'u mālohi, hala ha kaivai 'e mole 'aupito he 'e lava pē 'e he maama kamo 'a e 'Eikí ke fakahaofi kimoutolu. 'Oku kamo 'i he ngaahi matangi mālohi 'o e mo'uí. 'Oku ui mai, "Ko e hala 'eni ke hao aí. Ko e hala 'eni ki 'apí." 'Okú ne tukuatu ha faka'ilonga 'o ha maama 'e lava ke 'ilo'ingofua pea he 'ikai teitei mate. Kapau 'e muia, 'e tataki fakafoki ai kimoutolu 'e he ngaahi faka'ilonga ko iá ki homou 'api fakalangi.

'Oku ou fie lea atu he pooni fekau'aki mo ha ngaahi faka'ilonga mahu'inga 'e tolu mei he maama kamo 'a e 'Eikí te nau tokoni ke mou foki ai ki he Tamai 'oku tatali mai ki ho'omou foki fiefia angé. Ko e ngaahi faka'ilonga ko iá ko e *tui*, talangofua, mo e *kātaki*.

'Uluakí, te u lave ki ha faka'ilonga 'oku faingofua mo mahu'inga: *tui*. Tui ko ha 'ofefine koe 'o e Tamai Hēvaní, 'okú Ne 'ofa 'iate koe, pea 'okú ke 'i hení ko ha taumu'a nāunau'ia—ke

ma'u ho fakamo'ui ta'engata. Tui 'oku mātu'aki mahu'inga e tu'u ma'u mo faivelenga 'i he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei. 'Oku ou fakamo'oni 'oku pehē!

Sí'i ngaahi kaungāme'a kei talavou, tui ki he lea 'okú ke fai he uike kotoa pē 'i ho'ou lau e kaveinga 'o e Kau Finemuí. Fakakaukau ki he 'uhinga 'o e ngaahi lea ko iá. 'Oku mo'oni ia. Feinga ma'u pē ke ke mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga kuo fokotu'u atú. Tui, 'o hangē ko e lau ho'omou kaveingá, kapau te mou tali mo fakahoko e ngaahi tu'unga 'ulungaanga ko iá, te mou mateuteu ai ke faitokonia homou 'apí mo homou fāmílí, ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava ta'engata, ke ma'u e ngaahi ouau 'o e temipalé, pea ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e hākeaki'í. Ko ha ngaahi mo'oni faka'ofó'ofa 'eni 'o e ongoongolelei, pea 'i ho'omou muimui ki aí, te mou fiefia ange ai 'i ho'omou mo'uí kotoa pea 'i he mo'ui ka hokó, 'o laka ange ia kapau ne mou fakasítu'a'i kinautolu.

'Oku 'i ai hamou tokolahi na'e ako'i atu 'e ngaahi mo'oni ko 'eni 'o e ongoongolelei mei ho'omou kei valevalé. Ne ako'i kimoutolu 'e ha ngaahi mātu'a 'ofa mo ha kau faiako tokanga. Ne tokoni e ngaahi mo'oni ne nau 'oatú ke ke ma'u ai ha fakamo'oni; ne mou tui ki he me'a na'e ako'i atú. Neongo 'e kei lava pē ke tanumaki mo tupulaki fakalaumālie 'a e fakamo'oni ko iá 'i ho'ou ako, lotua ha fakahinohino, pea mo ho'ou 'alu ki he ngaahi houalotu 'a e Siasí he uiké, ka ko e me'a pē ia 'a'au hono tauhi e fakamo'oni ko iá ke kei mo'uí. 'E feinga 'a Sētane 'aki hono iví kotoa ke faka'auha. Ka 'e fie ma'u ke ke tanumaki 'a ho'ou mo'uí kotoa. Pea hangē ko ha ulo kakaha 'a ha afí—ka 'ikai tafunaki ma'u pē ho'omou fakamo'oni—'e mōlia 'o ulo poipoila ia pea a'u 'o mate faka'aufuli. Kuo pau ke 'oua na'á ke tuku ke hoko 'eni.

Makehe mei ho'ou 'alu ki he ngaahi houalotu 'o e Sāpaté mo ho'ou ngaahi 'ekitiviti he faka'osinga 'o e uiké, ka ma'u hao faingamālie ke kau he seminelí, tatau ai pē pe ko e pongipongí pe 'i he ngaahi kalasi he akó, ngāue 'oanga 'aki e faingamālie ko iá. 'Oku kau hamou tokolahi he seminelí he taimí ni. Pea tatau mo ha toe me'a 'i he mo'uí, ko e lahi taha 'o e me'a te ke ma'u mei he seminelí 'e makatu'unga ia 'i ho lotó mo ho'ou tali lelei ke ako'i koé. 'Ofa pē 'oku mou ma'u ha loto fakatōkilalo mo ha holi ke ako. 'Oku ou fakafeta'i lahi 'i he faingamālie na'á ku ma'u 'i hoku

ta'u hongofulu tupú ke kau 'i he seminele pongipongí, he na'á ne fai ha tokoni mahu'inga 'i hono fakatupulaki 'eku fakamo'oní. 'E lava 'e he seminele 'o liliu 'a e mo'uí.

'I he ngaahi ta'u kuo hilí ne u kau ai he poate 'o e kau talēkitá mo ha talavou lelei na'e lavame'a 'aupito 'i he mo'uí. Na'á ku tangane'ia 'i he'ene angatonú pea mo 'ene māteaki'i e Siasí. Ne u toki 'ilo kimui na'á ne ma'u ha fakamo'oni mo kau ki he Siasí koe'uhí ko e seminele. 'I he taimi na'e mali aí, na'e tupu'i Siasí pē hono uaifí 'o'ona. Na'e 'ikai ke kau ia ki ha siasi. Hili ha ngaahi ta'u lahi pea neongo 'ene feingá, na'e 'ikai pē tokanga ia ke 'alu ki he lotú mo hono uaifí mo e fānaú. Faifai peá ne kamata 'ave ha toko ua 'o hono ngaahi 'ofefiné ki he seminele pongipongí. Na'e tali pē 'i he kaá lolotonga e fai 'enau kalasí, peá ne toki 'ave leva kinaua ki he akó. 'I ha 'aho 'e taha ne 'uha ai, na'e pehē ange 'e ha taha 'o hono ongo 'ofefiné, "Hū mai,Teti. Te ke lava pē 'o nofo 'i he holó." Na'á ne tali e fakaafé ni. Ne ava pē matapā ki he loki akó, pea kamata leva ke ne fakafanongo. Na'e ongo ki hono lotó. Pea 'i he toenga 'o e ta'u fakaakó, na'á ne ma'u seminele fakataha pē mo hono ongo 'ofefiné, pea fakaiku ai 'o kau ki he Siasí pea mālohi ai pē he Siasí he toenga 'ene mo'uí. Tuku ke hanga 'e he seminele 'o langaki mo fakamālohia ho'o fakamo'oní.

'E 'i ai pē taimi te ke fehangahangai ai mo ha ngaahi faingata'a te nau ala uesia ho'o fakamo'oní, pe te ke fakali'eli'aki ia koe'uhí ko ha'o tulifua ki hao ngaahi manako kehe. 'Oku ou kōlenga atu ke mou tauhi ia ke mālohi. Ko ho fatongiá, 'o'ou tokotaha pē, ke pukepuke ke mālohi pē hono uló. 'Oku fie ma'u ki ai ha ngāue lahi, ka ko ha ngāue he 'ikai te ke teitei faka'ise'isa ai. 'Oku ou manatu ai ki he fakalea 'o ha fo'i hiva na'e fatu 'e Sulieti Asevito Hengi. Na'á ne fatu 'o fekau'aki mo 'ene fakamo'oní 'o pehē:

*Matangi 'o e liliú 'ene fa'akí
 'Ākilotoa 'e he 'ao 'o e mamahí
 Ne u malu'i 'aki ia 'eku mo'uí
 'Ānaua ki he 'ofá—pea mo e māamá
 Neongo 'e taulōfu'u 'a e afaá
 Te u kātekina pē lōvai 'a e 'uhá
 Ngafa ke 'ūkumá
 Mo tafunaki e ulo ko iá.¹*

'Oku ou fakatauange ke mou tui, mo pukepuke e huelo ko ia ho'omou fakamo'oní ke ulo ngingila, neongo pe ko e hā 'e hokó.

Hokó, kau finemui, 'ofa ke mou *talangofua*. Talangofua ki ho'omou mātu'á. Talangofua ki he ngaahi fono 'a e 'Otuá. Ne foaki mai ia 'e he Tamai Hēvani 'ofa. Kapau te tau talangofua ki ai, 'e lavame'a ange 'etau mo'uí, pea si'i ange 'ene palopalema'ia. 'E makātekina ange hotau ngaahi faingata'á mo 'etau ngaahi palopalemá. Te tau ma'u e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai 'e he 'Eikí. He na'á Ne folofola, "'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e loto mo e 'atamai fie faí; pea 'e kai 'a e ngaahi me'a lelei 'o e fonua ko Saioné 'e he kau loto fie faí mo e kau talangofuá 'i he ngaahi 'aho faka'osí."²

'Oku taha pē ho'o mo'uí. Malu'i ia ke hao mei he palopalemá 'o fakatatau mo ia te ke lavá. 'E 'i ai ha taimi 'e 'ahi'ahi'i ai koe 'e ha ni'ihī na'á ke pehē ko hao kaungāme'a.

Na'á ku talanoa he ngaahi ta'u kuo maliu atú mo ha 'etivaisa Maea Meiti 'o ne fakamatala mai ha me'a na'e hoko kiate ia mo ha finemui he'ene kalasí. Na'e toutou 'ahi'ahi'i 'a e finemuí ni ke ne mavahe mei he hala 'o e mo'oní 'o muimui ki he angahalá. Tu'unga 'i he faka'ai'ai ta'e-tuku hono ngaahi kaume'a he akó, ne fāifai peá ne tali ke muimui he hala lōloa ko iá. Ne maau e palaní: te ne tala ki he'ene mātu'á 'e 'alu ki ha pō 'ekitiviti 'a e Kau Finemui. Ka na'e palani ia, ke ne 'i ai taimi si'i pē kae 'oua kuo a'u ange hono ngaahi kaungāme'á mo honau ngaahi kaume'a tangatá 'o nau ō. Te nau ō leva ki ha fakafiefia 'e inu ai e kava mālohí pea 'e maumau'i mo'oni 'e hono ngaahi tō'ongá e me'a ne 'osi 'ilo 'e he finemuí ni na'e totonú.

Na'e lotua 'e he faiakó ke ne ma'u ha fakahinohino ki hono tokoni'i 'o e fānau fefiné ni kotoa kae tautautefito ki he finemui

ko 'ení, ne ngali ta'epau mo'oni 'ene loto'aki e ongoongolelé. Ne ma'u 'e he faiakó he pō ko iá ha fakahā ke li'aki kotoa e me'a na'á ne 'uluaki palaní kae lea ki he fānau fefiné ni fekau'aki mo e mo'ui angama'á. 'I he taimi na'e kamata ke ne fakamatala'i ai 'ene fakakaukaú, ne toutou sio e finemui ko 'ení ki he'ene uasí ke fakapapau'i he 'ikai tōmui ki hono ngaahi kaungāme'á. Neongo ia, 'i he hoko atu 'a e fealēlea'akí, ne ongo ki hono lotó, maama mo hono konisēnisí, pea liliu 'ene fakakaukaú. 'I he hokosia e taimí, na'e 'ikai pē tokanga ia ki he toutou fakapiipi mai 'a e me'alelé 'i hono uí. Na'e nofo pē ia he efiáfí kakato mo 'ene faiakó mo e toenga 'o e fānau fefine he kalasí. Kuo ta'ofi e fakatauele ke mavahe mei he founa kuo tali 'e he 'Otuá. Kuo ta'ofi 'a Sētane. Na'e nofo e finemuí hili e ō kotoa 'a e toengá ke fakamālō ki he'ene faiakó 'i he lēsoní mo fakahā ange hono tokoni'i ia ke tuku e me'a na'e mei iku fakamamahí. Kuo tali e lotu 'a ha faiako.

Na'á ku toki 'ilo kimui ne tupu 'i he'ene fili ke 'oua 'e 'alu mo hono ngaahi kaungāme'á he pō ko iá—'a e fānau fefine mo e fānau tangata manakoa taha 'i he akó—ne nau si'aki ia pea laumāhina mo e 'ikai hano kaungāme'a 'i he akó. Na'e 'ikai ke nau lava 'o tali 'ene ta'e fie fai e ngaahi me'a ne nau fakahokó. Ko ha taimi mātu'aki faingata'a mo ta'elata kiate ia ka na'á ne tu'uma'u pea fāifai 'o ne ma'u ha ngaahi kaungāme'a na'a nau tui tatau mo ia. Hili ha ngaahi ta'u, kuó ne mali temipale pea 'i ai ha'ane fānau faka'ofó'ofa 'e toko fā. Na'e mei kehe fau 'ene mo'uí. 'Oku hanga 'e he'etau ngaahi filí 'o pule'i 'a hotau iku'angá.

'E kau finemui pelepelengesi, 'ai 'a e fili kotoa pē te ke faí ke lava 'i he ki'i sivi ko 'ení: "Ko e hā 'e hoko ai kiate aú? Ko e hā te u ma'u mei aí? Pea 'oua na'a hanga 'e ho'o lao ki ho 'ulungāngá 'o fakamamata'i 'a e "Ko e hā 'a e fakakaukau mai 'a e ni'ihi kehé? ka ko e "Ko e hā 'eku fakakaukau hifo kiate aú?" Tuku ke takiekina koe ki he lelé 'e he kihí'i le'o sí'i. Manatu'i na'e 'i ai 'a e tokotaha ma'u mafai na'e hilifaki hono nimá ki ho 'ulú 'i he taimi na'e fakama'u ai koé peá ne pehē atu, "Ma'u 'e koe 'a e Laumālie Mā'oni'oní." Fakaava homou lotó pea mo homou laumālié ki he ongo ko ia 'o e le'o makehe ko 'ení 'okú ne fakamo'oni'i atu 'a e [mo'oní]. Hangē ko e tala'ofa 'a e palōfita ko 'Īsaiá, "'E fanongo ho telingá ki ha lea . . . 'o pehē, Ko 'eni 'a e halá ke ke 'alu 'i ai."³

Kuo anga hotau kuongá ni ki he fa'ifa'itelihá. Kuo hanga 'e he ngaahi makasiní mo e faiva 'iloa he televisioné mo e kau helo 'o e mala'e sipotí—'a ia 'oku faka'amua 'e ha ni'ihí tokolahi 'o e to'u tupú ke tatau mo iá—'o fakasítu'a'í 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá mo fakatonuhia'í foki 'a e faiangahalá, 'o 'ai ke pehē 'oku 'ikai hano kovi pe nunu'a. 'Oua te mou teitei tui ki ai! 'Oku 'i ai e taimi 'e fakamaau'í ai kimoutolu—'o tånaki tu'unga ho'omou ngaahi ngāuē. Kuo pau ke ngata 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku tau pehē 'oku lelei—'i he mo'ú ni pe mo'ui ka hoko maí. 'E hoko mai e 'aho 'o e Fakamāu ki he tokotaha kotoa pē. Kuó ke mateuteu? 'Okú ke fiemālie 'i he tu'unga 'oku 'i ai ho'o ngaahi ngāuē?

Kapau kuo humu ha taha 'i he'ene fonongá, 'oku ou palōmesi atu 'oku 'i ai ha founga ke ke foki ai. 'Oku ui ia ko e fakatomalá. Na'e pekia hotau Fakamo'uí ke ta ma'u 'a e me'a'ofa mahu'inga ko iá. Neongo 'oku faingata'a 'a e halá, ka 'oku mo'oni 'a e tala'ofá. Ne folofola 'a e 'Eikí: "He neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinaekiaki."⁴ "Pea 'e 'ikai te u toe manatu [ki ai]."⁵

Si'oku tuofāfine 'ofeina, 'oku mou ma'u e me'a'ofa mahu'inga ko e tau'atāina ke filí. 'Oku ou kōlenga atu ke mou fili ke talangofua.

Faka'osí, 'ofa ke mou *kātaki*. 'Oku 'uhinga ki he hā ke *kātaki*? 'Oku ou sai'ia he faka'uhinga ko 'ení: *ke matu'uaki 'i he lototo'a*. Te ke fie ma'u 'a e lototo'á ka ke tui; 'e fie ma'u ia he taimi 'e ni'ihí 'i ho'o talangofuá. Ka kuo pau ke fie ma'u ia 'i ho'o *kātaki* kae 'oua kuo hoko e 'aho ke ke mavahe ai mei he mo'ui fakamatelié ni.

Kuó u talanoa 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atú mo ha ni'ihí tokolahi ne nau fakahā mai, "'Oku lahi fau 'eku ngaahi palopalemá, faingata'a'ia mo'oni. 'Oku lōmekina au 'e he ngaahi palopalema 'o e mo'uí. Ko e hā te u faí?" Ne u fakahoko ange, pea te u fakahoko atu kiate kimoutolu, 'a e fokotu'u mahino ko 'ení: fekumi ki ha fakahinohino fakalangi he 'aho ki he 'aho. 'Oku faingata'a e sio fakalūkufuá ki he mo'uí; ka 'oku faingofua hono fuesia fakakongokongá. Te tau takitaha lava 'o faitotonu 'i he 'aho pē taha—pea tånaki mai e 'aho hokó mo e 'aho hokó—kae 'oua kuo tau mo'ui 'o tataki kitautolu 'e he Laumālié he toenga 'etau mo'uí, ko ha mo'ui 'oku 'ofi ki he 'Eikí, ko ha mo'ui fonu ngāue lelei mo angatonu. Na'e tala'ofa e Fakamo'uí, "Sio kiate au,

pea kātaki ki he ngata'angá, pea te mou mo'ui; he ko ia ia te ne kātaki ki he ngata'angá te u foaki kiate ia 'a e mo'ui ta'engatá."⁶

Ko e taumu'a 'eni ne mou omi ai ki he mo'ui fakamatelié, 'e hoku ngaahi kaume'a kei talavou. 'Oku 'ikai ha me'a ia 'e toe mahu'inga ange 'i he taumu'a 'okú ke feinga ke a'usiá—'a e mo'ui ta'engata 'i he pule'anga 'o ho'o Tamai.

Ko ha ngaahi 'ofefine mātu'aki pelepelengesi mo mahu'inga kimoutolu 'o 'etau Tamai Hēvaní ne fekau'i mai ki māmani he kuonga mo e taimi ko 'ení koe'uhí ko ha taumu'a. Na'e fakatatali kimoutolu ki he houa tonu ko 'ení. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a faka'ofu'ofa mo nāunau'ia kuo tokonaki ma'au kapau te ke tui, talangofua, pea mo kātaki. 'Oku ou lotua ke hoko 'eni ko ho tāpuaki, pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ma'u'anga fakamatalá

1. Julie de Azevedo Hanks, "Keeper of the Flame" <i>Treasure the Truth</i> (compact disc, 1997).	3. Īsaia 30:21.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34.	4. Īsaia 1:18.
	5. Selemaia 31:34.
	6. 3 Nīfai 15:9.